

DEJEPIS

MÁTYÁS HELMÉCZY

PRE 8. ROČNÍK ZÁKLADNÝCH ŠKÔL



Publikácia získala povolenie na kvalifikáciu ako učebnica od

rozhodnutím číslo

Pôvodný názov učebnice: Történelem az általános iskola 8. évfolyama számára /875-2004

Kniha spĺňa požiadavky rámcového učebného plánu Ministerstva školstva [17/2004. (V. 20.)] a rámcového učebného plánu vydavateľstva [17/2004. (V. 20.)].

Učebnica je v súlade s Národným základným učebným plánom (NAT) 2007.

Expert Školského úradu:

Preklad:

HAJNALKA AVAR

Jazyková kontrola:

GABRIELLA KOPAS

Expertka ustanovená v konaní na kvalifikáciu za učebnicu:

TERÉZIA MEDVÉNÉ URBÁN

Lektorovali:

ANDRÁS GERŐ, KONRÁD SALAMON a MÁRIA SÁVOLY

Prepracované vydanie lektoroval:

TAMÁS FOKI

Zodpovedný redaktor:

MIHÁLY PÁLINKÁS

Ilustrácie:

BARNABÁS NAGY

Typografia:

ISTVÁNNÉ GAUGE CZ

Návrh obálky:

ÁGNES VÉKONY

© Dr. Mátyás Helméczy, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet 2015

Výtvarné diela uverejnené v publikácii a spadajúce pod jednotnú právnu správu boli použité s povolením HUNGART-u. © HUNGART

© Salvador Dalí, Foundation Gala-Salvador Dalí, HUNGART (Budapešť 2014)

ISBN 978-963-19-6212-3



A szlovák kiadás felelős szerkesztője: Lampert Csaba
Terjedelem: 27,81 (A/5) ív. Tömeg: 540 gramm

1. kiadás, 2014

ÚVODNÉ MYŠLIENKY

Učebnica pre ôsmy ročník je posledným zväzkom edície obnovených učebníc dejepisu pre základné školy, uverejnených farbotlačou. Má štruktúru, akú mala učebnica pre siedmy ročník.

Aj táto bola napísaná v dvoch stĺpcoch. Širší stĺpec obsahuje poznatky, bez ktorých nemožno dobre porozumieť ani chodu dejín, ani neskorším lekciam. Preto túto látku musíte všetci vedieť!

V užšom stĺpci sú – vytlačené na farebnom pozadí – časti rozširujúce základné poznatky, pramene a ďalšie pomocné materiály. Doplnkové časti sú pre niektorých len zaujímavým čítaním, ale od lepších žiakov sa očakáva, aby si ich aj zapamätali. Ak si preštudujete tabuľky, diagramy, schémy, náčrty máp, môžete si doplniť svoje poznatky a aj samostatne môžete dospieť k zaujímavým záverom.

Dôležitú úlohu zohrávajú v učebnici obrázky, medzi ktorými sú aj zriedkavé dobové fotografie. Zobrazujú realitu minulosti, ľudí aj predmety. Pozorne si prečítajte aj texty k nim.

Na konci lekcii aj teraz nájdete zjednodušené osnovy a otázky na uvažovanie. Takto sa nemusíte trápiť s písaním dlhých osnov, namiesto toho budete mať čas na pochopenie súvislostí, na zopakovanie toho, čo ste sa naučili. Udalosti môžete najlepšie pochopiť, ak sa oboznámite so životnou dráhou dôležitejších osôb uvedených v lekcii, presne viete význam historických pojmov a máte prehľad o tom, aké dôležité udalosti sa odohrali v danom období v iných častiach sveta. Preto kým sa učíte, nalistujte si malý lexikón pojmov a osobností na konci učebnice, preštudujte si chronologickú tabuľku!

Prajem Vám, aby ste sa učili úspešne z tejto učebnice! Získajte veľa pekných pätoriek!

Dr. Mátyás Helméczy

I. SVET V DVADSIATYCH A TRIDSIATYCH ROKOCH 20. STOROČIA

ÚVOD

Odporúčaná literatúra:

Kovács Gábor: XX. század. *Történelmi olvasókönyv*. Nemzeti Tankönyvkiadó. (Jej používanie odporúčame počas celého školského roka!)

A két nagy háború. Új képes történelem. Larousse–Officina Nova, Bp., 1995.

A megváltozó Európa képe. Új képes történelem. Larousse–Officina Nova, Bp., 1995.

Rubicon 1998/8. (XX. századi évfordulók, 1918–1938)

A XX. század krónikája. Officina Nova, Bp., 1996. (Obdobie rokov 1917–1939: strany 238–537.)

Rubicon 1999/3. (Oroszország. strany 33–42.)

Táto kapitola vás vráti späť do desaťročí po prvej svetovej vojne a predstaví udalosti obdobia medzi dvoma svetovými vojnami (medzivojnového obdobia), ich príčiny a následky.

Na začiatku tohto obdobia prvá svetová vojna a kríza, ktorá po nej nasledovala, rozbili tradičnú mocenskú štruktúru v Európe, ktorej korene siahali do predchádzajúcich storočí a v ktorej zohrávali dôležitú úlohu dynastické ríše. Na povrch sa dostali snahy o nové usporiadanie tak v etnickej, ako aj hospodárskej, politickej a ideologickej oblasti. V mnohých štátoch vypukli revolúcie, objavili sa a prevládali nové svetonázorovo-politické idey, inde vzplanulo národné cítenie, ktoré sa stelesnilo aj v zrode nových štátov a prerode starých. Toto obdobie spečatil mierový systém diktovaný víťazmi: víťazov čakalo obdobie šťastného mieru, kým porazených tvrdé roky plné zápasov a obetí.

Svetu vládli veľmoci, ktoré vo vojne zvíťazili: Anglicko, Francúzsko a Spojené štáty. Oproti nim už stál Sovietsky zväz, ktorý sa zatiaľ zaoberal svojimi vlastnými vnútornými problémami, a skupina víťazných alebo porazených štátov, ktoré však neboli spokojné s mierom a boli zatlačené do úzadia. Pre nich – podľa niektorých historikov – bol mier iba „dvadsaťročným prímerím“.

Ďalšiu historickú zmenu vynútila svetová hospodárska kríza. Po skončení krízy si dovtedajší porazení uzatvorili spojenectvo, zmenili pomery síl, čím svet posúvali smerom k ďalšej vojne.

1. MOCENSKÉ PRESKUPENIE V EURÓPE PO PRVEJ SVETOVEJ VOJNE. SPOLOČNOSŤ NÁRODOV

V predošlom školskom roku sme ukončili učivo mierovými zmluvami uzavretými pri Paríži. Nový školský rok začneme opäť mierovými zmluvami uzavretými pri Paríži. Úlohu mierových zmlúv teraz vyhodnotíme z ďalších hľadísk. Nie tak, že uzatvorili obrovskú vojnu, ale tak, že boli východiskom dejín novej Európy, ktorá sa mocensky pretvorila.

MEROVÉ ZMLUVY

Na jeseň roku 1918 sa vojna skončila s nečakanou rýchlosťou. Vyčerpané centrálné mocnosti, ktoré spotrebovali všetky svoje rezervy, požiadali o prímerie. Zaviazali sa, že svoje zbrane vydajú víťazom a podrobia sa ich vôli.

Následne **sa začali mierové rokovania** trvajúce takmer štyri roky, na ktorých **zohrali vedúcu úlohu** štyri najsilnejšie víťazné mocnosti, **Anglicko, Francúzsko, Spojené štáty a Taliansko**. Ich diplomati rozhodovali o tom, čo majú obsahovať mierové podmienky – v skutočnosti mierové diktáty – pri ktorých sa uplatnil jediný princíp: „Beda porazeným!“. **Ich cieľom bolo, aby porazení nikdy nemohli zosilnieť do takej miery, aby mohli začať vojnu, ktorá by pozmenila mierový diktát.**

Porazené krajiny sa nemohli vyjadriť k mierovým predpisom. Ich poverených predstaviteľov pozvali len na podpísanie hotových mierových podmienok. Podpisovanie sa uskutočnilo – za slávnostných okolností – v historických kaštieloch okolo Paríža.

■ *Odkedy dokedy trvala prvá svetová vojna? Ktoré krajiny stáli navzájom proti sebe? Čo bolo dôvodom a čo zámenkou vypuknutia vojny?*

Miesta, kde došli k podpísaniu mierových zmlúv:

Spomedzi týchto palácov vo Versailles [versáj] podpísali nemeckú, v Saint-Germain [sen žermen] rakúsku, v Trianone maďarskú, v Neuilly [nejli] bulharskú a v Sévres [sevr] tureckú mierovú zmluvu. Mier sa však súhrnne nazýval aj Versailleským mierom.

Zdrvujúci obraz pre Nemcov. Úplné uznanie porážky. Podpísanie prímeria pred generálmi dohody. (Nemeckú delegáciu prijíma francúzsky maršal Foch)



MIEROVÉ PODMIENKY

Niekoľko bodov Versailleskej mierovej zmluvy pozostávajúcej zo 440 odsekov:

- Nemecko sa v prospech Francúzska zriekne Alsaska-Lotrinska.
- Západné Prusko a Poznanskú dŕžavu čiastočne získa Poľsko.
- Gdansk (Danzig) sa stane tzv. „slobodným štátom“; okolie mesta Klaipėda (memelská oblasť) sa dostáva pod medzinárodnú správu.
- Oblasť Ratiboru odovzdajú Česko-slovensku.
- V niektorých (nemeckých) oblastiach uskutočnia referendum o tom, kam bude oblasť patriť.
- Nemecko jediné znáša zodpovednosť za vypuknutie vojny.

Spomedzi porazených krajín dali mier podpísať najskôr delegácii Nemecka. **Nemecko sa muselo zriecť všetkých svojich kolónií a niektorých svojich prihraničných dŕžav so zmiešaným obyvateľstvom. Ďalej muselo zaplatiť aj mimoriadne vysoké reparácie***. Mierová zmluva predpísala, že Nemecko môže mať len nepatrnú (100-tisícovú) **vojenskú silu**. Porýnie sa čiastočne dostalo pod kontrolu Dohody, čiastočne sa stala demilitarizovanou (odzbrojenou) zónou. Takto **Nemecko na istú dobu prestalo byť veľmocou**.

Podobné mierové podmienky museli podpísať aj ostatné porazené krajiny. Od každej zobrali významné územia. Ich vojenskú silu znížili na minimum. Museli platiť mimoriadne vysoké reparácie. Rozdiely boli len v rozlohe území, ktoré museli odovzdať. Respektíve v tom, že kým Nemecko, Bulharsko a Turecko s menšou rozlohou síce, ale prežili pád, **Rakúsko-uhorská monarchia sa celkom zničila**.

Väčšiu časť územných strát Turecka tvorili arabské územia, ktoré boli predtým pod vládou sultána – Sýria, Mezopotámia, Palestína atď.

Územné straty jednotlivých krajín:

Nemecko	490 000 km ²	prišlo o	72 000 km ²
Rakúsko	300 000 km ²	prišlo o	216 000 km ²
Uhorské kráľovstvo	325 000 km ²	prišlo o	232 000 km ²
Bulharsko	114 000 km ²	prišlo o	11 000 km ²
Turecko	1 791 000 km ²	prišlo o	1 028 000 km ²

(Údaje neobsahujú koloniálne straty Nemecka.) Pred vojnou bolo súčasťou území uhorskej Svätej koruny aj autonómne pridružené kráľovstvo, Chorvátsko. (Aj to sa uvádza v údajoch.)

■ *Keď po 13. lekcii budete hovoriť o bodoch Trianonskej mierovej zmluvy, nalistujte si opäť túto stranu a určite, ktorý bod nemeckej mierovej zmluvy by boli uvítali Maďari aj v maďarskej mierovej zmluve!*



Slávnostný podpis nemeckej mierovej zmluvy v zrkadlovej sieni versailleského kaštieľa (28. júna 1919)

MOCENSKÉ PRESKUPENIE

Pri uzatvorení mieru takmer každá víťazná krajina rozšírila svoje územie, v menšej či väčšej miere. Aj to prispelo k zmene mapy Európy.

Územnými zmenami – pri uskutočnení ktorých mali hlavnú úlohu Francúzsko a Anglicko – **chceli dosiahnuť, aby Nemecko (a monarchia) už nemohli v budúcnosti ohroziť európske prvenstvo dvoch mocností Dohody.** V záujme toho sa snažili posilnením Poľska a Československa „obklúčiť“ Nemecko aj z východu, respektíve prostredníctvom Československa, Rumunska a Južoslávie – túto trojicu krajín nazývali aj Malou dohodou – chceli obkolesiť Rakúsko a Maďarsko.

Uzatvorené miery v tomto období smerovali proti sovietskemu Rusku v menšej miere, pretože jeho pretrvanie a posilnenie v roku 1919 ešte nepovažovali za pravdepodobné.

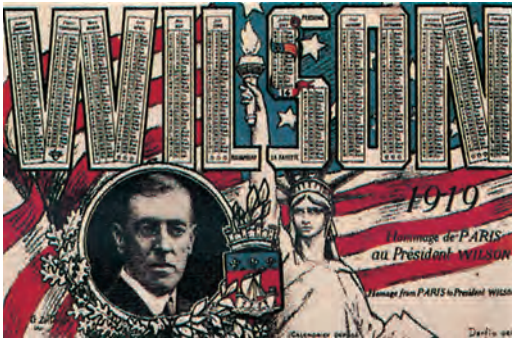
Uzatvorené miery znamenali aj mocenské preskupenie. Zanikla predošlá dvojpólová Európa, ktorá sa členila na Dohodu a na Trojspolok. Rozpadnutá Rakúsko-uhorská monarchia navždy vypadla z kruhu veľmocí, ďalej sa oslabili porazené krajiny ako Nemecko a Rusko. Poklesli aj váha a vplyv Talianska. **Skutočnými pánmi Európy zostali Anglicko a Francúzsko.** O to viac, že Spojené štáty sa vzdialili od európskeho politického diania.

Nárast územia niektorých víťazných štátov v km²

	Pred vojnou	Po vojne	Nárast
Francúzsko	536 464	550 986	14 517
Belgicko	29 457	30 484	1 027
Dánsko	38 985	44 324	5 339
Taliansko	286 680	310 122	23 442
Rumunsko	131 020	292 244	161 224



Hranice pozmenené uzatvorením mieru
 ■ Aké veľké územia stratili alebo získali jednotlivé krajiny? Odhadnite!



Plagát popularizujúci najnadšenejšieho zástancu Spoločnosti národov, Woodrowa Wilsona. Jeho návrhy na uzavretie mieru sa žiaľ neuskutočnili, hoci porazeným by boli znamenali aspoň iskru nádeje

Otázka kolónií: Kolónie porazených štátov prevzala Spoločnosť národov a jednotlivým krajinám (najmä Anglicku a Francúzsku) dala poverenie – mandát – na správu týchto kolónií. Mandát bol dočasný alebo bez časového obmedzenia.

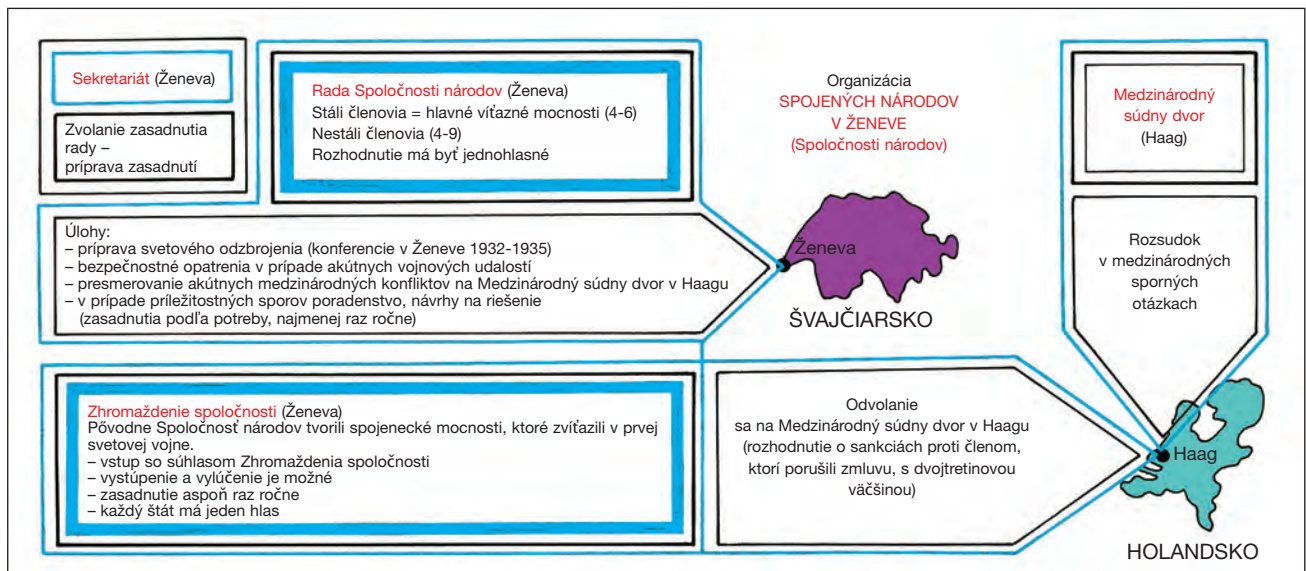
SPOLOČNOSŤ NÁRODOV

Na rokovaní vedených paralelne s vyjednávaním mierových zmlúv vytvorili prvú stálu svetovú organizáciu so všeobecnými právomocami, **Spoločnosť národov**. Základný dokument tejto organizácie, tzv. Pakt začlenili do každej mierovej zmluvy.

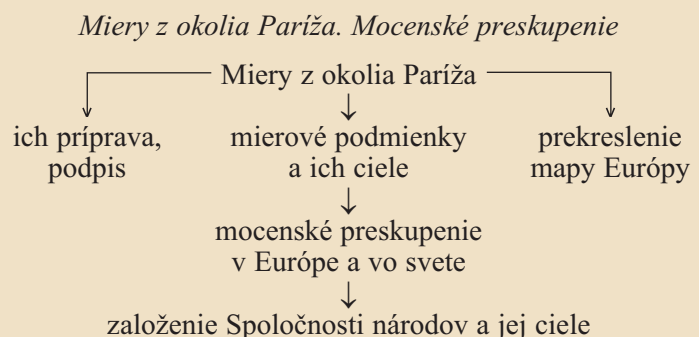
Hlavnou úlohou Spoločnosti národov bolo zabrániť ozbrojeným konfliktom. Jej členovia sa zaviazali k otvorenej diplomacii a k vzájomnému poskytnutiu pomoci v prípade vojenského útoku. Vyhlásili, že spory medzi sebou budú riešiť cestou rokovaní a prijmu rozhodnutia vynesené medzinárodným súdom vytvoreným Spoločnosťou národov.

Vytvorenie Spoločnosti národov zároveň slúžilo aj dlhodobému zachovaniu mocenského preskupenia, ktoré sa ustáľilo po svetovej vojne. Spoločnosť národov totiž dlhé roky riadilo Anglicko a Francúzsko. Rozhodnutia Spoločnosti často zabezpečovali ochranu záujmov týchto dvoch mocností.

Schéma organizácie Spoločnosti národov ▼



1. Kto pripravil mierové zmluvy? Akú úlohu ponúkali autori porazeným?
2. Ktoré boli dôležitejšie body mierových podmienok?
3. Čo bolo hlavným cieľom mierových zmlúv?
4. Čo rozumieme pod tým, že uzatvorenie mieru znamenalo aj mocenské preskupenie?
5. Predchodcom ktorej dnešnej organizácie bola Spoločnosť národov?



2. NEPOKOJNÉ ROKY STREDNEJ EURÓPY. POLITICKÉ A SPOLOČENSKÉ ZÁPASY V PARLAMENTOCH A MIMO PARLAMENTOV

Po vojne boli pre rôzne územia Európy príznačné odlišné politické pomery. Pre západnú Európu zostala príznačná parlamentná demokracia, v strednej Európe sa začal súboj parlamentných a absolutistických síl, v stredovýchodnej Európe vznikali štáty s nacionalistickými základmi, kým vo východnej Európe (v Rusku) komunistický štátny útvar. Ako prvú z nich predstavíme strednú Európu.

NEPOKOJNÁ STREDNÁ EURÓPA

Koniec vojny nepriniesol pokoj do strednej Európy. Vodcov, ktorí svoje vlasti vohnali do vojny, zmietol hnev ľudu. Najmä **v porazených krajinách boli panovníci nútení abdikovať a vznikli buržoázne demokracie.** Veľkou otázkou v strednej Európe bolo, či dokážu tieto demokracie prežiť, alebo na ich miesta nastúpi nejaká diktatúra.

POSTAVENIE A PROBLÉMY NOVÝCH DEMOKRACÍ

Vedúci predstavitelia vznikajúcich buržoázných demokracií spočiatku prichádzali najmä z buržoázných strán, ktoré sa k vojne stavali odmietavo. Popri nich mali značnú silu aj **sociálnodemokratické robotnícke strany**, ktoré sa vo väčšine prípadov takisto **chceli a aj sa mohli podieľať na vládnej moci.** V prevažnej väčšine porazených krajín sa buržoázne a demokratické robotnícke strany snažili nájsť východisko z povojnového chaosu spoločne, čo vôbec nebolo ľahké.

Chaotická situácia, množstvo sociálnych problémov, ktoré boli takmer neriešiteľné, vytvárali **priaznivé podmienky pre extrémistov.** Vznikli viaceré takéto strany a organizácie, ktoré sa snažili postaviť si na svoju stranu nespokojencov. Najnebezpečnejšie z nich boli **krajne ľavicové (komunistické) a krajne pravicové (fašistické) strany.** Ich vodcovia, na rozdiel od sociálnodemokratických strán, ktoré väčšinou stáli na strane zachovania demokracie, **chceli získať vládnú moc násilným spôsobom.** Keďže nové, demokratické vlády boli ešte slabé – nemali ešte spoľahlivé vojsko a políciu – nikde sa to nejavilo ako nemožné.

NEMECKO NA RÁZCESTÍ

Najnepokojnejšou krajinou Európy bolo porazené Nemecko. Tu vypukli povstania v desiatke miest, ktoré krajinu takmer roztrhali na kúsky, **po berlínskej revolúcii abdikoval aj cisár** (9. novembra 1918).

Vznikla sociálnodemokratická vláda, ktorá zabezpečila politické práva a slobody. Povolila fungovanie všetkých strán, tak pravicových, ako aj ľavicových. Keď sa však

■ *Ohraničte na mape strednú Európu! Na základe čoho ste vyznačili hranice tohto územia?*

■ *Prečo? Vymenujte také problémy, ktoré sa po takejto obrovskej vojne museli vyriešiť!*

III. internacionála:

Novovznikajúce komunistické strany podporovala aj ruská bolševická strana, ktorá so sídlom v Moskve založila medzinárodnú robotnícku organizáciu: III. internacionálu. Táto takmer štyridsať rokov riadila a spájala zápas komunistických strán usilujúcich sa o získanie moci.

■ *Ktorá panovnícka dynastia panovala v Nemecku do roku 1918? Kto bol cisárom?*



Povstalci Spartakovho zväzu na ulici v Berlíne

Výzva nemeckej vlády pri vypuknutí spartakovského povstania: „Spartakov zväz teraz bojuje o úplnú moc. Vládu, ktorá chce do desiatich dní umožniť, aby ľud mohol slobodne rozhodnúť o svojom osude, chcú násilím zosadiť [...]. Vláda vykoná všetky potrebné opatrenia, aby zlikvidovala hrôzovládu, a naveky zabránila jej návratu [...] násilie môže byť porazené iba násilím.“

v januári 1919 pokúsil krajne ľavicový Spartakov zväz o získanie moci násilím, vláda potlačila povstanie spojením kontrarevolučných síl.

Podobný osud čakal aj mníchovskú (bavorskú) republiku rád, vytvorenú taktiež násilným prevzatím moci, ktorá existovala tri týždne. Ale vláda – pomocou celoštátneho štrajku – porazila aj pravicový Kappov puč, ktorý vypukol v roku 1920.

Strany, ktoré mali najväčšiu autoritu, medzi nimi aj sociálnodemokratická strana, trvali na parlamentarizme a demokracii. **Nová nemecká republika – Weimarská republika – sa upevnila ako parlamentná demokracia.**

Weimarská republika vdáčila za svoj názov tomu, že demokratická ústava nového Nemecka bola vypracovaná v nemeckom mestečku Weimar.

Pokusy o likvidáciu republiky boli aj po roku 1920. Pod vedením Ernsta Thälmana vypuklo v roku 1923 tri dni trvajúce robotnícke povstanie v Hamburgu. V novembri v Mníchove chcel pučom získať moc vodca pravice, Adolf Hitler, vládne vojsko však aj tento pokus potlačilo. Do histórie sa táto akcia dostala pod názvom „pivný puč“, lebo prívrženci Hitlera sa schádzali v pivárňach, a odtiaľ išli na demonštrácie.



„Očisti Nemecko!“ Plagát Demokratickej strany zo začiatku 20-tych rokov proti krajnej ľavici a pravici, ktoré chceli diktatúru

OSUD MONARCHIE A RAKÚSKA

Cisár Karol I. (uhorský kráľ Karol IV.) vidiac nevyhnutnú vojnovú porážku, sa pokúsil o záchranu svojej ríše poskytnutím úľav jednotlivým národom svojej krajiny, vytvorením spolkového štátu. Jeho pokus sa nevydaril. Monumentálna **Habsburská ríša**, ktorú stáročia držala spolu – popri iných činiteľoch – najmä vojenská sila, teraz, keď sa armáda rozpadávala, za niekoľko týždňov **sa rozpadla na svoje elementy**.

V rôznych častiach ríše nasledovali ďalšie krvavé demonštrácie, povstania, revolúcie. V Záhrebe, Prahe, Viedni a Budapešti vznikali **národné rady** požadujúce samostatnú štátnosť. Tak v Rakúsku, ako aj v Uhorsku **vyhlásili republiku**.

Výrazne zmenšené jadro niekdajšej ríše sa pretvorilo na demokratickú republiku Nemecké Rakúsko. Jeho sociálnodemokratická vláda garantovala politické slobody. Extrémistické strany – medzi nimi rakúska komunistická strana – však ani takto nezosilneli do takej miery, aby znamenali hrozbu pre demokraciu. Demokratická vláda pritom čiastočne vyriešila sociálne problémy a úspešne viedla novú krajinu, Rakúsko, z niekdajšieho cisárstva do buržoáznej republiky.

„Mojím želaním je, aby naša vlasť, posilnená jednotou národov, ktoré sa v nej zjednotili, vzišla z búrok vojny ako aliancia slobodných národov.“ – uvádzal Karol IV. vo svojom manifeste k svojim národom zo 16. októbra 1918. Jeho „národy“ však chceli samostatnosť.

Podľa novej ústavy sa Rakúsko stalo zväzom samostatných dŕžav, spolkovým štátom. Republika spočiatku zabezpečovala pokojné politické ovzdušie a životné podmienky podobné západoeurópskym pomerom.



Titulná strana novo vydávaneho viedenského časopisu znázorňuje cisársku korunu s postavou ženy symbolizujúcou republiku

VÍŤAZSTVO FAŠIZMU V TALIANSKU

Po svetovej vojne sa stalo kritickým územím aj **Taliansko**. Táto krajina nepatrila medzi porazených, ale **vo vojne sa úplne vyčerpala**. Obyvateľstvo zápasiace so sociálnymi problémami malo čoraz menšiu dôveru k demokratickej vláde a **obracalo sa k extrémistickým stranám sľubujúcim zmenu**. V snahe využiť to talianska komunistická strana organizovala obsadzovanie pozemkov a tovární, a moc sa snažila získať vytváraním ozbrojených robotníckych jednotiek.

Sklamané Taliansko: Taliani si so sklamaním uvedomili, že nezískali Dalmáciu a časť Albánska, dokonca ani dôležitý prístav Fiume, dnešnú Rijeku. Ekonomická situácia bola pritom katastrofálna. V lete roku 1919 zásoby uhlia talianskych železníc vystačili len na niekoľko týždňov, krajina nemala zásoby obilia, hrozil hlad.



Mussolini na čele fašistických „čiernokošeliarov“ vchádza do Ríma a preberá moc (v októbri 1922)

Názov fašista pochádza čiastočne z názvu jeho strany, čiastočne z jej odznaku. Prvým názvom strany bol Fascio di Combattimento (= Zväz účastníkov vojny). V odznaku strany bol fascis [fascés], sekera zasadená do zväzku prútov, čo bolo v starovekom Ríme symbolom moci.

Druhou extrémistickou stranou, súperiacou s komunistami, bola **Mussolinim vedená fašistická strana**, ktorá tiež mala ozbrojené jednotky.

Mussolini takisto **sľúbil vyriešenie sociálnych problémov**, napr. nezamestnanosti či nedostatku bytov, ale **výrazne staval aj na národnej hrdosti**. Nechcel sa dotknúť ani súkromného vlastníctva podnikateľov či statkárov. Preto títo podporili jeho snahy zamerané na získanie moci.

Vodcu strany, ktorý sa stával čoraz populárnejším a ovplyvňoval masy ľudí, taliansky kráľ nakoniec vymenoval za predsedu vlády. **Mussolini** po prevzatí moci **vybudoval fašistickú diktatúru**. Svojich protivníkov dal internovať, zatknúť, zaviedol režim jedinej politickej strany. Jeho politické metódy sa neskôr, v iných krajinách, stali charakteristickými pre fašistické strany, ktoré boli odporcami komunizmu, budovali však diktatúru.

1. Ktoré sú tie porazené a víťazné stredoeurópske krajiny, v ktorých v dôsledku revolučných akcií bolo otázne, či sa vytvorí demokratický alebo diktátorský režim?

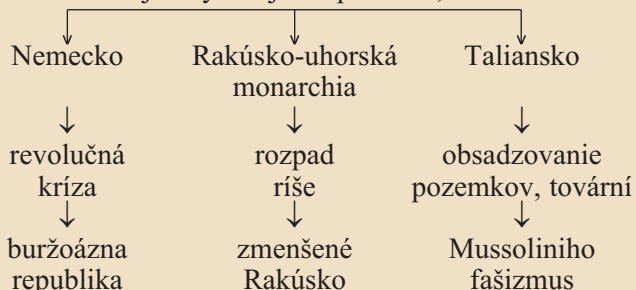
2. Hlavnú silu masových hnutí tvorili robotníci. Aký bol zásadný rozdiel medzi komunistickými a sociálnodemokratickými robotníckymi stranami?

3. V čom sa podobali a v čom sa líšili pravicové fašistické strany a komunistické strany?

4. Ako sa vo vymenovaných krajinách skončili nepokojné roky strednej Európy?

Nepokojné roky strednej Európy: 1918-1923

1918: Vojna vyúsťuje do povstaní, revolúcií



3. ZROD NOVÝCH A ZNOVUZRODENIE STARÝCH ŠTÁTOV V STREDOVÝCHODNEJ EURÓPE

STREDOVÝCHODNÁ EURÓPA A BALKÁN PO PRVEJ SVETOVEJ VOJNE

Stredovýchodná Európa a Balkánsky polostrov sa po roku 1918 stali dejiskom búrlivých historických udalostí. Nasledovali po sebe povstania, revolúcie, miestne vojny; zrod nových a znovuzrodenie starých štátov. Na tomto

■ Porozprávajte sa o tom, aké mali význam územia, ktorých názvy sú na mape v učebnici napísané zelenou!



Nové a znovuzrodené štáty (s rozrastajúcim územím) v stredovýchodnej Európe ■ Ktorý štát sa z ktorej niekdajšej veľmoci vyčlenil alebo zvyšoval svoje územie na jej úkor?



Dve spomedzi známok nových alebo znovuzrodených štátov ■ Ktorá známka patrí ktorému štátu a akú zaujímavosť vidíš na nich?

Litovský snem uskutočnený v decembri 1917 vo Vilne (Vilniuse), obávajúc sa prípadného ruského odvetného kroku, pre krajinu už vopred zabezpečil ochranu Nemeckej ríše.

„**Chlebový mier**“: Nemecko, Turecko a monarchia uzatvorili dňa 9. februára 1918 separátny mier s Ukrajinou. V ňom uznali protibolševickú Ukrajinskú ľudovú republiku ako nezávislý štát. Na výmenu dostali dodávky pšenice („chlebový mier“).



Józef Piłsudski, prvá hlava poľského štátu, hrdina vojny proti Rusom

■ Čo sme sa učili o osude Poľska v 7. triede?

území o rozlohe takmer poldruha milióna kilometrov štvorcových, ležiaceho medzi Baltickým a Stredozemným morom, sa totiž vkladli medzi Nemecko a Rusko, resp. medzi Habsburskú ríšu a Turecko **tucty malých národov**.

Tieto menšie krajiny sa sužovali medzi týmito veľmocami. Mnohé z nich viackrát obsadili, rozdelili. Ale nádej, že raz môžu opäť nadobudnúť svoju starú slobodu a samostatnosť, neustále preživala. **A teraz, keď všetky štyri niekdajšie veľmoci skončili vojnu ako porazení, malé národy sa nazdávali, že nadišiel čas vydobytia ich nezávislosti.**

Preto väčšina povstaní a revolúcií, ktoré vypukli v tomto regióne, nehľadala riešenie na spoločenské problémy, ale chcela napraviť krivdy svojich národov. Ich hybnou silou bola idea s mimoriadnym vplyvom, nacionalizmus.

POBALTSKÉ ŠTÁTY A UKRAJINA

Ako prvé vyhlásili svoju nezávislosť pobaltské štáty, ktoré boli predtým pod nadvládou cárskeho Ruska: Fínsko, Estónsko, Lotyšsko a Litva, resp. Ukrajina. Prvé z nich bolo *Fínsko*, a to ešte v novembri 1917, pričom sa odvolávalo na sotva týždeň staré vyhlásenie sovietskej moci o práve národov na sebaurčenie. *Nezávislosť* krajiny uznalo v decembri 1917 aj *sovietske vedenie*.

Estónsko, Lotyšsko a Litva sa pri vybojovaní svojej nezávislosti *opreli o Nemecko*, ktoré ešte bojovalo s Rusmi. Nemecko tieto štáty aj podporovalo, keďže ich samostatnosť oslabilo moc soviетov, a mohla zachovať nemecký vplyv v Pobaltí.

Podobnú nezávislosť si chceli vybojovať aj *ukrajinskí nacionalisti*, ktorí po vytvorení samostatnej vlády – a predbehnúc Rusko – *uzatvorili separátny (samostatný) mier s Centrálnymi mocnosťami*. Tento separátny mier pri uzatváraní vlastného mieru uznala aj bolševická vláda, ale keď sa pomery síl zmenili v jej prospech, Ukrajinu začleňovala medzi *sovietske zväzové republiky*.

ZNOVUZRODENIE POĽSKA

Znovuzrodenie Poľska, ktoré si v minulosti rozdelili medzi sebou jeho susedia, sa začalo už počas vojny, keď Nemecko a monarchia na poľských územiach obsadených od Rusov vytvorili Poľské kráľovstvo. Úplným sa však stalo až vtedy, keď Dohoda dosiahla konečné víťazstvo nad Centrálnymi mocnosťami. Vtedy sa zjednotili tri časti krajiny, ktoré boli obsadené rôznymi krajinami, a **Versailleským mierom upravili západné (južné, severné) hranice Poľska**. Na východe však v apríli 1920 vypukla klasická **vojna medzi Poliakmi a Rusmi**. Táto vojna po striedavých bojových úspechoch nakoniec priniesla úspech Poliakom. V mieri stanovenom podľa frontovej línie sa hranice Poľska posunuli o takmer 200 kilometrov východnejšie. **Poľsko sa pretvorilo na stredne veľkú mocnosť.**

VZNIK ČESKOSLOVENSKA

Československá republika bola vyhlásená v čase rozpadu monarchie, **koncom októbra 1918**. Nový štát zjednotil štyri časti krajiny: historické Česko a Moravu, Slovensko a Podkarpatskú Rus. Posledné územia tvorili od príchodu starých Maďarov do vlasti organickú súčasť Uhorska, ale značná časť ich obyvateľstva tvorili Slováci a Rusíni (karpatskí Ukrajinci).

Československá republika sa v nasledujúcich dvoch desaťročiach stala jednou z hospodársky **najrozvinutejších a najdemokratickejších krajín regiónu**. **Národnostná otázka** však aj tu spôsobovala časté problémy.

VZNIK KRÁĽOVSTVA SRBOV, CHORVÁTOV A SLOVINCOV (JUHOŠLÁVIE)

Vytvorenie druhej novej krajiny, susediacej s Maďarskom, Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov (od r. 1929 Juhošlávia), **navrhla srbská panovnícka dynastia** vtedy, keď Chorvátsko (s ktorým sa Uhorsko vyrovnalo) a Slovinsko (do roku 1918 jedna z rakúskych dŕžav) vyhlásili vystúpenie z monarchie.

Vznikajúca **Juhošlávia** k sebe pripojila aj samostatný malý štát, Čiernu Horu, ďalej Bosnu a Hercegovinu a ďalšie menšie územia. Takto sa aj táto krajina **stala mnohonárodnostnou krajinou**. Popri Srboch, Chorvátach a Slovincoch tvorili národnostné skupiny obyvateľstva s viac než 100 000 príslušníkmi Macedónci, Čiernohorci, Bosniaci, Albánci, Turci a aj Maďari. Keďže srbský nacionalizmus bol mimoriadne silný, tak pristupujúce krajiny, ako aj národnosti museli strpieť, že **vedúcu úlohu** vo všetkom zohrávalo hospodársky menej rozvinuté **Srbsko**.

OSTATNÉ KRAJINY REGIÓNU

Ostatné krajiny stredovýchodnej Európy a Balkánu zosilneli alebo zoslabli podľa toho, či patrili k víťazom alebo k porazeným.

Grécko, ale najmä Rumunsko získali významné územia. Bulharsko a Turecko, ktoré stáli na strane Centrálnych mocností, však **prišli o územia**. Posledné dve neobišli ľudové hnutia príznačné pre porazené krajiny: demonštrácie, povstania, revolúcie. Tieto požadovali jednak vyriešenie sociálnych problémov, a jednak mali za cieľ určenie zodpovednosti panovníkov, ktorí krajinu dostali do prehratej vojny.

V Bulharsku bol panovník, priateľ Nemcov, nútený abdikovať v prospech svojho syna, ktorému dôverovali predstavitelia Dohody. Pokoj však nevytvorila ani táto zmena. Za posledným povstaním, trvajúcim asi desať dní, stála komunistická strana. Tú vláda porazila v septembri 1923.

Národná revolúcia **Turkov** v najjužnejších častiach Európy mala trochu odlišný charakter. Posledný sultán, Mohamed VI., bol nútený odísť do zahraničia a Turecko sa

Moc českej vlády spočiatku zasahovala len české územia. Ako však silnela, a ako sa vracali domov české légie z bojov na strane Dohody vo Francúzsku a Taliansku, svoju moc rozšírila aj na slovenské územia.



Eduard Beneš, jeden z tvorcov československého štátu. Bol silne protimaďarským politikom

■ Na úkor ktorých krajín získali územia Rumunsko a Grécko? Pozri si v historickom atlase!

■ V čom sa Turecko líšilo od európskych krajín? Čo vieš o dejinách Turecka v 19. storočí?



Kemal Atatürk, modernizátor tureckého štátu

stalo republikou (29. októbra 1923). Novým hlavným mestom sa stala Ankara. Výsledkom revolúcie Turci **nezískali späť len územia** stratené vo vojne, ale **modernizovala sa aj ich krajina** pod vedením *Kemala Atatürka* („otca Turkov“, ako ho nazývali jeho prívrženci).

1. Ktoré veľmoci panovali pred svetovou vojnou v stredovýchodnej Európe a ktoré na Balkáne?
2. Ktoré národy boli sužované týmito krajinami? (Vymenujte ich smerom zo severu na juh!)
3. Ktoré národy si vydobyli svoju nezávislosť?
4. Ktoré sú nové a ktoré sú znovuzrodené štáty regiónu?
5. Ktoré krajiny sa stali výrazne mnohonárodnostnými krajinami?
6. V čom sa líšili revolučné pohyby Bulharska a Turecka od podobných udalostí v iných krajinách regiónu?

4. ZÁPADNÁ EURÓPA: „ŠŤASTNÉ DVADSIATE ROKY“ VO VÍŤAZNÝCH KRAJINÁCH

PARLAMENTNÁ DEMOKRACIA V ZÁPADNEJ EURÓPE

Skutočným víťazom vojny a uzatvorených mierov bola západná Európa, v prvom rade Anglicko a Francúzsko – resp. na druhom brehu oceánu Spojené štáty – kde nasledovali „šťastné dvadsiate roky“. V týchto krajinách nebola prevysoká inflácia a nezamestnanosť. *Protiklady neboli vyostrené množstvom nevyriešených sociálnych problémov*. Preto nenašli živnú pôdu ani diktátorské hnutia a zdravá parlamentná demokracia mohla plne prevládnuť.

NAPREDOVANIE ROBOTNÍCKYCH STRÁN. UPEVNIENIE SOCIÁLNEJ ISTOTY

V polovici dvadsiatych rokov v západnej Európe došlo k politickému zemetraseniu. Vo voľbách zvíťazili robotnícke strany a kvôli nim padol rad politikov, ktorí sa preslávili vydobytím vojnového víťazstva. V **Anglicku, Francúzsku** a aj v iných štátoch vznikali na kratšiu či dlhšiu dobu **vlády vedené robotníckymi** (sociálnodemokratickými) politikmi.

Robotnícki vodcovia, ktorí sa k moci dostali **demokratickou cestou**, sa ani nepokúsili o vytvorenie robotníckej moci na sovietsky spôsob, diktatúry proletariátu. Blahobyť robotníkov chceli dosiahnuť inými nástrojmi. Trvali na parlamentnom systéme, na právnom štáte, ale **rad radom vybojovali zákony zlepšujúce životné podmienky pracujúcich**. Pracovná doba sa skrátila, mzdy sa zvyšovali. Sociálne poistenie, dôchodok, podpora chorých zamestnancov sa stali samozrejmosťou. Prostredníctvom nich sa

Striedanie sa politických strán pri moci: Na Západe je čoraz častejšie, že pri moci sa striedajú dve, prípadne tri veľké politické strany – zvyčajne mierne ľavicové a občianske strany „stredú“. Ak sú veci v poriadku, vládna strana si zachová moc, ale ak nie, prichádza druhá strana (snáď bude vládnuť lepšie) a vyhrá voľby. Takto súťažia o hlasy voličov vládne strany a opozícia, čím dochádza k ich „striedaniu sa pri moci“.

z veľkej časti uskutočnili sociálne požiadavky robotníckych strán. K tomu potrebné finančné zdroje nezabezpečili zabratím (socializovaním) tovární, závodov, ale zavedením **spravodlivejšieho daňového systému**, ktorý časť bremien preniesol na najbohatšie podniky.

Uvedené sa nezmenilo ani v prípade pádu robotníckej vlády, na čo tiež poznáme príklady. Opatrenia sa neodvážili odvolať ani nasledujúce vlády, veď potom by v ďalších voľbách stratili veľký počet voličov a ich vláda by padla.

ZMIERNENIE MEDZINÁRODNÝCH NAPÄTÍ

Vďaka najmä novým vládam, ktorých minulosť nezaväzovala, začala z duší ustupovať nenávisť. Francúzi a Nemci, ktorí začiatkom dvadsiatych rokov už boli takmer pripravení opäť proti sebe bojovať, v roku 1925 uzatvorili slávnú mierovú zmluvu doby, **Locarnskú dohodu**, v ktorej sa zaviazali, že ak medzi nimi vzniknú spory, vyriešia ich mierovou cestou. Niektorí vedúci nemeckí a francúzski politici začali hovoriť o myšlienke európskeho spoločenstva. Medzinárodný odmäk naznačuje aj fakt, že do Spoločnosti národov prijali aj porazené krajiny.

Nové vlády sa stavali voľnejšie aj k ruskej otázke. Postupne si uvedomili, že či chcú alebo nie, Sovietsky zväz existuje. **Väčšina západných štátov nadviazala v rokoch 1924-25 diplomatické vzťahy so Sovietskym zväzom**. Vzájomný nekonečný odpor vystriedala politika vzájomného znášanja sa.

HOSPODÁRSKY VZOSTUP PO VOJNE

V čase svetovej vojny si všetky krajiny postavili svoje ekonomiky do služieb vojny. Vyrábali železo a oceľ, zbrane, strelivo a vojenskú techniku. Obyvatelia zázemia často nemali ani tovar potrebný na každodenné živobytie. Pokladali by však za hanobenie vlastenectva, ak by sa boli kvôli tomu sťažovali.

Koniec vojny postupne všetko zmenil. **Vo víťazných krajinách** – a tie boli vo väčšine – každý chcel nakupovať: nábytok, šaty, domáci tovar, dopravné prostriedky a civilizačné výdobytky. Všetko, k čomu počas vojny nemali prístup. **Nové vynálezy** zohrávali takisto čoraz väčšiu úlohu. Objavili sa nové elektrické spotrebiče. Novým, skvelým vynálezom bolo rádio, u zámožnejších sa objavili doma aj autá, ktoré vtedy už mali za sebou svoje detstvo: stali sa modernými a rýchlymi dopravnými prostriedkami.

Rozsiahly dopyt vyvolal potrebu stavania závodov. Rozšírili sa umelé hmoty. Motorové vozidlá, lietadlá doslova žrali benzín. Rástla ťažba ropy, postavili množstvo rafinérií. Kto prežil vojnu, dostal prácu. Ľudia konečne žili v skutočných „šťastných mierových rokoch“. Ale len málo z nich myslelo na to, ako sa žije ľuďom v porazených krajinách.

Aj víťazi sa snažili vyriešiť svoje vzájomné spory. Washingtonská námorná zmluva (1922) stanovila vzájomný pomer námornej vojenskej sily Spojených štátov, Anglicka a Japonska v pomere 5:5:3. Námorná vojenská sila Francúzska a Talianska mohla byť 35% sily Anglicka.

Členmi Spoločnosti národov mohli byť spočiatku len víťazné krajiny svetovej vojny. Spojené štáty do nej nikdy nevstúpili, Maďarsko sa pripojilo v roku 1922, kým Nemecko v roku 1926.

Rozvoj dopravy: V Spojených štátoch vzrástol počet motorových vozidiel za jediné desaťrocie z troch miliónov na takmer tridsať miliónov. Ročne opúšťali výrobné pásy priemerne 3 milióny nových vozidiel, spomedzi ktorých bolo najslávnejším čoraz lacnejší, zároveň však spoľahlivý *Ford model T* s dlhou životnosťou. (Projektoval ho maďarský inžinier: *József Galamb*.) V tom istom čase vstúpilo „do veku dospelosti“ aj lietanie, i keď v tom čase ešte nebolo zrejmé, či bude budúcnosť patriť lietadlám alebo vzdušným lodiam. Napríklad slávny polárny bádateľ Amundsen v roku 1926 prišiel na Južný pól vzdušnou loďou. O rok neskôr však jeho slávu zatienil Lindbergh, ktorý prekonal viac než 6000 km dlhú cestu lietadlom, keď preletel Atlantický oceán medzi Parížom a New Yorkom.



Blahobyt u víťazov. Množstvo slávnych modelov T v americkom mestečku

Ford Automobile

Kraft und Schnelligkeit bei minimalem Verbrauch!

Die Ford-Automobile haben sich in kurzer Zeit auch in Deutschland, trotz ihrer geringen schwingen Konkurrenz, das Vertrauen der Publikum erworben. Die Leistungen des Fordwagens, namentlich auf betriebs und schieren Wegen sind unübertrefflich, denn er bietet seiner Kraft und Schnelligkeit nicht nur alle Vorteile eines grossen Motors, sondern er knüpft auch in der Anschaffung und Unterhaltung im Unterhalt sind weniger als letzterer.

Man kann einem Fordwagen nicht nur so billig ist, sondern wird er mehr leisten, als man im allgemeinen von einem Automobils erwartet und weil für die Dauerhaftigkeit derselben eine Garantie von 3 Jahren giltet wird.

Jeder Fordwagen wird mit vollständiger Ausrüstung aber aufpreis geliefert einschließlich Geschwindigkeitsmesser und Kilometerzähler usw. Die Stundenleistung ist garantiert 70 bis 55 km.

Kataloge, Vorführungen und alles Näheres durch die Firma
Ford-Motor Automobile Berlin W8
 General-Direktion für Deutschland
 Bernauerstrasse 47 (Nau Trebbach)
 Fernsprech-Anschlüsse: Amt Zentrum 214, Amt Steinglatz 8616.
 Ständige Ausstellung: Charlottenburg, Bismarckstr. 97/98, am Ufergrundbahnhof.

Sofort lieferbar!
Ford-Tourenwagen
 4 Zylinder, 20 HP. Komplet
 Bester Wagen für schlechtesten Wegel
Mark 3975.-
 (Zoll und Fracht Mark 210.- extra.)

Reklamný inzerát, ktorý na nové auto sľubuje už aj päťročnú záruku

ZMENA ŽIVOTNÉHO ŠTÝLU

Blahobyt, ktorý vo víťazných krajinách postupne rástol, zmenil aj životný štýl ľudí.

Domovy sa stali usporiadanejšími, kultivovanejšími. (Aj domovy robotníkov.) *Nové technické zázraky*, rádio a film (vtedy ešte len nemý film) sa stali súčasťou každodenného života ľudí. Džez bol čoraz populárnejší, pribúdali ohurujúce predstavenia (revue). Nočný lesk svetových veľkomiest, početné farebné týždenníky, rastúca popularita športu (olympiády) otvorili horizont nového životného štýlu. Ľudia, a v západných rozvinutých krajinách nielen bohatí, chceli žiť, zabávať sa, k čomu už mali peniaze aj voľný čas.

Výrazne sa zmenilo aj postavenie žien. Vo väčšine európskych štátov dostali ženy *volebné právo* a *politické práva* práve v tomto čase. V tomto období otvorili svoje brány aj univerzity pred najtalentovanejšími predstaviteľkami „slabšieho pohlavia“. Sukne sa stávali kratšími, ani na kúpaliskách už neboli povinné uzavreté kúpacie úbory, i keď móda „bikini“ bola ešte veľmi ďaleko. To všetko znamená, že ženy vykročili cestou skutočnej rovnoprávnosti. Vznikali organizácie na ochranu práv žien. Aj to bolo istou zmenou životného štýlu.



Nová jesenná móda žien v západnej Európe v roku 1922. Ligtavá a ozdobená. (Večerný kabátik z módného salónu)

Rovnoprávnosť žien sa samozrejme šírila ešte len v najrozvinutejších európskych a amerických krajinách. Už aj južná Európa bola iným svetom. O Ázii, Afrike a územiach obývaných mohamedánmi už ani nehovoriac, kde ženy naďalej žili v bezprávi príznačnom pre stredovek. Najskôr pod vládou svojho otca, potom manžela, ktorý bol pre ne vopred určený.. Ak vyšli na ulicu, tvár si museli zahaliť. Spoločnosť sa teda modernizovala, ale nie rovnako a nie všade.



Zabávajúca sa spoločnosť v dvadsiatych rokoch



◀ Šťastná dovolenka. Postavenie žien sa menilo rýchlo

1. Čo napomáhalo rýchlemu rastu ekonomiky po skončení vojny?
2. Čo bolo príčinou a čo následkom toho, že na Západe boli úspešné robotnícke strany?
3. Ako vyriešili sociálne problémy?
4. Prečo mohlo nastať v medzinárodnej politike obdobie uvoľnenia? Ktoré boli príznaky uvoľnenia?
5. Čo bolo podstatou zmeny životného štýlu?



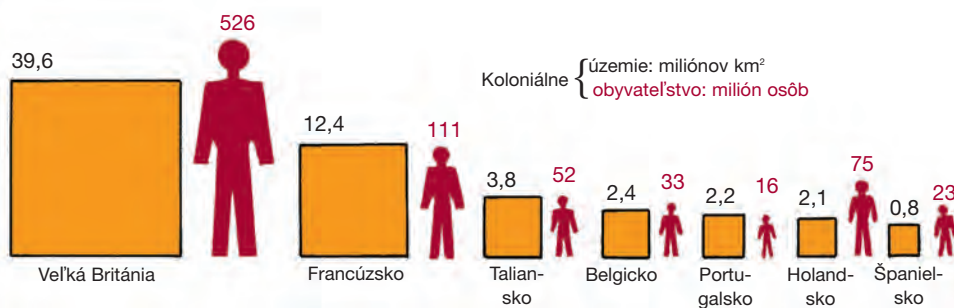
ČÍTANIE

SVET MIMO EURÓPY ● **KOLÓNIE SA PREBÚDZAJÚ:** Povoynové desaťročia rozhýbali aj svet mimo Európy. Anglicko a Francúzsko síce ešte stále riadili politický život na Zemi takmer neobmedzene, v skutočnosti však obe krajiny oslabli vo viacročnej vojne. Svoju vedúcu úlohu si dokázali zachovať čoraz ťažšie a už len prechodne. Začali sa totiž prebúdzat' ázijské a africké krajiny v závislom postavení, kolónie, a pomaly to ovplyvňovalo aj politiku po celom svete.

OBLASŤ STREDOMORIA: Najbližšie k Európe sa začali prebúdzat' kolónie na južnom pobreží a vo východnej panve Stredozemného mora. Tieto územia ovládali najmä Angličania a Francúzi, resp. v menšej miere Španieli.

Prvá veľká africká vojna za nezávislosť sa rozvinula proti Španielom a Francúzom v *Maroku*. Povstanie berberských kmeňov v pohoriach Atlas a Rif sa podarilo potlačiť až vo vojne trvajúcej takmer dve desaťročia.

Arabské a berberské (rifskí Kabyli) kmene začali svoj boj v roku 1912, ktorý sa skončil až v roku 1934. Vrchol vojny spadol do rokov 1921-26, keď Arabi pod vedením Abd el-Kríma po viacerých víťazných bitkách vyhlásili samostatnú Rifskú republiku.



Európske koloniálne ríše v roku 1937 ■ Zmenilo sa poradie kolonizátorských štátov oproti rokom pred prvou svetovou vojnou?

Anglicko zaobchádzalo so svojimi územiaми opatrnejšie. V roku 1922 udelilo nezávislosť Egyptu, ktorý bol britským protektorátom. Avšak s tým obmedzením, že si ponecháva kontrolu nad Suezským prielivom a obranou krajiny. Týmto si o takmer dve desaťročia predĺžilo svoju moc nad Egyptom.

UDALOSTI NA BLÍZKOM VÝCHODE: Aj v ázijskej časti Stredomoria, na Blízkom východe sa začali prudké zmeny. *Afganistan* a *Perzia*, ktorá si zmenila názov na *Irán*, teda krajiny, ktoré nepatrili do Tureckej ríše, si vybojovali svoju samostatnosť. Kým o niekdajšie časti Tureckej ríše, v súčasnosti *mandátne územia*: Sýriu, Libanon, Irak a Palestínu, sa delilo *Francúzsko* a *Anglicko*.

Anglicko získalo Palestínu ako mandátne územie tak, že sa zaviazalo: „Bude zodpovedné za to, aby pre krajinu poskytlo také politické, administratívne a hospodárske podmienky, ktoré zabezpečia vytvorenie židovského národného domova.“

Anglicko tento svoj záväzok splnilo. Umožnilo prisťahovanie sa Židov do Palestíny. Následkom toho ich pomer sa od roku 1910 do 1936 zvýšil z 10% na 31%, avšak medzi tu žijúcimi Arabmi a prisťahujúcimi sa Židmi vznikali ostré protiklady.

INDIA SA PREBÚDZA: Vo svetovej vojne masy hinduistických vojakov verne bojovali na strane Britov, ktorí ich pokladali za spolubojovníkov.

Keď sa však po vojne vrátili domov, zistili, že už nie sú nenahraditeľnými spojencami, ale domorodými občanmi pod koloniálnou vládou. Najväčšiu nevôľu to vyvolalo v dŕžave Pandžáb, odkiaľ pochádzala takmer polovica hinduistických vojakov. Na čelo nespokojných sa postavil Gándhí, ktorý sa pokúsil mierovou cestou dosiahnuť, aby Angličania splnili svoje staršie reformné sľuby. Britské vedenie odpovedalo krvavým násilím.



Gándhího nedokázali odradiť od jeho pôvodnej cesty ani krvavým terorom, ani väzením. Na jeho podnet schválila Indická kongresová strana heslo *nenásilného boja*. Začal sa bojkot britských výrobkov, rozvoj remeselníckeho priemyslu (tkanie - pradenie), boj proti monopolu na zber a spracovanie soli. Ale súčasťou hnutia bol aj boj proti kastovému systému, zápas o dosiahnutie porozumenia medzi hinduistickými a moslimskými obyvateľmi ako aj oslobodzovanie žien.

V dôsledku britských reakcií sa postupne rozvinulo *hnutie občianskej neposlušnosti*. Indovia sa vzdali titulov a hodností udelených Britmi. Bojkotovali zákonodarné orgány, súdy a v záverečnej fáze dospeli k všeobecnému odmietaniu platenia daní. Takto sa postupne vytrácala zem spod nôh britskej vlády.

■ *Ako vládli Angličania v Indii? Prečo je významným rok 1857 v dejinách Indie? (Učebnica pre 7. triedu, strana 140.)*

V jednom pandžábskom meste (v Amritsari) pokojných, nezbrojených demonštrantov, zhromaždených na hlavnom námestí, obkľúčili anglickí vojaci a začali do nich strieľať. Zavraždili viac než 400 ľudí, počet zranených presiahol 1200.

◀ Gándhí vyzýva na zápas proti Angličanom. Začne svoj boj založený na odmietaní poslušnosti

Cnosti Gándhího: Jednoduchosťou, asketizmom, láskou k indickým zvykom a obradom, vášnivosťou, ktorou bojoval za uspokojenie národných požiadaviek, si získal dôveru mas. Vyjadrením toho bolo udelenie titulu „Mahátma“ – veľký duch. Gándhí sa do histórie zapísal ako Mahátma Gándhí.



Vedúci predstavitelia osamostatňujúcej sa Číny.
V strede Čankajšek

Vnútorne boje: Čínu oslabovali najmä vnútorné boje. Kuomintang čoskoro narazil na nebezpečného protivníka: komunistickú stranu, ktorá vznikla aj v Číne a chcela získať moc. Vytvoreniu silnej ríše bránili aj tí generáli, ktorí sa v jednotlivých dŕžavách usilovali o samostatnosť.

Na trón tohto bábkového štátu (Mandžuska) Japonsko posadilo niekdajšieho (abdikovaného) čínskeho cisára, *Pchu I*, ani tak však jeho expanziu veľmoci neuznali.

Čo sa stalo na burze? Kríza prepukla neuveriteľnou rýchlosťou. Začali sa šíriť správy o tom, že niektoré veľké firmy stoja pred finančným krachom a nedokážu splatiť svoje úvery. Po tejto správe – ktorá nebola celkom nepodložená – sa všetci vlastníci chceli zbaviť svojich akcií v týchto firmách, aby dostali za ne peniaze. Dostali sa na trh aj akcie tých podnikov, ktoré poskytli úvery krachujúcim firmám. (Ak tieto nedostanú späť svoje peniaze, takisto skrachujú.) Preto každý chcel akcie len predať a kupovať nikto nechcel. Predali vyše 13 miliónov cenných papierov. Kurzy poklesli aj o 90%. Straty odhadovali na 15 miliárd dolárov.

OSUD ČÍNY: Na Ďalekom východe svet sledoval s najväčším záujmom, ako sa vyvinie osud Číny.

V mohutnej ríši, ktorá mala vtedy 400 miliónov obyvateľov, *národné reformné hnutie* (ktorého hlavnou silou bola čínska národná strana, Kuomintang) v roku 1911 *zvrhlo cisárstvo*. Na zjednotenie Číny cestou reforiem však nebolo dostatočne silné.

Spomedzi navzájom súperiacich generálov nakoniec vzišiel Čankajšek (z anglického *Chiang Kai-shek*), ktorému sa podarilo rozšíriť svoju moc na väčšinu územia krajiny a so sídlom v Nankingu vytvoril čínsku Národnú vládu. Táto sa čoskoro dostala do sporu s dobyvačným Japonskom.

JAPONSKO: Husto obývané Japonsko, ktoré v Ázii dosiahlo najvyššiu úroveň technickej vyspelosti, si *hľadalo životný priestor* – teda *územia, ktoré si môže podmaniť* – a zaujímalo sa o Čínu. Pri uzatváraní mierov získalo čínske kolónie porazeného Nemecka (šantunské územia). To ho však neuspokojovalo.

V roku 1931 *napadlo Mandžusko* (severovýchodnú Čínu) a po obsadení obrovskej a veľmi bohatej časti krajiny vytvorilo tam bábkový štát, závislý od neho.

OSTATNÉ ČASTI SVETA: Ostatné časti sveta už nemali takéto pestré dejiny.

O africké kolónie sa naďalej delili najmä Francúzi a Angličania. Spojené štáty – pod heslom *Amerika patrí Američanom!* – sa stiahli zo svetovej politiky a svoju pozornosť venovali len americkému kontinentu. Tu z času načas zasiahli do záležitostí menších štátov. (O zmenách, ktoré sa udiali v britskom svetovom impériu, bude reč v nasledujúcej lekcii.)

5. VEĽKÁ SVETOVÁ HOSPODÁRSKA KRÍZA (1929–1933)

ČIERNY DEŇ NA NEWYORSKEJ BURZE

Keď v roku 1928 novozvolený americký prezident, Hoover [huver] nastúpil do funkcie, povedal: „Dostali sme sa bližšie ku konečnej porážke chudoby, než ktorákoľvek iná krajina počas histórie. [...] Svet vstúpil do veku jedinečného hospodárskeho rozkvetu.“ Bol to prezidentov veľký omyl.

V októbri 1929 (24. októbra) v tzv. **čierny štvrtok sa nečakane zrútil americký trh s cennými papiermi**. Nečakane sa skončil blahobyť šťastných dvadsiatych rokov pre víťazov a proces postavenia sa na nohy pre porazených. Milióny ľudí schudobneli. Desaťtisíce podnikov skrachovali. A keďže financie kapitalistického sveta

boli navzájom úzko prepojené, čierny deň americkej burzy **odštartoval svetovú krízu.**

DÔVOD KRÍZY: NADVÝROBA

Hoci kríza prišla nečakane, mračná sa nad hospodárskym životom zbierali už skôr.

Americkí farmári sa už roky tešili dobrej úrode. Urodilo sa viac plodín, než čo dokázali predat', preto zásoby neustále rástli. Farmári čakali na rok so zlou úrodou, aby mohli predat' nadbytok a vyplatit' svoje ťaživé úvery.

Čosi podobné sa udialo aj v priemysle. Mzdy a kúpna sila takmer nerástli. Pritom **z roka na rok vyrábali viac, než čo dokázali predat'.** Preto sa len hromadili a hromadili nepredané zásoby áut, nábytku, elektrických spotrebičov, a kto by dokázal vymenovať, akých ďalších výrobkov. Až kým nevysvitlo: **niet peňazí na ďalšiu výrobu,** na vyplatenie účtov, miezd, úrokov a na splácanie úverov.

Niektoré podniky úplne skrachovali. Iné len znížili objem výroby, ale časť pracovníkov aj tak prepustili. Tí, ktorí sa dostali na ulicu, mohli nakupovať ešte menej. Keďže klesala kúpna sila, nahromadené zásoby neubúdali. Bolo treba prepustiť ešte viac ľudí. Skrachovalo ešte viac podnikov. Počet nezamestnaných v Spojených štátoch vzrástol na 13,2 milióna. **Takmer jedna tretina zamestnancov prišla o prácu.**

KRÍZA SA ŠÍRI A PREHLBUJE

Kríza nezastala na hraniciach Spojených štátov. Odpoveďou americkej hospodárskej politiky na udalosti bolo drastické zvýšenie dovozného cla, **následkom čoho došlo k úpadku svetového obchodu.** Americké banky pritom stiahli zahraničné úvery a pôžičky. Tým v mnohých krajinách spôsobili krach miestnych bánk a podnikov. **Ekonomická kríza sa prehĺbila a stala sa svetovou krízou.** Nezamestnanosť vo väčšine krajín dosahovala, v Nemecku dokonca aj prekonalá americkú mieru. Nebolo to tak len v Európe, ale aj v ostatných častiach sveta.

HEADANIE VÝCHODISKA.

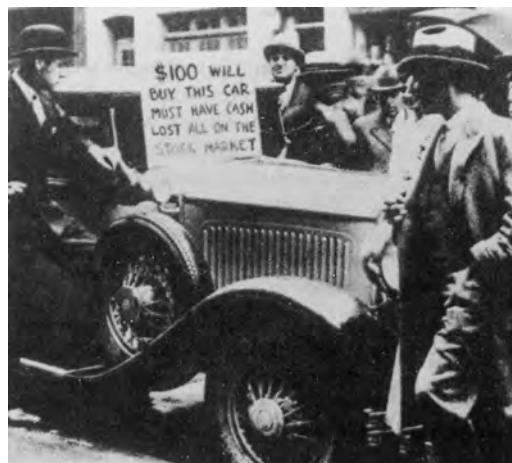
AMERICKÁ CESTA RIEŠENIA KRÍZY

Hospodárska kríza vo väčšine krajín spôsobila aj **politickú krízu.** Padli vlády, ktoré dovtedy bezpečne riadili krajiny.

Stalo sa tak aj v Spojených štátoch, kde po voľbách v roku 1932 **zasadol na prezidentský stolec** nový prezident, Roosevelt [rózvelt], sľubujúci americkému ľudu východisko z krízy.

Na uskutočnenie svojho **programu New Deal** – „Nové smerovanie“ – dostal na Spojené štáty neobyčajne veľkú moc. Využívajúc ju **podstatne zasiahol do hospodárskeho života súkromných kapitalistov.**

Pre farmárov vybojoval odpustenie dlhov, zníženie



Hospodárska kríza. Auto, ktoré predtým stálo 500 dolárov, predali by aj za 100 dolárov, ak by sa našiel kupujúci

Nezamestnanosť: V čase svetovej hospodárskej krízy nezamestnanosť nebola prechodným obdobím niekoľkých týždňov alebo mesiacov bez práce. Tí, ktorí sa dostali na ulicu, často dva-tri roky nedostali prácu. Museli všetko predat', a často za haliere. Milióny sa stali úplne chudobnými.

K sprievodným javom krízy patrilo, že napr. v Brazílii vysypali kávu do mora. Inde vykurovali rušne pšenickou. Zase inde vylievali mlieko do kanála, len aby sa zbavili nadbytočných zásob a kríza sa skôr skončila.

Jedine Sovietskeho zväzu sa kríza nedotýkala, pretože sa ešte nezapojil do svetovej výroby. Ale aj nezávisle na tom, nemal problémy s nadvýrobou, ale práve naopak, ešte stále nedokázal zaopatriť svoje obyvateľstvo.

Vo svojej volebnej kampani Roosevelt zdôrazňoval, že zdroje Ameriky sú dostačujúce na prekonanie krízy. Čoho sa Američania musia obávať, to je samotný strach.



„Chlieb a prácu!“ Masová demonstrácia v Paríži. (Podobné demonstrácie sa bežne konali v európskych krajinách)



Most v San Franciscu (Spojených štátoch). Postavili ho ako jeden zo znakov prekonania krízy. (Uplatňuje novú technológiu, je celý z ocele)

Spomedzi **verejných prác** bol najrozsiahlejší projekt Tennessee. V rámci neho na rieke Tennessee (veľkosťou podobnej Dunaju) vybuodovali 21 obrovských priehrad a na nich vodné elektrárne. Tým zabránili erózii pôdy a získali veľké množstvo lacnej elektriny.



Dieťa jediace chlieb ■ Prečo mohlo byť symbolom krízy v bohatých krajinách?

úrokov, a tí, ktorí zmenšili rozlohu svojich oráčín (časť svojich pozemkov nezasiali), dostali odškodné. V dôsledku nižšej produkcie začali ubúdať nadbytočné zásoby pšenice.

Robotníci po kratšej pracovnej dobe dostávali mzdu stanovenej nižšej úrovne. *Sociálne poistenie* sa stalo povinným. Najbiednejší sa dostali na *zoznamy podporených*. Začal sa rozsiahly program *verejných prác*. Úrad zriadený na tento účel vytvoril štyri milióny pracovných miest. V dôsledku týchto krokov nepoklesla len miera nezamestnanosti, ale – a to bolo najdôležitejším prvkom amerického programu – **opäť začala rásť kúpna sila**. Ľudia opäť dokázali nakupovať tovar. Takto Spojené štáty začali prekonávať krízu **budovaním štátu blahobytu**.

CESTA RIEŠENIA KRÍZY V INÝCH KRAJINÁCH

Aj ostatné víťazné krajiny sa snažili prekonať krízu podobným spôsobom, to však znamenalo v každej krajine iné spôsoby a metódy.

Predseda vlády Anglicka za robotnícku stranu zaviedol nútené úsporné opatrenia, znížil aj sociálne výdavky. (Za to ho vylúčili aj zo strany.) Popri tom **Anglicko využilo, že má obrovskú koloniálnu ríšu**. Dokázalo čerpať aj z týchto hospodárskych vzťahov.

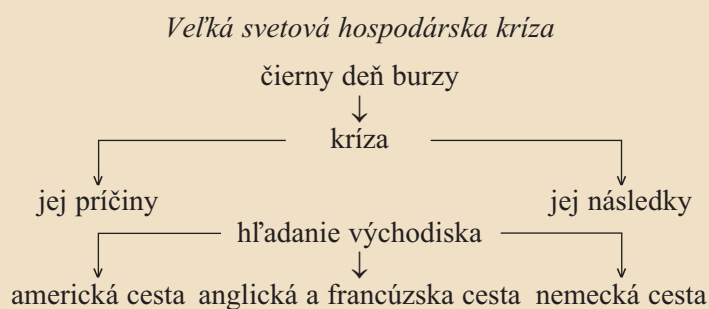
Francúzsko a ďalšie menšie, ale rozvinuté európske štáty sa tiež rozhodli pre výrazné úspory, a taktiež využili aj možnosti ponúkané kolóniami.

Vo Francúzsku sa však v tomto čase vyskytli aj závažnejšie politické problémy. Pokus o puč „ohňových krížov“, organizujúcich sa podľa vzoru talianskeho (a nemeckého) fašistického hnutia, prekazilo spojenectvo ľavice. **Pokus fašistov o získanie moci naznačoval, že z krízy možno hľadať východisko aj inou cestou**. Ak vláda nie je dostatočne silná alebo bohatá na zmiernenie biedy, ľudové masy sa ľahko obrátia na extrémistické

skupiny sľubujúce lepšie podmienky. Toto sa stalo aj v **Nemecku**, kde vidiac nemohúcnosť demokratickej štátnej moci, ľudové masy dostali k moci extrémistickú **Hitlerom vedenú národnosocialistickú (nacistickú) stranu**. Táto strana zastavila krízu fašistickými spôsobmi: diktatúrou a silným štátnym zásahom do hospodárskeho života (tzv. nemecká cesta). Viac si o tom povieme v nasledujúcej lekcii.

Britské spoločenstvo národov: V tomto čase – aj ako súčasť hľadania východiska z krízy – Anglicko usporiadalo svoj vzťah so svojimi najdôležitejšími kolóniami. Tie tak získali hodnosť domínia – samosprávnej časti spoločenstva – Kanada, Austrália, Nový Zéland, Juhoafrická únia, Írsky slobodný štát, Newfoundland. Odteraz ako nezávislé štáty museli hradiť svoje objemné sociálne a komunálne výdavky z vlastného rozpočtu. Zostali však členmi spoločenstva národov.

1. Prečo mohla byť nadvýroba príčinou krízy?
2. Aká je súvislosť medzi hospodárskou a politickou krízou?
3. Aká bola „americká cesta“? Prečo mohli Spojené štáty zvoliť túto cestu?
4. Ako, akými riešeniami hľadali východisko z krízy ostatné bohaté európske krajiny?



6. NACIZMUS V NEMECKU

NEMECKO PO VOJNE

Kým po vojne víťazi bohatli a žili v blahobyte, porazení sa skôr zviechali. Platí to osobitne pre Nemecko, ktorého ekonomiku víťazné mocnosti – najmä Francúzsko – zaťažili do takej miery **reparáciami**, že nemecké hospodárstvo upadalo a **Nemecko** bolo na prahu **platobnej neschopnosti**. Nemecká marka sa celkom znehodnotila.

Zmena cien	1914	1919	1923. marec.	1923. júl.	1923. nov.
1 vajce	0,08	0,25	180,0	5 000	80 000 000
1 libra mäsa	0,90	2,0	1200,0	90 000	3 260 000 000
1 libra zemiakov	0,04	0,12	80,0	2 000	50 000 000
1 libra chleba	0,14	0,25	240,0	5 000	260 000 000

Vtedy prišli na pomoc nemeckému hospodárstvu Spojené štáty, lebo bolo v ich záujme zachovať platbyschopnosť Európy. Skupina amerických bankárov vypracovala plán na vyriešenie nemeckého problému. Nemecko dostalo **medzinárodnú pôžičku vo výške** viac miliárd dolárov.

Pôžičku správne využilo. Vydalo pevnú menu. Modernizovalo svoje závody, techniku, pracovné procesy. Vznikli nové priemyselné odvetvia. V dôsledku toho sa zrýchlil priemyselný vývoj Nemecka, **jeho hospodárstvo sa však do začiatku svetovej hospodárskej krízy napravilo len čiastočne**.

Kríza Porúria: Situáciu sťažovalo, že keď sa Francúzom zdalo, že Nemci nechcú alebo nevedia platiť, obsadili hlavnú priemyselnú oblasť Nemecka, Porúrie. Nemci sa vtedy rozhodli pre pasívny odpor. Výroba bola takmer úplne zastavená, dodávky uhlia do Francúzska sa zasekli. Z toho nemali ošoh ani Francúzi, ani Nemci. Po pol-druhu roku Francúzi boli nútení stiahnuť svoje dobyvačné vojská.

◀ Inflácia v Nemecku

■ Prečo mohol hospodársky krach Nemecka uvaliť na iné európske krajiny platobnú neschopnosť?

Vlak prepravujúci uhlie v rámci reparácií s francúzskym vojakom strážiacim dodávku



Záležitosť reparácií: Časťou pomoci poskytnutej Nemecku bolo, že poľavili podmienky platenia reparácií: znížili ročnú splátku. Takto však krajina mohla splácať reparácie až do roku 1988. Proti tejto bezvýhodiskovej situácii protestovala nemecká pravica, čím získala značnú popularitu.

Pod vplyvom svetovej ekonomickej krízy potom v roku 1932 medzinárodná konferencia zrušila povinnosť porazených krajín platiť reparácie. Aj Nemecko sa oslobodilo od tejto dlhovej záťaže. Pre krajinu na pokraji krachu bola to jediná – i keď veľmi pochybná – záchrana.

DOPADY KRÍZY V NEMECKU

Krízou najviac sužovanou krajinou v Európe bolo Nemecko. V porovnaní so Spojenými štátmi bol pokles jeho objemu výroby podobný, kým pomer nezamestnanosti aj vyšší. Ale kým Spojené štáty boli trvale najbohatšou krajinou sveta, porazené Nemecko nemalo finančné rezervy. Popri tom nemalo už ani kolónie. Takto **nemohlo ísť ani cestou bohatých, víťazných kapitalistických štátov.**

EXTRÉMISTICKÉ STRANY PONÚKAJÚCE VÝCHODISKO

Vodcom komunistov bol *Ernst Thälmann*, kým na čele národných socialistov stál *Adolf Hitler*. (S menami oboch sme sa už stretli pri povstaniach a pokusoch o puč v roku 1923.) Obe strany sa pokúšali o prevzatie moci aj násilnými prostriedkami. Organizovali ozbrojené jednotky (stranícke vojská). Zamestnávali ich predovšetkým vzájomnými potýčkami, bitkami a rušením schôdzí druhej strany.

Ekonomická kríza – podobne ako v iných krajinách – vyústila aj v Nemecku do politickej krízy. Vláda padla. Voľby nasledovali rad radom rýchlo po sebe, a v nich masy nezamestnaných, žijúcich v rastúcej existenčnej neistote, hlasovali za extrémistické strany. **Buržoázne strany prichádzali o hlasy, kým krajná ľavica (komunistická strana) a krajná pravica (nemeckí národní socialisti) získali hlasy na ich úkor.**

Lenže kým nárast počtu hlasov týchto dvoch extrémistických strán v prospech komunistov bol len mierny, národní socialisti dokázali zvýšiť počet svojich hlasov veľmi výrazne. Je to následkom aj toho, že nemecký národ sa oveľa viac nechal strhnúť **nacistickou propagandou**. Táto **hľadala riešenie** v znovunastolení niekdajšej veľkosti Nemecka, teda v **pojmení versailleských mierov**. Sľubovala rýchle odstránenie nezamestnanosti. Zodpovednosť za hospodárske ťažkosti zvalila na Židov (na židovský kapitál a len na židovský kapitál), čím našla vinníka a rozpútala vášne.

Voľba prezidenta republiky: Pomery síl v tomto období najlepšie odzrkadľovali výsledky volieb prezidenta republiky. V týchto Hindenburg – aj s podporou stredových strán – získal 52% hlasov, kým Hitler 36%, Thälmann 10% (na jar roku 1932).

ZÍSKANIE MOCI HITLEROM. VYTVORENIE DIKTATÚRY

Časté voľby a vládne krízy nakoniec spôsobili, že sa Hitlerovi podarilo získať podporu niekoľkých kapitalistických skupín a významnej časti nemeckého generálneho štábu, ktorí presvedčili prezidenta Hindenburga, aby nestaval ďalšie prekážky pred Hitlera. Buržoázne strany a



Reichstag v plameňoch (27. februára 1933). Využívajúc požiar Hitler zasiahol proti komunistom a dosiahol, aby mohol vládnuť bez parlamentu

Vybudovanie diktatúry: Po podpálení parlamentu (Reichstagu) dal Hitler odhlasovať splnomocňujúci zákon. V zmysle neho mohla vláda vládnuť a vydávať zákony aj bez parlamentu. Toto výrazne pomohlo Hitlerovi pri budovaní diktatúry.

Po získaní funkcie hlavy štátu (v auguste 1934) Hitler už armáde nedal prisahať na ústavu, ale na svoju vlastnú osobu.

Keď už mal moc pevne v rukách, Hitler odstránil aj svoju opozíciu vo vnútri vlastnej strany. Svojich hlavných súperov dal zavraždiť behom jednej noci (noc dlhých nožov) spôsobom, aký poznáme z kriminálok. Jeho politická polícia (Gestapo) mala mimoriadnu moc a jej prácu mohol kontrolovať jedine Hitler. Kohokoľvek mohol dať zatknúť, väzniť a odstrániť, nepotreboval na to ani rozsudok súdu.

sociálnodemokratická strana, i keď ich hlasy boli jazýčkom na váhach, sa upokojili s tým, že vedúci nacistov vytvorí – zatiaľ ešte koalíčnú – vládu.

Hitler tak zdanlivo síce dodržal aj pravidlá demokracie, keď moc získal vo voľbách, neskôr však **postupne zlikvidoval demokraciu a zaviedol diktatúru**. Začala sa pekelná dráma nacistickej vlády.

Podpálenie nemeckého parlamentu použil ako zámienku (obvinil z toho komunistov) a na komunistickú stranu udrrel strašnou silou. Tisícky jej vodcov dal odviezť a väčšinu z nich dal zatknúť do koncentračných táborov bez súdneho konania. Mandáty komunistických poslancov dal zrušiť.

Po rozbití komunistickej strany sa obrátil voči ostatným, slabším stranám. Po sotva niekoľkých mesiacoch **zrušil odborové organizácie, potom sociálnodemokratickú stranu a neskôr aj buržoázne a kresťanské strany**. Na jeseň roku 1933 zostala pri moci už iba jediná strana, jeho vlastná, ktorá, prirodzene, zvíťazila v nasledujúcich voľbách, i keď Hitler to už veľmi ani nepotreboval. V roku 1934 totiž zomrel prezident republiky Hindenburg, a po jeho smrti Hitler **prevzal aj funkciu hlavy štátu**. Odvtedy Hitler riadil štát ako „Führer“, vodca, a zaviedol celkom otvorenú diktatúru.



Hitler a Hindenburg. Deň prevzatia moci Hitlerom zvečnený na pohľadnici

Hitler s vlajkou s hákovým krížom na zhromaždení nacistov ▶



Zbrojenie a štát blahobytu? Napriek hospodárskemu rozmachu kúpna sila a životná úroveň nemeckých robotníkov a mešťanov nestúpali vo výraznejšej miere. Nebolo možné súčasne sa zbrojiť a zároveň vytvárať blahobyť. Toto vyjadrovala aj známa veta Göringa, jedného z vedúcich predstaviteľov nacistickej strany: „Delo namiesto masla!“

Hitler v súvislosti so štvorročným plánom napísal: „sme preľudnení [...] Konečné riešenie sa skrýva v rozšírení životného priestoru nášho národa a jeho surovinových a potravinových báz. V tejto súvislosti vytyčujem nasledujúce úlohy: 1. Nemecká armáda do štyroch rokov musí byť pripravená na nasadenie. 2. Nemecké hospodárstvo do štyroch rokov musí byť pripravené na vojnu.“

OBNOVA NEMECKÉHO HOSPODÁRSTVA

Po nástupe k moci Hitler úspešne odstránil dôsledky svetovej hospodárskej krízy v Nemecku.

Opieral sa o to, že s obnovou nemeckého hospodárstva začali už v druhej polovici dvadsiatych rokov, i keď kríza tento proces prerušila. Staval aj na odborných znalostiach a genialite nemeckých inžinierov a využil disciplínu nemeckých robotníkov a ich lásku k práci. Nemecké hospodárstvo teda **v druhej polovici 1930-tych rokov** už charakterizoval rýchly rast objemu výroby. V rámci jediného štvorročného plánu sa **Nemecko stalo druhou najsilnejšou priemyselnou krajinou sveta.**

Rast bol však badateľný predovšetkým vo vojenskom priemysle. Hitler vypovedal obmedzujúce opatrenia mierových zmlúv, dokonca aj Locarnskej dohody, a začal sa opäť zbrojiť. Počas toho vojenské výdavky pohltili astronomické sumy. S rozvojom **vojenského priemyslu** dokázal do istej miery držať krok len **rozvoj dopravy.** Začal sa mohutný program výstavby diaľnic, ktorý vstrelbal masy nezamestnaných. Výstavba moderných diaľnic do istej miery tiež slúžila vojenským účelom: rýchlemu presunu armádnych jednotiek.



◀ Propagandistické víťazstvo nacistov. Plagát berlínskej olympiády ■ Šport často zohrával politickú úlohu. Hľadajte na to príklady z histórie!

NEMECKO V TRIDSIATYCH ROKOCH

Svoj sľub, že zruší nezamestnanosť, Hitler rýchlo splnil. Priemyselná produkcia sa zvyšovala, ukazovatele hospodárskeho rozvoja však nenaznačovali, že **Nemecko** smeruje k vytvoreniu štátu blahobytu, ale to, že z **krízy sa chce dostať prostredníctvom vojnovnej politiky a zbrojenia**.

Napriek tomu však vďaka zbrojeniu a priemyselnému výkonu sa Nemecko opäť stalo veľmocou. Hitler dosahoval **atraktívne zahraničnopolitické úspechy**. Najskôr získal späť *Sársku (Saarsku) oblasť*. (Tu uskutočnené referendum pod vplyvom hitlerovskej propagandy rozhodlo o pripojení sa k Nemecku.) Potom nemecká armáda *vtiahla* do demilitarizovanej *rýnskej zóny*. (Toto bolo porušením jedného z bodov Versailleského mieru, ale Dohoda proti tomu nevystúpila.)

Úcta voči Nemecku vzrástla aj po úspešnom usporiadaní berlínskej *olympiády*, najväčšej v medzivojnovom období (1936).



Počiatočná fáza prenasledovania Židov. Protižidovský bojkot. Príslušník nacistickej údernej jednotky pred židovským obchodom

NEMECKO NACISTICKEJ HRŔZOVLÁDY

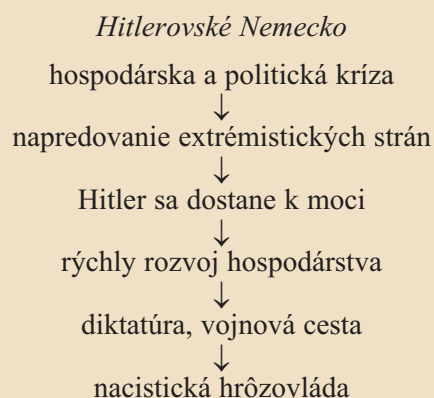
Nemecko sa zároveň **stalo ríšou strachu**. Kto sa akýmkoľvek spôsobom vyjadril proti nacistickým opatreniam, rýchlo sa dostal do niektorého z *koncentračných táborov*. Slobodné zmýšľanie utišili tisícky *udavačov*, na hranici zhoreli aj knihy, ktoré sa nepáčili nemeckému fašizmu.

Na dôvažok k tomu Hitlerovi prívrženci **hlásali** nadradenosť „nemeckej rasy“ a podradenosť iných „rás“. Týmto chceli zdôvodniť **právo Nemecka na svetovládu**, oprávnenosť porobenia a utlačania iných národov.

Rasová nenávisť sa prvýkrát stelesnila v nenávisti voči Židom. Hitler Židov ako „podriadenú rasu“ považoval za pôvodcov všetkých problémov. Vyburcoval voči nim vášne. Nemeckých Židov mohol ktokoľvek beztrestne prenasledovať.

„Ak by Židia neexistovali, bolo by ich treba vymyslieť. Človek potrebuje viditeľných nepriateľov a nie neviditeľných“ – povedal Hitler. Tlač, rozhlas a kino vykreslili o Židoch ten najodpudivejší obraz, nútili ich nosiť žltú hviezdu a všemožne ich ponižovali (napr. na svoje obchody museli vypísať, že majiteľom obchodu je Žid).

1. Prečo sa kríza dotkla Nemecka snád najťažšie na celom svete?
2. Aká je súvislosť medzi hospodárskou a politickou krízou Nemecka?
3. Prečo nebol pre nemecký národ priťažlivý komunistický, ale Hitlerov program?
4. Charakterizuj hitlerovskú diktatúru!
5. V čom všetkom sa líšila cesta Nemecka z krízy od riešení, ktoré na krízu našli západné demokracie?
6. Aké hrôzy charakterizovali nacistickú vládu v Nemecku? ?



7. STALINSKÝ SOVIETSKY ZVÄZ

V občianskej vojne bojovali proti sebe „Červení“ a „Bieli“ (strana 189 v učebnici pre 7. ročník). Bývalí cárski vojvodcovia (admirál Kolčak, generáli Judenič, Denikin a Vrangel) začali štyri veľké útoky voči Červeným z okrajových oblastí krajiny. (Vojnové operácie Červených riadil ľudový komisár vojnových záležitostí Trockij.) Svoje útoky však nezosúladi, taktó bolševici mohli voči nim bojovať po jednom, osobitne.

Počas občianskej vojny Bieli – i keď len dočasne – rozšírili svoju moc na viac než tri štvrtiny krajiny. Zároveň odrezali bolševický štát od území, kde sa pestovalo obilie, od uhľných baní a iných zdrojov surovín.

Avšak bolševikom sa mimoriadnymi opatreniami – vojnovým komunizmom, všeobecnou pracovnou povinnosťou – podarilo zachovať funkčnosť ekonomiky, kým zavedením všeobecnej brannej povinnosti vytvorili silnú armádu. Tak nakoniec vydobyli víťazstvo.

■ Pamätáš sa, nakoľko boli rovnocenné členské republiky Sovietskeho zväzu? (Ak nie, nalistuj si v učebnici pre 7. ročník stranu 189!)

Existencia Sovietskeho zväzu sa nedala poprieť, a akokoľvek sa nepáčil krajinám s protikladným spoločenským zriadením, skôr-neskôr s ním museli nadviazať **diplomacké vzťahy**. V roku 1925 tak učinili všetky významnejšie krajiny (prvým z nich bolo Nemecko).

■ Čo myslíš, prečo práve Nemecko ako prvé vytvorilo vzťahy so Sovietskym zväzom?

RUSKO PO VOJNE

Z minuloročného učiva vieme, že v novembri 1917 sa v Rusku moc dostala do **rúk bolševikov vedených Leninom**, ktorí požiadali o mier. Po uzavretí mieru však nenastal pokoj. Lenin a jeho prívrženci totiž **v záujme zachovania svojej moci zaviedli diktatúru (diktatúru proletariátu)**, ktorá bola ešte tvrdšia, než cársky absolutizmus.

Voči rozmáhajúcej sa diktatúre – precitnúc zo svojho skoršieho ochrnutia – spojili sa protivníci bolševikov. Začal sa viacročný boj, **rozpútala sa občianska vojna**, o ktorej sme sa už minulý rok učili. Nakoniec **zvít'azili bolševici**.

VZNIK SOVIETSKÉHO ZVÄZU

Po víťazstve bolševikov vznikol **Sovietsky zväz** v decembri 1922. Niekdajšiu Ruskú ríšu vystriedal **socialistický zväzový štát**. Spočiatku pozostával zo štyroch – teoreticky rovnocenných – členských štátov: z Ruska, Bieloruska, Ukrajiny a Zakaukazskej republiky.

Nový štát zápasil s obrovskými ťažkosťami. Dedičstvom svetovej vojny a neskôr občianskej vojny bolo **skrachované hospodárstvo**, bieda, hladomor. Pre jeho obrovskú rozlohu a mimoriadny počet obyvateľstva sa však dalo čakať, že ak prekoná ťažkosti, opäť sa stane významnou mocnosťou.

SITUÁCIA V SOVIETSKOM ZVÄZE

V prvej polovici dvadsiatych rokov sa v dôsledku takmer desaťročnej vojny a občianskej vojny stal Sovietsky zväz krajinou zažívajúcou takmer posledné hodiny svojho života. Bol nedostatok potravín, kuriva a množstva vecí dennej potreby. Bieda bola nesmierna a vôľa sedliakov pestovať plodiny – keďže boli povinní všetky poľnohospodárske produkty odovzdať štátu – prudko klesala.

Vzniknutú krízu sovietske vedenie prekonalo tým, že **na určitú dobu zaviedlo novú ekonomickú politiku (NEP, po rusky „novaja ekonomičeskaja politika“)**.

Kto odviezol svoju daň splatnú v naturáliách, zvyšný nadbytok mohol na trhu predať. **Opäť malo zmysel pestovať a vyrábať**. Takisto sa umožnila aj malovýroba, vznikli mnohé malé, súkromné výrobné podniky. Do mdlého hospodárstva sa postupne vracal život. Najvyšší predstavitelia sovietskej politiky, na čele so Stalinom, mohli začať s uskutočňovaním vysnívaného „socializmu“.

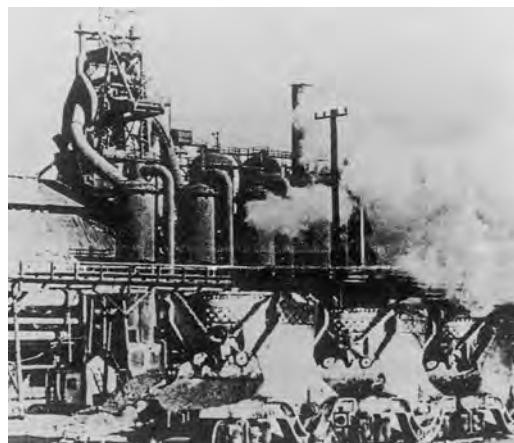
SOVIETSKE PLÁNOVANÉ HOSPODÁRSTVO

Sovietsky zväz svojím spoločenským a ekonomickým systémom nechcel napodobniť Európu. Uzamknutý do seba a odlúčený od ostatných krajín sveta sa pokúsil vybudovať **socializmus v rámci jedinej – i keď, pravda, obrovskej – krajiny**. Zaviedol svojrázne sovietske **plánované hospodárstvo**, ktorého cieľom bolo vytvorenie silného a moderného priemyslu a kvitnúceho poľnohospodárstva.

Keďže **štát** všetky výrobné prostriedky zobral ich pôvodným majiteľom, a do svojich rúk **sústredoval obrovskú hospodársku moc**, pustil sa do vopred naplánovaných, mohutných priemyselných stavieb. Za pomoci zahraničných odborníkov a za nesmiernych finančných obetí za niekoľko rokov vybuďoval 1500 mamutích tovární. V dôsledku toho sa **Sovietsky zväz stal priemyselnou veľmocou**.

Modernizácia poľnohospodárstva však aj napriek mnohým investíciám priniesla len polovičný úspech. Pod heslom **kolektivizácie** sedliakov nanútili do družstiev krvavým násilím. Bohatých sedliakov, ktorí sa vyznali v poľnohospodárskej výrobe (takmer milión kulakov), o všetko obrali. **Malo to katastrofálne následky**. Poľnohospodárska výroba upadla, ani základné potraviny nedokázala celé roky vyprodukovať.

Obyvateľstvo takto nemohlo užívať výhody industrializácie. O to viac, že **rozvoj priemyslu slúžil len vojenskému a ťažkému priemyslu**, ľahkému len v nepatrnej miere.



Niet dostatok potravín, ale mohutné závody sú už vo výstavbe. Hutnícky gigant v Magnitogorsku



Hladujúce deti v Rusku v dvadsiatych rokoch

Prekonanie zaostalosti päťdesiatich rokov za desať rokov: Plán modernizácie Sovietskeho zväzu vypracoval Stalin. Podľa jeho názorov krajina – koncom dvadsiatych rokov, na začiatku plánovaného hospodárstva – zaostávala za západnou Európou o takmer päťdesiat rokov. Toto chcel odstrániť päťročnými plánmi za sotva desať rokov, pričom mienil vybudovať aj moderný vojenský priemysel.

Defilé (slávnostný pochod vojska) v Moskve na Červenom námestí. Na zbrojenie sa naši peniaze

Stalin ■ Čo všetko „odkazuje“ táto maľba ►
divákovi?



Znak kultu osobnosti: Stalin na obrovskej maľbe na váze

Stalinova mladosť: Pôvodom Gruzíнец Josef Vissarionovič Stalin (1879-1953) sa už zmladi zapojil do ruského robotníckeho hnutia. Za svoju revolučnú činnosť bol vyhnaný na Sibír, odkiaľ ušiel, a pokračoval v revolučnej organizačnej práci, čím jeho meno bolo čoraz známejšie.



Robotníci ponáhľajúci sa na „dobrovolnú“ nezaplatenú prácu počas „komunistickej soboty“. (Ešte stále to bolo lepšie, než dostať sa na Sibír)



ZAČIATKY STALINIZMU

Situáciu skomplikovalo, že po Leninovej smrti **nový vodca Sovietskeho zväzu, Stalin**, postupne sa stal jedným z najhroznejších diktátorov histórie. V ňom vytvorenom systéme **štátostrany** (stalinizmus) nebolo právnych istôt. Podľa vôle vodcov mohli kohokoľvek a kedykoľvek zatknúť, odvliecť do trestných táborov, jeho vlastníctvo mohli zhabať.

Sovietsky zväz prežil tridsiate roky so životnou úrovňou, ktorá bola oveľa nižšia, než v rozvinutých krajinách Zeme a Európy, a v **diktatúre** založenej na mimoriadne **tvrdom** terore.

DIKTATÚRA A KULT OSOBNOSTI

Stalin v roku 1917, teda v čase nástupu bolševikov k moci, už bol členom vedenia strany, a od roku 1922 bol jej generálnym tajomníkom. Toto využijúc, po smrti Lenina – ľst'ou a násilím – rad radom odstránil z čela strany vodcov revolúcie, svojich rivalov, **a do konca dvadsiatych rokov sa stal pánom Sovietskeho zväzu takmer neobmedzenou mocou.**

Vybudoval kult osobnosti, čo znamenalo, že jeho osobu, skutky, predstavy sa mohli len chváliť, kritizovať sa nesmeli. Napríklad na schôdzkach bolo treba tleskať do taktu už aj pri vyslovení Stalinovho mena. Jeho portrét musel byť vyvesený na stenách všetkých úradov, inštitúcií, škôl. Kto len o vlások porušil tieto pravidlá, mohol byť rád, ak prišiel len o zamestnanie a nedostal sa rovno do trestného tábora.

SVOJRÁZNOSTI STALINIZMU

Hlavným príznakom stalinizmu bolo, že **v krajine existovala iba jediná vôľa, Stalinova**, ktorý bol nedôverčivý voči každému. Ak niekto chcel niečo dosiahnuť, musel jej slúžiť najotrockejším spôsobom. Vždy, na všetko musel pritakávať. Svoj vlastný názor vysloviť nesmel. **Tento spôsob vedenia, smerom zhora nadol, ohromil akýkoľvek prejav slobodnej ľudskej vôle.** Celú krajinu

opanovalo **upodozrievanie, strach a bezpodmienečná poslušnosť** často neľudským rozkazom. Aj miestni vodcovia sa stali „malými Stalinmi“. Aj podľa opatrných odhadov bolo až 15-20 miliónov ľudí, ktorí zaplatili svojimi životmi preto, lebo sa nevčlenili do tohto krutého despotického systému.

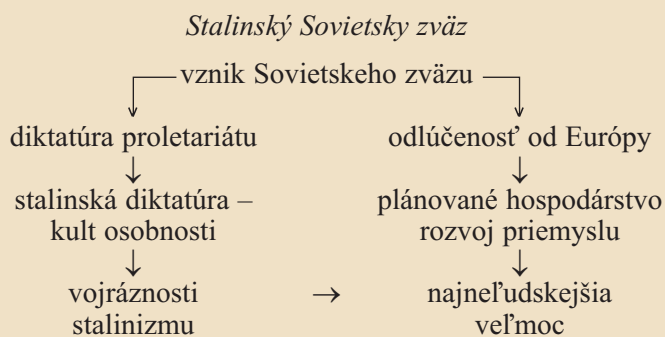
„Prácu katov“ vykonávali príslušníci politickej polície **GPU**, maximálne verní Stalinovi a vykonávajúci jeho vôľu. Táto organizácia svojou krutosťou **mohla súťažiť s Gestapom**. Nepodobali sa len ich spôsoby zatýkania a násilných výsluchov, ale vytvorili aj rad takých **pracovných táborov trestného charakteru – gulagy** – kde pre kruté zaobchádzanie a podmienky v táboroch živorili a zahynuli milióny ľudí. Počet osôb, ktoré zahynuli v gulagoch, bol takmer rovnaký ako počet systematicky zavraždených v nacistických táboroch smrti.

„Čistky“: V roku 1934 na kongrese strany v tajnom hlasovaní 292 delegátov hlasovalo proti opätovnému zvoleniu Stalina za generálneho tajomníka. Výsledok: Stalin, nevediac, kto proti nemu hlasoval, spomedzi 1966 delegátov kongresu dal behom dvoch rokov usmrtiť 1108.

V roku 1938 pri čistkách v armáde dal poslať na druhý svet 14 veliteľov armády spomedzi 16, a 60 veliteľov zborov spomedzi 67.

Stalin nebol zhovievavý ani ku katom: z času na čas zosadil a dal popraviť vodcov vnútroštátnej polície, GPU (neskôr NKVD), majúcej strašnú povosť, aby nemohli ohroziť jeho moc.

1. Ako vznikol Sovietsky zväz?
2. V čom všetkom sa líšil sovietsky ekonomický a spoločenský systém od európskeho?
3. Čo bola diktatúra proletariátu? Ako sa z nej stal kult osobnosti?
4. Charakterizuj stalinizmus!
5. Dokáž, že stalinský Sovietsky zväz bol najneľudskejšou veľmocou!



8. CESTOU K NOVEJ SVETOVEJ VOJNE. ZMENY VO SVETOVEJ POLITIKE V DRUHEJ POLOVICI TRIDSIATYCH ROKOV

ZNEPOKOJÚJÚCI SA SVET

Do polovice tridsiatych rokov Anglicko a Francúzsko zohrávali rozhodujúcu úlohu v medzinárodnej politike. Tieto dve demokratické mocnosti mali mimoriadne silný vplyv v Európe, ale mali svoje záujmy takmer vo všetkých oblastiach Zeme, a tie si aj chránili. Svet sa prakticky stal jednopólovým. Nič na tom nemenilo ani to, že Rooseveltom vedené *Spojené štáty veľmi rýchlo silneli, pretože Spojené štáty sa ani naďalej nezapájali do európskeho politického diania.*

Avšak **po nástupe Hitlera k moci Nemecko nečakane rýchle zosilnelo**, a dosahovalo aj medzinárodné diplomatické úspechy víťazstvom v referende v Sárskej oblasti a beztrestným porušením mierových podmienok vzťahujúcich sa na Porýnie.

Začalo silnieť aj **Mussoliniho Taliansko**, ktoré v roku 1935 napadlo a za pomoci modernej vojenskej techniky aj



Hitler a Mussolini rezko vykračujú smerom k vojne

Ozveny útoku na Abesínsko: Anglicko a Francúzsko síce bez zákroku, ale odsúdili Mussoliniho akciu, Nemecko však nie. To uľahčilo vzájomné zblíženie sa dvoch fašistických diktátorov.

Politikou ľudových frontov hlásal Sovietsky zväz (a ním riadená Kominternu) protifašistické spojenectvo. Spoluprácu ľavicových a demokratických síl si však predstavoval tak, že hybnou a organizačnou silou tohto ľudového frontu by bola všade komunistická strana, ktorej vplyv – a tak aj vplyv Sovietskeho zväzu – mohol takto rásť.

V Pakte proti Kominterne sa Nemecko a Japonsko spojili predovšetkým na zosúladienie svojej politiky proti Komunistickej internacionále a Sovietskemu zväzu.

Signatári Paktu proti Kominterne sa mohli navzájom posilňovať v dosahovaní svojich cieľov. Taliansko napredujúc v Stredozemí obsadilo v roku 1939 malé Albánsko.

Aj Japonsko rozohralo obrovskú politickú hru. Nepokračovalo iba v dobývaní Číny, ale po vypovedaní dohôd o flotilách začalo prípravu na uskutočnenie tzv. *Tanakovho memoranda*, teda vytvorenia Veľkej japonskej ríše rozprestierajúcej sa od východnej Sibíri až po Austráliu.

Pravda, nezaháľal ani Sovietsky zväz, zvyšujúci svoj vplyv v regióne cez čínsku komunistickú armádu vedenú Mao Ce-tungom, ktorý svoje sídlo preložil do državy Šen-si (v severozápadnej Číne).

obsadilo posledný veľký nezávislý štát v Afrike, **Abesínsko** (dnes Etiópia).

Tretím rozpínavým štátom bolo **Japonsko**, ktoré svojím **útokom na Čínu** (vojnu proti nej) rozvírilo pokojné vody na Ďalekom Východe, čím rozhýbalo aj politické mechanizmy Spojených štátov, ktoré dovtedy boli síce utiahnuté, ale mali v regióne silné záujmy.

Postupne sa do svetovej politiky zapájal aj **Sovietsky zväz**, ktorý po úspešnom rozvoji svojho ťažkého a vojenského priemyslu už bol významnou veľmocou. Dal to najavo **vyhlásením politiky ľudových frontov** na medzinárodnej úrovni a zásahom do španielskej občianskej vojny.

VZNIK NOVÉHO VOJNOVÉHO BLOKU

I keď Anglicko a Francúzsko znepokojovalo, že niektorým mocnostiam pribúdali sily, medzinárodné pomery síl ešte neboli rozvrátené. Keď si však tieto mocnosti navzájom podali ruku, situácia sa od základov zmenila.

Nemecko a Taliansko si totiž uvedomili, že voči demokratickým štátom majúcu rozhodujúcu váhu vo svetovej politike, môžu úspešne vystupovať len vtedy, ak sa budú navzájom podporovať.

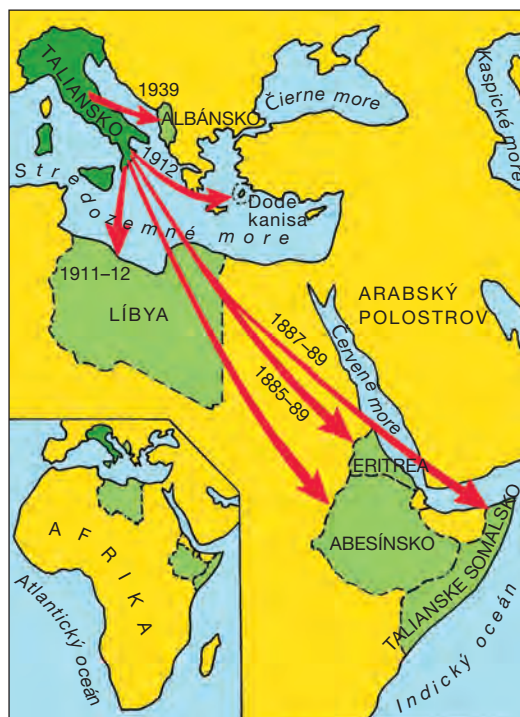
Takto sa vytvorila, spočiatku bez zmluvy, spolupráca týchto dvoch krajín, a potom aj oficiálne vznikol „**os Berlín – Rím**“, úzka spolupráca fašistického Talianska a národnosocialistického Nemecka (25. okt. 1936)

Ďalším krokom bolo koncom novembra 1936 spojenectvo **Nemecka a Japonska**, uzatvorenie **Paktu proti Kominterne**. K tomu sa o rok pripojilo aj Taliansko, a aj viaceré menšie štáty, medzi nimi aj Maďarsko.

Týmto vo svetovej politike nastal nečakaný zvrät. Kým 15 rokov riadili svet Anglicko a Francúzsko – ktoré príležitostne zapájali aj Spojené štáty – teraz sa voči nim postavilo podobne (alebo takmer rovnako) silné spojenectvo. Popri nich ešte bol samostatnou mocnosťou Sovietsky zväz, ktorý chcel oba bloky zničiť, alebo aspoň využiť voči svojmu konkurentovi. **Takto sa predtým jednopólová medzinárodná politika stala trojpólovou.**



Jeden z vytýčených cieľov Talianska, Etiópia. Etiópsky cisár Haile Selassie a jeho dvor



◀ Rozpínanosť Talianska

Rozpínanosť Japonska ▶



„GENERÁLKA“ BUDÚCEJ SVETOVEJ VOJNY: ŠPANIELSKO

Proti sebe stojace sily zaútočili na seba najskôr v Španielsku. Občianska vojna, ktorá sa tu rozprúdila, sa zároveň stala aj „generálkou“ svetovej vojny.

V roku 1936 totiž – výsledkom demokratických volieb, s malou väčšinou – vznikla **vláda ľudového frontu ovplyvnená komunistami**. Vystúpila nielen proti veľkostatkárom a kapitalistom ale aj voči armáde, zároveň svojou proticirkevnou politikou obrátila proti sebe ďalšie významné sily.

Sotva pol roka po vzniku vlády ľudového frontu dôstojnícky zbor **pod vedením generála Franca rozpútal pravicové povstanie**. Povstanci spočiatku postupovali rýchle, neskôr však nasledovala takmer tri roky trvajúca občianska vojna. Tá **bola zároveň aj prvou medzinárodnou zrážkou komunizmu a fašizmu**.

Republikánov (vládu ľudového frontu) totiž podporoval Sovietsky zväz a medzinárodné brigády (dobrovoľníci z 53 krajín, väčšinou s ľavicovým cítením), kým Franca fašistické „dobrovoľnícke“ jednotky z Talianska, Portugalska a Nemecka. Táto druhá skupina predstavovala väčšiu vojenskú silu, a **občianska vojna sa skončila víťazstvom pravice**. Toto posilnilo fašistický blok.

Španielsko sužované krízou: Svetová hospodárska kríza viedla k abdikácii panovníka, potom k sérii zmien vlády, keď sa pri moci striedala raz krajná ľavica, potom krajná pravica, až sa opäť dostala k moci ľavicová vláda.

Občianska vojna si vyžiadala život takmer 600 000 ľudí. Takmer polovica obetí nepadla na bojiskách, ale zahynula počas vzájomných a mimoriadne krutých odvetných zákrokov. Podľa pastierskeho listu španielskeho biskupského zboru zbúrali napr. 20000 kostolov a kaplniek. V mnohých župách takmer 40% kňazov zomrelo martýrskou smrťou.



Svetoznámy obraz španielskeho maliara Salvadora Dalího upriamil pozornosť sveta na hrôzy španielskej občianskej vojny



Hitlerov slávnostný príchod do Viedne

PRVÉ OBETE HITLEROVSKEJ AGRESIE

Nemecko-japonsko-talianske spojenectvo aj Hitlera spravilo sebaistejším. Mohol začať s výkonom svojich dobových plánov.

Prvým momentom nemeckej rozpínavosti bolo násilné pripojenie Rakúska k Nemecku (marec 1938). Hitler silno podporoval rakúskych fašistov, žiadajúcich začlenenie sa do Nemecka, ktorí svojimi akciami vyvolali v Rakúsku chaos. Na vyriešenie tejto situácie rakúska vláda vypísala referendum o pripojení sa k Nemecku. Pred dňom referenda však Hitlerova armáda prekročila hranice a takmer behom jediného dňa obsadila krajinu, ktorá bola v porovnaní s Nemeckom drobná.

Ďalšou obeťou Nemecka bolo Československo. Jedna z dvoch krajín, ktoré Dohoda po svetovej vojne posilnila práve preto, aby z východu držali Nemecko v šachu.

Politika Dohody sa teraz obrátila naruby. Hitler totiž chcel za každú cenu rozdrviť obruč okolo svojej krajiny. Voči Prahe vystúpil s etnickými argumentmi. Požadoval, aby sa tie územia so zmiešaným obyvateľstvom, kde žije väčší počet príslušníkov nemeckej národnosti, ako napr. Sudety, vrátili do ríše.

Na prípadnú vojnu nepripravené západné mocnosti, aby zachránili mier, ustúpili Hitlerovej požiadavke. Na rokovaníach Nemecka, Talianska, Anglicka a Francúzska v Mníchove v roku 1938 obetovali Československo, a za podmienky, že Hitler nemá ďalšie územné požiadavky, postúpili Nemecku sporné územia.

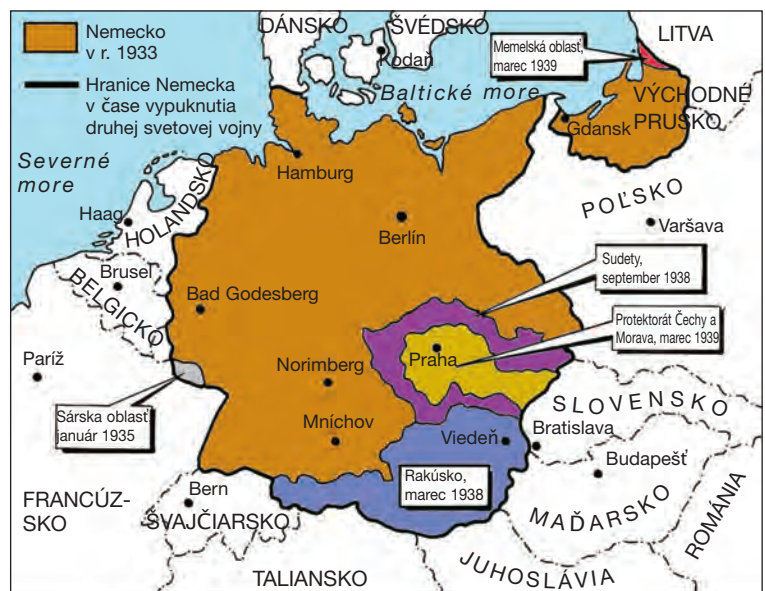
Násilné pripojenie Rakúska k ríši znamenalo zároveň aj otvorené porušenie nemeckej a rakúskej mierovej zmluvy, keďže tak Versailleský, ako aj Saint-germainský mier zakazoval zjednotenie, po nemecky „Anschluss“.

■ Čo myslíš, ako sa stavalo Mussoliniho Taliansko k pripojeniu Rakúska k ríši?

1. Ako zosilneli jednotlivé tri krajiny, ktoré sa pripravovali na vojnu?
2. Ako a prečo sa naraz stala medzinárodná politika viacpólovou?
3. Čo bol medzinárodný význam španielskej občianskej vojny?
4. Prečo museli niekdajšie vedúce štáty ustúpiť v Mníchove?

Cestou k novej svetovej vojne
zosilnenie fašistických štátov
↓
uzatvorenie spojenectva, Pakt proti Kominterne
↓
španielska občianska vojna
↓
hitlerovská agresia a ústupky v Mníchove
↓
medzinárodná politika sa stane viacpólovou

■ Kedy vznikol československý štát? Prečo tu žili vo veľkom počte Nemci? Aké iné významné národnostné menšiny mala ešte táto krajina?



Územia, ktoré Nemecko dobylo bez vojny

ZHRNUTIE

1. Občerstvi si pamäť! Prelistuj si lekcie! Pozri si osnovy na ich konci, ktoré sú zhrnutím udalostí. Pripomeň si, aké udalosti, deje sa viažu k jednotlivým „usmerňujúcim“ slovám!
2. Prečítaj si pozorne nasledujúci text zhrnutia, potom vymenované udalosti pospájaj s obrázkami pri zhrnutí a s rokmi vymenovanými v bode 3!
Skús povedať aj čosi viac o udalostiach vyzdvihnutých rokmi, než čo sa píše v krátkom súhrnnom texte!

Čo sa stalo vo svete?

Po prvej svetovej vojne vypukli v mnohých krajinách povstania a revolúcie. Najskôr v Rusku, kde zvrátili cársky systém. Moc sa dostala do rúk bolševikov vedených Leninom a po občianskej vojne trvajúcej štyri roky vznikol Sovietsky zväz.

Povstania a revolúcie však nevypukli len v Rusku, ale aj v Nemecku, na území monarchie a aj inde. Nakoniec Európa išla cestou buržoázneho vývoja, až na Rusko, kde vznikol komunistický, a Taliansko, kde vznikol fašistický systém.

Mapa Európy sa zmenila. Vznikli nové štáty, iné sa znovuzrodili potom, ako získali späť svoju nezávislosť. Mnohé štáty získali veľké územia, iné stratili značné územia, a Rakúsko-uhorská monarchia úplne zanikla.

Pánmi Európy sa stali dve víťazné mocnosti Dohody, Francúzsko a Anglicko. Po dobu pätnástich rokov riadili aj svetovú politiku.

Naša Zem, ktorá sa vo vojnových rokoch rozvíjala, v 1920-tych a 1930-tych rokoch sa postupne upokojila. Vo víťazných krajinách sa začal „šťastný mierový vek“: rýchly ekonomický rozvoj, zlepšujúce sa životné podmienky. Porazené krajiny však, ktoré v zmysle versailleských mierových diktátov museli platiť aj mimoriadne vysoké reparácie, svoje ekonomiky mohli dať do poriadku len veľmi pomaly. Podobná bola situácia aj v Sovietskom zväze. Napriek všetkému sa rany začali hojiť. Túžba po mieri prinútila krajiny, ktoré predtým stáli proti sebe, podať si pomocnú ruku.

Toto obdobie však netrvalo dlho. V roku 1929 sa začala roky trvajúca ťažká hospodárska kríza, ktorá sa prehrnula takmer celým svetom. Vyrobený tovar sa nemohol predávať, lebo nebolo kúpyschopných odberateľov. Životná úroveň sa rýchlo zhoršovala, nezamestnanosť nabrala neveriteľné rozmery, výroba poklesla.

Hospodárska kríza vo väčšine krajín vyústila do politickej krízy. Skôr vzniknuté vlády padli. Rôzne krajiny hľadali východisko z krízy rôznymi spôsobmi.

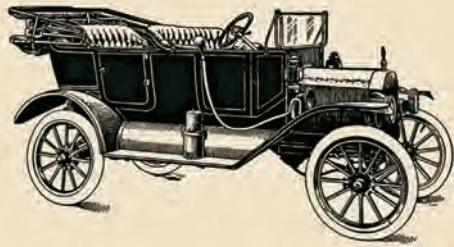
Najbohatšia krajina, Spojené štáty, prekonala krízu využitím svojich hospodárskych zásob (verejnou prácou, zvyšovaním kúpnej sily, podporou farmárom). Anglicko a Francúzsko si pomáhali rozsiahlymi úsporami, a popri tom využitím svojich finančných rezerv a možností z kolónií. Nemecko však, ktoré ako porazená krajina nedisponovalo takýmito možnosťami, si zvolilo diktátorský systém. K moci sa dostal Hitler, ktorý cestu z krízy videl v zbrojení a príprave na vojnu.

Zosilnel pritom Sovietsky zväz, kde stalinská diktatúra dokázala venovať obrovské sily na rozvoj priemyslu, pričom životnú úroveň obyvateľov držala nízko.

■ Vymyslite nadpisy k obrázkom pri zhrnutí! V ktorej lekcii kapitoly ste sa s nimi stretli? Aké udalosti, problémy pripomínajú tieto obrázky? Hovorte o nich podrobnejšie!



СЛАВА СТАЛИНУ ВЕЛИКОМУ ЗОТЧЕМУ КОММУНИЗМА!



3. S ktorým dátumom sa aká udalosť spája? Sú dátumy, ku ktorým môžeš pripojiť aj viaceré udalosti.

1914-1918	(naša Zem, najmä Európa)
február až november 1917	(Rusko, Petrohrad)
január 1919	(Paríž, Versailles)
júl 1919	(Nemecko, Weimar)
október 1922	(Rím, Taliansko)
december 1922	(Moskva, Rusko)
od r. 1929-30	(Sovietsky zväz)
1929-1933	(New York, naša Zem)
1932	(Spojené štáty, voľby, program)
1933	(Nemecko)
leto 1936	(Nemecko, šport)
október 1936	(os Berlín – Rím)
1936	(Berlín, Tokio, potom [1937] Rím)
1936-1939	(Španielsko)
marec 1938	(Rakúsko, Viedeň)
november 1938	(Mníchov)
marec 1939	(Čechy a Morava)

4. Otázky na opakovanie a zhrnutie

a) *Čo sa stalo, ako sa stalo? Vytvor systém!*

- Aké revolučné udalosti sa odohrali v porazených krajinách po vojne?
- Ktoré nové (znovuzrodené) krajiny vznikli v dôsledku porážky Ruska, resp. monarchie?
- Opíš „šťastné dvadsiate roky“ vo víťazných a v porazených krajinách!
- Ktoré boli sprievodné hospodárske a politické javy svetovej hospodárskej krízy v rôznych krajinách?

b) *Prečo sa tak stalo? Dôvody, dôsledky, súvislosti:*

- Prečo vypukli povstania, revolúcie takmer vo všetkých porazených krajinách?
- Aké ciele sledovali národnosti monarchie svojimi revolučnými činmi? Prečo boli tieto pohyby úspešné?
- Prečo možno považovať v dvadsiatych rokoch Anglicko, Francúzsko a Spojené štáty za svetové mocnosti? Prečo sa za ňu nemohli pokladať ani Nemecko, ani Sovietsky zväz?
- Ktoré sú dôvody vzniku fašizmu, a ktoré sú jeho dôsledky v Nemecku?
- Prečo bola v ostatných častiach sveta hospodárska kríza? A prečo nebola rovnaká kríza aj v Sovietskom zväze?
- Prečo sa stali vzájomnými spojencami Hitler a Mussolini? Čo bolo dôsledkom vzniku osi Berlín – Rím?

c) *Hodnosť, dokáž, vyvráť! Vyzdvihni podobnosti a rozdiely!*

- V čom sa od seba líši: diktatúra proletariátu, fašizmus a demokracia?
- Dokáž, že po vojne nedošlo len k územnému, ale aj k mocenskému preskupeniu!
- V Taliansku sa objavili súčasne idey socializmu a fašizmu. Prečo zvíťazilo to druhé?
- Porovnaj fašizmus a boľševizmus, Hitlera a Stalina! Hodnoť ich! Skôr sa navzájom podobajú, alebo sa skôr navzájom líšia dva systémy? A dvaja diktátori?
- Dokáž, že zrod Paktu proti Kominterne zmenil niekdajšie mocenské pomery a vytvoril nové ohniská vojny!

II. MAĎARSKO MEDZI DVOMI SVETOVÝMI VOJNAMI

ÚVOD

Koniec prvej svetovej vojny MaĎarsko prežilo ako porazená krajina. Aj tu nasledovali nepokojné roky: revolúcia a kontrarevolúcia, kým väčšiu časť vojensky bezbrannej krajiny obsadili cudzie vojská.

Pokoj nakoniec nastolil vznik a upevnenie Horthyho režimu. To však malo hroznú cenu: krajina musela podpísať Trianonskú mierovú zmluvu! MaĎarsko sa zo strednej mocnosti stalo malým štátom, a takmer päť miliónov MaĎarov sa dostalo pod cudziu vládu, do menšinového postavenia. Nasledovala obrovská skúška: či sa podarí prežiť následky Trianonu, a začleniť sa do rodiny európskych národov už ako samostatný, nezávislý malý štát?

Naša kapitola predstaví detaily procesu opätovného začiatku: jeho úspechy a ťažkosti, ako aj osobnosti, ktorých talent a láska k vlasti umožnili, aby sa krajina dostala zo zúfalej situácie a aby sa tu mohli vytvoriť lepšie životné podmienky, než boli predtým. Medzi dvoma svetovými vojnami sa značne pretvorila tak spoločnosť MaĎarska ako aj život jeho obyvateľov. Najzaujímavejšie časti tejto kapitoly hovoria práve o tom.

Odporúčaná literatúra:

Kovács Gábor: *XX. század. Történelmi olvasókönyv.* Nemzeti Tankönyvkiadó.

A két nagy háború. Új képes történelem. Larousse-Officina Nova, Bp., 1995

A csonka ország. Új képes történelem. Magyar Könyvklub – Helikon Kiadó, Bp., 1995.

A magyarok krónikája. Officina Nova, Bp., 1996. (A trianoni Magyarország, 1918–1945, strany 550–629.)

Rubicon 1997/1. (A Horthy-korszak)

Rubicon 2001/1–2. (Ki volt Horthy Miklós?)

Rubicon 2001/8–9. (Trianon)

9. REVOLÚCIA ASTIER

„TÚTO VOJNU SME PREHRALI“

Dôležité uznesenie: v apríli 1918 rímsky kongres národností Rakúsko-uhorskej monarchie vyhlásil, že v budúcnosti už nechcú žiť v rámci ríše a požadujú štátnu samostatnosť.

■ Na základe Malého lexikónu v učebnici predstavte Mihály Károlyiho!

„Vo svojom príhovore som požadoval úplné odčlenenie sa od Rakúska, aby Maďarsko mohlo byť samostatne zastúpené na mierových rokovaníach. Jeden z mojich prívržencov, Márton Lovászy vyzývavo zakričal vládnej strane: - Berte na vedomie, že sme priateľmi Dohody! – Vznikla hrozná trmavica. [...] Zasadnutie malo byť prerušené. Vyhlásenie Lovászyho nebolo najšťastnejšie, veď my sme neboli priateľmi Dohody, ale priateľmi mieru a demokracie.“
(Spomienky Mihály Károlyiho na zasadnutie parlamentu v októbri 1918)

Zanikajúca Rakúsko-uhorská monarchia ► s časťami pripojenými k nástupníckym štátom

Buržoázni radikáli chceli skutočnú demokraciu. Preto bojovali o rozdelenie pôdy, o všeobecné a tajné volebné právo. Boli toho názoru, že politici „pánskeho Maďarska“ chcú napraviť chudobu a iné problémy vlasteneckými, národnými heslami. Pochopili význam národnostnej otázky. Vedúci úzkeho kruhu intelektuálov bol Oszkár Jászi. Od začiatku boli proti účasti Maďarska vo vojne.

■ Zisti, kto bol v tejto dobe predsedom vlády Maďarska!

Do konca leta 1918 sa ozrejmiло nielen to, že vojnu Centrálné mocnosti prehrali, ale aj to, že dni dualistickej ríše sú spočítané. **Národnosti sa chystali vystúpiť z monarchie.** Viedlo ich poznanie, že každý národ má ísť vlastnou cestou, musí si vytvoriť svoj vlastný národný štát.

Za takýchto okolností strana **Mihály Károlyiho** a Strana nezávislosti **nadhodili** návrat maďarských vojakov domov, samostatnosť zahraničnej politiky a **odlúčenie sa od Rakúska.** Vodca vládnej strany, István Tisza zase povedal: „Nechcem sa zahrávať so slovami. Uznávam, čo povedal gróf Mihály Károlyi: uznávam, že túto vojnu sme prehrali.“

Vyhlásenie Tiszu sa šírilo rýchlosťou požiaru. Doterajší zástancovia vojny pochopili, že nemá zmysel v nej pokračovať. Potom udalosti nabrali rýchly spád.



HESLO: „NEZÁVISLÉ A SAMOSTATNÉ, SLOBODNÉ MAĎARSKO“

Po udalostiach v parlamente bolo zrejme, že na čelo krajiny sa musia postaviť noví vodcovia. Takí, s ktorými bude radšej rokovať aj Dohoda. Preto 24. októbra **vláda podala demisiu.**

Na druhý deň univerzitná mládež – za podpory niekoľkých stoviek dôstojníkov a robotníkov – vytýčila



Revolúcia astier. Masové zhromaždenie pod národnými vlajkami. Hlavná požiadavka: národná samostatnosť a nezávislosť. V pravom hornom rohu je odznak Maďarskej ľudovej republiky. (Revolúcia astier nebola revolúciou vychádzajúcou zo socialistických základov)

na Budínsky hrad národnú vlajku a odprisahala vytvorenie nezávislého, slobodného a demokratického Maďarska. Večer vznikla Revolučná študentská rada, a v noci na 24. októbra **Károlyiho strana, sociálnodemokratická strana a buržoázni radikáli založili Maďarskú národnú radu, ktorej predsedom sa stal Mihály Károlyi**. Odvtedy národná rada spájala bojovníkov za mier, demokraciu, vyriešenie sociálnych problémov a za nezávislé, samostatné slobodné Maďarsko. Súčasne s tým – keďže panovník váhal, koho má vymenovať za predsedu vlády, či Károlyiho alebo svojho človeka – sa začali masové demonštrácie, aby vynútili vytvorenie novej vlády z členov národnej rady.

REVOLÚCIA ASTIER

Revolúcia vypukla 30.-31. októbra. Bezprostredne jej predchádzala skutočnosť, že sa panovník namiesto Károlyiho pokúsil vymenovať do pozície predsedu vlády svojho človeka.

To však už nikto neakceptoval. Aj budapeštianska polícia sa postavila na stranu národnej rady. Vznikla Revolučná vojenská rada, ku ktorej sa pripojila aj veľká časť posádky. Masy povstalcov na Východnej železničnej stanici zabránili odchodu vlaku s vojakmi na front. Čoraz

„Bitka pri Reťazovom moste“: Najdôležitejšou z demonštrácií bola udalosť nazývaná „bitkou pri Reťazovom moste“. 28. októbra sa demonštranti vybrali z Pešti na hrad, aby podobne ako 15. marca 1848, vynútili vymenovanie Mihálya Károlyiho za predsedu vlády. Pri Reťazovom moste sa im postavili do cesty policajné jednotky. Začali sa prestrelky. Akcia spôsobila smrť troch ľudí a mnohí sa zranili. Na druhý deň rozzúrení demonštranti napadli a obsadili zbrojársky závod na ulici Soroksári. Ľud ulice sa začal ozbrojovať.

Smrť Istvána Tiszu: Takmer jediným mŕtvym revolúcie bol bývalý predseda vlády István Tisza. Vyhľadali ho a zastrelili neznámi vojaci. Jeho meno sa pre niektorých stalo symbolom nezmyselných obetí.

Charakter revolúcie: Revolúcia astier bola národnou a buržoáznou revolúciou. Nepodobala sa ruskej revolúcii z februára 1917, bola skôr podobná revolúciám Prahy a Záhrebu požadujúcim národnú nezávislosť. Aj jej výsledok bol podobný: nezávislý národný štát. Hlavnú zmenu znamenali predovšetkým vlada pozostávajúca z buržoázných politikov a prijatie zákonov, ktoré boli v súlade s buržoáznym štátom. Štátnou formou krajiny sa stala buržoázna republika. Názov ľudová republika odzrkadľoval súdobé oduševnenie, a úlohu ľudu pri vytvorení nového Maďarska.



Plagát Študentskej rady: „Odkaz Lajosa Kossutha: Nech žije republika!“

Padovské prímerie: komisia vojska monarchie pre prímerie 3. novembra v Padove (Taliansko) podpísala prímerie, ktoré znamenalo praktické ukončenie vojny, polozenie zbraní rakúsko-uhorskou armádou. Prímerie, ktoré sa venovalo najmä vojenský otázkam, neobsahovalo podrobné uznesenia týkajúce sa Maďarska.

■ Aký je rozdiel medzi prímerím a uzavretím mieru?

viac povstalcov získalo zbrane. Začalo sa vyslobodzovanie politických väzňov, obsadzovanie verejných budov a vojenských veliteľstiev.

Nebolo nikoho, kto by sa bol postavil zoči-voči revolučnému elánu. Niektorí strholi zo svojej čiapky odznak s habsburským erbom a na jeho miesto pripíchol astru. Jeho skutok napodobnilo čoraz viac ľudí, a **astra sa stala symbolom revolúcie.**

Nikto už nechcel vojnu. Revolúcia zvíťazila behom jediného dňa, bez kvapky krvi.

MAĎARSKO: NEZÁVISLÁ, SAMOSTATNÁ REPUBLIKA

Revolučné udalosti vynútili, aby Habsburgovci vymenovali za predsedu vlády Károlyiho, jeho zase primäli k tomu, aby funkciu neprijal od panovníka, ale aby prísahu on i jeho vláda zložili pred národnou radou reprezentujúcou Maďarsko. Na druhý deň na Parlamentom námestí za slávnostných okolností na národnú radu a jej vládu prisahala aj značná časť armádnych dôstojníkov.

16. novembra 1918 nový zákonodarný zbor prijal ľudové uznesenie číslo I., ktoré vyrieklo: „Maďarsko je samostatnou ľudovou republikou nezávislou od všetkých ostatných krajín.“ Týmto **sa naša vlasť po niekoľko storočnej závislosti opäť stala slobodným, nezávislým štátom.** Uznesenie vyhlásili za slávnostných okolností pred parlamentom na 200 000-ovom masovom zhromaždení.

BELEHRADSKÉ PRÍMERIE. VNÚTORNÁ SITUÁCIA KRAJINY

Ani po vyhlásení nezávislosti Maďarska nenadišli šťastné dni. **Vojská monarchie položili zbrane, sily Dohody začali prichádzať do krajiny.** Preto Károlyi odcestoval do Belehradu, aby sa stretol s hlavným veliteľom vojsk Dohody. Dúfal, že ako vedúceho predstaviteľa Maďarska, ktoré sa odtrhlo od Habsburgovcov a je priateľom Dohody, príjmu ho s ústretovosťou.



Vojnoví invalidi. Aj o nich sa musela postarať nová vláda

Jeho nádeje čoskoro vyhasli. Francúzsky generál **jednal s Maďarskom jednoznačne ako s porazeným účastníkom vojny**. Požadoval odovzdanie významných južných území. A keďže Dohoda mala vojenskú silu a Maďarsko nie, Károlyi bol nútený prijať podmienky diktátu.

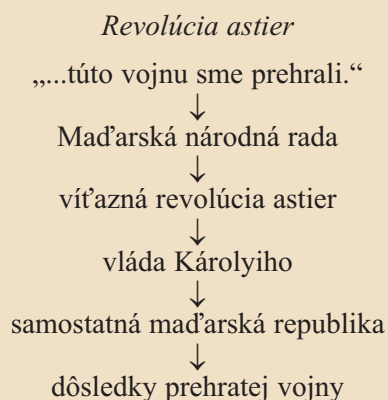
K tomu sa pridali aj **vnútorné problémy**. Do krajiny sa hufne vracali domov odzbrojení vojaci, ktorí už v živote nechceli zbrane ani vidieť a nemali prácu.

Väčšina závodov stála. Nebolo kuriva a energie na prevádzku strojov. Vojna zužitkovala takmer všetok surovín. Krajina kedysi bohatá na potraviny sotva stačila vyprodukovať porcie, ktoré sa vydávali na potravinové lístky. Bolo nutné sa postarať aj o zranených, invalidov, vdovy a siroty. Všetdné dni v nezávislej, slobodnej maďarskej republike, ktorá mala sľubné začiatky, vôbec neboli radostné.

Ludia pri peštianskom nábřeží Dunaja, zbierajúci riekou splavované drevo ▶



1. Prečo malo rozhodujúci význam poznanie, že vojnu sme prehrali?
2. Prečo bolo potrebné založiť Maďarskú národnú radu?
3. Ako zvíťazila revolúcia astier? Prečo mohla zvíťaziť bez krviprelievania?
4. Vyzdvihni, čo bolo podstatou prvého ľudového uznesenia?

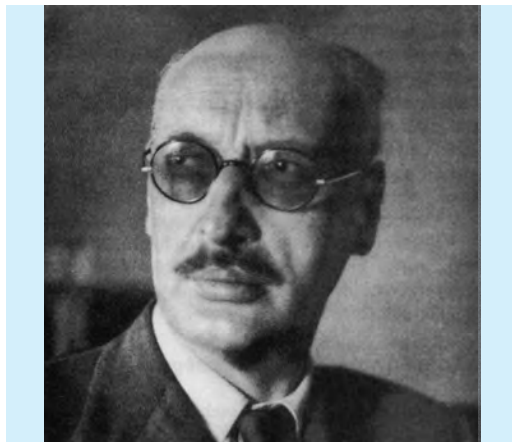


10. KRÁTKY ŽIVOT BURŽOÁZNEJ REPUBLIKY. VZNIK REPUBLIKY RÁD

PRVÉ MESIACE BURŽOÁZNEJ REPUBLIKY

Mihály **Károlyi** napriek povelovým ťažkostiam sa **usiloval o vytvorenie demokratickej buržoáznej republiky**. Zabezpečil slobodu tlače, slova, združovania a spolčovania. Volebné právo aj pre ženy. Dal schváliť zákon o poskytnutí pôdy roľníckemu ľudu.

Nevedel si však rady s hospodárskymi a čoraz ťažšími sociálnymi problémami. Preto popularita jeho vlády klesala. Nepomohlo ani to, že keď **bol v januári 1919 zvolený Károlyi za prezidenta republiky**, nový predseda vlády vytvoril koalíčnú vládu so sociálnodemokratickou stranou, pričom ministerské kreslá dostali aj robotnícki politici. Ťažkosti však, ktoré spôsobila vojna, ani toto nevyriešilo.



Mihály Károlyi, prvý prezident Maďarskej ľudovej republiky

VZNIK KOMUNISTICKEJ STRANY

Skupiny vojenských dôstojníkov:

Nepriateľom rodiacej sa demokracie bol Spolok maďarskej štátnej obrannej sily (Magyar Országos Véderő Egyesület, MOVE), krajne pravicová opozícia vlády. Táto organizácia, združujúca najmä dôstojníkov, namietala proti vojenskej slabosti vlády, preto uvažovala o možnosti vojenského prevratu (prevzatia moci).

Dohoda a naši susedia: Rumunsko v tajnej zmluve uzatvorenej s Dohodou v roku 1916 dostalo prísľub, že za svoj vstup do vojny získa Sedmohradsko, Bukovinu a časť Dolnej zeme. Českú národnú radu, ktorá tiež požadovala územia z Maďarska, Anglicko, Francúzsko a Spojené štáty od leta roku 1918 uznali ako stranu bojujúcu na strane Dohody.

Oklamanie Károlyiho: Ku zmene pri moci došlo bez toho, že by o tom bol vedel Mihály Károlyi, prezident republiky, dokonca proti jeho vôli. K puču patrilo aj to, že sfalšujú realitu, v uliciach hlavného mesta sa objavili plagáty, na ktorých Mihály Károlyi oznamuje svoju abdikáciu a moc odovzdáva proletariátu Maďarska.

Situáciu sťažovalo, že menšia skupina vojnových zajatcov, vracajúcich sa z Ruska, pod vedením Bélu Kuna aj v Maďarsku založila stranu podľa vzoru ruskej bolševickej strany a sledujúc jej ciele, Maďarskú komunistickú stranu (Kommunisták Magyarországi Pártja, v skratke KMP). **Komunistická strana** na svoje propagandistické ciele využila hospodárske a sociálne ťažkosti a sľubovala ich nápravu. Týmto sa v kruhu robotníkov stala **významným konkurentom sociálnodemokratickej strany**.

Komunisti predstavovali veľkú hrozbu pre vládu a demokraciu, lebo boli **pripravení kedykoľvek a za akúkoľvek cenu uchopiť moc násilným spôsobom**.

Popri ľavici sa **začala organizovať aj pravica**. Vláda bola nakoniec nútená použiť násilie. Vo februári po demonstrácii, ktorá si vyžiadala obeť aj na životoch, dala zatknúť hlavných predstaviteľov komunistickej strany. Na druhý deň zastihol podobný osud aj vedúcich predstaviteľov pravice (MOVE).

PÁD BURŽOÁZNEJ REPUBLIKY

Vnútropolitické udalosti síce výrazne oslabili vládu, **pád buržoáznej republiky** však **pripravili zahraničnopolitické udalosti**. Demarkačnú líniu, ako ju načrtla Dohoda, pokladali za prijateľnú len Srbi, rumunskí a českí politici nie. Oni sa vo vojne postavili na stranu Dohody a za výmenu dostali prísľub na uspokojenie svojich územných nárokov na úkor Maďarska. Teraz požadovali splnenie týchto sľubov.

Preto v **decembri 1918, so súhlasom Dohody, na severe vtrhli na územie Maďarska české a na východe rumunské vojenské jednotky**. Následne, keďže nenarazili na výrazný maďarský vojenský odpor, postupne zväčšovali nimi obsadené územia.

Ešte väčším úderom bola tzv. **Vixova nóta**. 20. marca z poverenia mierovej konferencie vedúci budapeštianskej misie Dohody, francúzsky podplukovník Vix, odovzdal maďarskej vláde nótu.

Jej podstata: **treba odovzdať ďalšie územia** rumunskej armáde, respektíve Dohode –na účely neutrálnej zóny – a tieto územia musí maďarské vojsko vyprázdniť do prvého aprílového týždňa. A boli medzi nimi aj značné územia s čisto maďarským obyvateľstvom.

Koaličná vláda na to nepristúpila, radšej **podala demisiu**. Károlyi chcel vtedy vymenovať čisto sociálnodemokratickú vládu.

Väčšina sociálnodemokratických vodcov sa však 21. marca **vyrovnala** so zatknutými **komunistickými vodcami** a prijali ich požiadavku na vytvorenie diktatúry proletariátu. Republika, **parlamentná demokracia** týmto **padla**.

Podľa manifestu „Ku všetkým“ nová moc: „Organizuje obrovskú proletársku armádu, ktorou uskutoční diktatúru robotníkov a sedliakov voči maďarským kapitalistom a veľkostatkárom.“

Zoštátnenia: Pri výkone nariadení sa zrodilo uznesenie, že v hlavnom meste môže fungovať len 3-400 štátnych obchodov. (Ostatné sa majú zrušiť, ich tovarové zásoby inventarizovať, odovzdať štátu.) Podľa iného nariadenia: „Každý obytný dom s pozemkom a príslušenstvom prechádza do vlastníctva republiky rád [...] Tí, ktorí doteraz preto neplatili nájomné, lebo dom, v ktorom bývali, bol ich vlastný [...] odteraz budú platiť nájomné.“

■ Aké boli následky tohto nariadenia?



„Pracujte, lebo dochádza chlieb! ■ Čím by sa dali získať sedliaci namiesto plagátu?“

Keďže si Revolučná vládna rada nebola istá, ako krajina prijme násilné prevzatie moci, veľmi rýchle vydala celý rad **nariadení**, slúžiacich naplneniu zámerov diktatúry proletariátu. (Vid' doplnkové učivo na strane 45!)

Na miestnej úrovni zase zrušila zvolené (mestské a obecné) zastupiteľské zbory a vytvorila **direktória** pozostávajúce z niekoľkých osôb, ktoré boli riadené zhora (vymenované) a mali uskutočniť diktatúru proletariátu.

SOCIALIZÁCIA HOSPODÁRSTVA

Manifest „Ku všetkým“ – ktorý obsahoval aj ekonomický program vlády rád – stanovil „socializáciu veľkostatkov, baní, veľkých tovární, bánk, dopravných podnikov“ (ich prevzatie do štátneho vlastníctva). V skutočnosti pritom predchádzajúcim vlastníkom **bez akéhokoľvek odškodného vzali ich továrne, banky, závody, dopravné a obchodné podniky** atď., celkom takmer 27.000 podnikov, inštitúcií.

Socializácia v ďalšej fáze ohrozovala už aj malých vlastníkov, preto rástol počet tých, ktorí od moci rád nemohli očakávať nič dobrého.

Aj v poľnohospodárstve postupovali podobne, ako v priemysle. Aj tu vzali veľké a stredné statky bez odškodnenia – socializovali ich –, ale **pozemkovú reformu neuskutočnili**. Sediaci pôdu nedostali, preto boli nesmierne sklamaní.

SPOLOČENSKÁ BÁZA DIKTATÚRY PROLETARIÁTU

Svoju moc založila vláda rád na podpore robotníctva. Svojimi nariadeniami, vynesými v záujme proletariátu, čiastočne to aj dosiahla.

Vznikali veľmi významné opatrenia v oblasti kultúry a vzdelávania. Ich časť – napr. zrušenie vierouky –



Obrovský dav pred jediným otvoreným obchodom. Nielen chleba, ale aj iného tovaru je nedostatok

RENDELET A SZINHÁZAKRÓL.

Ezentúl a színház is a népé lesz!

Ezentúl a dolgozó munkásságnak is meglesz a lehetősége arra, hogy olcsón és könnyen jusson színházjegyekhez.

Ezért a esztendő (március 27-iki) és a következő napokra előre váltott Operai, Nemzeti színhazi, Várszínhazi, Városi színhazi, Babcséi (Magit-) színhazi és Madaci-színhazi, Debreceni színhazi, Medgyaszay-színhazi, Magyar-színhazi és Király-színhazi jegyek **értékesységüket veszítik.**

Az értékesítelenedett jegyeket az illető színházak pénztára visszaváltja és pedig a következőképpen:

- a esztendőre (március 27-ikére) váltott jegyeket a következő héli esztendőnkjén (április 3-ikán);
- a péntekre váltott jegyeket a következő héli péntekjén, és így tovább, ugyanebben a rendben.

Az előírt napon vissza nem váltott jegyek ára elvész.

A színházjegyek többségét a dolgozó munkásság részére tartjuk fenn, leszállított áron. Ezen leszállított áru jegyeket a SZAKSZERVEZETEK útján kapja meg a munkásság.

De felkerjünk a munkásságot arra, hogy nem-munkás számára szakszervezeti jegyet ne váltson, hogy a jegyek csakugyan a munkásság kezére jussanak.

A jegyek egy rézárú, rendszer áron, továbbra is a színházi pénztárak árú-ítják. A színházi pénztárknál munkás is csak rendszer áron kaphat jegyet.

Pályolykat csak állásuknál mutat el; kiki csak annyi pályolykát válthat, amennyit tényleg igénybe vesz.

Ezentúl a művészet sem lesz a ráérvő gazdagok kiváltságos élvezete. A kultúra a dolgozó nép jussa!

Budapest, 1918. évi március hó 21-én.

Lukács György s.t. Kunfi Zsigmond s.t.

balpárti népbiztos. állásátadó-nyil népbiztos.

◀ Nariadenie o divadlách (plagát)



Dajte, dáme... Politický plagát. Ťažkosti so zásobovaním potravinami naďalej pretrvávajú

smerovala proti cirkvám. Pritom však boli zamerané na zvýšenie úrovne vzdelanosti: sľubovali, že všetkým talentovaným deťom zabezpečia možnosť štúdia, budú podporovať deti robotníkov.

Opatrenia vlády rád takmer rozdelili spoločnosť na dve časti na základe vlastníctva. Tí, ktorí v minulosti akýmkoľvek spôsobom **nadobudli nejaký majetok**, stali sa bohatšími, už od začiatku **sa považovali za nepriateľov moci rád**. (Často sa nimi skutočne aj stali!) Majetok, ktorý vzali „vykorisťovateľom“ – aby s väčšou istotou získali podporu chudobných – dostali predtým bezmajetní a funkcionári systému rád. Riadenie štátu, prerozdelenie majetku vykonávali noví funkcionári systému, ktorí boli často chudobní, alebo aj bezmajetní.

Takéto zneváženie súkromného vlastníctva, agitácia proti náboženstvu a cirkvám, nepoužívanie národných farieb a pretlačenie červenej boli príznakmi novej moci. Keďže sa to spojilo aj s odstránením demokracie, veľké masy obyvateľov Maďarska sa odvrátili od moci rád, ktorá sa takmer vôbec nestarala o historické tradície krajiny a o národné ctenie obyvateľstva. **Spoločenská báza republiky rád sa zúžila.**

Sociálne opatrenia: Všade zaviedli osemhodinový pracovný čas. Zvýšili mzdy. Tisíce proletárskych rodín presťahovali do väčších domov a vil, ktoré vzali zámožnejším. Nariadili aj to, že kto má kúpeľňu, v stanovené dni je povinný poskytnúť ju robotníkom. V mnohých prípadoch zobrali proletárske deti na letnú dovolenku. Návštevu kín, divadiel, múzeí atď. urobili bezplatnou.

1. Ktoré boli najdôležitejšie výdobytky republiky?
2. Prečo buržoázna vláda nedokázala prekonať ťažkosti?
3. Akú úlohu zohrala pri páde republiky KMP a akú Vixova nóta?
4. V čom všetkom sa líšila republika rád od buržoáznej republiky?
5. Prečo oslaba spoločenská podpora republiky rád?



11. BOJE A PÁD VLÁDY RÁD



Revolučný plagát. Hlavnou úlohou armády je potlačiť vzbúrencov v mene diktatúry proletariátu

PORÁŽKA ÚTOKOV NA DIKTATÚRU PROLETARIÁTU

Vláda rád výsledkom dohody dvoch robotníckych strán vznikla bez krviprelievania (a revolúcie).

Jej **opatrenia** však – ktoré zničili sotva niekoľkomesačnú maďarskú demokraciu, mnohých obrali o ich ťažko ušetrný majetok, alebo ho ohrozovali, jednotlivé vrstvy, triedy otriasli od základov – **vyvolali odpor**.

Ten bol spočiatku slabý a mal len miestny charakter. Neskôr nabral na rozmeroch a bol čoraz organizovanejší. Ozbrojené boje protivníkov diktatúry, kontrarevolucionárov už otvorene smerovali k zvrhnutiu republiky rád, uskutočňujúcej diktatúru proletariátu.

Skutočné **nebezpečenstvo** pre moc však znamenal až **júnový pokus poslucháčov dôstojníckej školy a dunajskej vojenskej flotily o prevzatie moci, ako aj povstanie v okolí mesta Kalocsa**. Tie dokázali jednotky Červenej armády poraziť len týždeň trvajúcim tvrdým bojom. Takmer dvetisíc kontrarevolucionárov ušlo za južnú líniu príméria.

Iný charakter mal taktiež **júnový štrajk železničiarov**, pre ktorý Revolučná vládna rada vyhlásila celé Zadunajsko za územie vojenských operácií.

Tieto akcie však **nedokázali oslabiť diktatúru proletariátu**, ktorá vopred počítala s povstaniami a svoju armádu pripravila na potlačenie vnútorných nepokojov.

ZAHRANIČNOPOLITICKÉ PREDSTAVY VLÁDY RÁD

Vláda rád po získaní moci **nebrala ohľad na Vixovu nótu** a nestiahla maďarské jednotky z územia, ako to nóta požadovala. **Dúfala v medzinárodnú robotnícku solidaritu**, vo svetovú revolúciu, ktorá čoskoro vypukne. Aj bez obsiahnejších poznatkov o zahraničnej politike a zahraničných kontaktov dúfala, že sa robotníci kapitalistických krajín postavia na stranu Maďarska a zabránia vystúpeniu Dohody proti našej krajine.

Predstavy vlády rád patrili skôr do sveta túžob, než

Akcie proti vláde rád: Chronologicky prvá akcia zameraná proti moci vlád sa uskutočnila v Blatnom Potoku (Sárospatak) 7. apríla. Potom nasledoval nepokoj v Debrecíne 18. apríla, ktorý potlačili vyhlásením štatária a vzatím rukojemníkov. 2. mája v Szolnoku povstalcov zavraždili špeciálne teroristické jednotky vedené Tiborom Szamuelym, potom nasledovali nepokoje v župách Veszprém, Vas, Sopron.

■ **Prečo bola nútená 20. marca odstúpiť vláda republiky?**

„Leninovi chlapci“ v uliciach Pešti. Ich úlohou bolo neľútostné uskutočnenie červeného teroru



do sveta reality. Rýchlo to rozoznal aj Béla Kun, ktorý na zmiernenie dôsledkov zamietnutia Vixovej nóty 30. marca telegramom uznal rumunské, české a juhoslovanské územné požiadavky. (Tie vtedy už prekročili dnešné trianonské hranice.)

Republika rád tak bola pripravená vzdať sa ochrany vlasti, čo úzko súviselo s tým, že zjednotená strana pokladala za **najdôležitejšie zachovanie diktatúry proletariátu**.

Preto keď mierová konferencia vyslala do Maďarska *generála Smutsa*, aby získal informácie a sprostredkoval medzi stranami, a ten *predložil priaznivejší návrh, než obsahovala Vixova nóta, Béla Kun to odmietol*. Pritom táto bola možno jediná šanca na neskoršiu korekciu navrhovaných hraníc. Podľa ponuky sa Debrecín nemal vyprázdniť a stredovú čiaru neutrálnej zóny by tvorila línia Arad – Oradea – Satu Mare.

Internacionalizmus: Podľa programu zjednotenej strany, ktorej meno bolo Socialisticko-komunistická robotnícka strana Maďarska, táto strana nie je celoštátnou, ale medzinárodnou stranou, považuje sa za jednu z tried medzinárodného proletariátu a III. internacionály.

Premárnená šanca? Nie je vedľajšie, že v tomto čase bolo ešte aj Podkarpatská Rus v maďarských rukách. Dohoda ho ešte nesľúbila ani Čechom, ani Rumunom. Bélu Kuna však – ako to vyjadril na stretnutí so Smutsom – pramálo zaujímali hranice, veď tie blížiac sa svetová revolúcia beztak zmaže.

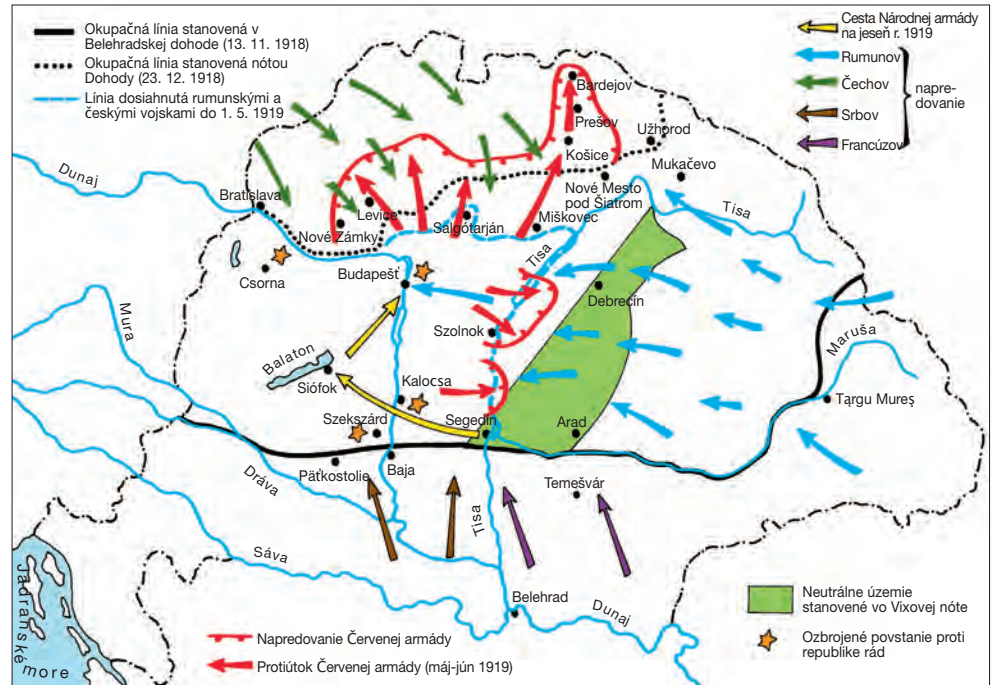
VYNÚTENÁ OBRANA VLASTI

Negatívne následky odmietnutia Vixovej i Smutsovej nóty sa čoskoro stali citel'nými. 16. apríla sa rumunská armáda pretlačila až k Tise. Začali útočiť aj české vojská: obsadili Košice, Miškovec (Miskolc) a aj oblasť Čopu a Mukačeva. Pohla sa aj Dohoda. Francúzske jednotky za podpory srbských vojsk obsadili Hódmezővásárhely, Makó a okolie.

Vláda rád sa takto dostala do konečného ohrozenia, a bola nútená rozpoznať, že tu už nejde čisto len o maďarské hranice, ale o jej vlastnú existenciu. Ak sa nebude brániť zo všetkých síl, moc rád bude zvrhnutá. Preto sa po vnútorných sporoch **rozhodla, že neodstúpi, a predsa sa podujme na obranu krajiny**. Tento záväzok priniesol úspech. Desiat'tisíce sa hlásili za vojakov, stavy v armáde sa strojnásobili. Aj väčšina dôstojníckeho zboru sa postavila na stranu rád. Boli aj talentovaní velitelia, ako armádny generál **Aurél Stromfeld**, ktorý vypracoval aj plán neskoršej severnej výpravy.

Bolo šťastím pre republiku rád, že sa Dohoda zastavila pri línii Hódmezővásárhely - Makó. Aj keď francúzsky hlavný veliteľ považoval za potrebné, „aby Dohoda preukázala prísnosť voči prvému ľudu, ktorý sa nepodriadi jej rozhodnutiam“.

Mapa vojenských operácií republiky rád



Slovenská republika rád: Po obsadení Prešova tu vznikla slovenská republika rád. Jej vznik nemal vojenský význam, sledoval skôr politický zámer. Aj tým chceli naznačiť, že maďarská republika rád stojí na základoch „medzinárodnosti“.

SEVERNÁ VÝPRAVA

Protiútok Červenej armády sa začal 9. mája z okolia mesta Hatvan. Front zaberá pomerne úzky úsek, takto sa mohli lepšie sústrediť sily. Útok zatlačil český front do hĺbky takmer 150 km. Dobře pripravený útok **dosiahol úspech**. Nielenže získali späť niekoľko veľkých miest, ako Košice, Prešov či Miškovec, ale **odtrhli od seba aj českú a rumunskú armádu**.

Úspešný útok zastavil zákrok Dohody. Francúzsky ministerský predseda **Clemenceau** [klemansó] **požadoval stiahnutie Červenej armády v dvoch nóтах**. Prísľub znel, že sa stiahne aj rumunská armáda a na mierovú konferenciu pozvú aj vládu rád, ktorú dovtedy neuznali a bola na ňu uvalená hospodárska blokáda.

Názory sa rozchádzali. Aurél Stromfeld nesúhlasil s odstúpením územia, lebo odstúpenie územia vybojovaného krvou demoralizuje armádu. **Vláda** však, v záujme udržania svojej moci, **prijala ponuku Dohody**. Severná výprava teda, ktorá sa začala dobre, priniesla len polovičný úspech.

PÁD REPUBLIKY RÁD

Ustupovanie, odstúpenie krvou získaných území bez boja skutočne **rozdrvilo predtým víťaznú armádu**. Boli také dobrovoľnícke jednotky robotníkov, ktorých príslušníci jednoducho odcestovali domov. Stromfeld na protest podal demisiu, a spolu s ním aj značná časť dôstojníckeho zboru.

Armáda sa značne oslabilo. Nadšenie domobrancov sa vyparilo.

Keď vyšlo najavo, že Rumuni nie sú ochotní stiahnuť sa od Tisy, vláda rád nástojila na ďalšom útoku.



Aurél Stromfeld, jeden z najtalentovanejších dôstojníkov doby. On vypracoval plány severnej výpravy

Útok proti rumunskej armáde, ktorá bola v mnohonásobnej presile, sa stal **osudovým**. Jednotky, ktoré prešli cez Tisu, čoskoro narazili na silný odpor. Boli zničené a napredujúci rumunský útok sa už nezastavil pri Tise. **Rumuni** prešli cez rieku a keďže už nebolo údernej armády schopnej na protiútok, **napredovali bez prekážok smerom na Budapešť**.

29. júna Dohoda požadovala odstúpenie vlády rád v ultimáte, ktorému – keďže nemala na výber – vláda vyhovel. **Diktatúra proletariátu**, trvajúca o niečo dlhšie než štyri mesiace, ktorá nedokázala získať priazeň väčšiny obyvateľstva, **1. augusta padla**.

Rumunská vláda odmietnutie stiahnutia vojsk odôvodnila takto: „Rumunsko nemôže stiahnuť svoje vojská, kým nedostane záruku na to, že v Maďarsku bude taká vláda, ktorá si získa dôveru vlasti a splní aj záväzky, ktoré prijala.“

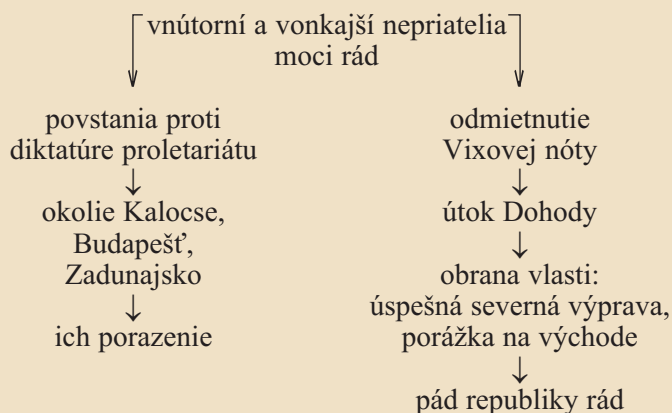
Súčasne s tým, Béla Kun darmo žiadal v telegrame, aby armáda Sovietskeho Ruska začala útok voči Rumunsku, aby odbremenila maďarské vojská. V tomto čase totiž vojská Denikina ohrozovali Moskvu a sovietsko-ruská vláda tam preskupila všetky svoje sily.

1. Prečo vypukli takmer týždenne povstania proti moci rád po celej krajine?

2. Prečo uznala vláda rád oprávnenosť českých, rumunských a juhoslovenských územných požiadaviek? Prečo sa neskôr predsa podujala na obranu vlasti?

3. V ktorom mesiaci sa odohrali nasledujúce udalosti? Mesiace: apríl – máj – jún – júl. Udalosti: útok po prekročení Tisy proti Rumunom; stiahnutie vojska z obsadených severných území; úspešný útok severným smerom; ustupovanie pred presilou útočiacich českých a slovenských jednotiek.

Boje a pád vlády rád



12. ZAČIATOK HORTHYHO ÉRY

DOČASNÉ VLÁDY A VYSTÚPENIE KONTRAREVOLUČNÝCH SÍL

Po odstúpení Revolučnej vládnej rady vznikali „**dočasné vlády s krátkou životnosťou**“. Tieto jednak umožňovali vedúcim predstaviteľom republiky rád útek do zahraničia, a na druhej strane **začali** opätovné nastolenie predošlých pomerov, teda **rekonštrukciu súkromného vlastníctva a vzťahov založených na súkromnom vlastníctve**.

Dočasné vlády v skutočnosti mali len značne oslabenú moc.

Napredujúca rumunská armáda totiž obsadila Budapešť (4. augusta), a **krajinu obsadila až po líniu Dunaja**. (Mala aj také jednotky, ktoré sa dostali až po Stoličný Belehrad a Ráb (Székesfehérvár, Győr). Opatrenia vlády museli zohľadniť aj túto skutočnosť.

Maďarskí robotnícki vodcovia v zahraničí: Sociálnodemokratická vláda Rakúska poskytla politické útočisko vodcom republiky rád, ktorí sa tam utiekali o pomoc: Bélovi Kunovi, Jenő Landlerovi a iným. (Tibor Szamuely, iniciátor najzlovestnejších teroristických útokov, spáchal samovraždu pri meste Wiener Neustadt.)



Socha amerického generála Harryho Hilla Bandholtza na budapešťanskom Námestí slobody. Zabránil tomu, aby okupačné rumunské vojská vyplienili Národné múzeum



Rumunskí vojaci, ktorí obsadili Budapešť. Oni sú momentálne pánmi v Maďarsku

Viac-menej podobná situácia sa vytvorila v **Zadunajsku**. Pánmi sa stali kontrarevolučné sily, vychádzajúce zo Segedína, teda **Národná armáda vedená Miklósom Horthym**, ktorá mohla kedykoľvek zasahovať do opatrení vlády. O to viac, že bola jedinou vojenskou silou v krajine, ktorá mala dostatočnú moc vystúpiť proti predstaviteľom vlády rád, ktorí tu ešte boli. Zároveň bola aj jedinou maďarskou armádou, ktorá sa mohla postaviť na odpor napredujúcim rumunským jednotkám, v čom zohrali dôležitú úlohu pomerne dobré vzťahy Horthyho s Dohodou.

PO ČERVENOM TERORE BIELY TEROR

Príchod Národnej armády znamenalo začiatok bieleho teroru. Horthy ako hlavný veliteľ Národnej armády sa nezúčastnil násilných odvetných opatrení, ale vo vzniknutej chaotickej situácii nezabránil tomu, aby príslušníci jeho jednotiek tvrdo zakročili voči niekdajším vedúcim predstaviteľom moci rád.

Príslušníci špeciálnej jednotky išli rad radom po obciach. Kde mohli, zaistili a zatkli miestnych vodcov diktatúry proletariátu, páchali na nich brutálne násilnosti a často ich popravili bez zákonného rozsudku. Po červenom terore tak nasledoval biely teror.

HORTHYHO PRÍCHOD DO BUDAPEŠTI

Rumunské vojská po takmer trojmeseačnej okupácii opustili maďarské hlavné mesto a stiahli sa za líniu Tisy. Ich krok podporila aj **Dohoda v záujme vzniku takej vlády v Maďarsku, ktorú môže aj ona uznať**, a ktorá konečne podpíše mierovú zmluvu.

Národná armáda takto v novembri **vtiahla do Budapešti**. Horthy síce pokarhal hlavné mesto za jeho správanie počas moci rád, ale okamžite mu ponúkol aj mier a v meste, ktoré dlho trpelo, **hlásal zmierenie**.

Miklós Horthy sa stal známym potom, keď vo svetovej vojne ako veliteľ menšieho oddielu loďstva dosiahol dôležité víťazstvo na Jadrane, v Otrantskej úžine. V roku 1918 získal ešte vyššiu hodnosť, keď ho Karol IV. vymenoval za hlavného veliteľa rakúsko-uhorskej vojenskej flotily. Vďaka svojej hodnosti kontraadmirála sa stal prijateľným vodcom najmä v očiach Angličanov, príslušníkov národa námorníkov.

Ku **zlovestným vraždám bieleho teroru** došlo v Siófoku a v obci Orgovány. Kvôli nim vodcovia diktatúry proletariátu, ktorým sa podarilo ujsť, požadovali zásah zahraničia. Avšak poverenec Dohody, americký plukovník Horovitz, vyslaný na vyšetrovanie bieleho teroru, po svojej obhliadke okolo Balatonu vyhlásil, že správy o krutom terore sú nepodložené.



Príchod Horthyho a Národnej armády do Budapešti potom, ako sa vynútil odchod rumunskej armády

Následne potom vznikla **nová koaličná vláda**, ktorú uznala aj Dohoda, keďže dostala príslub slobodných volieb. Súčasne s tým aj armáda sľúbila, že sa podriadi politickému vedeniu. Stalo sa tak však len čiastočne. A síce vláda zákonnou cestou, súdnymi konaniami (a aj veľkým počtom policajných internácií) začala brať vodcov diktatúry proletariátu na zodpovednosť, niektoré špeciálne jednotky sa „osamostatnili“, neboli poslušné vláde. Chceli pokračovať vo svojvoľnostiach.

Nepokoje a politická neistota naďalej pretrvávali. Ohrozovali aj hospodársky život, ale boli škodlivé aj z hľadiska zahraničnej politiky. Teraz proti bielemu teroru protestovali už aj **predstavitelia vládnucich kruhov**. **Chceli pokoj**. Spoločenský pokoj sa však nastoľoval len postupne.

VOEBA REGENTA. UZAVRETIE MIERU

V januári roku 1920 – v súlade s požiadavkami Dohody – **usporiadali voľby**, v ktorých zvíťazila Maloroľnícka strana vedená Istvánom Nagyatádi Szabóm. Z týchto volieb vzišlo národné zhromaždenie, ktoré Horthyho zvolilo za regenta (ríšskeho správcu). Týmto sa uzavrelo dvojročné obdobie, znamenajúce neistotu pre krajinu, v ktorom nasledovali po sebe navzájom protirečivé režimy: demokratická republika, diktatúra proletariátu a červený teror – kontrarevolúcia a biely teror.

Hlavné udalosti obdobia, ukončiaceho spoločenské nepokoje, boli tieto: **Miklós Horthy bol zvolený za regenta** (1. marca 1920), rumunské vojská boli nakoniec stiahnuté z územia krajiny (do 30. marca) a uzatvorila sa mierová zmluva s Maďarskom ako s porazenou stranou (4. júna 1920).

Vďaka týmto okolnostiam, a síce za vysokú cenu, v kra-

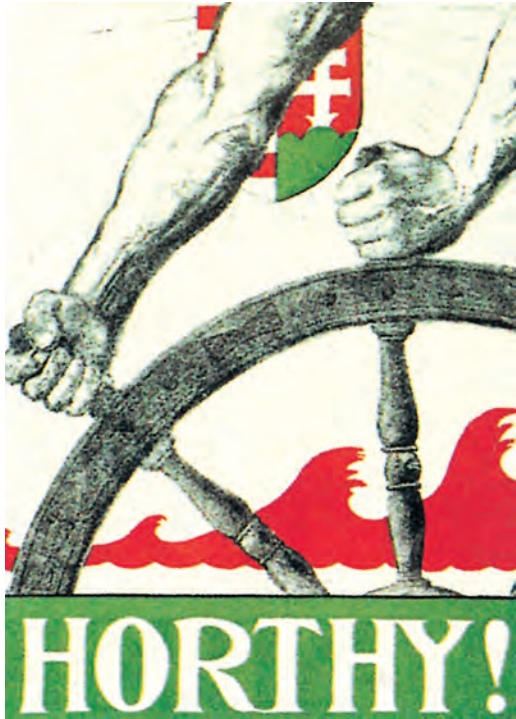
Horthyho reč v Budapešti: „Toto mesto poprelo svoju tisícročnú históriu, toto mesto strhlo do prachu Svätú korunu a farby národa, a prezlieklo sa do červených handier. Najvýnimočnejších synov národa uvalilo do väzenia, alebo ich vyhnalo z vlasti. Ponad toto premrhlo aj všetok náš majetok. Predsa [...] odpustíme tomuto mestu, ktoré bolo nahnané do hriechu, ak sa vráti do služieb vlasti...“ – povedal Horthy primátorovi, ktorý ho privítal na námestí pred hotelom Gellért.

Osamostatňujúci sa príslušníci špeciálnych jednotiek zavraždili napr. vedúceho kancelárie sociálnodemokratickej strany na podávanie sťažností, dvoch novinárov denníka Népszava, Bélu Somogyiho a Bélu Bacsóa. Ich pohreb sa stal demonstráciou proti bielemu teroru.

Regentské práva Horthyho s menšími obmedzeniami boli podobné tým, ktoré mali králi ústavných kráľovstiev. (Štátnou formou krajiny zostalo kráľovstvo, napriek hodnosti regenta.) Horthymu prislúchali všeobecné práva hláv štátov (napríklad právo udeľovať vyznamenania a milosť, vysielat' a prijímat' vyslancov). Jeho osoba bola nedotknuteľná.



Portrét Miklósa Horthyho. Pochádzal z kalvínskej rodiny stredného statkára



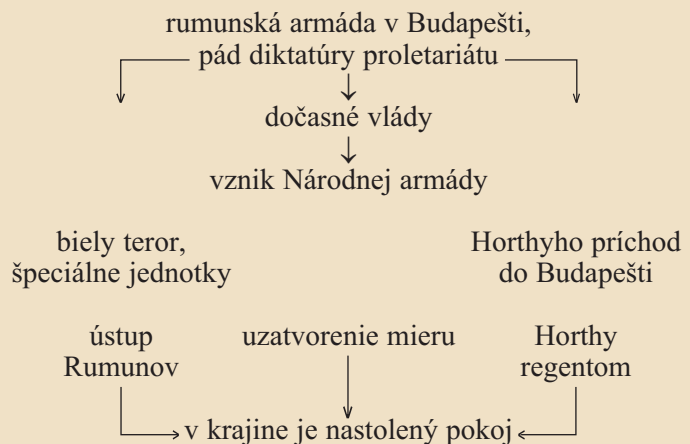
jine opäť nastal pokoj tak v vnútropolitickom, ako aj v zahraničnopolitickom zmysle.

Obdobie revolúcií a kontrarevolúcií vystriedal stabilnejší režim, ktorý zostal pri moci takmer štvrt' storočia, začala sa **Horthyho éra**, nesúca meno hlavy štátu. Horthy bol počas tohto štvrt'storočia hlavou štátu a mal hodnosť regenta. Regent politický život priamo neovplyvňoval, i keď bez neho či proti nemu sa nemohlo zrodiť závažné politické rozhodnutie. Zákony vynášal parlament, doložkou o vyhlásení ich opatril regent. Život v krajine pritom vždy riadila aktuálna vláda, na čele s predsedom vlády zastupujúcou politickú stranu, ktorá získala najviac hlasov.

Horthy, zvierajúci kormidlo krajiny pevnými rukami (Dobový plagát) ■
Čo všetko chcel povedať tento plagát?

1. Čo bolo úlohou dočasných vlád?
2. Ako sa vytvoril a akému cieľu slúžil biely teror?
3. V čom bol význam vzniku Horthym vedenej Národnej armády?
4. Ako a prečo sa začal systém stabilizovať?
5. Ktoré boli míľniky stabilizácie na jar a v lete r. 1920?
6. Ktorý bol prečo nevyhnutným prvkom opätovného nastolenia pokoja?

Začiatky Horthyho režimu. Obdobie bieleho teroru



13. TRIANONSKÁ MIEROVÁ ZMLUVA (4. JÚNA 1920)

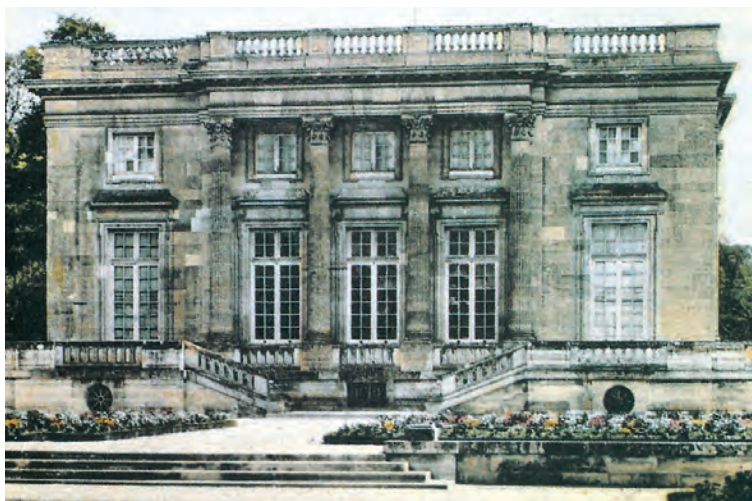
CENA POKOJA: TRIANON

To, aby sa v Maďarsku opäť nastolil pokoj, aby sa sem nemohli vrátiť cudzie vojská a aby sa usporiadali zahraničnopolitické vzťahy krajiny, malo svoju cenu: prijatie (podpísanie) trianonského mieru.

Trianonský mier bol súčasťou mierových zmlúv z okolia Paríža, ktorými sa ukončila vojna, a jednoznačne **slúžil záujmom mocností Dohody**. Rozkúskovaním Rakúsko-uhorskej monarchie chceli na dlhý čas dosiahnuť, aby sa v tejto časti strednej Európy nemohla zachovať silná moc-

■ Aký je rozdiel medzi prímerím a mierovou zmluvou?

■ Pripomeňte si najdôležitejšie ustanovenia mierových zmlúv, ktoré ukončili prvú svetovú vojnu!



Trianonský kaštieľ, kde sa podpísal mierový diktát určujúci ďalší osud maďarského národa

nosť, ktorá by bola pre nich nebezpečná (Vid' mapu 9. lekcie na strane 40) Zároveň chceli odmeniť národy žijúce v tomto regióne, ktoré sa k nim počas vojny pridali (Čechov, Slovákov, Rumunov, Chorvátov, Srbov). **Územia ich nových alebo obnovených štátov vytvorili tak, aby tie obkľúčili porazený rakúsky a maďarský národ.**

V porovnaní s tým mala len menší význam skutočnosť, že na základe mierových návrhov amerického prezidenta Wilsona (teoreticky) uznali právo národov monarchie a Turecka na sebaurčenie.

Aspoň v takejto miere ovplyvnil okolnosti uzatvorenia mieru a vytýčenie hraníc fakt, že po rakúsko-uhorskom vojenskom kolapse mohli do krajiny takmer bez prekážky vziať srbsko-chorvátske, rumunské a české jednotky. A keďže Károlyiho vláda v danom čase **nedisponovala žiadnou významnou vojenskou silou**, mohli ľahko obsadiť územia, ktorých získanie očakávali od mierovej konferencie.

MIEROVÉ ROKOVANIA A UZATVORENIE MIERU

Na mierové rokovania Maďarsko vyslalo svojich najlepších politikov. Vedúcim delegácie bol vynikajúci politik a dobrý rečník, gróf *Albert Apponyi*, medzi jeho spoločníkmi bol aj medzinárodne uznávaný geograf, gróf *Pál Teleki*. Teleki sa snažil ovplyvniť mierovú konferenciu množstvom štatistických údajov (memorandami), keďže chcel dokázať jednotu Karpatskej kotliny z prírodného, hospodárskeho hľadiska, i z pohľadu na vodné toky. Albert Apponyi zase nadhodil aj myšlienku referenda v súvislosti so spornými územiami.

Všetko však bolo márne! **Mierová konferencia chcela mierové podmienky diktovať a nie prediskutovať.** Síce Wilsonove princípy o práve národov na sebaurčenie – teoreticky – ešte existovali, žiadosť o referendum (pre spoločné vystupovanie Čechov, Rumunov a Srbov voči nemu) zostala bezvýsledná. Mierový diktát muselo Maďarsko prijať.

Závazok Dohody: Prvá svetová vojna ešte trvala, keď vedúci predstavitelia Čechov, Rumunov a Juhoslovanov (Srbov a Chorvátov) začali medzi sebou vzájomné rokovania. Dohodli sa, že voči Uhorsku budú vystupovať spoločne, a vopred si určili svoje územné požiadavky po vojne.

Keďže všetky tri krajiny boli spojencami Dohody (Dohoda uznala za bojujúcu stranu aj emigrantskú organizáciu Čechov založenú v Paríži), mohlo sa očakávať, že dosiahnu výsledky. Tak sa aj stalo. Anglicko a Francúzsko sa zaviazali k splneniu českých, juhoslovanských a rumunských územných požiadaviek po vojne.

■ *V prípade Rumunska bolo podmienkou, že krajina vstúpi do vojny proti monarchii, čo v r. 1916 Rumuni aj urobili. Pamätáš si, aký bol konečný výsledok bojov?*

Vplyv republiky rád: Rokovacie pozície ešte viac sťažovala nepremyslená zahraničná politika republiky rád a prehra jej vojska, v dôsledku ktorej rumunské vojská obsadili aj Budapešť, a mohli vyjednávať ako keby z vlastných domácich pozícií.



Albert Apponyi, vodca maďarskej mierovej delegácie. Svojimi vedomosťami a rečníckym umením robil všetko, čo mohol, ale vopred zaujímavé rozhodnutia nedokázal zmeniť ani uvedením pravdivých údajov.

ČO OBSAHOVAL TRIANONSKÝ MIER?

Hlavné údaje odpojených území, vrátane aj rozlohy pridruženého štátu Chorvátska-Slavónska, 42 000 km², sú tieto:

Uhorské kráľovstvo:	325 411 km ²	100,0%
Odpojených Maďarsko po Trianone	232 488 km ²	71,4%
	93 073 km ²	28,6%

Z Uhorska získali takéto územia:

Rakúsko	4 020 km ²	1,2%
Československo	61 633 km ²	18,9%
Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov	63 092 km ²	19,4%
Rumunsko	103 093 km ²	31,7%
Poľsko	589 km ²	0,2%
Taliansko	21 km ²	

Keď maďarská delegácia požadovala referendum, Dohoda jej odpovedala: „...Spojenecké a pridružené mocnosti [...] sa presvedčili o tom, že ak by sa toto dotazovanie [referendum] udialo za plného zabezpečenia slobodného prejavu vôle, nevedelo by to k merateľne iným výsledkom, než ku ktorým mocnosti dospeli po dôkladnom skúmaní národopisných pomerov a národných aspirácií [snáh] v strednej Európe. Vôľa národov sa prejavila v mesiacoch október a november 1918.“

■ Na aké udalosti sa odvoláva odpoveď Dohody?

ROZKÚSKOVANIE UHORSKA: Naša vlasť stratila viac než dve tretiny svojho tisícročného územia. Územia Chorvátska i Sedmohradska, a aj také územia, ktoré od čias príchodu Maďarov do vlasti a od čias kráľa Štefana boli organickou súčasťou krajiny.

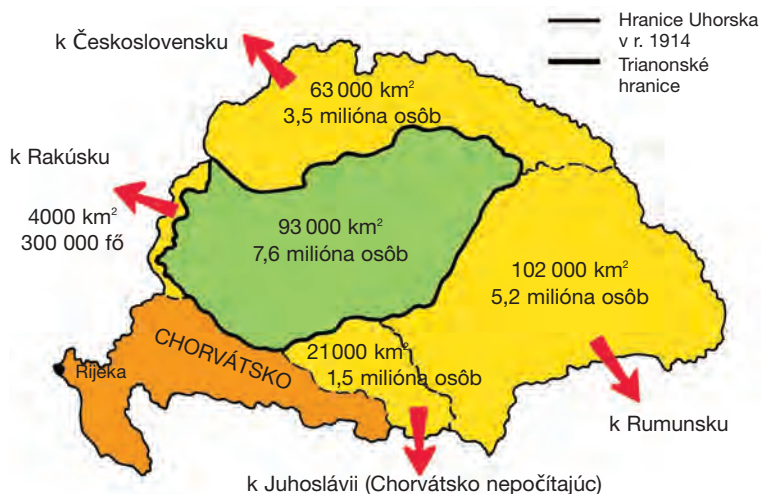
Právnym titulom odpojenia bolo, že namiesto mnohonárodnostnej monarchie, aká vznikla v čase vyrovnania, **treba vytvoriť samostatné národné štáty**, a aby sa národnostné skupiny žijúce v rakúsko-uhorskom dvojtštátí mohli pripojiť k vlastnému národu.

Bol to spravodlivý princíp, a maďarská delegácia sa ani nechcela o ňom sporiť. Avšak víťazi v skutočnosti neuplatnili tento princíp. Vedome sa nechali mylne informovať. Uznali za vierohodné všetky údaje, ktoré predkladali české, rumunské, srbsko-chorvátske delegácie, a údaje maďarskej delegácie o národnostiach, i keď tie ukazovali čosi celkom iné, zmietli zo stola.

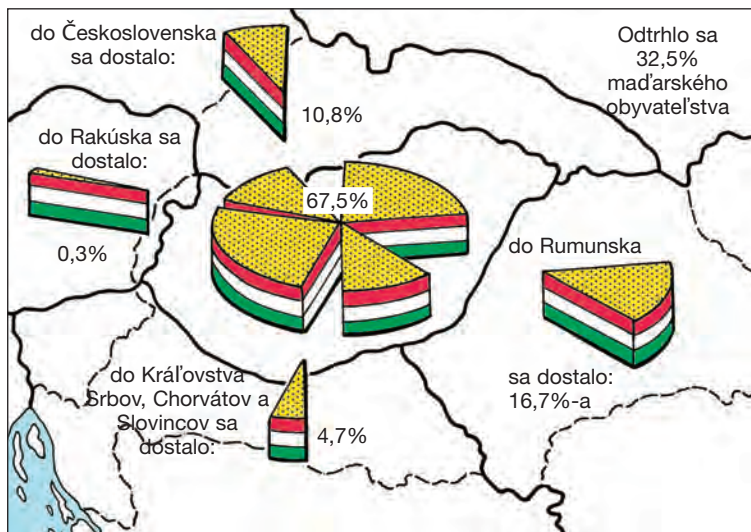
MASY MAĎAROV V MENŠINOVOM POSTAVENÍ: Právo na sebaurčenie, teda aby sa obyvatel'ov sporných území spýtali v referende, ku ktorej krajine sa chcú pripojiť – jedine s výnimkou okolia mesta Sopron – **vedome neuplatnili**.

Takto neodpojili len územia, ktoré skutočne mali slovenských, rumunských a srbských obyvateľ'ov, ale aj územia so zmiešaným, dokonca aj s čisto maďarským obyvateľ'stvom. Podľa súdobých maďarských údajov sa do Československa dostalo 1 072 000 obyvateľ'ov s maďarským materinským jazykom, do Rumunska 1 664 000, kým do Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov 461 000 a do Rakúska 26 000 maďarsky hovoriacich osôb. V dôsledku tohto mieru sa stalo **národným štátom len Rakúsko a Maďarsko**, nástupnícke štáty v žiadnom prípade.

MAĎARSKO SA STÁVA MALÝM ŠTÁTOM: Trianonský mier je po Moháči najťažšou tragédiou v dejinách našej vlasti. Lenže kým pri Moháči zanikla „veľkosť existencie národa“ a jeho dejiny pokračovali v postavení strednej mocnosti, po Trianone **sa Maďarsko stalo malým štátom vydaným napospas** politickým predstavám veľmoci.



Územné straty Uhorska v dôsledku trianonského mieru. (Uvedené počty obyvateľ'ov neznamenajú Maďarov, ale celkový počet obyvateľ'stva)



Počet Maďarov, ktorí sa dostali do susedných štátov, v percentách celkového počtu obyvateľstva Uhorska

Hospodárske problémy v zrkadle údajov: Uhorský mlynársky priemysel mal kapacitu 65 miliónov ton ročne. Teraz, keď krajina prišla o najdôležitejšie oblasti pestovania pšenice, o Bačku a Banát, výroba upadla na 25-28 miliónov ton.

Strata lesnatých krajov takmer celkom umŕtvila významný nábytkársky a papierenský priemysel vo vnútorných častiach krajiny.

Z ročnej ťažby železnej rudy v objeme dvoch miliónov ton pochádzalo až 1 700 000 ton z odtrhnutých území, pričom v krajine zostalo až 50% železiarskeho a kovospracujúceho priemyslu a 82% strojárkeho priemyslu.

HOSPODÁRSKE ŤAŽKOSTI SPÔSOBENÉ TRIANONOM

Trianonská mierová zmluva dostala ekonomiku našej vlasti takmer na kraj bankrotu. **Nové hranice odrezali vnútorné územia krajiny od ich dovtedajších vnútorných trhov a zároveň aj od vnútroštátnych dodávateľov surovín.** Narušila sa dovtedajšia hospodárska spolupráca a rovnováha medzi územiaми Karpatskej kotliny s rôznymi danosťami. Predtým vnútorné rovinaté kraje zásobili vonkajšie hornaté kraje lacnými potravinami, tie zase dodávali do ústredných nížinných oblastí drevo, uhlie, banícke výrobky a iné priemyselné suroviny. Tieto produkty spracovávali továrne založené pozdĺž vodných tokov a hustej siete ciest pozemnej dopravy.

Zanikol aj export a import oslobodený od ciel, ktorý v rámci monarchie platil medzi navzájom odlišnými, ale dobre sa dopĺňajúcimi časťami krajiny. A toto bránilo aj hospodárskemu rozvoju ostatných nástupníckych štátov.



ODPOVEĎ NÁRODA NA TRIANON

Odpoveďou národa bolo jednoznačne hlboké zúfalstvo. V čase podpísania mierovej zmluvy bol celoštátny smútok, udalosť sprevádzal hodinový smútočný hlahol zvonov.

Nespravodlivý mier, prehnané požiadavky jednoznačne nabádali k zamietnutiu Trianonu, a **vyvolali revizionizmus:** úsilie zamerané na preskúmanie a modifikáciu mierového diktátu a pozmenenie stanovených hraníc. Zmeniť mierový diktát, tak bolestný, a pritom nanútený na maďarský národ – v nasledujúcich obdobiach sa to stalo cieľom tak oficiálnej štátnej politiky, ako aj organizácií a osôb, ktoré sa nechceli zmieriť s udalosťami. Myšlienku revízie však nechápali všetci rovnako.

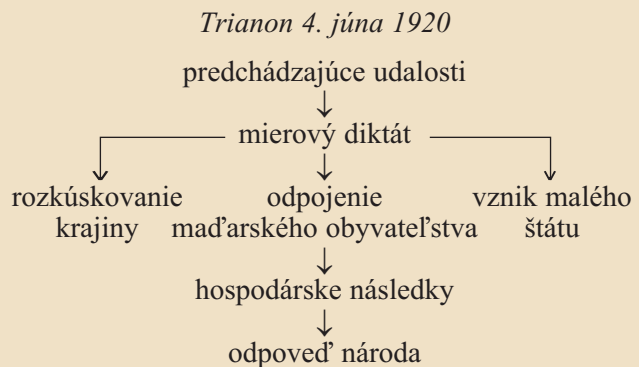


Protest proti Trianonu. Jeden plagát spomedzi mnohých a balenie ceruziek

„Na týchto hraniciach sa nemôže zakladať konečný mier. Na týchto hraniciach sa môže vybudovať žalár, v ktorom my sme strážení a víťazi sú strážcami.“ – povedal v roku 1928 gróf István Bethlen, jeden z vplyvných politikov Horthyho éry.

Triezvejšie uvažujúci mali na mysl etnickú revíziu. To, aby sa územia s maďarským obyvateľstvom (maďarskou väčšinou) dostali späť k Maďarsku **na základe mierovej dohody, alebo** napríklad **referenda**. Iní sa odvolávali na historické práva a žiadali **spätné pripojenie všetkých území**, ktoré kedysi patrili k Uhorsku. Predovšetkým táto druhá skupina hlásala heslo „Nie, nie, nikdy!“. Myšlienku, že sa nikdy nemožno zmieriť s tým, čo nastalo.

1. Prečo bola maďarská vláda nútená podpísať trianonský mierový diktát?
2. Aké argumenty vymenovala maďarská mierová delegácia proti odpojeniu rozsiahlych území?
3. Aký cieľ sledovali víťazi týmto mierom?
4. Ktoré boli najťažšie dôsledky mierového diktátu pre nás?
5. Aké politické účinky mal Trianon?



ANALÝZA PRAMEŇOV

■ **Analyzujte jednotlivé body vojenských ustanovení!**

- Prečo bolo dôležité zrušenie všeobecnej brannej povinnosti? Kedy ju zaviedli?
- Čo bolo cieľom určenia maximálneho počtu vojska?
- Akú úlohu zohrávali v prvej svetovej vojne vojenské prostriedky a armádne zložky (sily), držba ktorých sa teraz Maďarsku nepovolila?

■ **Čo chceli v konečnom dôsledku dosiahnuť víťazné mocnosti vojenskými ustanoveniami mieru?**



Mierovou zmluvou povolená vojenská sila Maďarska a pomery vojenských síl okolitých štátov

UKÁŽKY Z TEXTU MIEROVEJ ZMLUVY ● Okrem článkov o odpojení území, ktoré nanútili milióny Maďarov pod vládu iných štátov, najzávažnejšie boli ustanovenia o vojenskej sile a o reparáciách. Z nich uverejňujeme úryvky.

ČASŤ V: VOJENSKÉ USTANOVENIA

Čl. 103 Všeobecná branná povinnosť sa má v Maďarsku zrušiť. Maďarská armáda sa môže v budúcnosti organizovať a dopĺňať len na základe dobrovoľného vstupu.

Čl. 104 Súčet vojenských síl maďarskej armády nemôže presahovať 35 000 osôb, vrátane dôstojníkov a jednotiek náhradných rámcov.

Čl. 119 [...] zakazuje sa vyrábať v Maďarsku a dovážať do Maďarska obrnené vozidlá, tanky alebo iné podobné stroje, ktoré sa môžu použiť na vojenské účely.

Čl. 128 Vojenská sila Maďarska nesmie zahŕňať leteckú službu pre armádu či vojnové loďstvo. Nemôže si nechať manévrovateľnú vzducholod'.

ČASŤ VIII: REPARÁCIE

Čl. 161 [...] Maďarsko uznáva, že Maďarsko a jeho spojenci ako pôvodcovia týchto strát a škôd, znášajú zodpovednosť za všetky straty a škody, ktoré spojenecké a pridružené vlády utrpeli ako dôsledok vojny nanútenej na nich v dôsledku útoku Rakúska-Uhorska a jeho spojencov.

Čl. 163 Sumu škôd, ktoré je Maďarsko povinné nahradiť, stanoví „Reparačná komisia“ zložená z predstaviteľov spojencov. [...]

Čl. 166 Maďarsko súhlasí aj s tým, aby sa jeho hospodárske zdroje mohli bezprostredne použiť na reparácie tak, ako sa to detailne uvádza v Dodatkoch III-IV a V vzťahujúcich sa na obchodnú vodnú dopravu, obnovu v naturáliách a na suroviny...

Medzi ustanoveniami mierovej zmluvy sa uvádzalo odovzdanie kompletnej námornej flotily, vzdanie sa zahraničných (ázijských a afrických) maďarských koncesií a maďarských podnikov, v medzinárodnom obchode princíp najvyšších zliav prislúcha len víťazom atď.

Bolo treba takmer úplne odzbrojiť vojsko. Predpísali aj to, koľko môže byť napríklad guľometov v jednejrote nezrušených jednotiek. Na dodržiavanie bodov mierovej zmluvy dohliadala vojenská kontrolná komisia, ktorú vyslali do Maďarska za týmto účelom.

■ *Analyzujte aj jednotlivé body reparačných ustanovení!*

- Ako vytvorí článok 161 právny a mravný základ pre požadovanie reparácií?
- Pripomeň, na ktorých frontoch a ktorým krajinám spôsobila monarchia vojnové škody? Ktoré krajiny spôsobili škodu monarchii?
- Prečo vytvorili osobitnú Reparačnú komisiu? Čo môže znamenať, že zdroje Maďarska sa môžu aj bezprostredne použiť na účely reparácií?

■ *Aké dôsledky mali mimoriadne tvrdé predpisy o reparáciách?*

14. BETHLENOVSKÁ KONSOLIDÁCIA. UPEVNIENIE HORTHYHO REŽIMU

NA RÁZCESTÍ

Podpísanie trianonskej mierovej zmluvy (odchod rumunských vojsk, zvolenie Horthyho za regenta) vytvorilo možnosť na to, aby Maďarsko išlo svojou vlastnou cestou ako nezávislý a samostatný štát.

Horthy a jeho okolie mali možnosť naštartovať politický život krajiny akýmkoľvek smerom, ktorý by neprotirečil ustanoveniam mierovej zmluvy. V zmysle mierovej zmluvy však nemohli zrušiť nezávislosť krajiny, napríklad vytvorením ďalšieho rakúsko-maďarského štátneho zväzku.

Horthy sa rozhodol, že v rámci **parlamentného systému** vládnutie v krajine zverí do rúk múdrych a vzdelaných politikov. Takto sa stal predsedom vlády najskôr na dva roky **gróf Pál Teleki**, potom aj **gróf István Bethlen**, ktorý sa medzi svojimi súčasníkmi tešil mimoriadnej autorite. Nezávisle na tom si **Horthy** ponechal vo svojich rukách určitú kontrolnú moc: bol hlavným veliteľom vojska. Popri tom vďaka doložke o vyhlásení mohol oddialiť **zákony, ktoré sa mu nepáčili, mohol ich vrátiť parlamentu na opätovné prerokovanie**, dokonca mohol parlament aj rozpustiť.

Možnosti regenta: Horthy mohol vybudovať aj vojenskú diktatúru (natolko mal v rukách armádu), mohol sa vydať aj smerom k fašizmu (špeciálne jednotky chceli práve to). Mohol sa vrátiť aj ku kráľovstvu (Karol IV. sa dvakrát pokúsil o znovuzískanie svojho trónu). Aj buržoázna demokracia mala svojich prívržencov.

Vitézi: Zriadenie rádu „Vitéz“ slúžilo rozšíreniu spoločenskej bázy režimu a zároveň aj odmeňovaniu jeho prívržencov. Príslušníkmi rádu boli „bezúhonní vlastenci, ktorí vynikli pri obrane maďarského štátu“ počas svetovej vojny a revolúcií, pred svojím menom mohli používať titul „vitéz“ a dostali dedičný *vitézsky pozemok*.

BETHLENOVSKÁ KONSOLIDÁCIA

Konsolidácia, teda vytvorenie pokojného, usporiadaného stavu spoločnosti, sa začala s tým, že ešte v rokoch, keď bol predsedom vlády Pál Teleki, **skoncovali s bielym terorom**, rozpustili špeciálne jednotky. Následne **vytvorili**



Politický plagát z dvadsiatych rokov

Volebné výsledky: Spomedzi 245 mandátov vo voľbách v roku 1922 získala pomocou tejto volebnej metódy vládnuca strana 143 poslaneckých miest, kým spomedzi najdôležitejších opozičných strán získala 24 miest, kresťanské strany, ktoré vládu často podporili, získali 35, kým občianska liberálna opozícia 20 mandátov.

■ *Čo je podstatou otvoreného hlasovania? Ak si nepamätáš, pozri si na strane 154. v učebnici pre 7. ročník!*

Podľa zákonného článku III. z roku 1921 sa môže trestať väzením v ústave na výkon trestu maximálneho strázenia od troch rokov až na doživotie, „kto podnikne alebo vedie hnutie alebo organizáciu zameranú na zničenie štátu, osobitne na násilné vytvorenie výlučnej moci niektorej spoločenskej triedy“.

Pozemková reforma sa po maloroľníckom ministrovi Istvánovi Nagyatádi Szabóm, ktorý ju vo veľkých rysoch vypracoval a predložil do parlamentu, nazývala aj Nagyatádiho pozemkovou reformou.



István Bethlen na volebnej schôdzi. Volebné víťazstvo svojej strany si Bethlen síce zabezpečil protidemokratickým volebným systémom, ale pokojné vládnutie – ktoré krajina potrebovala – uskutočnil.

parlamentný systém garantujúci právne istoty a právny štát. Vo voľbách umožnili kandidovať aj opozičným stranám. Zároveň však **zúžením volebného práva** a tým, že vo vidieckych obvodoch bolo hlasovanie otvorené dosiahli, aby vládna strana získala väčšinu aj dlhodobu.

Súčasne s ustálením tohto parlamentného systému prijali **zákon proti tým, ktorí chcú moc získať násilím**, narušením spoločenského poriadku. Tento zákon smeroval predovšetkým proti komunistom, ale neskôr ho uplatňovali aj voči krajne pravicovým stranám a organizáciám. Iný charakter mal zákon, ktorý určoval pomery poslucháčov prijatých na univerzity, právne akadémie podľa vzájomného pomeru „ľudových rás a národností“. Tento zákon smeroval predovšetkým proti Židom.

POZEMKOVÁ REFORMA NA ZÍSKANIE SEDLIACTVA

Oproti vláde rád, ktorá neposkytla sedliactvu pôdu, vodcovia režimu videli správne, že základnou podmienkou upevnenia ich moci je získanie sedliactva. Tomu slúžila **pozemková reforma**, ktorá veľkostatkárom uložila poskytnúť vláde určité percento zo svojich pozemkov na účely pozemkovej reformy.

Z pôdy, ktorá bola takto k dispozícii, získalo drobné, 2-3-jutrové pozemky alebo doplnkové parcely 411 000 osôb, a bolo vytvorených takmer 250 000 miest pre domy.

V celku však pozemková reforma nevyriešila problémy živobytia sedliactva. Ale svoj politický cieľ dosiahla tým, že **spolu s rodinnými príslušníkmi dostalo pôdu, resp. miesto na dom viac než dva milióny ľudí**. Toto posilňovalo vlastnícke pocity. Poskytnutie miesta na dom pritom znamenalo aj to, že nebolo treba platiť nájomné a navyše mohli pestovať zeleniny, chovať hydinu a ošípané.

DOHODA SO SOCIÁLNODEMOKRATICKOU STRANOU

Bethlen hľadal a aj našiel riešenie na to, ako sa podľa možnosti zmieriť s robotníctvom, ako ho neutralizovať. S istými obmedzeniami **bol ochotný zabezpečiť základné politické práva a slobody robotníckej triede a jej politickým stranám, ak nevystúpia násilnými spôsobmi voči vláde**, a v niektorých sedliackych obvodoch nebudú vykonávať volebnú agitáciu.

Takto sa zrodila **koncom roka 1921 dohoda so sociálnodemokratickou stranou**, výsledkom ktorej boli zrušené internačné tábory. **Umožnili politickú činnosť** sociálnodemokratickej strany. Odborom povolili hospodársku činnosť a zastupovanie záujmov.

Na základe toho vláda mohla bezpečne udržať režim bez použitia násilia. Sociálnodemokratická strana zase dostala možnosť bojovať za práva a sociálne istoty robotníkov, zvýšenie ich životnej úrovne a za vybojovanie úplnej demokracie v budúcnosti, i keď nádej na získanie moci v blízkej budúcnosti nemala.



V zmysle dohody s Bethlenom sa odbohy zaviazali, že nevytvoria organizácie v kruhu železničiarov, poštárov, verejných úradníkov, teda najmä medzi štátnymi zamestnancami.

Procesia na počesť svätej pravice v krajine, ktorá sa pomaly pozviechala

POLITICKÁ TVÁR HORTHYHO REŽIMU

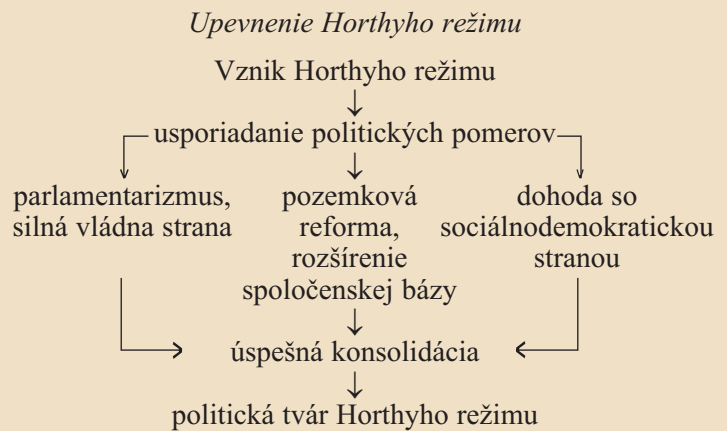
Horthyho režim bol v rámci právneho štátu nedokonale vyvinutou podobou parlamentného systému rozšíreného v západnej Európe. **Existovala pluralita (mnohosť) politických strán, politické práva a slobody sa však uplatňovali len obmedzene**. Neprijateľný bol najmä zákon o volebnom práve a jeho výkon v praxi. Nemohla vzniknúť veľká opozičná strana, ktorá by dokázala vynútiť významné zmeny.

Skutočné rozhodnutia sa pritom ani nerodili v parlamente, ale často za kulisami. O tom, koho záujmy má vláda v prvom rade zastupovať, **rozhodovali vzájomné pomery síl medzi rôznymi záujmovými skupinami vo vnútri vládnej strany**: statkárskou aristokraciou, záujmovými skupinami kapitalistických podnikateľov, predstaviteľmi cirkvi a najmä strednými vrstvami vojenských dôstojníkov a úradníkov.

Sociálni demokrati a komunisti: *Sociálnodemokratická strana* počas celej Horthyho éry uplatňovala svoje vybojované práva. Konečne úspešne organizovala štrajky, vydobyla sociálne zákony. I keď nemala rozhodujúce slovo v zákonodarstve, vďaka nej boli nevyriešené problémy robotníckej triedy neustále na dennom poriadku.

Komunistická strana sa obrodila v politickej ilegalite, a v ilegalite aj celý čas zostala, lebo za cieľ si vytýčila zmenu spoločensko-hospodárskeho poriadku násilnými prostriedkami. (Preto sa dostala do sporu so zákonným článkom č. III. z roku 1921.) Nech boli jej vedúci akokoľvek odhodlaní, strana zostala nakoniec maličkou organizáciou s pár stovkami členov. Komunistické hnutie totiž riadili z Moskvy, bez znalosti reálnych podmienok v Maďarsku. Jeho domáci vodcovia boli viac vo väzení než na slobode.

1. *Prečo bola potrebná konsolidácia, normalizácia politických pomerov?*
2. *Ktoré boli najdôležitejšie zastávky konsolidácie?*
3. *Aké výsledky priniesla pozemková reforma pre vládu a pre sedliactvo? Prečo však reforma nebola plnohodnotná?*
4. *Hodnot' dohodu so sociálnodemokratickou stranou z hľadiska oboch strán!*
5. *Niekoľkými vetami zhrň najdôležitejšie politické črty Horthyho režimu!*



15. MAĎARSKÉ HOSPODÁRSTVO V DVADSIATYCH ROKOCH. SVETOVÁ HOSPODÁRSKA KRÍZA A MAĎARSKO

HOSPODÁRSTVO SA PO VOJNE STAVIA NA NOHY

Napriek obrovským problémom spôsobeným Trianonom – ktoré boli znásobené masami nezamestnaných utekajúcimi z odtrhnutých častí krajiny – **naše hospodárstvo sa úplne nezrútilo**. Bolo totiž niekoľko faktorov, ktoré mali oživujúci vplyv na ekonomiku.

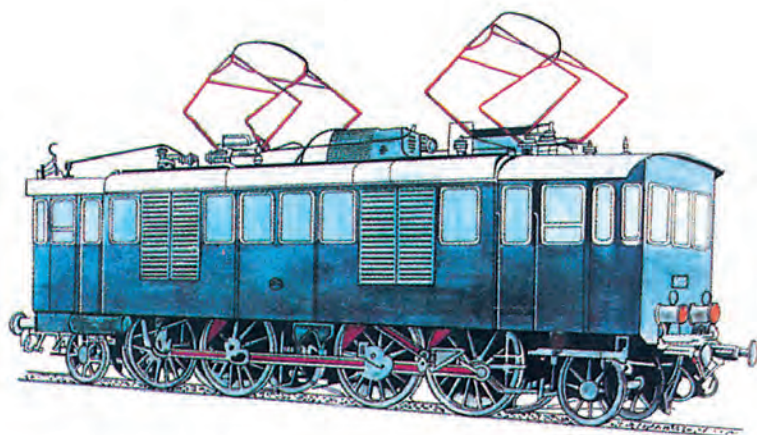
Na územiach, ktoré krajine zostali, bola hustejšia cestná a železničná sieť, boli lepšie poštové služby. Veľké riečne trasy vhodné pre lodnú dopravu, tiež zostali v stredných častiach krajiny. Preto istý čas **postačili aj menšie zdroje na rozvoj infraštruktúry**, výstavbu železníc, telefónnej siete a ciest.

Bolo tiež výhodou, že z **poľnohospodárskych oblastí tu zostali najmä tie cennejšie** (napríklad 43% oráčín, 68% viničov). Tieto spolu umožnili, aby sme s konečnou platnosťou nemuseli pre nedostatok výrobkov na export stratiť svoje západoeurópske potravinové odbytové trhy. Najdôležitejším prírodným bohatstvom krajiny naďalej zostala úrodná pôda.

Ďalšou výhodou bolo, že po odtrhnutí sa krajiny od častí monarchie s rozvinutejším ľahkým priemyslom **sa stal potrebným i možným nadpriemerne rýchly vývoj niektorých odvetví ľahkého priemyslu a odvetví založených na kvalite** (chemický priemysel, oznamovacia technika). Navyše to pohltilo aj väčšinu nezamestnaných.

Výrobná hodnota priemyslu pomaly dosahovala hodnotu vyprodukovanú poľnohospodárstvom. Tvorila takmer polovicu národného príjmu a tretinu exportu. Medzitým sa našli priemyselné podniky, ktorú dosiahli takú úroveň rozvinutosti, že úspešne dodávali aj na zámorské trhy (lode, elektrické rušne, naftové motory atď.).

Na domácom území pomer priemyselného robotníctva zostal 49,3%. Vytváralo však až 55,6% celej priemyselnej hodnoty. Pre rýchly rozvoj textilného priemyslu je príznačné, že v pradiarenskom a tkáčskom priemysle v rokoch 1921-1933 bol nárast 175%. Preto skorší dovoz v hodnote 215 miliónov pengő poklesol na 14 miliónov.



Rušeň Kandóa. V Maďarsku vyrobený rušeň tejto doby bol vyvinutý pre začínajúcu sa elektrifikáciu trás, a získal medzinárodné uznanie



Plagát závodu Orion



Reklama maďarskej výroby gramofónových platní z dvadsiatych rokov



Veľký vysielač pri Lakihegy. Jeden z rozhlasových vysielačov s najväčším výkonom svojej doby



Plagát popularizujúci upísanie pôžičky od Spoločnosti národov

STABILIZÁCIA FINANCIÍ

Počiatkové hospodárske ťažkosti vystupňovalo aj **rýchle znehodnocovanie meny**: skôr používaná (uhorská) koruna sa začala znehodnocovať najmä od roku 1923. Maďarská inflácia bola druhá najvyššia v tomto období.

Bethlenovi sa za cenu zdĺhavých vyjednávaní – pričom oznámil, že krajina nie je schopná platiť reparácie – podarilo získať tzv. **pôžičku Spoločnosti národov** vo výške 250 miliónov zlatých korún. Pomocou nej **vytvoril dlhodobo stabilnú, konvertibilnú menu**, pengő, ktorá sa znehodnotila až po porážke v druhej svetovej vojne.

Pôžičku na dosiahnutie finančnej stability vláda použila dobre aj v inom ohľade: opätovne nastolila rovnováhu verejných financií a **zvyšné peniaze venovala na užitočné investície** (napr. zdravotníctvo, školy).

Samozrejme, v záujme stability došlo aj k veľmi významným sprísneniam v hospodárstve, k obrovským zvýšeniam daní.



▲ Historické zmeny a inflácia na známkach
 ■ Všimni si nápis „republika rád“, ktorý zakrýva snop pšenice!

HOSPODÁRSKE DÔSLEDKY SVETOVEJ KRÍZY V MAĎARSKU

Úverová zmluva presne stanovila výdavky maďarského štátu a na kontrolu verejných financií ustanovila hlavného komisára Spoločnosti národov. – Istá dobová učebnica napísala o daniach toto: „Sanácia sa podarila, ale za cenu dosť veľkých obetí. Výška daní nadobudla rozmery, ktoré boli v našej vlasti predtým nepredstaviteľné, nevídané.“

Platobná neschopnosť: Za poldruha mesiaca v období od mája do júla 1931 Národná banka vyplatila zlato a devízy v hodnote 200 miliónov pengő. Vláda preto zablokovala banky. Z vkladov sa mohlo vyplatiť 5%, maximálne 1000 pengő. Štátnym zamestnancom vyplácali mzdy len čiastočne a s oneskorením.

Svetová hospodárska kríza prerušila rozvoj v našej vlasti, ktorý sa práve začal. U nás sa kríza neprejavila až tak ako kríza z nadvýroby (pre tunajší priemysel v tomto období bola príznačná len malá nadvýroba), ale ako **finančná a poľnohospodárska kríza**.

Zahraničné banky stiahli všetky krátkodobé úvery. Svoje peniaze vyniesli z našej vlasti. Preto nepoklesli výrazne len investície, ale v určitom čase v *Maďarsku* nastal aj *stav platobnej neschopnosti*.

Snáď ešte závažnejšia ako finančná bola kríza poľnohospodárstva. Cena jedného metrického centu pšenice poklesla z 24 pengő na 8-9, ale vyvážať sa pšenica nedala ani za takúto nízku cenu, pričom predtým bola najdôležitejším exportným produktom. **Mnohí gazdovia skrachovali**, ktorí predtým zobrali úver na modernizáciu svojho hospodárstva a teraz pre nízke ceny pšenice ich nevedeli splácať.

V rámci priemyslu utrpel najväčší úbytok strojársky priemysel vyrábajúci výrobné prostriedky, kým ľahký priemysel mal väčšie šťastie. Napriek tomu za rok skrachovalo takmer 700 podnikov.



Bankovka v hodnote sto pengő. Nové maďarské peniaze, pengő, sa osvedčili ako jedny z najstabilnejších mien v medzivojnovom období

PÁD BETHLENOVEJ VLÁDY

Hospodárska kríza vyústila aj v Maďarsku do politickej krízy. Nezamestnanosť dosiahla obrovské rozmery, sediaci masovo krachovali, životná úroveň klesala a tomu nedokázala čeliť ani Bethlenova vláda. Mala čoraz viac odporcov z rôznych vrstiev spoločnosti.

Vplyv sociálnodemokratickej strany rýchle rástol. Nasledovali po sebe štrajky, demonštrácie. Medzi nimi **budapeštianska demonštrácia 1. septembra 1930**, najväčšie robotnícke podujatie počas Horthyho éry, ktorá sa **zmenila na krvavú zrážku** demonštrantov a policajtov po tom, ako ju vláda nepovolila.

V dôsledku krízy sa aj vidiek postavil voči vláde. Prejavilo sa to najmä vo voľbách v roku 1931.

Ľavica si zachovala svoje pozície (na vidieku získala 10 poslaneckých mandátov prostredníctvom otvorených volieb). Vtedy **vznikla opozičná Nezávislá maloroľnícka strana**, na politickom bojisku sa teda objavila nová protivládna sila. **Aj pravica zvýšila svoj vplyv.**

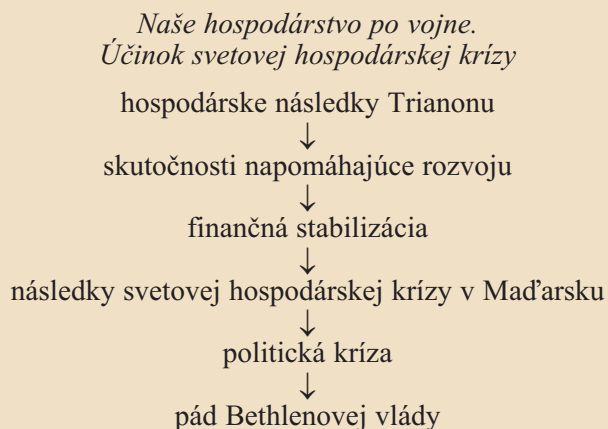
Týmto sa zdanlivo skalopevné pozície Bethlenovej vlády otriasli. Naštrbila sa dovtedajšia jednota vládnej strany, nakoniec bol **Bethlen nútený podať demisiu** (v auguste 1931).

Hlavný čongrádsky župan napísal nasledovné: „Ako vo voľnom obehu sa sotva menia majitelia pozemkov, nie sú kupujúci ani v dražbách [...] Ceny nehnuteľností poklesli v neuveriteľnej miere. Kupujú ich za smiešne ceny buď veritelia, alebo advokáti ako náhradu za svoje náklady.“

Krvavá demonštrácia v Budapešti: demonštrácia organizovaná sociálnymi demokratmi sa pôvodne začala ako pokojná demonštrácia proti nezamestnanosti a nízkym mzdám. Ilegálnej komunistickej strane však, ktorá sa obrodila a využila krízu, čiastočne podarilo premeniť demonštráciu na nepokoje. Zrážka si vyžiadala aj jeden ľudský život a sedemdesiat sa ťažko zranili.

„Šedá eminencia“: Bethlen napriek svojmu odchodu – utiahnuť sa do úzadia – zostal po celú dobu dôverníkom a priateľom regenta. A zároveň bol aj uctievanou vedúcou postavou skupiny aristokratických statkárov. Závažnejšie rozhodnutia sa ani naďalej nemohli zrodiť bez vyžiadania jeho mienky.

1. Aké negatívne hospodárske dopady mal Trianon? Čo ich zmiernilo?
2. Prečo bola potrebná menová reforma? Ako sa podarilo stabilizovať financie?
3. Urob si prehľad o kríze aj pomocou štatistických tabuliek!
4. Aké svojráznosti mala kríza v našej vlasti?
5. Ako politické následky mala kríza?



16. HĽADANIE VÝCHODISKA Z KRÍZY. GÖMBÖSOVA VLÁDA

VYOSTRENIE POLITICKÝCH POMEROV. ŠTATÁRIUM

■ *Zalistuj späť k 5. a 6. lekcii! Akou cestou sa vydali Spojené štáty, resp. víťazné demokratické mocnosti západnej Európy, keď hľadali východisko z krízy, a ako porazené Nemecko? Do akej miery mohol ovplyvniť Trianon spôsob, akým sa východisko hľadalo v Maďarsku?*



Gyula Gömbös, predseda vlády sľubujúci zmenu. Dal, čo bolo najviac potrebné: trošku nádeje

Odchod Bethlena problémy nevyriešil. Po ňom nasledujúca a krátko trvajúca vláda (vedená Gyulom Károlyim) mala menšiu rutinu a menej politických skúseností a väčšinou pokračovala Bethlenovu politiku. Následkom hospodárskej krízy sa množili štrajky, demonštrácie. Rovnako silneli extrémistické strany a organizácie – na krajnej ľavici komunisti, na krajnej pravici Gömbösovi ochrancovia rasy a národní socialisti (so znakom kríža z kôš). Určitým riešením pre vládu bolo **zavedenie štatária**, zámienkou čoho bol zlovestný teroristický čin, atentát na železnicu pri Biatorbágyi.

V atmosfére paniky – mnohí mali podozrenie, že sa začala vlna teroristických útokov – vláda okamžite nariadila štatárium. Páchatel'ov alebo navádzačov hľadali v radoch komunistickej strany. *Tak došlo k zadržaniu dvoch ilegálnych komunistických vodcov, Imre Sallaiho a Sándora Fürsta*, ktorí boli v rámci zrýchleného (štatáriálneho) konania *odsúdení na smrť*.

Postavenie vlády nevylepšilo ani zavedenia štatária, a čoskoro musela ustúpiť vláde, ktorá bola v pevnejších rukách a sľubovala východisko z krízy: Gömbösovej vláde.

GÖMBÖSOVA VLÁDA A JEJ POLITIKA

Štatárium a prenasledovanie komunistov sami osebe nemohli byť odpoveďou na obrovské problémy krízy. K tomu, aby sa masy ľudí upokojili a aby sa krajina mohla dostať z ťažkostí, v politickom vedení boli potrebné nové tváre a program sľubujúci nové riešenie. Tak došlo k vymenovaniu **Gyulu Gömbösa za predsedu vlády**.



Atentát pri Biatorbágyi. Bol zámienkou na štatárium

Atentát pri Biatorbágyi: V septembri 1931 na viadukte (železničnom moste vedúcom vo výške 30 metrov nad údolím) vyhodili do vzduchu rýchlik premávajúci do Viedne. Pod koľajnicami, ako neskôr vysvitlo, odpálil nálož blázon, Szilveszter Matuska, aby sa mohol kochať vo výbuchu. Následok: 22 mŕtvych, obrovské materiálne škody.

Gömbös, na rozdiel od predchádzajúcich predsedov vlády, nepatril medzi príslušníkov statkárskej aristokracie. Bol talentovaným vojenským dôstojníkom, ktorý však nadmieru túžil po moci, a prostredníctvom neho sa stupňoval vplyv *stredných vrstiev*, skupín dôstojníkov a úradníkov, i niektorých kruhov inteligencie.

Gömbös sa predstavil s takým politickým programom, ktorý sa v bezvýchodiskových časoch krízy snažil do istej miery tlmiť napätia.

Vo svojom programe – vymenovanom v 95 bodoch – **sľuboval takmer všetkým skupinám spoločnosti nejaké rukolapné zlepšenie**. Sľúbil tajné volebné právo, lacnú verejnú správu, prekonanie nezamestnanosti, orezanie škodlivých výhonkov kapitalizmu, ďalšiu pozemkovú reformu (program usadzovania). Bolo síce málo takých, ktorí uverili, že to dokáže uskutočniť, aj ľavica silno napádala jeho program, na krátky čas predsa zlepšil náladu v krajine.

Zároveň – a to bola dôležitá zmena pre celú krajinu – výsledkom zahraničnopolitických manévrov Gömbösa sa **nemecké, talianske, rakúske, české trhy otvorili pred maďarským exportom obilia**. Tým Gömbös dosiahol isté zlepšenie hospodárskej situácie, k čomu prispelo aj to, že v roku 1932 medzinárodná dohoda zrušila povinnosť platenia reparácií (ich ďalších splátok). **Od roku 1933 sa postupne skončila svetová hospodárska kríza.**

POKUS O VYBUDOVANIE FAŠISTICKÉHO SYSTÉMU

Gömbös, ktorého vzorom bol Mussolini, sa **pokúsil o vybudovanie fašistickej mocenskej štruktúry** podobnej systému v Taliansku, o zavedenie vlády jedinej strany. Plánoval zakázať sociálnodemokratickej strane a nezávislých odborov. Podľa talianskeho vzoru chcel odbory nahradiť *komorami robotníkov*. Jeho plány však padli pre protesty robotníkov i umiernenějších konzervatívnych kruhov.

Keďže sa proti jeho snahám postavila tak ľavica, ako aj Bethlenom vedená vrstva veľkostatkárov a veľkokapitalistov, ale nepodporoval ich ani samotný Horthy, **Gömbös zostal sám**. Odvrátila sa od neho aj značná časť jeho bývalých prívržencov. **Jeho smrť**, ktorá nastala v roku 1936, **natrvalo ukončila uskutočňovanie Gömbösových fašistických predstáv**.

Vlády po Gömbösovi sa už nevrátili, nemohli sa vrátiť k skoršej bethlenovskej politike. Čiastočne dôsledkom európskych politických zmien, čiastočne výsledkom svojej revizionistickej politiky **sa posunuli smerom doprava**.

Dôsledkom silnejúceho postavenia hitlerovského Nemecka (najmä, keď sme sa v roku 1938 stali susedmi Nemecka) aj v Maďarsku **začala silnieť krajná pravica a s ňou antisemitizmus** (hnutie proti židovstvu). S novými javmi musela počítať aj vláda. Zakročila síce proti krajne pravicovým organizáciám (zákazom, dočasným uväznením ich viacerých vodcov, napr. Ferenca Szálasiho), nedokázala sa však vyhnúť ich požiadavkám. **Prvý židovský zákon sa v Maďarsku zrodil pod tlakom pravice (1938).**

Gömbösove dohody v zahraničnom obchode: V novembri - decembri 1932 bola uzatvorená hospodárska dohoda s Talianskom, Rakúskom a Československom. Po nástupe Hitlera k moci sme doplnkovú obchodnú dohodu o umiestnení našich produktov na trhoch uzatvorili s Nemeckom. A v septembri 1933 odkúpilo 1,3 milióna metrických centov pšenice od Maďarska Taliansko.

Násilný štýl Gömbösa mal za následok mimoriadne ostré volebné boje. Ľudia blízki moci často zbili kandidátov opozície. 20. marca 1935 v Endróde žandári rozohrali zhromaždenie opozičnej Maloroľníckej strany hromadnými výstrelmi (8 mŕtvych, 17 ťažko zranených).

Robotnícke komory mali byť komorami na zastupovanie odborných záujmov, spájajúcimi kapitalistov a robotníkov. Na spoločných vyjednávaniach, pod rozhodcovským dohľadom vlády mali prerokovať otázky ako napríklad pracovné zmluvy medzi pracujúcimi a zamestnávateľmi atď. To by znamenalo zlikvidovanie dovtedy nezávislých odborových organizácií robotníkov.

Pod **revíziou** – ako sme už videli – nemusíme chápať výlučne len politiku „všetko späť“, ale nárok na územnú zmenu, ktorý smeroval na opätovné získanie území obývaných (alebo prevažne obývaných) Maďarmi.

Podľa prvého židovského zákona: najviac 20% členov tlačovej, advokátskej, inžinierskej a lekárskej komory, resp. zamestnancov v obchode mohli byť Židia. (Za Židov sa v tom čase pokladali vyznávači izraelitskej viery.)

Győrsky program: predseda vlády oznámil vo svojom prejave zo dňa 5. marca 1938 v Győri, že na rozvoj armády mieni venovať 1 miliardu pengő, čo o mesiac odhlasoval aj parlament.

V ďalších nariadeniach úradníkom štátnej a verejnej správy zakázali, aby vstupovali do krajne pravicových alebo ľavicových strán, napríklad do sociálnodemokratickej strany. Právo na vychádzanie odňali viacerým ľavicovým (odborárskym) novinám.

Začal sa aj rozvoj armády. (Maďarsko v tomto regióne sa považovalo z vojenského hľadiska za najslabšie.) Tomu slúžilo aj vyhlásenie takzvaného **győrskeho programu**.

Maďarsko sa z krízy dostalo istým posunom smerom doprava. Naznačovali to však skôr ústupky voči pravici. V žiadnom prípade nemôžeme hovoriť o fašistickom systéme, kde zanikne parlamentarizmus, zlikviduje sa väčšina občianskych slobôd a vytvorí sa diktatúra.

1. Aká je súvislosť medzi hospodárskou a politickou krízou?

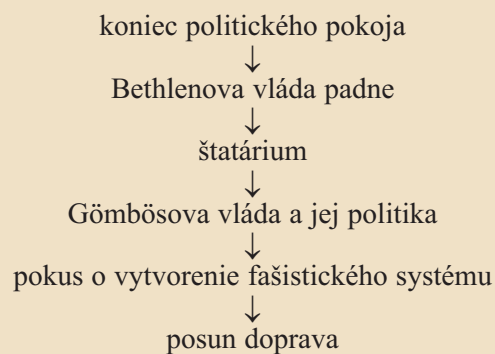
2. Aký malo význam zavedenie štatária?

3. Ktoré boli najdôležitejšie hospodársko-politické výsledky Gömbösa?

4. Prečo sa v Maďarsku nemohla podariť výstavba fašistického mocenského systému?

5. Ako sa vyvíjal hospodársky a politický život Maďarska po konci krízy? Aké priaznivé a aké nepriaznivé zmeny badáš?

Hľadanie východiska z krízy. Gömbösova vláda



17. ZAHRANIČNÁ POLITIKA MAĎARSKA V HORTHYHO ÉRE

ZAHRANIČNOPOLITICKÁ SAMOSTATNOSŤ NAŠEJ VLASTI

■ *Premyslite si históriu našej vlasti od Moháča po Horthyho éru! Kedy a do akej miery sme boli samostatní zo zahraničnopolitického hľadiska a kedy sme mali zahraničnú politiku podriadenú iným krajinám?*

„Najvernejšie maďarské mesto“: Sopron a jeho okolie mala mierová zmluva pôvodne pripojiť k Rakúsku. Diplomatickými prostriedkami sa však podarilo vynútiť referendum. Spomedzi 24 072 hlasujúcich 15 343 hlasovalo za to, aby územie patrilo k Maďarsku. Preto sa Sopron nazýva „najvernejším maďarským mestom“.

Naša vlasť sa od rozpadu monarchie prakticky od uzatvorenia Trianonskej mierovej zmluvy **stala medzinárodne uznaným samostatným štátom**. Mohla si sama určiť a aj určovala, s kým vytvorí spojenectvo, s kým nadviaže priateľské vzťahy a ktoré sú najdôležitejšie ciele jej zahraničnej politiky.

Zároveň však jej zahraničnopolitické možnosti boli značne ohraničené tým, že sa stala **malou krajinou**, a spomedzi jej štyroch susedov traja k našej vlasti nepristupovali najústretovejšie. Dokonca ani so svojím štvrtým susedom, Rakúskom sa nerozišla najpriateľskejšie (referendom v Soprone). Zo zemepisného hľadiska bolo jedinou výhodou, že naša krajina nehraničila so žiadnou veľmocou, ktorá by ju priamo ovplyvňovala svojou ťaživou silou.

■ *Prečo nie je priaznivé pre krajinu, ak niektorý z jej susedov je mimoriadne silnou mocnosťou?*

ZAČIATKY A CIELE NAŠEJ SAMOSTATNEJ ZAHRANIČNEJ POLITIKY

Naša vlasť získala svoju samostatnosť za strašnú cenu. Vyše dve tretiny pôvodného územia krajiny a 3,5 milióna Maďarov sa dostalo za hranice. Preto **jej zahraničná politika mohla mať jediný základný cieľ: niečo** – i keď len málo – **získať späť z územia, na ktorých žili odtrhnutí Maďari**, a ktoré zobrali bez zohľadnenia etnických činiteľov. Pochopiteľne za daných pomerov síl a medzinárodnopolitických okolností táto revízia **mohla mať len mierový charakter**, na čo aj bola veľmi slabulinká nádej.

Tieto lúče nádeje sa však veľmi skoro rozplynuli. Nástupnícke štáty, Československo, Rumunsko a Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov jeden za druhým uzatvárali zmluvy, ktoré smerovali proti našej vlasti a proti akejkoľvek územnej revízii. Vznikla tzv. **Malá dohoda**, ktorá svojou propagandou, medzinárodnopolitickými kontaktmi **nenechala veľa možností na pozmenenie Trianonskej mierovej zmluvy**.

ZAČIATKY AKTÍVNEJŠEJ ZAHRANIČNEJ POLITIKY

Pre maďarskú zahraničnú politiku bola **spočiatku** príznačná **obrana**: prečkať, kým je medzinárodná verejná mienka voči nám nepriateľská, odvolávať sa na spravodlivosť, ukázať svetu, ako nedôstojne sa správali k našej vlasti.

Neskôr, ako počiatočná nenávisť povolila a Maďarsko bolo prijaté aj do Spoločnosti národov (september 1922), maďarská zahraničná politika sa stala aktívnejšou a pokúsila sa podľa možnosti prelomiť múr izolovanosti.

Prvým výsledkom aktivizujúcej sa maďarskej zahraničnej politiky bolo získanie podpory Talianska. (Taliansko síce bolo víťaznou veľmocou, ale pri okyptení Uhorska hralo len druhé husle.)

S Talianskom sa v roku 1927 podarilo uzavrieť prvú **medzinárodnú zmluvu o priateľstve**, po ktorej v roku 1931 nasledovala zmluva s Rakúskom. Za Mussoliniho sprostredkovania po nadviazaní priateľstva došlo aj k tomu, že istý anglický lord vo svojich novinách nadhodil otázku maďarskej revízie.



Slabý lúč nádeje: Millerand – predseda trianonskej mierovej konferencie – keď zamietol protiargumenty maďarskej delegácie, vo svojom sprievodnom liste nevyhlásil, že sa hranice budú môcť neskôr upraviť mierovou cestou. Americký senát zase neschválil body trianonského mieru, ale uzatvoril s našou vlasťou taký separátny mier, ktorý neobsahoval územné ustanovenia.



Revizionistický plagát. Hlavnou zahraničnopolitickou otázkou medzivojnového obdobia bola revízia (pozmenenie trianonských hraníc)

Je zaujímavé, že prvé pokusy o prekonanie izolácie sa uskutočnili práve smerom na Sovietsky zväz, a to z obchodných dôvodov. Mnohí maďarskí podnikatelia boli toho názoru, že Sovietske Rusko by mohlo byť dobrým odbytovým trhom súdobej maďarskej ekonomiky. Skutočná zmluva sa však nemohla zrodiť pre neprekonateľný rozdiel v zriadení a ideológii dvoch štátov.

Prvé kroky novej, samostatnej maďarskej zahraničnej politiky: István Bethlen a Mussolini v čase podpísania taliansko-maďarskej zmluvy



Horthyho návšteva u Hitlera. Nútené zblíženie sa s Nemcami

Lord Rothermere vo svojich novinách *Daily Mail* uverejnil dosť nápaditý seriál článkov v záujme vrátenia územného pásma v blízkosti našich hraníc, s celkom takmer dvomi miliónmi obyvateľov a z etnického hľadiska obývaného hlavne Maďarmi. Prípade vtedy vyvolal veľký rozruch. Do istej miery vzbudzoval aj nádeje, ale Rothermere ani zďaleka nemal taký vplyv v anglickej politike, aby mohol dostať túto tému na denný poriadok.

Toto všetko zapadalo do zahraničnopolitických predstáv Bethlena, ktorý určité uspokojenie revizionistických nárokov očakával predovšetkým od možnej zmeny postojov Anglicka a Francúzska.

ZMENA ZAHRANIČNOPOLITICKÉHO SMEROVANIA ZA GÖMBÖSA

Gömbös zmenil bethlenovskú politiku aj v oblasti zahraničnej politiky.

Neveril príliš v to, že tie isté veľmoci, ktoré na nás nanútili trianonský mierový diktát, uznajú, že spôsobili príliš veľké krivdy a budú chcieť prehodnotiť svoje konanie. Preto **spojencov hľadal skôr medzi tými, ktorí boli tiež nespokojní s versailleskými miermi**, resp. ktorí tiež chceli zmenu tých-



Aj toto je súčasť zahraničnej politiky: prejav Pála Telekiho na svetovom zjazde skautov v Gödöllő

to mierov. Jednou z týchto veľmocí bolo Mussoliniho Taliansko, druhou ožívajúce hitlerovské Nemecko.

Gömbös najskôr dosiahol podpísanie maďarsko-talianko-rakúskej politickej a hospodárskej zmluvy, neskôr sa postupne zblížovalo Taliansko a Nemecko. Následkom toho sa začala utvárať **nová európska mocenská skupina, os Berlín – Rím**. (Aj názov „Mocnosti osi“ pochádza od Gömbösa.)

Oficiálnou politikou Maďarska bolo odvtedy priblíženie sa k Mocnostiam osi, i keď Bethlen a skupina okolo neho bol proti tomu, aj samotný Horthy sledoval s istým odstupom, ako napreduje hitlerovská politika.

V Gömbösovej zahraničnej politike zameranej na Nemecko a Taliansko pokračovali aj po ňom nasledujúce vlády, i keď to bolo často len „potácaním sa“ od Berlína k Rímu a potom naspäť.

„Verím – odkázal Gömbös Mussolinimu v prvé dni po svojom zvolení za predsedu vlády –, ak by Rím a Berlín, respektíve Viedeň a Budapešť tvorili silnejšiu politickú skupinu, tá by zohrala dôležitú úlohu v živote Európy.“

1. V čom sa líšili zahraničnopolitické možnosti Maďarska po Trianone od zahraničnopolitických možností predchádzajúcich storočí?

2. Čo bolo najdôležitejšou snahou maďarskej zahraničnej politiky po trianonskom mierovom diktáte? Ktoré boli najväčšie prekážky pred touto politikou?

3. Charakterizuj zahraničnú politiku Bethlena a Gömbösa! V čom sa líšili?

4. Prečo bol tento rozdiel možný a potrebný?

5. Prečo sa v tomto období nezdalo byť nebezpečným priblíženie sa k taliansko-nemeckej skupine?

Zahraničná politika Maďarska v Horthyho ére

Trianon: medzinárodná samostatnosť

↓
zahraničnopolitické možnosti a ciele maďarskej zahraničnej politiky

↓
bethlenovské obdobie

↓
zmena smerovania za Gömbösa

↓
nemecko-talianska orientácia

18. ZMENA ŽIVOTNÉHO ŠÝLU A KULTÚRNY ROZVOJ V HORTHYHO ÉRE

ZMENA ŽIVOTNÉHO ŠTÝLU

V medzivojnovom období počet obyvateľov Maďarska vzrástol zo 7,6 milióna na 9,3 milióna.

Životné podmienky sa zlepšili. Zaniklo vysťahovalectvo, ktoré pred svetovou vojnou nadobudlo tragické rozmery. Nastali priaznivé zmeny v oblasti zdravotníctva.

Rástol počet obyvateľov miest. Vzdelanostná úroveň sa zvyšovala takmer vo všetkých spoločenských vrstvách.

V rámci **sedliactva** rástol počet rodín malých a stredných sedliakov, počet rodín bezzemkov poklesol o takmer 200 000. V poľnohospodárstve sa popri pestovaní obilia šírili kultúry ako napríklad závlahové hospodárstvo, pestovanie ovocia a zeleniny. Rad radom organizovali (napr. cirkvi) *kurzy* na vzdelávanie gazdov, ktorí sa potom pýšili titulom „gazda so strieborným alebo zlatým klasom“ a tzv. ľudové vysoké školy. Tieto školy gazdov nielen oboznámili s lep-

Naše slávne poľnohospodárske produkty: V tomto období sa niektoré regióny preslávili vďaka vývozu známych druhov ovocia: jablká zo Szabolcsa (jonatánky), marhule z Kecskemétu, broskyne z okolia Pešti a území severne od Balatonu. Ale tešila sa obľube aj paprika z okolia Segedína a Kalocse.

■ Prečo rástol počet rodín malých a stredných sedliakov po roku 1920?

Klebensbergova škola ▶



Jeden z veľkých úspechov na knižnom trhu doby: Vyparádaná bieda. Mladí spisovatelia a vedci v tridsiatych rokoch rozbili hnutie na výskum dediny, aby spoznali a ukázali život na vidieku. Dielo Zoltána Szabóa vyšlo v roku 1938.

Negramotnosť: Pomer negramotných bol v tom čase v Poľsku 23%, v Bulharsku 39%, v Rumunsku 42%, v Juhoslávii 45%, v rozvinutých západných krajinách 3-8 percent. Rozsiahly program na výstavbu škôl sa viaže predovšetkým k menu Kunó Klebensberga, ktorý bol ministrom pre otázky náboženstva a verejného školstva. Pre jeho prístup bolo príznačné, že ako politik hlásal: vec školstva a kultúry je takmer taká dôležitá ako vec domobrany.

Význam **maturity** už uznalo aj vojsko. Zmaturovaní mohli nosiť osobitné označenie, pásku na ramene, ktorá – i keď nie vždy a nie všade – pre nich znamenala znesiteľnejšiu vojenskú službu.



šími metódami výroby, ale postarali sa aj o ich kultúrne pozdvihnutie.

Rástla aj životná úroveň **robotníctva**. Zaviedli 8-hodinový pracovný čas, zvýšili minimálne mzdy. Zaviedli platenú dovolenku, reorganizovali poistenia pre robotníkov, vznikol *Štátny ústav sociálneho poistenia (Országos Társadalombiztosítási Intézet, OTI)*. Pred robotníkmi sa blysla nádej aj na starobný dôchodok. Zvyšovanie životnej úrovne robotníctva podporili aj akcie na výstavbu rodinných domov.

ZLEPŠENIE STAVU ZDRAVOTNÍCTVA

Nastala výrazná zmena aj v oblasti zdravotníctva. Vzniklo takmer 100 nových nemocníc, v dôsledku čoho sa zdvojnásobil počet nemocničných lôžok. Zdvojnásobil sa aj počet lekárov, ktorý sa takto priblížil úrovni rozvinutej Európy. Začal sa boj o prekonanie maďarskej ľudovej choroby, TBC (tuberkulózy). Zriadili *Štátny ústav verejného zdravotníctva*, v Budapešti vznikla sieť školských lekárov. Na vidieku sa vďaka Zelenému krížu začala starostlivosť o mamičky a dojčatá. **Naša vlasť sa aj v oblasti zdravotníctva približovala k rozvinutejším krajinám.**

Pod vplyvom uvedených skutočností priemerná očakávaná dĺžka pri narodení vzrástla zo 40 na 57 rokov, čo malo dopad na život celej spoločnosti.

ŠKOLSKÝ SYSTÉM, ŠKOLSKÁ DOCHÁDZKA

Návšteva školy sa stala všeobecnou a pre rodičov čoraz dôležitejšou v medzivojnovom období. Zároveň bola aj hlavným spôsobom, ako dosiahnuť vyššiu spoločenskú hodnotu, pozíciu.

V tomto období do roku 1930 bolo postavených 3000 elementárnych (základných) škôl, a potom ďalších 2000, kde sa položili najmä základy čítania, písania a počítania. A nie bez úspechu! **Negramotnosť poklesla** v našej vlasti pod 10% a to bolo priaznivé číslo v porovnaní s väčšinou okolitých krajín.

Ako nový typ školy zaviedli *meštianske školy*, ktoré sa rýchlo stali populárnymi (v roku 1932 už fungovalo 380 meštianskych škôl). Učivo v nich bolo približne totožné s dnešným učivom na druhom stupni základnej školy, ale



Triedna fotografia z meštianskej školy (Duna-haraszti, 1936). Veľký počet žiakov, rovnaké čapice a školské odznaky. Prísna disciplína

požiadavky boli vyššie. Neúprosne vyhodili tých, ktorí sa učili zle, alebo neboli talentovaní.

Avšak školou, ktorá zabezpečovala významné spoločenské uznanie, nebola meštianska škola, ale *osemročné gymnázium*, kde študenti aj maturovali. Tie mohli väčšinou súťažiť aj s elitnými školami na západe.

Maturita – bez osobitnej prijímacej skúšky – oprávňovala k zápisu *na univerzitu*. Chudobnejší študenti však mohli pokračovať v štúdiách len vtedy, ak na základe svojho výborného alebo chválitebného učebného prospechu sa im podarilo získať úplné alebo čiastočné oslobodenie od školného, alebo nejaké štipendium. Toto druhé sa poskytovalo aj v rámci tzv. *záchrany talentov*.

Počet domácich univerzít vzrástol predovšetkým preto, lebo univerzity, ktoré sa ocitli za hranicami štátu, premiestnili: z Bratislavy do Pät'kostolia, kluzskú do Segedína.



TURIZMUS A ŠPORT

Súčasťou zmeny životného štýlu bol aj rozmach domáceho a zahraničného turizmu. Spoločenské spolky postavili viac než 50 turistických chát. Vznikajúce **hnutie skautov** zase organizovanými výletmi a stanovými tábormi učilo príslušníkov novej generácie prirodzenému a zdravému spôsobu života už od detstva.

Podpory k štúdiám: Dobrých žiakov z chudobných rodín podporovali predovšetkým cirkvi. (Už aj preto, aby noví kňazi prichádzali spomedzi najlepších!)

Prostredníctvom „záchrany talentov“, ktorú navrhol Gömbös, sa ročne mohlo dostať na stredné školy 600 chudobnejších žiakov, ktorí (ak sa dobre učili) mohli potom ísť na univerzitu. Univerzitné štúdium detí z malomeštianskych, robotníckych a sedliackych rodín v tomto období podporili viaceré kolégiá, ktoré sú dnes už legendárne. Takým bolo napr. *Kolégium Eötvösa*, alebo *Kolégium Györfyho*, ktoré pomáhalo deťom so sedliackym pôvodom.

◀ Nová hlavná budova univerzity v Debrecíne, postavená v krásnom prostredí

Hnutie skautov, cieľom ktorého bola výchova a podpora mládeže, založil jeden anglický aristokrat. V prvých desaťročiach 20. storočia sa hnutie rozšírilo po celom svete.

Športové výsledky: Najúspešnejšou maďarskou športovou disciplínou bol šerm. V šerme šablou spomedzi prvých 11 olympijských hier maďarský tím vyhral na 9, kým od roku 1928 na 7 olympiádach po sebe získali Maďari zlatú medailu aj v individuálnej súťaži. Najväčší úspech z Berlína sa však predsa neviaže k menu šermiarov, ale ku *Ferencovi Csíkovi*, ktorý ako jedno z najväčších prekvapení hier porazil Japoncov, považovaných za zázračných plavcov, a zvíťazil v najklasickejšej plaveckej súťaži mužov na 100 metrov kraulom.



V medzivojnovom období výrazne ožil aj športový život. Počet športových zariadení vzrástol na štrnásť násobok a dosiahol osemtisíc. (Nebolo to pri tom len maďarským javom, aj v iných krajinách rástol záujem o šport.)

V Maďarsku sa rozšíril najmä *futbal*, najmä na dedine, ale najviac hráčov a fanúšikov mali veľké kluby v Pešti.

Maďarskí športovci dosahovali veľmi pekné výsledky aj na olympijských hrách. Na olympiáde v roku 1936 krajina bola tretia v súťaži štátov o zlaté medaily, najviac získali Spojené štáty a Nemecko.

◀ Najpopulárnejšou športovou disciplínou bol futbal. Mužstvo Fradi, ktoré vyhralo Stredoeurópsky pohár v roku 1937



OLCSÓ UTAZÁS A BALATONRA.

Mérsékelt árú menettérű jegyek három napi érvényűvel. Vasár-és ünnepnapokon kiránduló vonatok rendkívül mérsékelt egynapos menettérű jegyekkel. **20 szelvényes olcsó jegyfűzetek. Társas utazásokra külön kedvezmény.** Felvilágosítás az összes menetjegyirodáknban és az állomásokon. Sűrű sínautobuszforgalom a Balaton mentén.

Plagát z 1920-tych rokov propagujúci cestu na Balaton



Populárne liečebné kúpele Hajdúszoboszló, ktorých výstavba sa začala od 1930-tych rokov



Pusta Bugac v službách cestovného ruchu. Stádo koní, studňa s vysokým vahadlom, napájanie



Hotel Palota, postavený za pomoci pôžičky od Spoločnosti národov, jeden z pilierov začínajúceho cestovného ruchu

ČO EŠTE V TEJ DOBE PATRILO K ŽIVOTNÉMU ŠTÝLU

V životnom štýle a spoločenskom postavení jednotlivých ľudí (spoločenských skupín) boli v tom čase oveľa väčšie rozdiely, než sú v súčasnosti.

Prvý výrazný rozdiel v štýle života vyplýval z toho, či žili na dedine alebo v meste. Obyvatelia dedín a salašov (samôt, samostatných usadlostí) nemali vymoženosti dnešnej civilizácie. Vo väčšine malých obcí vôbec nemali vodu z vodovodu, plyn (ani vo fľašiach), kanalizáciu a elektrinu mali len niektoré. Oblečenie bolo dedinské. Na mnohých miestach ešte chodili v kroji. Keďže nemali elektrické osvetlenie, skoro vstávali a skoro chodili spať.

Obrovský bol aj spoločenský rozdiel medzi veľkými gazdami a chudobnými sedliakmi. Pre túto druhú skupinu znamenalo veľké ťažkosti aj zabezpečenie potravín pre každodenné živobytie. (Zretelný a podrobný obraz o tom poskytli výskumníci dedín, ľudoví spisovatelia.) V mestách už vidíme civilizovaný spôsob života, ako ho poznáme dnes, teda byty plne komfortné, s kúpeľnou a záchodom v bytoch. Avšak majetok, hodnosť a dosiahnuté vzdelanie oddaľovali ľudí od seba. Bohatší, najmä „stredná panská trieda“, vykonávajúca predovšetkým intelektuálne práce, sa od ostatných spoločenských vrstiev nelíšila len pre svoj majetok, ale aj v tom, že jej príslušníci mali pocit, ako by stáli nad ostatnými vrstvami. Prejavilo sa to v ich oblečení (kvalitnejšie šaty, nosenie kravaty), jemnej a vybranej reči a všeobecným správaním, ktoré bolo odmerané voči tým, ktorí boli „dole“. Všetci museli cítiť, že patrí medzi osoby s vyššou hodnosťou, ktorým prislúcha oslovenie „pán“.

Predpokladom toho, aby sa niekto mohol dostať do „lepších kruhov“ bola maturita. Ale ak sa niekto aj napriek tomu ukázal ako nevzdelaný, veľmi rýchlo ho vylúčili zo spoločnosti.

■ Pozrite si filmy alebo divadelné hry odohrávajúce sa v Horthyho ére! Porozprávajte sa o tom, aké životné podmienky a aké správanie odzrkadľujú tieto diela!

■ Pozbierajte reklamy z tohto obdobia! Aké produkty ponúkali a v akej forme?

1. Ako súvisí hospodársky rozvoj a zmena v životnom štýle jednotlivých spoločenských vrstiev?
2. Prečo sa v Maďarsku výrazne zmenilo zdravotníctvo?
3. Porozprávajte sa o dobovom systéme verejného školstva, o školskom systéme a postavení študentov! V čom sa líšili od súčasnosti?
4. Aké ďalšie rozdiely vidíte oproti dnešnému životnému štýlu?
5. Čo viete o hnutí skautov?



16 157 ks

10 795 ks

Dĺžka verejných ciest: 29012 km

Údaje o rozvoji cestnej dopravy (1933)

Základy etikety: Úradníci sa mali oslovovať podľa svojej hodnosti a bolo veľmi neslušné, ak sa v tom niekto pomýlil. Úradník nižšej hodnosti sa oslovoval ako urodzený pán, vyššie postavený ako veľkomožný pán, ale plukovník sa už musel osloviť ako osvietený pán, kým minister ako excelencia.



Dámska móda. Oblečenie na poobedňajšie programy

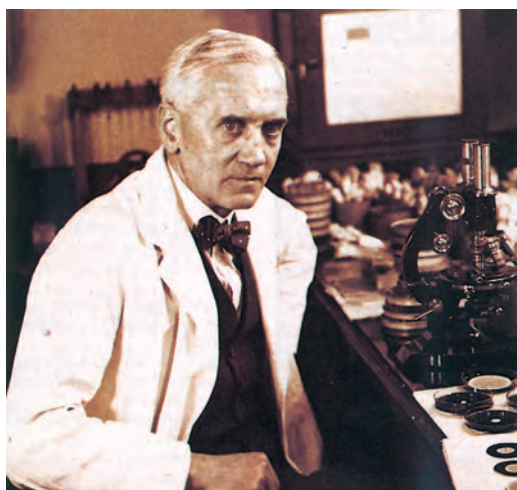
ČÍTANIE



Rádio si rýchlo kliesnilo cestu



Laureát Nobelovej ceny, maďarský vedec Albert Szent-Györgyi vo svojom výskumnom laboratóriu v Segedíne



Britský vedec Alexander Fleming (1881-1955), vynálezca penicilínu

VEDA A UMENIE V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ VO SVETE A V MAĎARSKU ● VEDA: Rozvoj vied, ktorý sa začal v druhej polovici 19. storočia, pokračoval ďalej v medzivojnovom období a viedol k ďalšiemu rozšíreniu poznatkov ľudstva.

V tomto období sa na základe teoretických výskumov *Einsteina* a ďalších velikánov vedeckého života začal *jadrový vek*. Vedci lepšie spoznali a pochopili štruktúru atómu, dokázali vyvolať štiepenie a zlúčenie atómového jadra. Vypracovali praktické základy mierového a vojenského využitia nukleárnej energie.

Elektronika uskutočnila obrovský krok vpred, jej praktické výsledky sa stali známymi najmä vďaka masovému rozšíreniu rádia, resp. prvým pokusným televíznym vysielaniam. Ale aj elektrónový mikroskop je dieťaťom tohto vedného odboru, ktorý sa stal nevyhnutným pre rozšírenie základných výskumov.

Fyzika tuhých látok je menej známym vedným odborom, ale bez nej by nemohli pokročiť mnohé iné vedné disciplíny. Jej vývin viedol jednak k objaveniu tvrdých kovov a jednak tranzistorov (už po vojne).

Chemický priemysel taktiež prešiel obrovským vývojom, v rámci ktorého vznikli nové nevyhnutné umelé hmoty, syntetická guma a umelé vlákna.

Rozvíjala sa *biológia*. Objavmi tejto doby sú vitamíny a penicilín.

Na týchto vynálezoch pracovali tisíce, až desaťtisíce teoretických i praktických vedcov s rozsiahlymi vedomosťami. Najväčší z nich dostali najprestížnejšie ocenenie vedcov, *Nobelovu cenu*. Medzi laureátmi Nobelovej ceny nájdeme viacerých Maďarov. *Albert Szent-Györgyi* dostal Nobelovu cenu ako domáci bádateľ za svoje výskumy spojené s vitamínom C, kým spomedzi vedcov maďarského pôvodu a pracujúcich v zahraničných vedeckých inštitúciách sa laureátmi ceny stali chemik *György Hevesi*, lekár *Róbert Bárány*, biofyzik *György Békésy* a fyzici *Jenő Wigner* a *Dénes Gábor*. Svetové meno si svojimi výskumami v oblasti modernej matematiky a výpočtovej techniky získal *János Neumann*, kým *Leó Szilárd* a *Ede Teller* sa stali svetoznámymi v oblasti jadrovej fyziky.

VÝTVARNÉ UMENIE A HUDBA: V maliarstve a sochárstve sa objavili nové smery po celom svete. Ako pokračovanie impresionizmu smery *postimpresionizmu* (kubizmus, surrealizmus) prerušili tisícročnú tradíciu, podľa ktorej najdôležitejšou úlohou maliarov (sochárov) je presná imitácia sveta, kopírovanie reality. Namiesto toho hľadali vnútorný obsah, geometrické formy, ktoré podľa ich presvedčenia tvoria podstatu.

Mimoriadnymi umelcami doby a tohto štýlu boli *Picasso*, *Cézanne* a v sochárstve *Henry Moore*.

Výrazne sa rozvíjala architektúra – už aj pre možnosti, ktoré ponúkali nové materiály. Jej najznámejšími predstaviteľmi boli Nemeč *Gropius* a francúzsky *Le Corbusier*.

Vo svete *hudby* prinieslo nové hodnoty najmä využívanie a uplatňovanie prvkov ľudovej hudby. Najvýznamnejšími skladateľmi v tomto smere boli Rus *Stravinskij*, resp. Maďari *Béla Bartók* a *Zoltán Kodály*, ktorí prestali nasledovať štýl romantiky a udomácnili nový, stručný hudobný výraz, obsahujúci aj silne rytmizované (často disonančné) prvky.

Zároveň s tým prežíval aj tradičný romantický hudobný štýl, ktorého maďarskými skladateľmi sú *Ernő Dohnányi* a *Jenő Hubay*.

Novinkou je objavenie sa džezu, ktorý sa rozšíril z Ameriky po celom svete. Nekorunovaným kráľom džezu bol *Luis Armstrong*.

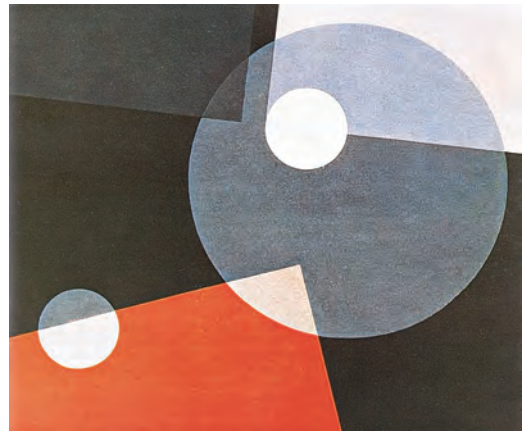
LITERATÚRA, DIVADLO, FILM: V medzivojnovom období bola literatúra mimoriadne pestrá, a menila sa od krajiny ku krajine, ale často aj z jedného desaťročia na druhé. Námet často čerpala z politiky alebo sociografie a mnohokrát vyznávala navzájom protichodné názory. Toto protirečenie sa vyskytovalo aj v dielach najvýznamnejších spisovateľov, laureátov Nobelovej ceny.

Uvedené sa vzťahuje aj na Maďarsko, kde si spisovatelia v dvadsiatych rokoch chceli v prvom rade získať čitateľov a chceli poskytnúť kvalitnú zábavu. V tridsiatych rokoch sa však čoraz viac dostali do popredia spoločenské a politické otázky.

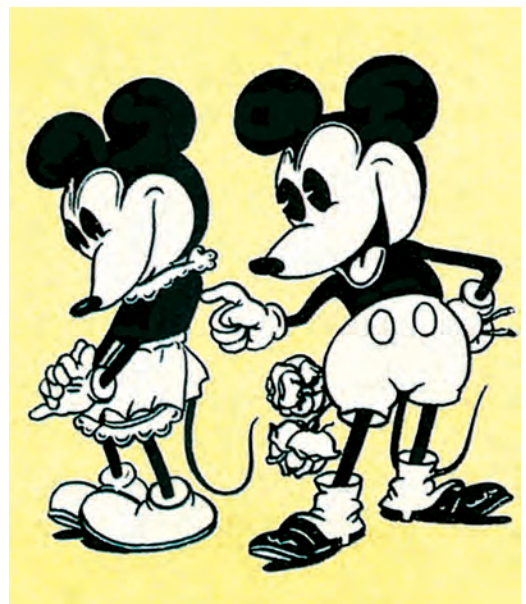
Významnú úlohu v tom zohrávali *Gyula Illyés*, *Dezső Szabó* a *László Németh*, ktorí využívali aj metódy sociografie, respektíve tzv. ľudoví spisovatelia, zaoberajúci sa postavením sedliactva, *Péter Veres*, *Ferenc Erdei*, *Géza Féja*.

Výnimočným básnikom doby bol *Attila József*. Významnú kultúrnu úlohu zohrávalo v tomto období divadlo. Takmer všetky väčšie mestá mali svoje vlastné divadlo a príslušníkov strednej panskej triedy doslova ohovárali, ak nechodili pravidelne do divadla. Tieto vidiecke divadlá často organizovali pohostinské vystúpenia v okolitých menších mestách, väčších obciach. Ale takmer všetky obce, ktorým záležalo na dobrej povesti, mali svoje vlastné amatérske divadelné súbory a spevokoly. *Letný divadelný festival v Segedíne* získal medzinárodné uznanie.

Aj film mal čoraz viac nadšených divákov, bolo to svetovým javom. Takmer nebolo krajiny, kde sa nezrodili svetoznáme filmové diela. Skutočným centrom nového umenia, filmového, sa stalo mesto Hollywood v Kalifornii v Spojených štátoch. V rokoch 1931-1938 bolo vyrobených 132 maďarských filmov. (Takmer nebol medzi nimi stratrový!) Ale aj Hollywood bol nepredstaviteľný bez režisérov, hudobných skladateľov, scenáristov a filmových hviezd maďarského pôvodu.



László Moholy-Nagy: *Kompozícia 7.* Malba z roku 1926 dobre znázorňuje jeden z umeleckých smerov obdobia



Myšiak Miki, hviezda kreslených filmov

ZHRNUTIE

■ Vymyslite nadpis k obrázkom a kresbám v zhrnutí! V ktorej lekcii kapitoly ste sa s nimi stretli? Aké udalosti, problémy pripomínajú tieto obrázky či kresby? Hovorte o nich aj podrobnejšie!



1. Preopakuj si doteraz získané poznatky! Prelistuj si opäť lekcie! Prezri si osnovy, ktoré zhrnuli priebeh udalostí! Spomeň si, aké udalosti, deje sa viažu k jednotlivým kľúčovým výrazom!
2. Prečítaj si pozorne nasledujúci text zhrnutia a potom pospájaj vymenované udalosti, obrázky v zhrnutí a historické dátumy vymenované v 3. bode! Skús povedať o týchto udalostiach viac, než čo sa píše v krátkom zhrnutí!

Čo sa stalo v našej vlasti?

V Maďarsku sa prvá svetová vojna skončila podobne ako v ostatných porazených krajinách. Revolúcia, ktorá zvíťazila aj bez krvavých udalostí, znamenala pád vojnovnej vlády. Maďarsko sa stalo nezávislou, slobodnou republikou pod vedením Mihálya Károlyiho. Vytvoril sa demokratický poriadok, ktorý zabezpečil občianske slobody a cestou starostlivo pripravenej pozemkovej reformy chcel poskytnúť pôdu sedliactvu, ktoré túžilo po pôde.

Toto sa však nemohlo podariť. Armáda sa rozpadla, a so súhlasom víťazných mocností Dohody české, juhoslovanské (srbské) a rumunské jednotky začali obsadzovať územia obývané národnosťami a zmiešaným obyvateľstvom. Keďže nebolo maďarskej armády, ktorá by ich zastavila, ich chamtivosť len rástla. Vixova nóta požadujúca vyprázdnenie ďalších Maďarmi obývaných území mala za následok pád demokracie.

Nasledovala diktatúra proletariátu. Riadenie krajiny sa dostalo do rúk Bélu Kuna, ktorý sa vrátil z Ruska, a jeho komunistických druhov. Oni sa cítili byť predovšetkým zástancami medzinárodného revolučného robotníckeho hnutia. Ich režim, diktatúra proletariátu, síce o niečo zlepšil postavenie nemajetných, ale tí, čo mali vlastníctvo, sa cítili byť prenasledovanými vo svojej vlasti. Kontrarevolucionári bojujúci proti diktatúre proletariátu – i keď nasledovali po sebe povstania – nemohli otriast' mocou Bélu Kuna, avšak systém – najmä pre mylné zahraničnopolitické predstavy – stál na neistých nohách.

Vláda rád spočiatku odmietala Vixovu nótu, neskôr však bola ochotná vyhovieť českým, rumunským a srbským územným požiadavkám. Keď napredovanie našich susedov ohrozilo existenciu moci rád, tá sa rozhodla pre obranu vlasti. V novej vojne, ktorá mala príznaky vlasteneckej vojny, sprvu dosahovali úspechy, severná výprava sa vydarila. Neskôr však, keď sa dostali zoči-voči oveľa silnejšej rumunskej armáde, vojsko republiky rád utrpelo porážku. Väčšina vedúcich predstaviteľov republiky rád utiekla do zahraničia. Diktatúra proletariátu padla.

Dvadsať rokov priniesli pokoj aj do Maďarska. Nová sila, Národná armáda vedená Miklósom Horthym skoncovala s dva roky trvajúcim mimoriadne nepokojným obdobím krajiny, so sériou zmien vládnej moci. Pravda, takým spôsobom, že povolila nespútané vášne, ako odpoveď na červený teror zaviedla biely teror. Následne potom však zvolením Horthyho za regenta, stiahnutím rumunských vojsk z maďarských území a podpísaním trianonského mierového diktátu – nech bola táto zmluva pre nás akokoľvek bolestivá a spôsobila akokoľvek krivdy – vytvorili sa podmienky pre vznik stabilnejšieho systému.

Výnimočnému politikovi doby, grófovi Istvánovi Bethlenovi sa podarilo skonsolidovať pomery v Maďarsku. Pozemkovou reformou utišil sedliactvo, ústupkami aj väčšinu robotníctva a

zniemil infláciu. Toto všetko viedlo k pokojnejšiemu obdobiu, hospodárskemu rozvoju a zlepšeniu životných podmienok.

Dopady svetovej hospodárskej krízy však neprežila ani Bethlenova vláda. V rámci vedúcich vrstiev došlo ku generačnej výmene a moc sa dostala do rúk Gömbösovej vlády, reprezentujúcej pravicové stredné vrstvy. Gömbösovi sa síce podarilo prekonať krízu, ktorá sa aj v ostatných krajinách sveta blížila ku koncu, ale z obchodného i zahraničnopolitického hľadiska sa krajina priblížila k fašistickým mocnostiam a posun doprava pokračoval aj po Gömbösovi.

Napriek týmto skutočnostiam bolo vedenie krajiny v celom období viac-menej vyrovnané. Politici doby dokázali svoju moc zabezpečiť aj bez väčších násilností. Dopomohla k tomu aj priaznivá zmena, vďaka ktorej – i keď pomaly – sa spôsob života postupne stal kultúrnejším a lepším.

3. Ku ktorej udalosti patria jednotlivé dátumy? Sú aj také dátumy, ku ktorým môžeš pripojiť viaceré udalosti!

30.-31. októbra 1918	(Budapešť)
4. novembra 1918	(Padova, Taliansko)
16. novembra 1918	(Budapešť)
21. marca 1919	(Budapešť)
16. apríla 1919	(Zátisie)
máj 1919	(severné Maďarsko)
1. augusta 1919	(Maďarsko)
marec 1920	(Budapešť, parlament)
4. júna 1920	(Francúzsko, kaštieľ Trianon)
1921-1931	(Maďarsko, vláda)
1930-1931	(Maďarsko, Budapešť, Biatorbágy)
1932-1936	(vláda)
1938	(Győr)

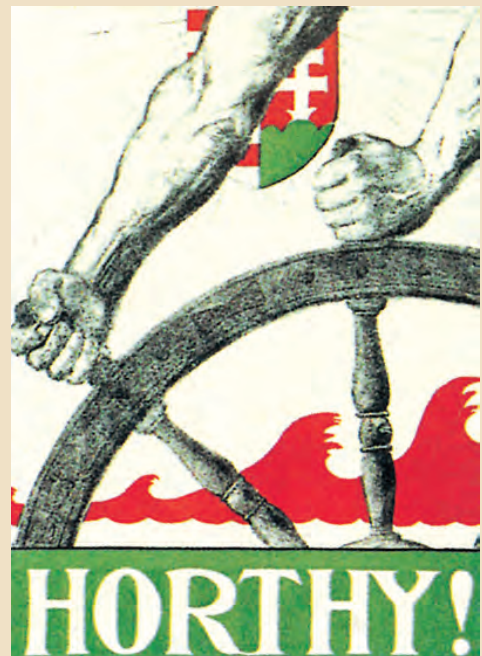
4. Otázky na opakovanie a zhrnutie:

a) *Čo sa stalo, ako sa stalo? Vytvor systém!*

- Povedz – podľa vlastného výberu – čo všetko sa stalo v Maďarsku na jeseň roku 1918, na jar roku 1919! (Hovor len o jednej z udalostí!)
- Ktoré boli hlavné udalosti procesu, keď sa v Maďarsku „ustálil pokoj“ v roku 1920?
- Vymenuj, ktoré boli Bethlenove najdôležitejšie konsolidačné opatrenia!
- Čo bola Malá dohoda? Ktoré krajiny boli jej členmi?
- Ktoré boli sprievodné javy veľkej hospodárskej svetovej krízy v Maďarsku?

b) *Prečo sa tak stalo? Dôvody, dôsledky, súvislosti:*

- Prečo neboli protivládne povstania, ozbrojené akcie v Károlyiho ére a čo k nim opäť viedlo v čase vlády rád?
- Prečo znamenal Trianon aj hospodársku katastrofu pre Maďarsko?
- Aké následky mali reparácie vo všetkých porazených krajinách?
- Hľadaj súvislosť, prečo bol pakt medzi Bethlenom a sociálnodemokratickou stranou užitočný, ale zároveň aj obmedzujúci tak pre vládu, ako aj pre robotníkov?





c) *Hodnot', dokáž, vyvrát'! Vyzdvihni podobnosti a rozdiely!*

- V čom sa z hľadiska spôsobu získania a udržania moci navzájom podobali (alebo sa líšili) obdobie Károlyiho vlády a obdobie republiky rád?
- Hodnot'! Môžu sa odsúdiť povstania, kontrarevolúcie proti diktatúre proletariátu? Odôvodni svoje stanovisko!
- Hodnot', dokáž alebo vyvrát'! Bola Horthyho éra vzostupným alebo negatívnym obdobím v živote Maďarska? Môžeš argumentovať oboma smermi.
- Hodnot' vládnutie Bethlena z hľadiska občianskej demokracie!
- Hodnot' nové politické smerovanie Gömbösa! Dokáž alebo vyvrát', že v tomto období bola práve táto politika najschodnejšou cestou k prekonaniu krízy!
- Dokáž, že zmena zahraničnej politiky Maďarska a priblíženie sa osi Berlín – Rím boli jedným z následkov trianonského mierového diktátu! Zhodnot' túto politickú zmenu!

III. DRUHÁ SVETOVÁ VOJNA. MAĎARSKO V DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE

ÚVOD

Naša kapitola hovorí o najväčšej vojne v dejinách ľudstva. Táto vojna – podľa mnohých – je priamym následkom Versailleskej mierovej zmluvy. Spočiatku aj v nej zápasili skoršie víťazné mocnosti Anglicko a Francúzsko na jednej strane, a ožívajúce Nemecko a jeho taliansky spojenec na druhej strane.

Avšak boje, ktoré sa spočiatku viedli len v centrálnych oblastiach Európy, sa čoskoro rozšírili aj na nekonečné ruské pustatiny. Potom sa zapojili aj Spojené štáty a Japonsko a oheň vzplanul takmer na celej Zemi. Vojnové operácie sa rozšírili na územie viacnásobne väčšie, než ktoré zasiahla prvá svetová vojna.

Táto svetová vojna bola iná, než predchádzajúca. V tejto nehynuli len vojaci na bojiskách – hrôzy sa diali aj v zázemí. Nové vynálezy: bombardéry a raketové zbrane ďalekého doletu zasiahli oveľa hlbšie, za frontové línie. V poslednej fáze vojny nasadili aj najpustošivejší vynález ľudstva, zbraň hromadného ničenia – atómovú bombu. Svojráznosťou vojny bolo, že už nerozhodovala len vojenská odvaha, kvalita vojenského vedenia a vytrvalosť ľudí, ale najmä hospodárska sila a vedecká vyspelosť proti sebe stojacich strán, čo sa prejavilo aj vo vojenskej technike. Smutnou skutočnosťou vojny bolo organizovaná likvidácia ľudí, holokaust.

Vyhnúť sa vstupu do vojny – čiastočne aj pre jeho zemepisnú polohu – nemohlo ani Maďarsko. Je pravda, že bolo iba vedľajšou postavou v boji veľmocí, ale aj napriek tomu v plnej miere pocítilo hrôzy vojny. Neobišli ho bombardovania. Na jeho území prebehli mnohé bitky. Boli zruinované jeho mestá i dediny. Utrpelo väčšie straty, než v prvej svetovej vojne.

Tieto strašné skutočnosti našich dejín uvidíte v tejto kapitole tak v texte, ako aj na obrázkoch.

Odporúčaná literatúra:

Kovács Gábor: *XX. század. Történelmi olvasókönyv.* Nemzeti Tankönyvkiadó.

A két nagy háború. Új képes történelem. Larousse – Officina Nova, Bp., 1995.

A csonka ország. Új képes történelem. Magyar Könyvklub – Helikon Kiadó, Bp., 1995.

Az emberiség krónikája. Officina Nova Kiadó, Bp., 1996. ((Obdobie rokov 1929-1945, strany 932-972.))

A második világháború repülőgépei és légi csatái. Black & White Kiadó, 2000.

A második világháború képekben. Glória Kiadó, 2002.

Rubicon 1999/első különszám (A második világháború, 1. rész)

Rubicon 1999/5-6. (A második világháború, 2. rész)

Rubicon 1995/4. (Katonák és politikusok)

Rubicon 2001/8-9. (Trianon)

História 1992/2. (Magyarország és a második világháború)

19. ZAČIATOK DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

■ *Zalistuj späť k poslednej podkapitole 8. lekcie! Čo sa stalo v roku 1938 v Mníchove?*

Britský ministerský predseda po návrate domov z Mníchova novinárom povedal: „Podarilo sa nám zachrániť mier...“ Avšak druhý anglický politik, Churchill, videl situáciu odlišne: „Anglicko malo na výber: buď vojna, alebo hanba. Jeho ministri vybrali hanbu, aby potom predsa dostali vojnu.“

Rozkúskovanie Československa: Hitler zo západných častí Československa vytvoril Protektorát Čechy a Morava, kým v jeho východnej časti teoreticky samostatné Slovensko, ktoré však bolo bábkovým štátom závislým od Nemecka. O necelý týždeň potom nemecké vojská obsadili tzv. memelskú oblasť, čím z malej Litvy vytrhli viac než 2000 kilometrov štvorcových.

Angličania a Francúzi začali rokovania aj so Sovietskym zväzom o zabezpečení územnej neporušiteľnosti Poľska. Tie však boli veľmi zdĺhavé. Jednak sa totiž Poliaci podľa svojich historických skúseností obávali Rusov aspoň natoľko, ako Nemcov, na druhej strane aj západné mocnosti ťahali čas, nechceli sa zaviazat' k spojenectvu so Sovietskym zväzom.

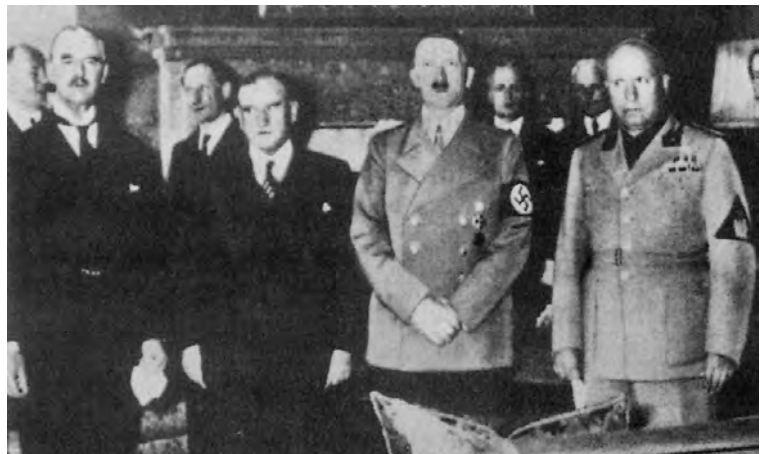
Ďalším následkom nemecko-sovietskej dohody bolo, že vyvolala úplný zmätok v západoeurópskych komunistických stranách ohľadne ďalšieho posúdenia fašizmu. Zároveň dostala do rozpakov aj Japonsko, veď vôbec nebolo jasné, ako si bude Nemecko v budúcnosti vykladať Pakt proti Kominterne.

NEÚSPECH MIEROVEJ POLITIKY

Západné mocnosti možno verili, že obetovaním územnej celistvosti Československa zachránili mier. Čoskoro si však museli uvedomiť, že **Hitler** nie je diktátorom, ktorý si stojí za slovom. **Ústupky** totiž nieže nezmiernili, ale práve **vystupňovali jeho vášne**.

Atrament ešte takmer neuschol na mníchovskom dokumente, keď Hitler vydal príkaz nemeckému generálnemu štábu, aby pripravil útok na Československo.

Československo bolo v marci roku 1939 obsadené podobnou rýchlosťou, ako k tomu došlo v prípade Rakúska. Západné mocnosti mali čas nanajvýš na protest, ale nič nedokázali urobiť.



Účastníci mníchovskej konferencie. Skutočný víťaz konferencie: Hitler

NEMECKO-SOVIETSKY PAKT O NEÚTOČENÍ

Po útoku na Československo sa vojna dostala na dosah ruky. **Hitler** totiž **od Poliakov požadoval odovzdanie samostatného slobodného mesta Gdansk a otvorenie pásma (koridoru) k nemu**, tí to však odmietli. Zároveň **Anglicko a Francúzsko garantovali územnú neporušiteľnosť Poľska**.

Týmto sa ozrejnilo: napadnutie Poľska môže viesť k svetovej vojne. Otázkou len bolo, aké stanovisko zaujme v takejto vojne tretia veľmoc regiónu, Sovietsky zväz, ktorý žil pod stálou hrozbou nemecko-japonského paktu. Pridá sa k Anglicku a Francúzsku, čím by vznikla sila, ktorá by donútila Hitlera rozmyslieť si veci?

Rozhodnutie bolo v rukách **Stalina**. Ten však, keď od Hitlera namiesto doterajšieho nepriateľstva dostal ponuku podeliť sa o moc nad viacerými malými národmi, postavil sa na stranu Nemcov. **23. augusta 1939 uzatvoril s Hitlerovou ríšou taký pakt o neútočení**, ktorý umožnil vypuknutie druhej svetovej vojny.

Nemecké tanky v pohotovosti pri hraniciach Poľska



■ V ktorej krajine a kedy boli vyrábané prvé tanky?

ÚTOK NA POĽSKO

Paktom o neútočení, ktorý spomedzi možných spojencov Západu proti Hitlerovi vylúčil Sovietsky zväz, Hitler mal voľnú ruku na rozpútanie veľkej vojny.

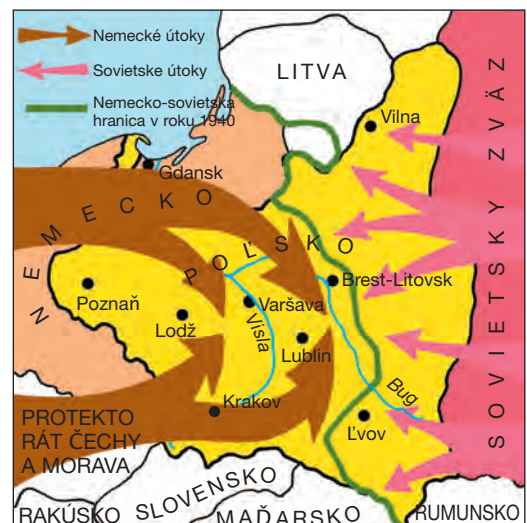
1. septembra 1939 nadránom Hitler začal útok proti Poľsku. Jeho vojnové lietadlá hneď v prvej hodine, ešte na zemi zničili značnú časť poľských lietadiel a získali prevahu vo vzduchu. Súčasne nemecké motorizované jednotky, na čele s najmodernejšími pancierovými vozidlami, prerazili prvú líniu poľskej obrany, a začali rozsiahle operácie na obklúčenie. Poliaci, ktorých vojenská výbava 10-15 rokov zaostávala za nemeckou, útok nedokázali zastaviť ani najhrdinskejším odbojom.

Po dvoch týždňoch krvavých bojov bolo o osude poľskej vojny rozhodnuté. Na Stalinov povel – v zmysle dohody s Hitlerom – prekročili hranice aj **sovietske vojská, a poľskú armádu**, ktorej sily sa už vyčerpávali, napadli zozadu. Medzi mlynskými kameňmi dvoch obrovských vojsk bolo už akékoľvek hrdinstvo nezmyselné. Poľsko za 3-4 týždne padlo. **Nemecko dosiahlo zdrvivúce víťazstvo.** (Nemecko stratilo len 46 000 vojakov. Takmer miliónové poľské vojsko sa však úplne zničilo.)

VSTUP ANGLICKA A FRANCÚZSKA DO VOJNY. ČUDNÁ VOJNA

Hitler na základe zmluvy uzatvorenej so Stalinom dúfal v obmedzenú nemecko-poľskú vojnu, do ktorej sa iná mocnosť nezapojí.

Keď sa začal nemecký útok, Anglicko a Francúzsko predsa dodržali svoj sľub daný Poľsku a vypovedali vojnu Nemecku. V skutočnosti však nekonali s patričnou pribojnosťou. Svoje vojenské sily nasadili len postupne,



Útok proti Poľsku. Nemecké operácie na obklúčenie a pohyb sovietskych vojenských jednotiek napádajúcich poľské vojsko zozadu

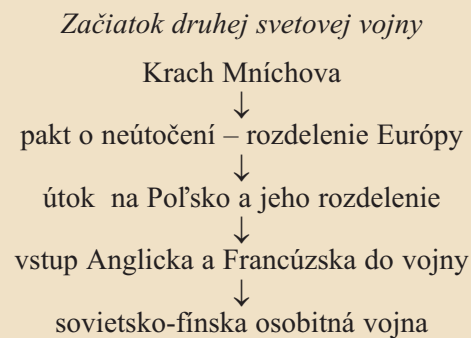
Dobové nemecké filmové spravodajstvo ukázalo zúfale hrdinstvo Poliakov, ako sa pokúšali aj jazdeckým útokom zastaviť nemecké tanky, pričom ich samopaly utopili poľských útočníkov v krvi.

„Čudná vojna“: Toto obdobie vojny, keď Angličania a Francúzi skôr vyčkávali nemecký útok a nevedli útočnú vojnu (predpokladajúc, že vďaka väčším zásobám budú časom oni vo výhode), Francúzi nazývajú čudnou vojnou (drôle de guerre), Nemci sedavou vojnou (Sitzkrieg), Angličania zdanlivou vojnou (Phoney War).

a než by sa skutočne zmobilizovali, už sa vojna proti Poľsku skončila.

Francúzi sa potom ukryli za svoje obrovské obranné línie pozdĺž hraníc, a zariadili sa na obranu. Angličania skutočne začali prepravu dobre vybaveného expedičného vojska cez Kanál. V skutočnosti však nedošlo k žiadnej väčšej bojovej akcii, ani k leteckému bombardovaniu, nanajvýš sa rozširovali letáky.

1. Čo všetko viedlo ku krachu Mníchova?
2. Prečo sa mohli tak ľahko navzájom dohodnúť Stalin a Hitler?
3. Aké malo dôvody takéto rýchle zrieknutie sa Poľska? Ktorý z nich pokladáš za najdôležitejší?
4. Prečo bola vojna na Západe spočiatku takéto „vražná“? (Môžeš vymenovať viaceré dôvody!)
5. Aký bol medzinárodný dopad sovietsko-fínskej vojny? (Vid' čítanie!)



ANALÝZA PRAMEŇOV

■ Preštuduj si tajnú doložku nemecko-sovietskej zmluvy o neútočení, ktorá sa zverejnila až neskôr, po vojne!

TAJNÁ DOLOŽKA: ROZDELENIE POESKA A POBALTIA MEDZI DVOMI MOCNOSŤAMI. ● „Tajný doplnkový protokol“

Pri príležitosti podpísania Paktu o neútočení medzi Nemeckou ríšou a Zväzom sovietskych socialistických republík splnomocnení dvoch podpisovateľov na prísne tajnom rokovaní prediskutovali otázku ohraničenia obojstranných záujmových sfér vo východnej Európe. Toto rokovanie malo tieto výsledky:

1. V prípade územno-politického preformovania území patriacich pobaltským štátom (Fínsku, Estónsku, Lotyšsku, Litve) severná hranica Litvy bude zároveň tvoriť aj hranicu medzi záujmovými sférami Nemecka a Sovietskeho zväzu.
2. V prípade územno-politického preformovania území patriacich poľskému štátu bude hranicou medzi záujmovými sférami Nemecka a Sovietskeho zväzu približne línia riek Narev, Visla a San. Otázku, či sa vo svetle obojstranných záujmov bude javiť ako žiaduca existencia samostatného poľského štátu a aké by tento štát mal hranice, bude možné objasniť až na základe ďalších politických udalostí. Naše vlády však budú túto otázku riešiť cestou priateľského dohovoru.



Nemecký minister zahraničných vecí Ribbentrop v Moskve podpisuje sovietsko-nemecký pakt o neútočení. Nemci takto dostali možnosť začať svetovú vojnu

3. Vo vzťahu k juhovýchodnej Európe sa zo sovietskej strany zdôrazňuje ich záujem o Besarábiu. Z nemeckej strany sa vyhlási plný politický nezáujem o tieto oblasti.
4. Tento protokol budú obe strany spravovať ako prísne tajný.

V Moskve 23. augusta 1939

Za vládu Nemeckej ríše: V. Ribbentrop

So splnomocnením vlády Sovietskeho zväzu: W. Molotov“



- Čo všetko dostal Sovietsky zväz?
- Čo získalo Nemecko? (Nemysli len na konkrétne územia!)
- Ako sa dotkla táto dohoda vymenovaných malých štátov a ako Západu?

Hitler: Stretávam spodinu ľudstva, pravda?

Stalin: Ak sa nemýlim, vidím kata robotníckej triedy s krvavými rukami!

Karikatúra Davida Lawa, ktorý vyšla v Londýne: Priateľenie sa pri mŕtvoľe zavraždeného poľského dôstojníka

ČÍTANIE

SOVIETSKO-FÍNSKA „OSOBITNÁ VOJNA“ ● Kým vojská na západe odpočívali za pevnostnými líniami, zbrane duneli na severe, na rusko-fínskej hranici. Sovietska vláda totiž začala obsadzovať pobaltské štáty.

Od Fínska požadovala odovzdanie značných území. Fíni to odopreli, na čo vypukla vojna medzi 4-miliónovým Fínskom a 200-miliónovým Sovietskym zväzom.

Táto vojna priniesla morálny úspech drobného severského národa. V bojoch, ktoré trvali štyri mesiace, si Fínsko zachovalo svoju samostatnosť, i keď niektoré územia bolo nútené odovzdať. Úspech Fínov viedol po celom svete – a tak aj v Nemecku – ku zneváženiu sovietskych ozbrojených síl.

Čo sa Fínsku podarilo, nepodarilo sa Estónsku, Lotyšsku a Litve. Sotva štvrt' roka po fínskej vojne sovietske vojská bez akéhokoľvek väčšieho odporu obsadili tri malé krajiny.



Plagát vyjadrujúci sympatie k Fínom v Maďarsku, v čase sovietsko-fínskej vojny

20. Z EURÓPSKEJ VOJNY SVETOVÁ VOJNA

■ *Sleduj udalosti aj na mape!*

Britský útek cez Kanál: Anglicku sa podarilo zachrániť len svoje premožené vojsko, aj to len vďaka šťastiu. Pre hmlu totiž, ktorá padla na Kanál, Nemci nedokázali využiť svoju vzdušnú prevahu. Značná časť cennej britskej vojenskej výbavy sa stala nemeckou vojnovou korisťou.

V porážke Francúzov zohralo úlohu aj to, že Nemci neútočili pozdĺž francúzsko-nemeckej hranice alebo pri belgickom morskom pobreží, teda zo smerov, z ktorých to Francúzi očakávali, ale cez pohorie Ardeny, ktoré považovali za neprejazdné pre pancierové vozidlá. Takto obkľúčili britské sily na ich stanovištiach pri mori, a mohli zozadu napadnúť aj francúzsky systém pevností vybudovaný za veľké náklady na francúzsko-nemeckej hranici.

Vstup Talianska do vojny: V čase napadnutia Francúzska sa vojna rozšírila. Taliansko – vidiac francúzsku porážku – takisto vypovedalo vojnu Francúzsku, ktoré preživalo svoje posledné hodiny. Toto už neovplyvnilo vojnovú situáciu v Európe, ale boje sa rozšírili aj na africké kolónie.

Radar: V porážke, ktorú Nemci utrpeli v leteckej bitke o Anglicko, zohral veľmi dôležitú úlohu anglický vynález, vtedy objavený radar.

Keďže radar mali ešte len Angličania, už z veľkej vzdialenosti dokázali registrovať, odkiaľ prilietajú nemecké bombardéry. Takto sa zviacnásobila sila britského letectva.

NEMECKÉ VÍŤAZSTVÁ V ROKU 1940

Na jar roku 1940 sa nemecké vojsko opäť pohlo a nečakane **porazilo** nič netušiace, neutrálne Dánsko, potom po niekoľkodňovom (na severe niekoľko týždňovom) tvrdom boji aj **Nórsko**.

Po úspechoch dosiahnutých na severe nasledovalo obsadenie taktiež neutrálneho Belgicka a Holandska. V niekoľkotýždňovej vojne bolo porazené aj anglické expedičné vojsko, ktoré prišlo na pomoc dvom malým krajinám, a bolo zatlačené do mora.

Po porážke Angličanov nasledovala porážka francúzskej armády. Bez svojich spojencov ani Francúzsko nedokázalo čeliť skvelo vedeným nemeckým jednotkám, ktoré boli v prevahe tak vo vzduchu, ako aj z hľadiska vojenskej techniky. Paríž padol (14. júna) a o týždeň neskôr **Francúzsko požiadalo o prímerie.**

Odvtedy **jediným vojenským nepriateľom Nemecka zostalo Anglicko.** Tu v kresle predsedu vlády váhavého Chamberlaina [čemberleina] vystriedal pribojný Churchill [čörčil], ktorý dosiahol, aby britská vláda vytrvala v boji proti Nemcom až do konečného víťazstva.

LETECKÁ BITKA O ANGLICKO

Vítazné nemecké vojsko v roku 1940 zastavilo len more. **Hitler** sa bez veľkej vojrovej flotily nemohol pokúsiť o obsadenie ostrovného štátu.

Bol toho názoru, že to možno ani nie je potrebné. Keďže mal leteckú prevahu, predpokladal, že aj **teroristickým bombardovaním dokáže prinútiť Angličanov uzavrieť mier.**

Jeho výpočty však nevyšli. **Obyvateľstvo Anglicka** trpelo, ale **obstálo!** Nemecké straty sa zvyšovali. Po dlhé mesiace trvajúcej leteckej vojne a krvavých vzdušných bitkách Hitler bol nútený pozmeniť si svoje plány. **Anglicko sa zachránilo.**

Po prehre Hitler uznal, že Anglicko možno poraziť len v dlhej vojne. K tej však potreboval veľké rezervy potravín, surovín a energie. Preto sa rozhodol nájsť si najskôr taký cieľ, ktorý mu toto všetko poskytne. **Sovietsky zväz**, ktorý po fínskej vojne **pokladali za slabého**, so svojou dobrou úrodnou pôdou a nerastným bohatstvom **sa zdal byť vhodným cieľom.** V roku 1939 Hitler síce uzatvoril spojenectvo so Stalinom, v skutočnosti za svojho najväčšieho nepriateľa považoval práve Sovietsky zväz, aj ako podporovateľa „rozvracačských a protinárodných“ komunistov. Hitler slovanské národy (takto aj Rusov) vyhlásil za menejcenné, a životný priestor Nemcov chcel zväčšiť obsadením východných území.

.....
 ■ *Staňte sa vojnovými spravodajcami! Na základe obrázkov na 87. strane vypracujte krátke spravodajské reportáže o jednotlivých charakteristických udalostiach vojny! Svoje myšlienky sformulujte pestro a zázrivne!*



Príchod nemeckého vojska do Paríža



Nemecký bombardér nad Anglickom

Každodenný život počas vojny: utečenci v Belgicku. Vojenské kroniky nehovoria o utrpení civilného obyvateľstva (žien, detí) ▶



Zastrašujúce letecké útoky proti anglickým civilným cieľom. Jedna zbombardovaná ulica v Londýne (vľavo), a ruiny Londýna s hadicami používanými na hasenie požiarov (vpravo)





Nekonečné pustatiny, rady ruských vojnových zajatcov siahajúce do nekonečna

VOJNA NA BALKÁNE

Nástup nemeckých vojsk proti

Juhoslávii: Autor tejto knihy – ako dieťa – videl prejsť cez Budapešť nemecké vojsko pochodujúce proti Juhoslávii. Dva a pol dňa jazdili takmer v neprerušenom rade autá cez Pešť. Na každé z nich bolo zavesených 6-8 zväzkov raždia, aby sa nezasekli na zablatených cestách Balkánu. Fotografujúci dôstojník pred parlamentom povedal, že vyrazili pred dvomi dňami z okolia Paríža a odvtedy jazdia tak, že sa vodiči striedajú. O ciele ich cesty, i keď všetci o ňom vedeli, samozrejme nehovoril.

K počiatočným obrovským stratám prispela aj Stalinova tvrdohlavosť, ktorý označil za provokáciu všetky informácie, podľa ktorých chcel Hitler – porušiac dohodu, ktorú so Stalinom uzavrel – napadnúť Sovietsky zväz. Takto nemecký útok zasiahol ruskú armádu ešte vo fáze jej nástupu. Bolo mimoriadne nepriaznivé aj to, že pred necelými dvomi rokmi Stalin nariadil v armáde čistky, v rámci ktorých zlikvidovali (usmrtili) tisíce veliacich dôstojníkov. Aj skoro nastupujúca zima urobila svoje. O niečo jednoduchšie ruské vojenské prostriedky lepšie zvládli tuhú domácu zimu, než moderné nemecké zbrane. Rozdiely v silách sa zmiernili.

V súlade so svojimi novými cieľmi Hitler prikázal svojim generálom, aby vypracovali konkrétny plán útoku proti Sovietskemu zväzu. Chcel, aby sa **d'alšia „blesková vojna“** mohla začať už na jar a aby sa skončila ešte pred príchodom zimy. Tieto plány však prekazila situácia na Balkáne.

Mussolini totiž – dúfajúc v ľahké víťazstvo – ešte v roku 1940 **napadol Grécko**, kam prišiel cez Albánsko. **Na jeho nešťastie**, pretože grécky vojak sa ukázal byť lepší, než taliansky.

Na toto všetko sa **Hitler** nemohol dívať nečinne. Najmä preto, lebo v marci 1941 sa voči nemu obrátila aj Juhoslávia. Najskôr musel „spacifikovať“ tieto dve krajiny, až potom mohol začať ťaženie na východ.

Preto mimoriadne rýchlo presunul obrovskú vojenskú silu z iných území Európy na bojisko na Balkáne. **V šesťtýždňovej bleskovej výprave porazil Juhosláviu a Grécko.** Predsa však stratil dva mesiace pre uvedené preskupenie síl, ktoré mu neskôr veľmi chýbali v bojoch v Rusku (kvôli zime, ktorá nastala veľmi skoro).

VOJNOVÉ OPERÁCIE V RUSKU

Už sa takmer skončil prvý polrok 1941, keď Hitler 22. júna vyslal svoje vojská proti Sovietskemu zväzu.

Aj tu plánoval bleskovú vojnu. Najskôr chcel sovietsku obranu preraziť kolónou silných pancierových vozidiel. Ruské vojská chcel obkľúčiť, uzamknúť do kotla a následne zničiť, potom bleskurýchle postúpiť ďalej, obkľúčiť ďalšie a ďalšie vojská, až kým ruský odpor neprekoná s konečnou platnosťou. Chcel obsadiť Leningrad (Petrohrad) a Moskvu.

Spočiatku sa zdalo, že sa **plán bleskovej vojny osvedčí** aj na ruskom bojisku. Rýchlosť postupu – na niektorých úsekoch 15-30 kilometrov denne – prekonala aj tempo postupu na západe. Popri tom Nemci obkľúčili a rozdrvili obrovské, niekoľkostotisícové sovietske vojenské jed-

notky. Víťazstvo sa však nedostavilo. Objavili sa ďalšie a ďalšie ruské armádne zbory a došlo k tomu, čo Nemcov ani vo sne nenapadlo: „letná výprava“ sa predĺžila aj do zimy.

Takto sa stalo, že v nastupujúcej zime **sovietska armáda pri Moskve zastavila útočiace nemecké sily** a veľkým protiútokom ich aj rozdrvila. Moskva získala čas – a takpovediac – vyhrala aj vojnu. Pre Nemcov sa **skončilo obdobie úspešných bleskových vojen**. Navyše sa medzičasom odohrali také udalosti v medzinárodnej politike, ktoré zhoršili šance Nemcov na konečný úspech.

VOJNA SA ROZRÁSTLA VO SVETOVÚ VOJNU. VSTUP SPOJENÝCH ŠTÁTOV A JAPONSKA DO VOJNY

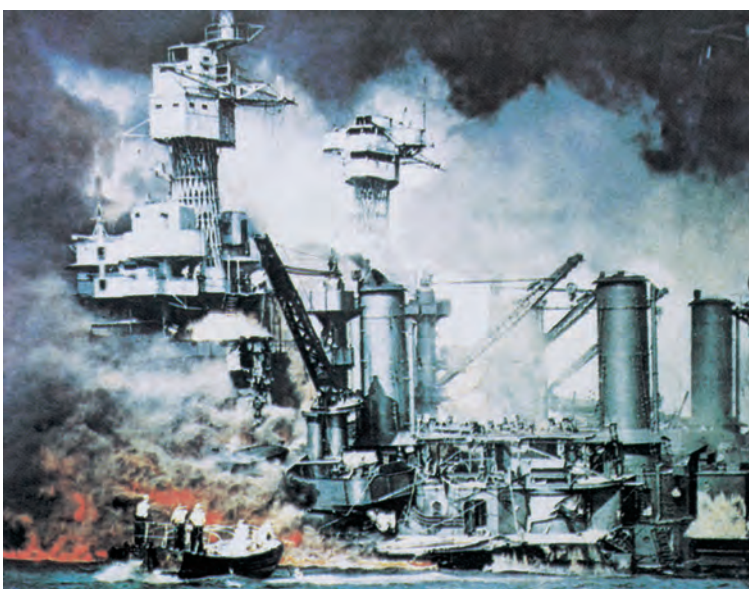
Do decembra 1941 vojna – aj napriek svojim obrovským rozmerom – zasiahla len územie Európy, Afriky a Atlantického oceánu. Až vtedy sa stala skutočnou svetovou vojnou, ktorá zasiahla celú našu Zem. **7. decembra 1941** totiž **lietadlá**, ktoré vzlietli z **japonských lietadlových lodí**, bez akéhokoľvek predbežného upozornenia **zaútočili na najdôležitejšiu základňu Spojených štátov v Tichomorí, Pearl Harbor** (Havajské ostrovy). Súčasne v Zadnej Indii napadli aj anglické územia a vojnové lode.

Následkom japonských útokov sa do prúdu vojny razom dostali aj Ázia, Amerika, Austrália a Tichomorie. S konečnou platnosťou sa **ustálili dve veľké nepriateľské koalície: nemecko-japonsko-talianske spojenectvo**, ku ktorej sa priadli aj niektoré malé štáty (medzi nimi aj Maďarsko), **a na druhej strane spojenectvo Spojených štátov–Anglicka–Sovietskeho zväzu** a ďalších štátov, ktoré sa k nim pripojili, celkom 26 štátov, ktoré sa v slávnostnej washingtonskej „Deklarácii Spojených národov“ (1. januára 1942) zaviazali, že vo vojne budú pokračovať až do konca a neuzavrú separátny mier.



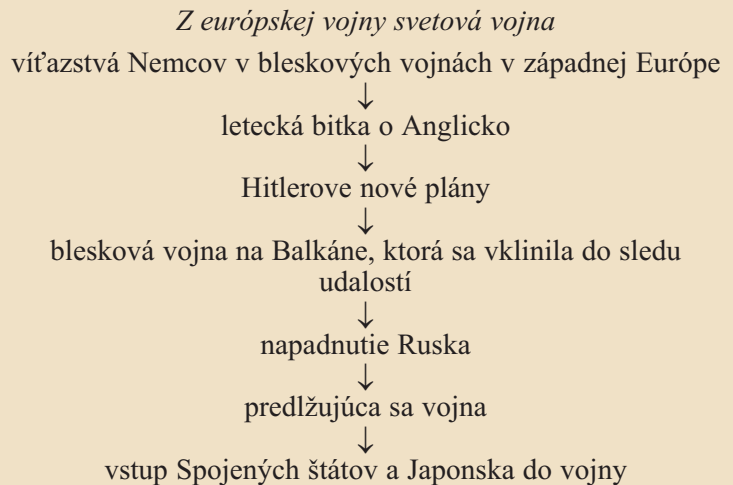
Nemecký vojnový mechanizmus, ktorý sa pri Moskve zasekol v tvrdej zime

Po vypuknutí japonsko-americkej vojny Nemecko a Taliansko vypovedali vojnu Spojeným štátom. Nedošlo však k vojne (aspoň zatiaľ) medzi Japonskom a Sovietskym zväzom. To umožnilo, aby Japonsko mohlo sústrediť všetky svoje sily na útok proti juhu bohatému na suroviny, a aby Sovietsky zväz mohol preskupiť sily zo Sibíri na európske bojisko.



◀ Japonský letecký útok na Pearl Harbor

1. Vymenuj, koľko krajín obsadilo Nemecko v roku 1940!
2. Kde a kedy sa začal krach svetovej vojny? (Čo zastavilo Nemcov?)
3. Čo všetko priviedlo Hitlera k myšlienke, aby napadol svojho bývalého spojenca, Stalinov Sovietsky zväz?
4. Prečo sa musel Hitler podujat' na ďalšiu bleskovú vojnu na Balkáne?
5. Hodnot' vojnu proti Sovietskemu zväzu od začiatku po ustrnutie Nemcov pred Moskvou!
6. Prečo môžeme povedať, že sa vojna stala skutočne svetovou vojnou až po vstupe Spojených štátov a Japonska do vojny?



21. ĎALŠÍ PRIEBEH VOJNY: TOTÁLNA VOJNA

TOTÁLNA VOJNA

Pri Pearl Harbore Japonci viedli dve hodiny priebežne trvajúci letecký útok zo šiestich lietadlových lodí. Počas útoku potopili alebo vyradili z ďalších bojov osem veľkých bojových lodí a veľa ďalších malých lodí, a zničili 349 amerických lietadiel. (Japonci pritom stratili 29 lietadiel.) Po útoku flotila Spojených štátov na Tichom oceáne istý čas prestala existovať.

Zlomový bod na Tichom oceáne: Pri ostrove Midway japonské lietadlá, ktoré vzlietli z lietadlových lodí, útočili bez toho, aby vedeli, že sa v ich blízkosti nachádzajú veľké americké sily. Takto sa mohlo stať, že keď sa vrátili na svoje lietadlové lode, aby načerpali pohonnú hmotu, objavili sa nad nimi Američania a potopili štyri veľké moderné japonské lietadlové lode.

Nikdy nedošlo k dramatickejšej výmene úloh. V jednej chvíli boli ešte páni Tichomoria Japonci. A o päť minút z rozhodujúcich zbraní, z lietadlových lodí, mali už len toľko ako Američania. O deväť mesiacov neskôr potom flotila Spojených štátov vo všetkom prekonala svojich japonských súperov.

Po vstupe Spojených štátov a Japonska sa vojna, ktorá už aj dovtedy vyžadovala obrovské vypätie síl, stala totálnou vojnou v každom ohľade.

Rozšírila sa na všetky kontinenty a oceány, do všetkých krajín, a nielen na frontové línie, ale aj do zázemí. Spotrebovala všetky ľudské, materiálne a duševné zdroje, do nekonečna vystupňovala schopnosť znášať záťaž, a, žiaľ, aj neľudskosť. Stala sa vojnou takých veľkých rozmerov, akú ľudstvo predtým nezažilo, a dúfajme, že ani v budúcnosti nezažije!

Nasledujúce 2-3 roky vojny si prezrieme predovšetkým podľa bojísk, nie podľa časového sledu udalostí.

VOJNA V TICHOMORÍ

Niekoľko dní po útoku na Spojené štáty, ku ktorému došlo bez vypovedania vojny, japonské lietadlá na otvorenom oceáne potopili aj lode anglickej flotily, ktoré sa nachádzali v tejto oblasti. Takto **Japonsko získalo námornú prevahu na väčšej časti Tichého oceánu.**

Svoju prevahu dokázalo aj veľmi rýchlo využiť. Obsadilo Filipíny, veľkú časť Zadnej Indie, dokonca aj anglické upevnené mesto Singapur, ktoré malo kľúčový strategický význam. Obsadilo aj veľkú časť ostrovov Indonézie a viaceré ostrovy v Tichom oceáne, ktoré mali dôležitú strategickú polohu. Podmaniteľ už ohrozoval takmer Austráliu. (Rýchlosťou napredovania Japonci prekonalí snáď aj tempo napredovania Nemcov z roku 1940.)

Veľké japonské úspechy však trvali len pol roka. V júni 1942 nastal zlom: **reorganizovaná americká flotila v námornej bitke pri ostrove Midway vyrovnala**

niekdajšiu japonskú prevahu, po čom sa stala pánom Tichého oceánu.

Odstránenie nebezpečenstva priameho japonského útoku umožnilo, aby sa **Spojené štáty obrátili smerom na európske bojiská**. Všetky sily Spojencov mohli sústrediť proti Mocnostiam osi – Nemecku a Taliansku. (Oblasť Tichého oceánu sa až do konca bojov v Európe stala druhoradým bojiskom.)

BOJE V AFRIKE

Po vstupe Talianov do vojny sa vojna rozšírila aj na Afriku. V bojoch proti tunajším talianskym kolóniám sa spočiatku zdalo, že Angličania dosahujú ľahké víťazstvá. V niekoľkokomesačnej výprave porazili talianske jednotky bojujúce v Abesínii (Somálsku, Eritrei), odrezané od svojich zásob. Dosiahli významné víťazstvá v Stredomorí aj v Líbyi. Tu však v januári roku 1942 nastal zvrät.

Nemecký poľný maršal **Rommel**, ktorého tam prevelili na pomoc Talianom blížiacim sa k porážke, svojím Africkým zborom dosiahol rýchle víťazstvá. Rad-radom prelomil **anglické obranné línie a po 1000 kilometrovej ceste po púšti sa dostal až ku bránam Egypta**.

Situáciu zachránilo, že kým Rommel čelil ťažkostiam s dopĺňovaním zásob, Angličania vyslali na bojisko nového generála, **Montgomeryho**, ktorý sa ukázal ako súci protivník Nemcov. Využil svoje väčšie materiálne sily a **pri El-Alameine** – bráne Egypta – najprv **rozdrvil hlavné nemecké sily**, potom prerazil ich obranné línie a donútil ich k ústupu.

O výsledku africkej vojny s konečnou platnosťou rozhodlo to, že Spojenci (Angličania – Američania – Francúzi) **sa vylodili aj na západnej strane Afriky**. Ustupujúci Nemci sa ocitli medzi dvoma ohňami a v oblasti Tunisu boli zatlačení do mora. Spojenci zajali takmer 275 000 zajatcov (13. mája 1943).



Poľný maršal Rommel, hrozivý vojvodca nemeckých vojenských operácií

Nasledujúca anekdota je o **Montgomerym**: Keď prevzal post hlavného veliteľa, za svoju najdôležitejšiu úlohu pokladal získať čas. Keď ho ministerský predseda urgoval, aby zaútočil, odpovedal: „Dajte mi dva týždne, a budem môcť čeliť Nemcom. Dajte mi tri týždne a porazím ich. Dajte mi mesiac a vyženiem ich z Afriky.“



Tank Tiger po bombovom útoku, niekde v Líbyi

Nemecká špeciálna jednotka bravúrne vylodila Mussoliniho z väzenia. To však už nič nemenila na skutočnosti, že Taliansko položili zbrane



UDALOSTI V TALIANSKU

Vylodenie v Sicílii: V rámci brilantne zorganizovanej námornej operácie sa hneď v prvom kroku vylodilo 150 000 spojeneckých vojakov. V danej oblasti sa nemeckí vojaci takmer nenachádzali. Mussolini síce vyhlásil, že behom niekoľkých hodín zatlačí vojská invázie do mora, o mesiac však nastal pravý opak.

Využívajúc svoje víťazstvo v Afrike sa anglicko-americké jednotky vylodili v **Sicílii, v južnom Taliansku**. Takto za chrbtom Hitlerových vojsk – síce ešte ďaleko od Nemecka – **vznikol nový front**.

Vznik nového frontu a víťazstvo Spojencov spôsobili morálny rozklad fašistického talianskeho systému. **Kráľ** sa spojil s armádou a **dosiahol pád Mussoliniho, potom Taliansko požiadalo o prímerie**. Jedna z Mocností osi vypadla z ďalšieho zápasu.

Nemecké jednotky museli samé zastaviť anglických, amerických a francúzskych vojakov napredujúcich hore „po talianskej čižme“. Čiastočne sa im to aj darilo, vďaka terénnym pomerom. **Ťaženie Spojencov sa spomalilo**, boje nazvali „slimačou ofenzívou“. (Rím sa napr. dostal do rúk Spojencov až v júli 1944 – rok po vylodení.) Ale príznaky pádu sa už ukázali.



Nemecký pochod smrti (ruská karikatúra)

NEMECKÝ ÚTOK NA VÝCHODE V ROKU 1942

Hoci boli všetky bojiská aj dosť významné aj jednotlivito, o **vojne sa rozhodlo predovšetkým na ruskej rovine**, kde proti sebe bojovali tie najväčšie vojská.

Nemecký útok sa začal aj v roku 1942 dosť neskoro, až v júni, aj to nie na celom 3000 kilometrovom úseku frontu, ale iba na južných 1000 kilometroch. Tu sústredením síl opäť prelomili ruskú líniu, a **koncom augusta prišli k strategicky významnému Stalingradu (dnešnému Volgogradu)** a mesto obkľúčili. Týmto nemecké napredovanie dosiahlo svoje konečné hranice.

Ruská armáda bránila polmiliónové mesto plné obrovských obytných blokov a veľikánskych továrenských



◀ Ruiny Stalingradu

Vplyv Stalingradu: Keď sa Hitler dozvedel o porážke, nariadil trojdňový štátny smútok – bolo však už neskoro. Jeho prívrženci – Rumunsko, Maďarsko, Fínsko, Taliansko – začali opatrne hľadať spôsob, ako by mohli najľahšie vystúpiť z vojny, ktorá sa im začala javiť ako prehratá.

budov do posledných síl. V **pouličných bojoch** sa zničili rady elitných divízií. Koncom novembra – teda už po príchode zimy – ruské jednotky zahájili protiútok. Svojimi rezervami prevelenými zo Sibíri prelomili front južne a severne od mesta, obliehajúce nemecké jednotky obklúčili a tie potom Nemci nedokázali náležite zásobovať. **Nemecká armáda pozostávajúca z takmer 300 000 vojakov sa zničila** (2. februára 1943).

Ešte víťazné Nemecko v čase svojich najväčších územných ziskov





Bitka obrnených vozidiel
na ruskej pustatine

BITA PRI KURSKU

V rámci bojoch pri Kursku došlo k najväčšej bitke tankov svetovej vojny v blízkosti malej železničnej stanice Prochorovka. Takmer 3000 oceľových oblúd zaútočilo na seba. V tejto bitke boli nemecké tankové jednotky úplne rozdrvené.

Vieru v nemecké víťazstvo ešte viac oslabil bitka pri Kursku, ktorá sa odohrala v lete 1943.

Tu sa totiž **Hitler** pokúsil dať v rozhodujúcej bitke odvetu za zimnú porážku.

Do útoku, ktorý sa začal začiatkom júla, vyslal väčšie vojsko, než kedykoľvek predtým a nasadil špičku nemeckej vojenskej techniky. Ale sovietske sily boli ešte významnejšie, než nemecké. Popri tom sa ich velitelia dovedy stali skúsenými majstrami bojového umenia. Najprv v dobre pripravených obranných opevneniach rozdrvil hlavné sily útoku, potom v obrovskom protiútku ich prinútili ku konečnému ústupu, pričom využili, že teraz už Nemcov dobehli, ba dokonca aj prebehli, čo sa týka vojenskej techniky.

Počnúc kurskou bitkou **ruské vojská** v rade ďalších bitiek oslobodili na severe Leningrad (Petrohrad), ktorý bol obkľúčený a obliehaný 900 dní, a na juhu, na Ukrajine prišli až na Krymský polostrov. **Blížili sa k sovietskym hraniciam pred vojny.**

Pomery síl v bitke pri Kursku

nemecké	sovietske sily
900 000 osôb	1 300 000 osôb
2 700 tankov	3 000 tankov
10 000 kanónov	20 000 kanónov
2 000 lietadiel	2 400 lietadiel

KONFERENCIA V TEHERÁNE

Najvyššie nemecké vedenie po porážke pri Kursku a vystúpení Talianska z vojny už pochopilo, že vojnu prehralo. Jeho hlavným cieľom bolo **získať čas**: jedinou nádejou Hitlera a jeho spoločníkov bolo **naštvať proti sebe Spojencov**.

Táto nádej sa však rozplynula v **novembri 1943 na konferencii v Teheráne**, kde sa prvýkrát osobne stretli Stalin, Roosevelt a Churchill v trojici. Dohodli sa, že vo vojne budú pokračovať do úplného rozdrvenia nacizmu, neuzatvoria separátne mier a **v roku 1944 spoločne otvoria druhý front v západnej Európe**. Bolo to zároveň aj politickým rozhodnutím, v dôsledku ktorého sa Balkán a Maďarsko stali súčasťou územia sovietskych vojenských operácií.

■ Churchill spočiatku trval na tom, aby druhý front otvorili na Balkáne. Aký cieľ s tým sledoval? Aké nevýhody by mal balkánsky front z vojenského hľadiska? (Pred odpoveďou si pozrite aj zemepisnú mapu tohto územia!)

1. Aké vojenské a aké politické následky mali úspechy, ktoré flotila Spojených štátov dosiahla na Tichom oceáne?
2. Prečo sa Nemcom spočiatku darilo dosahovať víťazstvá na afrických bojiskách, a aké boli príčiny ich neskorších porážok?
3. Aké paralely vidíš medzi Stalingradom a Kurskom? Aký význam mali jednotlivé víťazstvá?
4. Aké boli dôvody vojenských a politických neistôt v Taliansku?
5. Hodnota Teherán z pohľadu Maďarska! Čo znamenali pre našu krajinu rozhodnutia z tejto konferencie? Prečo to bolo aj politickým rozhodnutím?



22. VOJNA A HOSPODÁRSTVO

ZMENA V PRIEBEHU VOJNY

Po preštudovaní predchádzajúcej lekcie ste mohli vidieť, že priebeh vojny sa zmenil v druhej polovici roku 1942. Skôr, teda v období rokov 1939-1941, a čiastočne aj v roku 1942, v „bleskových vojnách“ zvíťazili fašistické mocnosti: na Ďalekom Východe japonskými víťazstvami, v Afrike úspechmi Rommela a na ruskom bojisku veľmi rýchlym napredovaním Nemcov až po Stalingrad. Ale koncom roku 1942, začiatkom roku 1943 antifašistickí Spojenci už dosahovali citeľné úspechy na všetkých frontoch.

Konferenciu v Teheráne už umožnili tieto zvraty. Ved' vtedy **už bolo zrejmé, že** o konečnom výsledku vojny nerozhodne lepšia príprava, dočasné úspechy dosiahnuté na frontoch, ale **väčšia hospodárska sila a význam zázemia.**

V nasledujúcej lekcii výnimočne nebudeme hovoriť o púťavých udalostiach vojny, ale o tých rozhodujúcich podmienkach, ktoré určujú výsledky väčšiny vojen. Tieto faktory, samozrejme, ukážeme na príkladoch z druhej svetovej vojny.

VOJENSKÉ A HOSPODÁRSKE PODMIENKY DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

V počiatočnej fáze vojny bola rozhodujúca lepšia predbežná príprava a výnimočnosť vojenského velenia. **Nemecko vedené nacistami** už 3-4 roky pred vojnou postavilo do služieb budúcej vojny **všetky svoje materiálne zdroje, ako aj kapacity nemeckých vynálezcov a vedcov.** Angličania a Francúzi začali s prípravami až po nemeckom útoku na Československo.

.....

■ *Vymenujte úspechy, ktoré Spojenci dosiahli v rokoch 1942-1943! Ukážte aj na mape miesta označujúce významné udalosti vo vojne!*

.....

.....

■ *Čo bolo cenou za rozvoj nemeckého vojenského priemyslu? (Nalistuj si opäť stranu 28!)*

.....

■ *Prezrite si tabuľku o pomeroch síl, hospodárskom potenciáli dvoch strán vojny (prakticky troch mocenských zoskupení)! Ukazuje údaje o rozlohe a počte obyvateľstva jednotlivých krajín, o ťažbe uhlia, výrobe železa a surovej ocele, resp. o objeme ložnej plochy ich obchodných lodí. Vyveďte závery z týchto údajov!*

Veliteľstvo nemeckého vojska využilo, že nemeckí vojaci boli akoby stvorení pre boj, ako aj výnimočnosť nemeckých generálov a výhody z neočakávaných útokov. Toto bolo príznačné aj pre Japonsko. Avšak za to, že v tejto fáze Nemci predsa nedosiahli konečné víťazstvo, možno ďakovať vytrvalosti obyvateľstva Anglicka, a tomu, že ani Rusi sa nepoddali. Obe krajiny vydržali dovtedy, kým začali účinkovať a stali sa rozhodujúcimi hospodárske činitele, ktoré určujú dlhodobý priebeh vojny.

Rezervy síl veľmocí bojujúcich na vojne

1938/39	Rozloha (km ²)	Obyvateľstvo (miliónov osôb)	Kamen. uhlie (miliónov ton)	Želez. ruda (miliónov ton)	Oceľ (miliónov ton)	Objem obchod. lodí (tisíc BRT)
Veľkonemecká ríša na začiatku vojny	635 000	86,0	194,0	14,0	21,7	4,2
Taliansko	310 200	43,0	1,0	1,0	2,2	3,3
Japonsko	678 900	99,6	44,0	0,8	5,3	5,0
Veľká Británia	242 400	46,0	244,0	14,4	13,3	17,8
Francúzsko	551 000	41,9	44,0	37,8	7,9	2,9
Spojené štáty	9 340 000	130,0	448,0	74,6	51,4	9,5
Sovietsky zväz	21 000 000	166,0	105,0	18,0	17,8	1,3

Hodnota produkcie vojnového materiálu v miliardách dolárov (Približné údaje, čiastočne z odhadov)

Analyzujte údaje!

■ *Prečo bolo možné, že Spojené štáty dokázali výnimočne rýchlo zvýšiť produkciu vojnového materiálu?*

■ *Akú úlohu to mohlo zohrať vo vývoji vojnových udalostí?*

	1941	1942	1943	1944
Veľká Británia	6,5	8,8	10,8	11
Spojené štáty	4,2	20	36	48
Nemecko	8	9,5	14	17
Japonsko	6,2	8	11	12
Sovietsky zväz	7,5	11	13	16

HOSPODÁRSKA PREVAHA SA MENÍ NA VOJENSKÚ PREHAVU

Americké hospodárstvo: Rezervy Ameriky boli takmer nevyčerpatel'né. Jej hospodársky potenciál bol v tomto období taký veľký, ako potenciál dvoch-troch krajín spolu, ktoré po nej nasledovali. V tomto vedomí sa mohla podujat' na úlohu hlavného dodávateľa vojnového materiálu, a nielen sebe, ale aj svojim spojencom dodávala neuveriteľné množstvo vojnového materiálu a prepravných prostriedkov. Tieto dodávky zvýšili napríklad aj pohyblivosť sovietskej armády.

Spočiatku len mierna **hospodárska prevaha Spojencov**, ktorá sa prejavila vo všetkých oblastiach, **nadobudla rozhodujúci význam vstupom Spojených štátov do vojny**, a najskôr sa ukázala v námorných bojoch.

Na Atlantickom oceáne sa odstránila hrozba, že nemecké ponorky znemožnia doplňovanie zásob a tým zrazia Anglicko na kolena. Význam toho najlepšie opísali Churchillove slová: „Jediná vec, ktorá ma skutočne desila počas vojny, bola hrozba ponoriek.“

Zvrat nastal aj na bojisku na Tichom oceáne: po víťazstve pri ostrove Midway sa americká flotila dostala do takej početnej prevahy, že aj sama dokázala zabrániť ďalšiemu



Moderná lietadlová loď vyvinutá Američanmi. Úspech amerického programu na stavbu lodí ukazuje, že celková nosnosť novo odovzdaných lodí bola v roku 1941 len 2,5 milióna, v roku 1942 už 7 miliónov a v rokoch 1943 a 1944 už rovnako 16-16 miliónov ton.

napredovaniu Japoncov. Obe udalosti úzko súviseli s **americkým programom na stavbu lodí, ktorý nadobudol obrovské rozmery.**

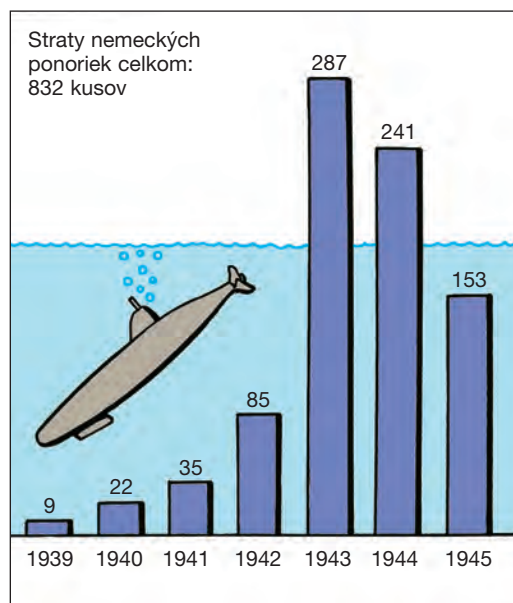
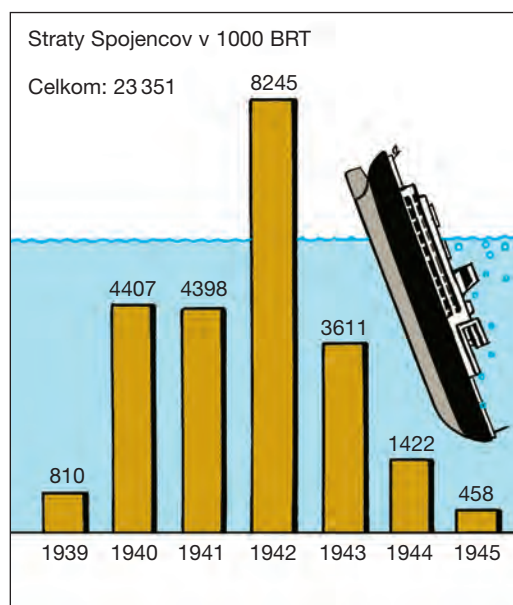
Väčšia hospodárska výkonnosť popri víťazstvách dosiahnutých na oceánoch zohrala hlavnú úlohu aj pri získaní leteckej prevahy, ibaže trošku iným spôsobom, než v námornom boji.

Na začiatku vojny sa **Nemci** mohli stať pánmi vzduchu najmä preto, lebo všetky materiálne a intelektuálne kapacity postavili do služieb rozvoja letectva skôr, než napadnuté krajiny. Takto spočiatku **nemali len väčší počet lietadiel, ale tie boli aj oveľa lepšie.** Ibaže lietadlá boli tie bojové prostriedky, ktoré najrýchlejšie „starli“. Keď **Angličania a Američania** vyvinuli a vysielali na bojiská nové typy, prichádzali nielen s väčším počtom lietadiel, ale aj s **modernejšími strojmi.** Pre svoju väčšiu priemyselnú silu **dokázali ľahšie nahradiť aj straty.** Od roku 1943 už bolo nesporné, že **sa pánmi vzduchu stávajú Spojenci.** Letecká prevaha sa pritom neuplatnila len na bojiskách. Mohlo sa začať bombardovanie nemeckého zázemia, čím nemeckému vojnovému priemyslu spôsobili citlivé škody.

Materiálna prevaha bola snáď najmenej rozhodujúca **na bojiskách na súši.** Tu sa totiž najjasnejšie uplatnili ľudské faktory. V oblasti vojenskej zdatnosti, prevaha vo výcviku, rozsiahlejších skúseností z bojísk **iniciatíva prechádzala do rúk Spojencov,** resp. ruských vojsk, ktoré na seba zobrali väčšinu bojov na súši, len **pomalšie.** Ale aj tu malo rozhodujúci význam, že Američania, ktorí sa zaviazali zásobovať svojich spojencov, dodaním takmer pol milióna motorových vozidiel výrazne zvýšili pohyblivosť sovietskych vojenských jednotiek.

Počas neúprosnej ponorkovej vojny v roku 1942 Nemci potopili 8 miliónov ton ložnej plochy Spojencov. Ponorková vojna vrcholila v máji 1943 (potopenie 600 000 ton ložnej plochy behom jediného mesiaca). Potom Spojenci nasadili proti ponorkám také nové zbrane, pomocou ktorých vyhrali aj túto vojnu.

■ *Preštuduj si a hodnot' diagramy s údajmi potopených lodí a ponoriek!*



Atlantická vojna. Pomer strát ložnej plochy Spojencov a potopených nemeckých ponoriek



Slávnejšie typy lietadiel z vojny: nemecké Messerschmitt BF 109, anglické Spitfire, ruské JAK-9 a americké B-29. (Z tohto posledného typu zhodili atómovú bombu na Japonsko na konci vojny.)



Tanky druhej svetovej vojny: nemecký Tiger, americký Shermann a sovietsky T-34. Vývoj všetkých zbraní si vyžadoval obrovské hospodárske pozadie a vedomosti

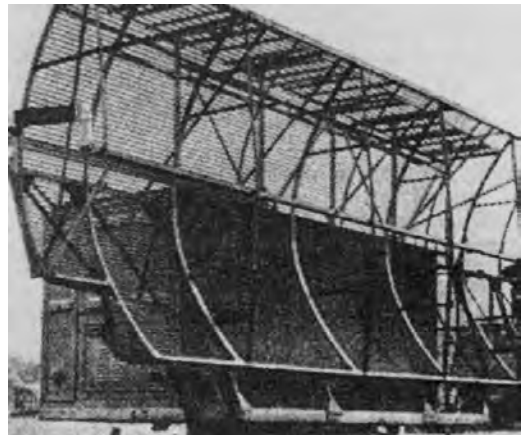
RAST ÚLOHY VEDY

Druhá svetová vojna bola vojnou, v ktorej veda zohrala oveľa dôležitejšiu úlohu, než v predchádzajúcich vojnách, a prišla na pomoc predovšetkým strane, ktorá mala väčšiu hospodársku moc.

Spojenci dokázali postaviť do služieb vedenia vojny mnohých vedcov a oveľa viac kvalifikovaných odborníkov, vynálezcov a inžinierov, než Nemci a Japonci.

Táto výhoda sa neprejavila len v bezprostrednom **vývoji vojnových prostriedkov**, kde sa napríklad sovietski vojenski inžinieri vyrovnali nemeckým (tanky T-34, raketomety, lepšie samopaly), ale aj v oblasti **elektroniky**. Angličania v leteckej bitke o Anglicko, resp. v ponorkovej vojne zvíťazili pomocou **radaru** a lokátora pre námorníctvo.

Takisto koncentrované využívanie väčšej materiálnej sily, lepších technických možností a najmä výnimočné intelektuálne výkony viedli k tomu, že sa Spojeným štátom podarilo vytvoriť zbraň, ktorá sama dokázala rozhodnúť vojnu, atómovú bombu.



Angličanmi vyvinutý radar. Zohral významnú úlohu vo víťazstve v leteckej bitke o Anglicko

1. Súhlasíš s tvrdením, že väčšia hospodárska sila rozhodujúcim spôsobom ovplyvní výsledky vojny?
2. Aké boli pomery síl proti sebe stojacich strán – Anglicka a Francúzska, respektíve Nemecka a Talianska – v rokoch 1939-1941, na začiatku svetovej vojny?
3. Ako sa situácia zmenila v lete 1941, keď sa začala vojna proti Sovietskemu zväzu?
4. Ako a prečo sa zmenili pomery síl, keď do vojny vstúpili Spojené štáty a Japonsko? Vymenuj a hodnot následné udalosti!

Spojené štáty dokázali na seba zobrať najväčšie bremeno a sústrediť najväčšiu duchovnú silu aj v oblasti výroby nových zbraní. To viedlo k teoretickému i praktickému skonštruovaniu atómovej zbrane, ktorá vynútila kapituláciu Japonska.

23. ZAPOJENIE SA MAĎARSKA DO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

MAĎARSKO SA STALO SUSEDOM NEMECKEJ RÍŠE

To, že sa ríša obsadením Rakúska stala nečakane priamym susedom Maďarska, netešila maďarské vláduce kruhy. Kým totiž obrovské **Nemecko** oddeľovalo od našej vlasti päťsto kilometrov a dva samostatné štáty, javilo sa ako žiadaný spojenec. Najmä preto, že sa záujmy Maďarska a Nemecka zhodovali, čo sa týkalo revízie mierových diktátov.

Teraz však, keď sa táto mimoriadne silná a agresívna **ríša stala susedom Maďarska, priestor pre samostatnú maďarskú zahraničnú politiku sa výrazne zúžil**. O to viac, lebo v plánoch Hitlera zohrávalo Maďarsko úlohu podriadenú záujmom ríše. Maďarské revizionistické snahy podporil len tak a len do tej miery, kým boli pre neho výhodné. Ale aj vtedy za ne chcel politické ústupky.

Nemecké „žiadosti“: Keď v roku 1938 Hitler pozval Horthyho do Nemecka, chcel u neho dosiahnuť, aby sa Maďarsko zapojilo do vojenského útoku proti Československu.

Regent odmietol účasť Maďarska v tejto akcii, i keď Hitlera to zjavne zlostilo. Vtedy však už prebiehali rokovania s Malou dohodou (v Bledě), výsledkom ktorých *štáty Malej dohody uznali rovnoprávnosť Maďarska v zbrojení*, a dali prísľub na zlepšenie postavenia maďarských menšín.

■ *Porozmýšľajte! Čo mohlo byť hlavným dôvodom toho, že sa krajiny Malej dohody stali povolnejšími a aj Maďarsko reagovalo priaznivo na túto ochotu pomeriť sa?*

PRINAVRÁTENÉ ÚZEMIA

Prečo rozhodoval Hitler? Bolo by bývalo výhodnejšie, keby sa Maďarsko bolo namiesto rozhodcovského súdu dohodlo s Československom priamo. Ale rozdiel medzi územím, ktoré Československo ponúkalo a ktoré Maďarsko žiadalo, bol natoľko veľký, že sa (na rokovaníach v Komárne) nedokázali dohodnúť.

■ *Prečo bolo pre Maďarsko povzbudivé, že sa vytvorila spoločná hranica s Poľskom?*

Sovietsky zväz a viedenské arbitráže: keď Sovietsky zväz zobral späť državy Besarábia a Bukovina, moskovský rozhlas priateľským hlasom upozornil maďarskú vládu, aby teraz uplatnila svoje územné požiadavky voči Rumunsku.

Prvé výsledky priblíženia sa k Mocnostiam osi sa ukázali hneď po Mníchove.

Konferencia štyroch mocností, Talianska, Nemecka, Anglicka a Francúzska totiž prijala aj taký záver, že sa majú preskúmať trianonské hranice medzi Československom a Maďarskom. Tak sa **na základe uznesenia taliansko-nemeckého rozhodcovského súdu** **zrodila prvá viedenská arbitráž**, ktorá **po zohľadnení etnických hraníc vrátila Maďarsku 12 000 km² územia obývané väčšinou Maďarmi** (2. novembra 1938).

K ďalšiemu kroku na získanie územia späť došlo vtedy, keď **Hitler napadol a rozkúskoval Československo**. Vtedy (14.-15. marca 1939) **Podkarpatskú Rus obsadila maďarská armáda**. Nielenže rozloha Maďarska vzrástla o 10 000 km², ale vznikla aj spoločná poľsko-maďarská hranica.

K druhej viedenskej arbitráži došlo v auguste 1940. Vtedy **Maďarsku bolo vrátených 43 000 km² zo Sedmohradska**, 52% obyvateľstva tohto územia tvorili Maďari a 42% Rumuni. (Etnické hranice sa tu viac premiešali.)

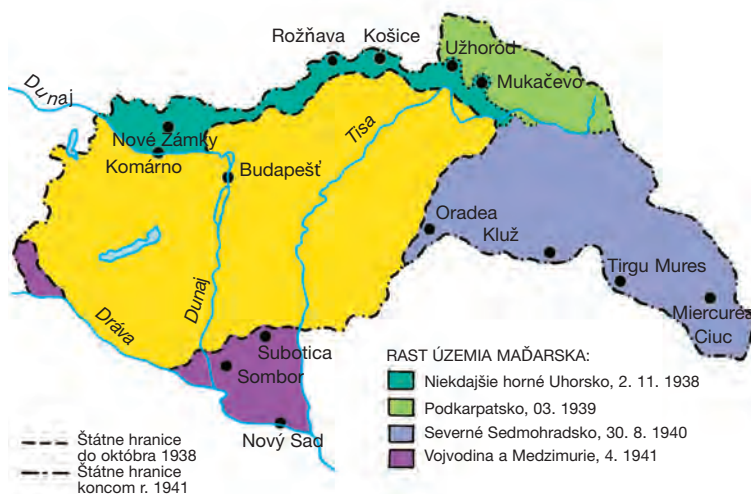
Rozhodcami boli aj v tomto prípade Taliani a Nemci. V skutočnosti v pozadí rozhodnutia bol fakt, že aj Sovietsky zväz požadoval od Rumunska územia, ktoré predtým patrili cárskemu Rusku.

Boli to dosť významné, i keď sporné výsledky, keďže **pre taliansko-nemecké rozhodcovské konanie sa Maďarsko takmer úplne pripútalo k Mocnostiam osi**.



Podpísanie druhej viedenskej arbitráže

◀ „Sedmohradsko je opäť maďarskou zemou!“ Jeden spomedzi plagátov oslavujúcich návrat Sedmohradska. ■ *Čo myslíš, čo vyjadruje na plagáte kostol a čo náhrobné kamene?*



Nárast územia Maďarska v rokoch 1938-1941

POLITIKA MAĎARSKA V POČIATOČNEJ FÁZE VOJNY

V čase vypuknutia vojny proti Poliakom sa Maďarsko dostalo na rázcestie: či má podporiť nemeckú vojnovú politiku, alebo či sa má nejako pokúsiť pomôcť priateľskému Poľsku.

Maďarská vláda, ktorú v tom čase riadil **Pál Teleki**, sa rozhodla pre to druhé. Ani napriek nemeckým žiadostiam neposkytla Nemcom železničnú trať pri Košiciach, ktorá bola takmer jediným východom Poľska smerom na neutrálne štáty. A **po poľskej porážke Maďarsko poskytlo útočisko takmer 130-140 000 poľským utečencom**, ktorí dostali pomoc k vycestovaniu na Západ.

Súčasne s tým Teleki – aby zväčšil manévrovací priestor **Maďarska** – v **decembri 1940 uzatvoril zmluvu o priateľstve s Juhosláviou**. Táto krajina bola vtedy jediným oknom v nemeckom obklúčení, ktoré zostalo otvorené smerom na Západ (aj v Rumunsku už boli nemecké vojenské jednotky).

Pre medzinárodné udalosti sa však aj toto okno veľmi rýchlo zavrelo, Hitler totiž (ako sme už o tom v našej knihe písali) si na jar roku 1941 zaumienil obsadenie Juhoslávie, a do tejto vojny chcel zapojiť aj Maďarsko.

Teleki, ktorý chcel ušetriť Maďarsko vojny, nebol ochotný porušiť sotva trojmesačnú zmluvu o priateľstve. Preto sa rozhodol pre verejný protest a **vzal si život**.

Jeho nástupca, László Bárdossy nebol zástancom politiky neutrality. Potom, ako sa **Juhoslávia** aj oficiálne **rozpadla** (Chorvátsko vyhlásilo, že vystupuje zo štátneho zväzku, keď Nemecko začalo svoj útok), **aj Maďarsko vstúpilo do vojny, pravda, iba s obmedzenými silami**. Maďarské jednotky neprekročili líniu Dunaj – Dráva – Tisa, obsadili len územia s maďarským alebo so zmiešaným obyvateľstvom.



Titulný obrázok novín (Tolnai Világlapja) z roku 1939. Pál Teleki s rumunským a juhoslovanským ministerským predsedom. Dohodu hľadali v tieni nemeckej hrozby

Pál Teleki vo svojom rozlúčkovom liste adresovanom Horthymu napísal:

„Porušili sme dané slovo [...] Postavili sme sa na stranu podliakov – lebo ani slovo nie je pravda o násilnostiach! Ani proti Maďarom, ale ani proti Nemcom! Budeme zlodejmi mŕtvov! Budeme najmrchavejším národom. Nezadržal som ťa. Som vinný.“

Ešte sme nevstúpili do vojny: Počas obmedzeného zakročenia proti Juhoslávii sa Maďarsko ešte šťastne vyhlo tomu, aby ho Anglicko považovalo za bojujúcu stranu, keďže maďarské vojská nestáli priamo zoči-voči spojeneckým jednotkám. – Maďarská vojenská akcia však mala aj smutnejší následok. Potom, ako srbskí ostrelovači v Novom Sade a v jeho okolí viackrát strieľali na maďarské jednotky, žandári sa pustili do rozsiahlych čistiek, ktoré si vyžiadali masy nevinných civilných obetí (január 1942, Nový Sad a Žabalj).

Maďarskí vojaci sa kamarátia s miestnym obyvateľstvom



VSTUP DO VOJNY

Bombardovanie Košíc: Za zámienku vstupu Maďarska slúžil letecký útok. Lietadlá s premaľovanými výsostnými znakmi, ktorých národnosť je dodnes neznáma, uskutočnili bombový útok proti Košiciam, Mukačevu a Rachovu. Hovoriac o sovietskom útoku Bárdossy v parlamente skonštatoval: medzi dvomi krajinami vznikol vojnový stav.

Straty divízie rýchleho nasadenia: O stave divízie rýchleho nasadenia, ktorá sa zúčastnila bojov (a mala jazdecké aj cyklistické útvary) prichádzali na jeseň takéto hlásenia: „Vozový park sa v prevažnej miere zničil, obrnené vozidlá sa zasekli v blate, jazdectvo ako zložka zomrelo, srdcia a pľúca cyklistov sú zničené.“

Neutralita Maďarska, ktorú sa počas juhoslovanských udalostí ešte podarilo zachovať, mohla trvať len krátko.

Keď Nemecko napadlo Sovietsky zväz, Taliansko a ostatné malé krajiny (Slovensko, Fínsko, Rumunsko) tiež vypovedali vojnu sovietskemu štátu. Ani Maďarsko už neodďaľovalo vstup. **Maďarské vedenie bolo totiž presvedčené o rýchlom nemeckom víťazstve a nechcelo zaostať za svojimi susedmi. 27. júna aj maďarská armáda prekročila sovietske hranice.**

Hoci iba s malými silami: počet príslušníkov útočiacej maďarskej armády neprevyšoval 45 000 osôb. Plnohodnotne sa pritom do bojov zapojil len jeden útvar, tzv. divízia rýchleho nasadenia, ktorá sa však do jesene zväčša zničila, a so súhlasom Nemcov sa pred Vianocami mohla vrátiť do krajiny.

MAĎARSKO SA DOSTÁVA DO VOJNOVÉHO STAVU AJ SO SPOJENCAMI



Maďarskí vojaci zadržia partizánov

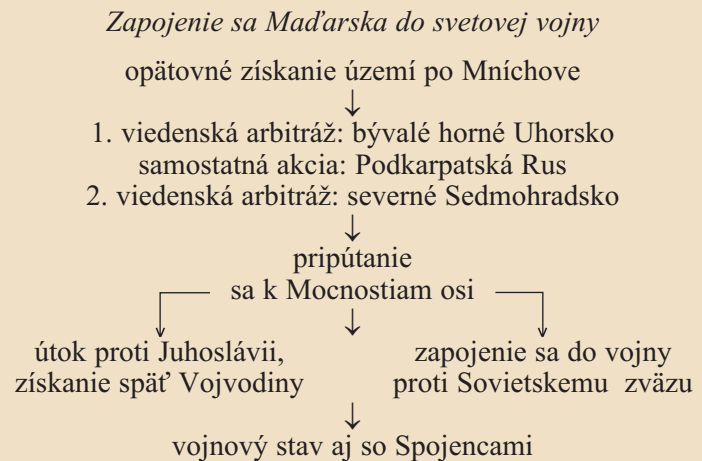
Vyslanými jednotkami – i keď malej vojenskej hodnoty – síce **Maďarsko skutočne vstúpilo do vojny**, ale istý čas sa ešte nedostalo do vojnového stavu so všetkými spojeneckými krajinami.

V decembri však, keďže **Maďarsko** nesplnilo anglické ultimátum, aby stiahlo svoje jednotky z Ruska, **dostalo sa do vojnového stavu aj s Anglickom a o niekoľko dní neskôr aj s ostatnými Spojencami.** Medzi nimi aj so Spojenými štátmi, ktorým vypovedal vojnu Bárdossy, teda „obyvatelia krajiny“.

Toto všetko sa ani zďaleka nezhodovalo s maďarskými národnými záujmami. Spoznalo to čoraz viac ľudí. Od jesene 1941 sa už aj v našej vlasti **začalo organizovať odbojové hnutie proti vojne.**

■ Čo viete o maďarskom odbojovom hnutí? Porozprávajte sa o tom!

1. V dôsledku akých udalostí sa zužoval manévrovací priestor Maďarska a krajina sa stala čoraz viac závislou od nemeckej politiky?
2. Ako sa pokúšal Pál Teleki, v rámci možnosti, zachovať neutralitu Maďarska? Prečo sa to nemohlo podariť?
3. Hodnot' spôsob a okolnosti vstupu Maďarska do vojny proti Sovietskemu zväzu!
4. Ktoré boli pozitívne a ktoré negatívne udalosti v tomto období pre Maďarsko?



24. MAĎARSKO VO VÍRE VOJNY. NEMECKÁ OKUPÁCIA

NÁVRAT K OPATRNEJ POLITIKE

Porážka Nemcov v roku 1941 pod Moskvou, predĺženie vojny a to, že Maďarsko bolo vo vojnovom stave s Anglickom, Spojenými štátmi a ich spojencami, rozdelilo vedúcich predstaviteľov krajiny do viacerých táborov.

I keď medzi veliteľmi vojska, a najmä v krajne pravicových stranách, boli naďalej v značnom počte osoby s ozajstným nacistickým cítením, **rýchle rástol počet tých, ktorí zastávali triezvejšiu, umiernenejšiu politiku, menej previazanú s Nemcami.**

V súlade s tým Horthy dosiahol odstúpenie Bárdossyho a na jeho miesto vymenoval svojho dôverníka, opatrného **Miklósa Kállayho**, ktorý, kráčajúc v šľapajach Telekiho, **sa chcel rozhodnejšie priblížiť k Anglosasom.**

Podstata jeho politiky bola: na verejnosti aj naďalej treba hlásať vernosť Maďarska k Nemcom, zároveň, nakoľko to je len možné, je nutné oddaľovať sa od nich, a približovať sa – ako to okolnosti umožňujú – k Spojencom. V záujme tohto cieľa urobili iniciatívne kroky maďarskí **diplomati vyslaní do neutrálnych štátov. Túto politiku nazvali potom „hojdačkovou politikou“.**

Nech bol Kállay akokoľvek opatrný, **geopolitická situácia krajiny poskytovala jeho vláde len veľmi úzky manévrovací priestor.** Našu vlasť obklopovali územia patriace k Nemeckej ríši, alebo také krajiny, ktorých vedúci boli posluhovačmi Nemcov.

Keďže Bárdossy dal ešte skôr záväzný prísľub nemeckému vojenskému vedeniu o vyslaní **d'alsích maďarských jednotiek na front**, Kállay nevedel zabrániť splneniu tohto sľubu. S odvolaním sa na objektívne dôvody sa mu však podarilo oddialiť vyslanie vojska.

Požadovaný maďarský kontingent s 200 000 vojakmi prišiel na front až koncom leta 1942, ale ani vtedy nevykonával útočné, iba obranné úlohy.

Protivojnové demonštrácie sa rozmnožili. Demonštrovali pri večnom plameni Batthányho, potom pri hrobe Lajosa Kossutha a Mihályja Táncsicsa. Na Vianoce 1941 v denníku Népszava vyšli z pier tak socialistických ako aj občianskych politikov články proti politike priateľskej k Nemecku. Vo februári 1942 vznikol Maďarský výbor historickej pamäte, združujúci všetky protivojnové opozičné sily (maloroľníkov, členov agrárnej strany, sociálnych demokratov a komunistov).

Kállayho párový tanec: Politika predsedu vlády mala aj inú prezývku: „Kállayho párový tanec“. Pôvodne sa párový tanec, ktorého meno politika niesla, tancoval v obci Nagykálló v župe Szabolcs. Tancujúce páry v ňom urobili dva kroky doľava a dva doprava. Toto presne charakterizovalo súdobú maďarskú politiku.

Vojenská nepripravenosť Maďarov: Objektívne dôvody, na ktoré sa maďarská vláda odvolávala, naozaj pretrvávali. Výbava, zbrane maďarskej armády ani zďaleka nespĺňali požiadavky modernej vojny, aká prebiehala medzi veľmocami. Nemala ťažké delostrelectvo, významnú leteckú podporu, protipancierové zbrane. Nemci nakoniec sľúbili, že na fronte poskytnú armáde potrebné zbrane. Potom sa v troch krokoch uskutočnil vývoz 2. maďarskej armády.



Maďarskí vojaci v obrannom stanovišti pri Done. Nápis na tabuli umiestnenej pri zákopu: „Pozor!!! Nepriateľ vidí do nášho obranného stanovišta, ukrývaj sa!“

Straty Donskej zákrute: Straty zvýšila ukrutná zima a správanie sa niektorých nemeckých veliteľov. Informácie od očitých svedkov: „Náčelník divízie hlásil, že pobyt pod holým nebom (-38 stupňov) úplne podlomil fyzickú a morálnu silu ľudí. Celé rady vojakov zostali zamrznuté na mieste bojov. Niektorí nemeckí velitelia pritom ľudí, ktorí sa chceli zohriať, vyhnali z domov, povál atď. Ani v najväčšej zime ich nepustili pod strechu.“

VORONEŽSKÁ KATASTROFA

Nemci v podstate nesplnili svoj sľub o vyzbrojení **2. maďarskej armády** vhodnými zbraňami.

Armáda dostala za úlohu obranu asi **200 kilometrov dlhého úseku frontu** pri Voroneži. Túto úlohu mohla vykonať nanajvýš za bežných podmienok na bojisku, v rámci jednoduchého boja v stanovištiach. Na to, aby na frontovej línii, ktorá sa tiahla dlhé kilometre, svojimi nedostatočnými zbraňami odvrátila väčší útok (bez závažnejších rezerv) nemala nádej. Vyslanej armáde na najvyššej úrovni velilo nemecké vojenské veliteľstvo.

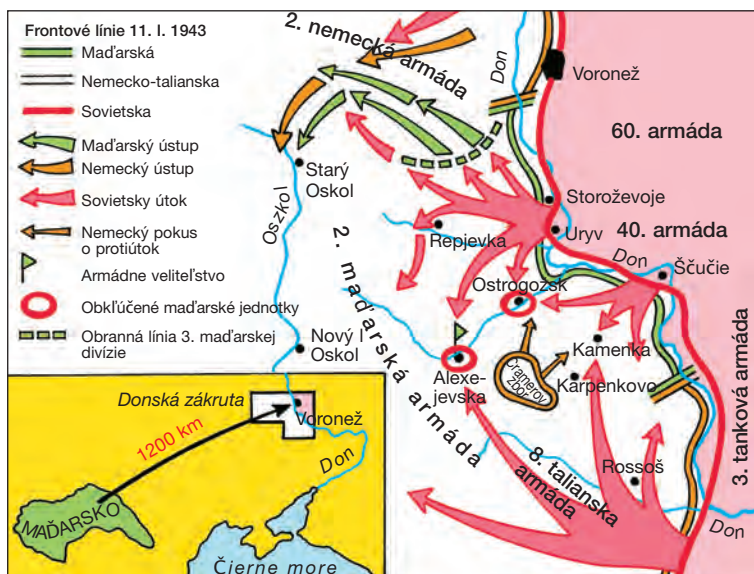
Znajúc tieto pomery, **sovietske vojenské velenie** v januári 1943 **začalo ofenzívu na maďarskom úseku frontu**. Keďže malo značnú prevahu síl, líniu prelomilo naraz na dvoch miestach, roztrhnutému maďarskému vojsku hrozilo obklúčením a zničením. V tejto situácii by mohol pomôcť usporiadaný, rýchly ústup alebo nasadenie vhodných záloh na miestach, kde bol front prelomený.

Nemci aj mali v tejto oblasti takéto sily, väčšie obrnené jednotky. Napriek tomu **maďarským jednotkám meravo velili brániť sa do posledných síl** a nepovolili im ustúpiť. Kým maďarská armáda spomalila ruský útok a vykrvácala, Nemci svoje jednotky stiahli na novú obrannú líniu a svojmu maďarskému spojencovi odopreli pomoc.

Následkom bolo úplné rozdrvenie maďarských vojenských jednotiek vyslaných na front. Z 200 tisícovej armády sa vrátilo domov sotva 50 000 vojakov. A takmer 80% vojenského výstroja sa zničilo.



◀ Ministerský predseda Miklós Kállay v slávnostnej (uhorskej) róbe, nazývanom „díszmagyar“



Bojisko pri Done. Ruský útok, ktorý rozdrvil 2. maďarskú armádu

NEMECKÁ OKUPÁCIA MAĎARSKA

Porážka pri Voroneži vyostřila vnútropolitickú situáciu v Maďarsku. **Kállay** – dúfajúc, že od Balkánu prídu do Maďarska anglosaské jednotky – **začal na Západe neverejné rokovania o možnostiach mieru.** (Taliansko už vtedy požiadalo o mier.)

Nemci však chceli všemožne zabrániť tomu, aby aj Maďarsko vystúpilo z vojny. Konali rýchlo a rozhodne: **19. marca 1944 obsadili Maďarsko.**

Väčšinu antifašistických vodcov zatkli. (Kállay utiekol na turecké veľvyslanectvo.) **Novým premiérom** sa stal dovtedajší maďarský veľvyslanec v Berlíne (Döme Sztójai), ktorý **obsluhoval Nemcov bez výhrad.** Preto, a pretože Horthy a maďarská verejná správa zostali na svojom mieste, **Spojenci našu vlasť nepovažovali** za okupovanú krajinu, ale **za štát spolupracujúci s Nemcami** (kolaborantský).

Stretnutie Horthyho a Hitlera:

Bezprostredne pred okupáciou Hitler pozval Horthyho do svojho hlavného sídla v Klessheime. Tu mu oznámil svoj okupačný zámer. Horthy síce protestoval a nesúhlasil s okupáciou, nakoniec však stiahol svoj rozkaz na ozbrojený odpor. Takto sa okupácia uskutočnila bez vojenského odporu.

■ *Prediskutujte, či sa Horthy rozhodol správne, keď nevydal rozkaz na odpor proti Nemcom. Aké by boli krátkodobé a dlhodobé následky odporu?*



Okupačná nemecká jednotka na Hrade



Po prvých amerických leteckých útokoch. Pohľad na Csepel v plameňoch z Gellértovho vrchu

NÁSLEDKY NEMECKEJ OKUPÁCIE

Nemecká okupácia mala katastrofálne následky.

Hitlerovi – za pomoci maďarských síl spriatelených s Nemcami – sa podarilo vynútiť, **aby naša vlasť vyslala ďalšiu armádu (1. armádu) na ruské bojisko**. Tá neutrpela takú katastrofálnu porážku ako predtým pri Voroneži 2. armáda, ale prevažná časť jej ľudských zdrojov i výstroja bola zničená. Vojenská sila Maďarska sa oslabil.

Do Maďarska prichádzali **špeciálne jednotky Gestapa** v čoraz väčšom počte a v dôsledku ich prítomnosti zanikol slobodnejší politický život. Ľavicové a robotnícke strany boli rozpustené. **Priemysel a poľnohospodárstvo úplne podriadili nemeckým vojnovým cieľom**. Svitol aj deň vzniku strany šíkových krížov (nyilašovcov).

Kým predtým v Maďarsku prenasledovanie Židov znamenalo nanaj-

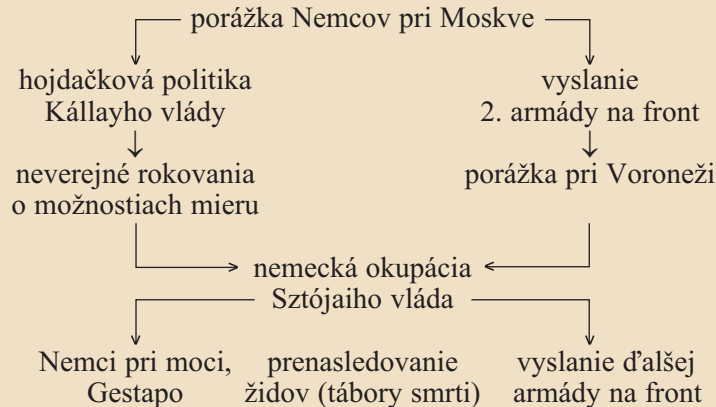
výš obmedzenie práv židovstva, k ich fyzickému ohrozovaniu však nedochádzalo, teraz **sa začalo otvorené a organizované prenasledovanie Židov**. Znamenalo to prípravu ich fyzickej likvidácie (zničenia): zatvorenie do get, predpísanie zákonnej povinnosti nosenia žltej hviezdy. Zakončením tohto procesu bolo **odvlečenie vidieckeho židovstva do nacistických táborov smrti**. Odtiaľ sa vyslobodil a mohol vrátiť domov len zlomok odvlečených.

Ďalším závažným následkom nemeckej okupácie bolo, že aj nad našou vlasťou sa objavili americké lietajúce pevnosti. **Začalo sa neľudské bombardovanie**, počas ktorého sa zrútili rafinérie ropy, priemyselné závody, dopravné uzly, ale v mnohých prípadoch aj obytné domy. Maďarsko zacítilo plnú tiaž vojny.

■ *Porozmýšľajte! Aký bol vzťah anglosaských mocností k Maďarsku v rokoch 1939-1944? Zmenil sa obraz o Maďarsku v tomto období?*

Maďarsko vo víre vojny. Nemecká okupácia

1. Prečo bolo životným záujmom našej vlasti, aby sa čo najskôr uvoľnilo úzke priateľstvo k Nemcom?
2. Čo bolo podstatou Kállayho hojdačkovej politiky a aké následky mala katastrofa pri Voroneži?
3. Prečo a ako obsadili Nemci Maďarsko?
4. Analyzuj, hodnot' následky nemeckej okupácie!



25. PREVZATIE MOCI NYILAŠOVCAMI. VOJENSKÉ OPERÁCIE NA ÚZEMÍ MAĎARSKA

POKUSY O ODPOR

Hitlerovská okupácia – až na obyvateľov, ktorí boli bezpodmienečnými zástancami nacistickej ideológie – obrátila obyvateľstvo krajiny proti Nemcom. Na organizovanie odporu vznikol **Maďarský front**, do ktorého sa nezapájali len ľavicové politické strany, ale aj iní, najmä mládež, poslucháči univerzít, študenti zo žiackych domovov.

Odpor sa však v našej vlasti neprejavil ani tak v organizovaní ozbrojených jednotiek, i keď vznikali aj tie, ale najmä ako svojrázny, tradičný **pasívny odpor**.

Mnohí plnili príkazy nacistov a nariadenia priateľské k Nemcom len zdráhavo. Ukrývali, podporovali prenasledovaných, tak aj Židov. Počmárali plagáty ospevujúce Nemcov. Sabotáže sa množili aj v závodoch.

Najdôležitejšia zmena však bola, že sa Horthymu koncom augusta podarilo vystriedať v kresle predsedu vlády Sztójaiho svojím vlastným človekom, generálplukovníkom **Gézom Lakatosom**, čo umožnilo o niečo voľnejšie konanie maďarskej politiky.

BOJE V KARPATOCH A NA DOLNEJ ZEMI

Keď sa sovietske vojská v lete 1944 priblížili ku Karpatom, už sa tam rozbehla **výstavba Arpádovej línie**, teda maďarskej obrannej línie. Tento pevnostný systém nebol síce príliš silný, ale využitím prirodzených prekážky veľhôr umožnil obranu aj voči troj – až štvornásobnej presile.

K jeho plnohodnotnému odskúšaní však nedošlo. V auguste 1944 **Rumunsko** totiž prešlo na stranu Spojencov, takto sa pevnostná línia mohla obísť.

Maďarské armády sa rozmiestnili, ako si to vyžadovala aktuálna situácia. 1. armáda bránila Východné Karpaty (zväčša úspešne). 2. armáda sa postavila na odpor útočníkom v oblasti Sikulska, a tri týždne sa úspešne

Výzva Maďarského frontu z júna 1944:
„... Dnes sa už musí každý robotník podujat' na boj. Nemožno sa ukrývať. Bomba, povolávací rozkaz, Gestapo zasiahnu aj tých, ktorí sa vystrašene ukrývajú. Robotníci! Vy vyrábate vojnový materiál, dolujete uhlie, vediete a vykurojete rušne a lode. Máte v rukách osud fašistov, vlastizradcov! Nevyrábajte pre Nemcov! Nechoďte do vojenských závodov! Pracujte pomaly, veď nepracujete pre seba, ale pre hitlerovských banditov. Poškodujte a sabotujte!

Gazdovia a dedinskí chudobní! Aj Vás volá Maďarský front do boja! Neodovzdávajte svoje produkty – dajte ich priamo maďarským spotrebiteľom. Ak sa to nedá, ukryte alebo zničte ich. Radšej nech nepatria nikomu, než by mali patriť Nemcom! Ukryte utečencov a politicky stíhaných! Bojujte za zem, za mier, za chlieb, za slobodný ľudský život!

Mešťania! Maďarský front ráta aj s Vami! Musíte prestať nasledovať vlastizradnú fašistickú reakciu a musíte sa vydať cestou národného odporu, podľa vzoru francúzskeho, dánskeho a poľského mešťanstva. Využite proti Nemcom svoje postavenie, ktoré zaujmate vo výrobe, v obchode, v administratíve!

Vzdelanci! Nebuďte spoluvinníkmi, komplicmi tohto systému, ktorý má pred sebou krátku život. Vy ste duchovnými vodcami národa. Zostaňte na čele aj v boji vedenom za našu slobodu!“



Mapa vojenských operácií vedených v Maďarsku v rokoch 1944-1945

■ *Pozisťuj, kde boli v druhej svetovej vojne väčšie tankové bitky! Aký bol výsledok týchto bitiek?*

Príčiny neúspechu vystúpenia z vojny:

Horthy sa pri pokuse o vystúpenie z vojny chcel oprieť len o vojsko, i keď dobre vedel, že v hlavnom meste nemá dostatok spoľahlivých jednotiek. Nepostaral sa ani o ozbrojenie ľavicových, protifašistických skupín.

Zato Gestapo vedelo včas takmer o každom kroku Horthyho, aby mohlo uskutočniť protiopatrenia.

Nemci niekoľko dní pred pokusom o vystúpenie z vojny zatkli generálporučíka Bakayho, veliteľa budapeštianskej posádky. Navyše v deň plánovaného vystúpenia v doobedňajších hodinách uniesli Horthyho syna, ktorý tiež zohrával dôležitú úlohu v prípravách.

držala (bitka pri Turde). 3. armáda sa snažila uplatniť sa južným smerom, v oblasti Aradu. Musela však zrazu čeliť silným **sovietskym tankovým** jednotkám, ktoré obišli Karpaty a **koncom septembra sa dostali na maďarskú Dolnú zem**. V prvých októbrových týždňoch v **oblasti Debrecín – Hortobágy došlo k prvej tankovej bitke na území Maďarska, v ktorej zvíťazili sovietske jednotky**.

MAĎARSKÝ POKUS O VYSTÚPENIE Z VOJNY

Boje v Karpatoch, ktoré slúžili spomaleniu ruského napredovania, umožnili, aby sa regent pokúsil o vystúpenie Maďarska z vojny a uzatvoril prímerie.

Ozrejnilo sa aj to, že aby zbrane mohli zmlknúť, Maďarsko sa musí obrátiť na Rusov.

Preto **Horthy koncom septembra vyslal posolstvo prímeria do Moskvy**. Následne potom však, keďže mnohých Horthyho kľúčových ľudí zatkl Gestapo, obrátenie sa proti Nemcom nepripravil náležite.

Takto došlo 15. októbra napoludnie k prečítaniu prehlásenia regenta o prímerí v rozhlase, avšak bez závažnejšej vojenskej prípravy. Z textu už pri jeho prvom prečítaní boli vynechané také dôležité časti, ako *prikaz nariaďujúci obrátenie sa voči Nemcom alebo otvorenie frontu pred sovietskymi vojskami*. Bez týchto nemohla byť reč o úspešnom vystúpení z vojny!

PREVZATIE MOCI NYILAŠOVCAMI

Veliteľstvo nemeckého vojska mimoriadne rýchlo využilo chyby, ktorých sa Horthy dopustil.

Na základe vopred vypracovaného plánu **mobilizovalo nyilašovcov bažiacich po moci** a ich pomocou poobede obsadilo najdôležitejšie body hlavného mesta. Obsadilo spravodajské centrá a rozhlas, ktorý začal vysielat príkazy protirečiace vyhláseniu regenta.



„Musíme vydržať do konečného víťazstva!“
hlása plagát



Po neúspešnom pokuse o vystúpenie z vojny novým vodcom krajiny sa stal Ferenc Szálasi

Súčasne s tým vybrané nemecké jednotky obkľúčili Hrad, **Horthyho prinútili odstúpiť**, vymenovať Szálasiho a stiahnuť svoju výzvu. **Novou hlavou štátu sa stal Ferenc Szálasi**, vodca nyilašovcov (strany šípových krížov), ktorý uistil Hitlera o svojej vernosti a prisľúbil nasadenie značnej maďarskej vojenskej sily na strane Nemcov.

Nástupom Szálasiho a nyilašovcov k moci **sa skončila** takmer štvrt' storočia trvajúca **Horthyho éra**, a **začala sa tvrdá pravicová diktatúra** a teror.

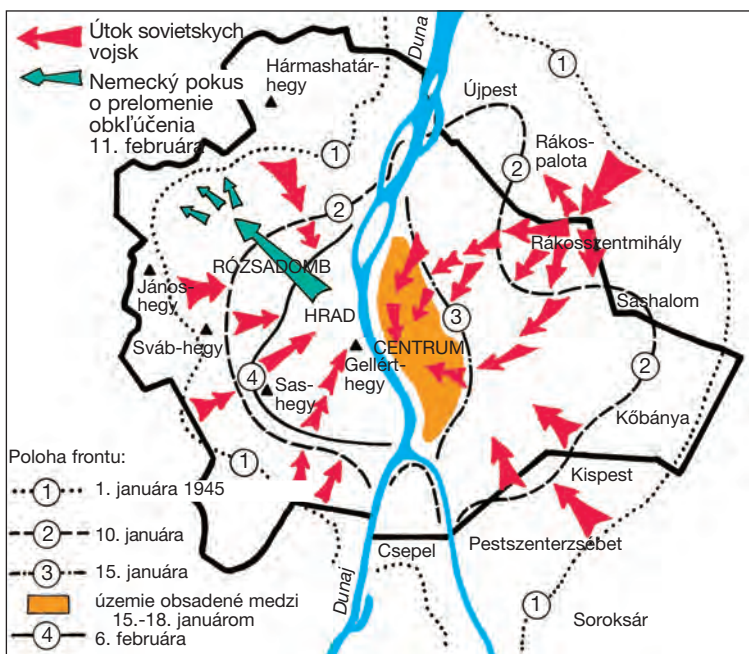
SOVIETSKE VOJENSKÉ OPERÁCIE. DOBÝVANIE BUDAPEŠTI

Sovietske vojská potom, ako v októbri - novembri obsadili Dolnú zem, **23. decembra 1944 obkľúčili aj hlavné mesto.**

V obkolesení zostali značné nemecké sily a maďarské vojská spriatené s nyilašovcami. Týmto Hitler dal príkaz, aby vytrvali až do konca. Z Budapešti, „opevneného mesta“, chcel pre Rusov urobiť „Stalingrad“, teda napredujúcemu nepriateľovi spôsobiť vojenskú katastrofu.

Jeho plán sa však nevydaril. **Sovietski vojaci obsadili najprv Pešť** (18. januára), potom sa začalo aj **obliehanie Hradu v Budíne. To sa skončilo až po šesťtýždňovom zápase, 13. februára.**

Pustošenie a ničenie malo obrovské rozmery. Nemci vyhodili do vzduchu všetky dunajské mosty. Zrútilo sa alebo sa vážne poškodilo 30 000 domov, viac než 80% obytných domov. Zničila sa viac než polovica priemyselných objektov hlavného mesta.



Mapa bojov, ktoré spustošili väčšinu Budapešti

Drancovanie nyilašovcov: Židia zatvorení do get sa museli dennodenne strachovať o svoj život. (Dodnes nepoznáme presný počet tých, ktorých nyilašovci – správajúci sa nanajvýš neľudsky – zobrali na nábrežie Dunaja a tam zavraždili.) Tým, ktorí odmietli narukovať a aj vojenským utečencom hrozili „rozštvrtením“. (Mnohí sa napriek tomu radšej pokúsili o útek, než by si mali obliecť rovnošaty šípových krížov.) Začalo sa odvečenie cenností z Maďarska na Západ, vyrabovanie krajiny.



Plagát nyilašovcov vyhrážajúci sa Sibírou. (Odpravenie na Sibír sa žiaľ pre mnohých stalo neskôr skutočnosťou)

Budapešťiansky dobrovoľnícky pluk a pokus o prelomenie obkľúčenia:

Na strane sovietskych jednotiek bojovalo takmer 2 500 maďarských vojakov pod velením plukovníka Oszkára Variháziho, tzv. Budapešťiansky dobrovoľnícky pluk.

Ako sa blížila porážka, Nemci a maďarskí príslušníci strany šípových krížov (asi 3000 ľudí) sa pokúsili o nemožné. Pokúsili sa o útek z mesta cez tajné tunely, podzemné chodby. Ich pokus sa prakticky skončil neúspechom: v budínskych lesoch Rusi rozmliaždili sily, ktorým sa podarilo dostať sa von z Hradu.

BOJE V ZADUNAJSKU

Vojnové straty Maďarska: Strata na ľudských životoch činila takmer 700 000 – 750 000 osôb. Patrili k nim jednak padlí na fronte, zomrelí v táboroch pre vojnových zajatcov, ďalej obeť leteckých útokov a státisíce Židov prenasledovaných a odviečených do táborov smrti.

Mosty na veľkých riekach a aj mnohé malé mosty vyhodili do vzduchu. Zo 70 000 vozidiel železníc vyviezli 48 000 naložených vozňov. Rovnaký osud postihol aj maďarské lode. Straty v poľnohospodárstve boli obrovské. Zahynulo 44% stavu hovädzieho dobytku, 56% koní a až 80% ošípaných a oviec.

Po krvavom obliehaní Budapešti nasledovala niekoľkotýždňová prestávka v bojoch, ale v marci už opäť duneli zbrane.

Ako prví sa **pokúsili** o väčší útok **Nemci**. Aj sa im podarilo v **oblasti Stoličného Belehradu** vynútiť isté napredovanie silnými **obrnými jednotkami**, ktoré boli stiahnuté z iných bojísk. Útočiace klíny však sovietska obrana rozdrvila svojou osvedčenou taktikou a potom sama prešla do útoku.

Za tri týždne z krajiny vytlačili aj posledné nemecké jednotky, a to s konečnou platnosťou. Do konca prvého aprílového týždňa sa územie našej vlasti prakticky oslobodilo spod nemeckej okupácie. **Pre Maďarsko sa skončila** krvavá **vojna** prinášajúca obrovské straty. Ako následok tu bola zničená krajina plná bolestivých rán.

OSLOBODENIE – OKUPÁCIA

„Oslobodenie“ – vyhnanie Nemcov – neznamenal, že sa Maďarsko opäť stalo slobodným a nezávislým štátom. Víťazi sa k našej krajine nestavali ako ku krajine, ktorá ich očakávala a pomáhala im – ako to neskôr, takmer štyridsať rokov hlásala maďarská vláda, ktorá bola od nich závislá – ale ako **k porazenej, okupovanej krajine. Pánom v krajine sa stala Červená armáda.** Hlavnou úlohou verejnej správy, ktorá sa ešte v krajine zachovala, bolo uspokojiť sovietske požiadavky.

Počas vojenských operácií sovietska armáda **zhabala** všetok vojenský materiál, potraviny a šatstvo, zabrala všetky sklady. Rovnaký osud postihol aj zásoby, sklady či živé zvieratá priemyselných a poľnohospodárskych závodov, ba na mnohých miestach aj súkromných domácností. Sovietske vojsko si do svojich služieb postavilo všetky dopravné prostriedky a závody vyrábajúce potraviny či priemyselný tovar. Navyše časť sovietskych vojakov si od civilného obyvateľstva vynútila zbraňou, čo sa mu zapáčilo, a nebolo možné proti tomu zakročiť.

Najbolestivejšia však bola otázka **vojnových zajatcov**. Tých, ktorých počet uvádzali vo víťazných hláseniach, **nezajali na frontoch, ale hlavne v zázemí.** Pozdĺž ciest boli vytvorené kontrolné stanice, z ktorých „lapači zajatcov“ zastavovali nič netušiacich podozrivých. Ešte častejšie sa stávalo, že ľudí vyslali na dvoj- či trojhodinovú „robotu“, domov sa však mohli vrátiť až po 3-4 rokoch vojnového zajatia – ak sa vôbec vrátili. Maďarsko sa dostalo z mláky do kaluže.

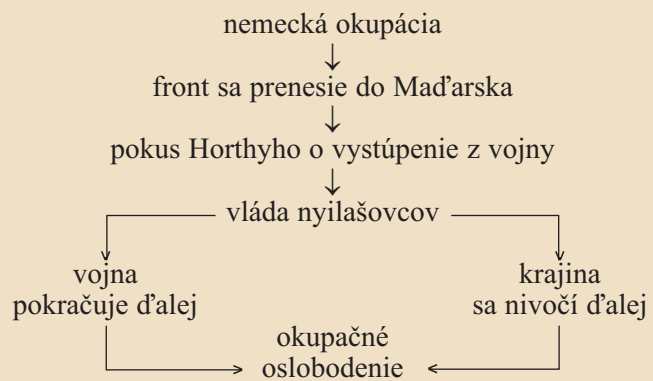
■ *Opýtajte sa staršie osoby, aké osobné skúsenosti majú so sovietskou armádou! Porozprávajte sa o tom, čo ste sa dozvedeli!*



◀ Zničený Režavý most

1. Ako ovplyvnilo vystúpenie Rumunska z vojny udalosti v Maďarsku?
2. Analyzuj, prečo sa Horthyho pokus o vystúpenie z vojny nepodaril tak ako vystúpenie Rumunov!
3. Aké dôsledky malo pre Maďarsko prevzatie moci nyilašovcami?
4. Zostav poradie vojnových udalostí a ukáž ich aj na mape!
5. Čo znamenalo pre našu vlasť sovietske „oslobodenie“?

Oslobodenie a okupácia Maďarska



26. TRAGÉDIA EURÓPSKEHO A MAĎARSKÉHO ŽIDOVSTVA: HOLOKAUST

HOLOKAUST

Na základe rozkazov Hitlera a najzaslepanejších nacistických vodcov sa v druhej polovici vojny stalo skutočnosťou **fyzické zničenie židovstva**, hrôzyplná tragédia, ktorú svet dnes pozná pod názvom **holokaust**.

Na územiach, ktoré boli Nemcami okupované alebo stáli pod nemeckým vplyvom (teda vo veľkej časti Európy) **pozbierali ľudí**, ktorých na základe ich vierovyznania alebo pôvodu označili za **Židov a odviezli do koncentračných táborov**. Tieto tábory si vytýčili za cieľ ich **úplnú likvidáciu**, masové, organizované vyvraždenie bez ohľadu na vek, pohlavie a národnosť, a tento cieľ aj splnili.

Holokaust, ktorý v skoršom období vyžadoval obeť v iných častiach Európy, sa po obsadení Maďarska Nemcami v marci 1944 rozšíril aj do našej vlasti. A keďže sa tu našli takí – nyilašovci, fanatickí priatelia nacistov – ktorí sa zo zaslepenosti alebo na rozkaz svojich nadriadených zúčastnili uskutočnenia holokaustu, týmto poškvrnili aj česť našej vlasti a jej štátneho vedenia. Spomedzi nepriateľov krajiny preto označovali mnohí celú maďarskú spoločnosť za antisemitskú, kým vedenie štátu za fašistické.

PRENASLEDOVANIE ŽIDOV PO NEMECKEJ OKUPÁCII

Nemecká okupácia najzávažnejšie zasiahla maďarské židovstvo. **Protižidovské prejavy, ktoré sa v minulosti objavovali v Maďarsku** príležitostne, znamenali najmä obmedzenie práv a hospodárskej činnosti židovstva. Aj to bolo protiprávne, ale **nehrozilo jeho fyzickú existenciu**. Teraz sa to zmenilo. Nový maďarský ministerský predseda, vymenovaný na žiadosť nacistov (bývalý berlínsky vyslanec Döme Sztójai), bol pripravený splniť všetky želania nacistických „poradcov“ vyslaných do Maďarska a podieľajúcich sa na uskutočnení holokaustu. Týmto sa začalo otvorené a organizované prenasledovanie maďarských Židov – podľa nacistického vzoru –, teda tragédia maďarského židovstva.

Antisemitizmus bol v Horthyho Maďarsku celý čas prítomný. Židov obviňovali z toho, že oni „urobili“ republiku rád, oni sú zodpovední za Trianon. Napätia, ktoré charakterizovali okypťenú krajinu, sa prejavovali okrem iného v protižidovských akciách. Mnohí mali pocit, že dobré príležitosti (napr. dobre platené zamestnanie) im odoberajú bohatí Židia. V období dualizmu totiž vznikla úzka, veľmi bohatá vrstva (bankárov, továrnikov) a širšia vrstva zámožnejších Židov (napr. obchodníci, advokáti, lekári a umelci). Antisemiti chceli zaujať ich miesta. Toto bol program „výmeny stráží“. Židovstvo iného vierovyznania a s odlišnými tradíciami označili za element neschopný začleniť sa medzi Maďarov. Antisemitizmus však neovládol úradnú maďarskú politiku až do konca 1930-tych rokov. Horthy a Bethlen neboli antisemitami, dokonca prízvukovali hospodársku a spoločenskú úlohu židovstva. Udržovali dobré styky s ich vedúcimi predstaviteľmi. Židia mohli uplatňovať svoje politické práva. Protižidovské ostrienie zákona upravujúceho prijímacie skúšky na vysoké školy (60. strana) Bethlenova vláda zmiernila v roku 1928.

Čo urobilo vojnu najhroznejšou: organizované kynoženie ľudí. Židovské ženy a deti cestou do tábora ničenia.

Protižidovské zákony: Práva a hospodársku činnosť Židov obmedzovali protižidovské zákony. V zamestnaniach ustanovených prvým protižidovským zákonom (67. strana) druhý protižidovský zákon (1939) ďalej znížil pomer Židov (z 20% na 6%), kým tretí protižidovský zákon (1941) zakázal manželstvo medzi židmi a kresťanmi. Dva posledné zákony za Židov už nepokladali len osoby s izraelským vierovyznaním, ale aj tých, ktorých rodičia alebo starí rodičia boli izraelského vierovyznania.

Nútené práce: Židia sa stali druhoradými občanmi aj v oblasti obrany vlasti. Podľa jedného zákona z roku 1939 židovských mužov podliehajúcich vojenskej povinnosti ako „nespolahlivých“ namiesto ozbrojenej služby zaradili do jednotiek nútenej práce. (Takýto osud postihol aj osoby s ľavicovým cítením.) Účastníci nútených prác vykonávali nebezpečné a ťažké úlohy (napr. odminovanie území, vykopávanie zákopov, tankových pascí). Ich zaopatrenie bolo horšie, než aké sa dostávalo vojakom. Neozbrojení navyše boli bezbranní voči nepriateľovi. Podľa odhadov vo vojne zomrelo takmer 50 000 osôb vyslaných na nútené práce.

Geto a zberný tábor: Getá boli obytné štvrte v mestách vyhradené pre Židov, ktoré nesmeli opustiť. Budapeštianske geto sa nachádzalo na území medzi okružnými cestami Nagykorút a Károly körút (v uliciach Király – Kertész – Dohány - Károly körút) a bolo ohradené. Na tomto území žilo začiatkom roku 1945 asi 65 000 ľudí.

Zberné tábory zriadili na celom území vtedajšieho Maďarska: medzi prvými v košickom (podkarpatskom) a dvoch sedmohradských žandárskych obvodoch (Kluž a Tirgu Mureş). Osoby, ktoré sa museli nasťahovať do zberných táborov, mohli zobrať so sebou stravu nanajvýš na 14 dní a batožinu do 50 kg. Peniaze a iné cennosti (napr. šperky) nie. Ich byty a majetok zablokovali úrady. Neskôr - najmä počas vlády nyílašovcov – sa tieto opustené domovy stali predmetom slobodného drancovania.



ZAČIATOK PRENASLEDOVANIA ŽIDOV. ČO SA STALO, AKO SA STALO?

Sotva týždeň po tom, ako vznikla Sztójaiho pronemecká vláda, podľa plánu vypracovaného nemeckými „poradcami“, ktorí prišli do krajiny, vyšlo nariadenie, ktoré všetkým Židom starším ako 6 rokov predpísalo, že na rozlíšenie „musia nosiť šesť cípu hviezdu s priemerom 10 centimetrov v kanárikovo žltej farbe na ľavej strane hrudnej časti svojho vrchného šatstva“. (Takzvanú **Davidovu hviezdu**.)

Po tomto nariadení nasledoval celý **rad ďalších, ktoré obmedzili práva Židov**. Zobrali im všetok majetok, zakázali im výkon zamestnania, nemohli cestovať, dostávali menšie množstvo potravinových lístkov atď.

Najväčšie následky však malo nariadenie vydané v apríli 1944, ktoré v mestách a v hlavnom meste **nariadilo Židom nasťahovať sa do geta** – bez ohľadu na pohlavie a vek – **ich prevoz do zberných táborov**, ktoré boli zriadené vo všetkých častiach krajiny. Tieto nariadenia sa vo vtedajšom Maďarsku týkali 650 000 ľudí (do tohto počtu teda patrili aj Židia v Sedmohradsku a Podkarpatskej Rusi). **Osud podobný Židom mal postihnúť aj cigánske obyvateľstvo Maďarska**.

VYVEZENIE Z KRAJINY

Zberné tábory znamenali len začiatok kalvárie ich obyvateľov. Dôverné vykonávacie nariadenia prekonzultované aj s nacistickými poradcami obsahovali aj to, že „vláda v krátkej dobe očistí krajinu od Židov“.

Čoskoro **sa začal prevoz Židov zo zberných táborov do nacistických táborov smrti**. Od polovice mája do začiatku júla opúšťali krajinu denne 4 súpravy pozostávajúce z uzavretých vagónov (denne priemerne s 10 000 osobami). Takto z územia našej vlasti deportovali celkom 437 000 židovských mužov, žien a detí.



Osvienčim (Auschwitz-Birkenau), najväčší tábor hromadného ničenia. O počte tu zavraždených máme len odhady (asi 2 milióny osôb), keďže tých (najmä starých, deti a invalidov), ktorých po príchode do tábora okamžite poslali do plynovej komory, v táboře nezaevidovali.

Pred deportáciami sa zachránilo jedine budapeštianske židovstvo. Regent totiž svojím rozhodným opatrením 6. júla zastavil deportácie a tým zabránil odvozu 200 000 budapeštianskych Židov. Židov z okolia Budapešti sa však už nepodarilo zachrániť. Ich po vydaní príkazu na zastavenie ešte vyviezli z krajiny.

ORGANIZOVANÁ LIKVIDÁCIA LUDÍ

Súpravy opúšťajúce Maďarsko pozostávali z uzamknutých dobytčích vagónov a do cieľovej stanice, do jedného z veľkých táborov smrti, dorazili po 3-4 dňoch. (Tábory v tom čase už boli úplne vybudované a fungovali vo veľkom počte.)

O táboroch prichádzali správy už aj v predchádzajúcich rokoch vojny. Spojenci vedeli, že v týchto táboroch žijú obeť nacistov, politickí väzni a najmä odvrátení Židia v neľudských podmienkach.



Vďaka Horthyho vystúpeniu sa budapeštianske židovstvo zachránilo pred holokaustom. Počas hrôzovlády nyilašovcov však pokračovali hromadné popravy nariadené a vykonané miestnymi vodcami nyilašovcov.

Mnohí Židia sa zachránili vďaka ochote budapeštianskych veľvyslanec-tiev a ich pracovníkov pomôcť. Tí vystavili pre Židov oslobodzujúce papiere a pomáhali im v úteku. Spomedzi záchrancov Židov bol najznámejší švédsky diplomat *Raoul Wallenberg*.

Výpoveď istého veliteľa tábora:

O organizovanom vraždení ľudí jeden z veliteľov najhrôzostrašnejšieho tábora smrti v poľskom Osvienčime – keď ho na konci vojny vzali na zodpovednosť – povedal nasledovne:

„Keď som v Osvienčime zariadil budovy na likvidáciu, použil som Cyklon-B, teda kryštalickú kyselinu kyanidovú, čo sme vhadzali do komôr smrti cez malý otvor.

Umieranie ľudí – podľa toho, aké boli klimatické pomery – trvalo 3-15 minút.

Vedeli sme, kedy zomreli, lebo prestali kvíliť. Väčšinou sme ešte počkali pol hodinu a až potom sme otvorili dvere a odstránili mŕtvolu. Naše špeciálne jednotky stiahli prstene z tiel a vylámali ich zlaté zuby...“

Počet obetí: Nacisti zavraždili, zlikvidovali viac než 6 miliónov európskych Židov. Väčšinu z nich v táboroch v Osvienčime a v jeho okolí, kam sa dostávali aj vyvezení z Maďarska.

Počet obetí z Maďarska bol takmer 450-500 000, pričom takmer 60% z nich pochádzalo z trianonského Maďarska, kým ostatní z dočasne prinavrátených území (z bývalého horného Uhorska, Podkarpatskej Rusi, severného Sedmohradska). Nacistickému vraždeniu ľudí takisto padlo za obeť asi 60 000 Cigánov z Maďarska (cigánsky holokaust).



Muž, ktorý prežil, pri popole spálených ľudí

V koncentračných táboroch strážili tie osoby, ktoré sa nejakým spôsobom postavili proti režimu. V pracovných táboroch museli pracovať väzni za hrôzostrašných podmienok. Cieľom táborov smrti bola úplná likvidácia väzňov.



Plagát filmu Holokaust. Film vyrobený v sedemdesiatych rokoch ohromil Nemcov a celý svet. Predtým mnohí spochybňovali existenciu krematórií a plynových komôr

To však, že časť koncentračných táborov pretvorili na tábory smrti, kde uskutočňovali organizovanú likvidáciu ľudí a zavraždili milióny ľudí len preto, že sa narodili ako príslušníci židovského, cigánskeho alebo iného národa či skupiny obyvateľstva, ktoré nacisti považovali za podriadennejšie, vysvitlo až po porážke nacistov.

Áké boli tieto tábory? Ak použijeme slová hrozné, strašné, nevydržateľné, rozumom nepochopiteľné, ešte stále nezveličujeme.

Tábory boli už tak postavené, na vetrami ničených, močaristých miestach, alebo v inak nezdravých oblastiach so zlými klimatickými danosťami, aby už aj samotná príroda trápila tých, ktorí sem boli prevezení.

Aj výbava táborov – nedostatočný počet postelí, chabé umyvárne, chatrné záchody atď. – bola taká, aby si obyvatelia táborov nemohli nikdy skutočne odpočinúť, boli neustále unavení, špinaví, nevyspatí. Najstrašnejšia však bola plánovaná likvidácia ľudí, **vopred naplánované zničenie jednotlivých skupín obyvateľstva.**

Hrôzostrašné skutky ľudí nepoznali hranice. Tí, ktorí holokaust prežili, za svoju záchranu d'akovali nezasluziteľnému napredovaniu sovietskych a spojeneckých vojsk a rýchlemu ukončeniu vojny.



Koncentračné tábory v Európe

■ Všímni si rozmiestnenie a dátumy vzniku táborov smrti a pracovných táborov! Vysvetli svoje zistenia!

■ Pozbieraj básne, novely, romány o holokauste, živote v koncentračných táboroch! Prečítaj z nich pred spolužiakmi časti, ktoré sú podľa teda obzvlášť desivé, ohromujúce!

■ Viete o umelcoch, vedcoch, ktorí sa stali obeťami holokaustu? Vymenujte niekoľko mien!

1. Čo znamená výraz holokaust?
2. Ako sa zmenilo postavenie židovského obyvateľstva Maďarska po nemeckej okupácii?
3. Aké fázy mala likvidácia Židov?
4. Ako sa správalo obyvateľstvo v čase odvlečenia židovstva? Ak máte na to možnosť, spýtajte sa o tom očitých svedkov, ľudí, ktorí prežili tieto udalosti!
5. Podľa opisu v učebnici povedz, čo pokladáš za najstrašnejšie na koncentračných táboroch!
6. Okrem židovstva koho ešte ohrozovalo nacistické ničenie ľudí?



Moment oslobodenia

27. KONIEC DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

NEMECKÉ PORÁŽKY NA ZÁPADE

V roku 1944 sa situácia Nemecka rýchlo zhoršovala. Spojenci na Západe dosiahli úplnú leteckú prevahu. Začalo sa neúprosne bombardovanie priemyselných objektov, dopravnej siete, riadiacich centier a miest Nemecka. **Rozhodujúcu zmenu však prinieslo vytvorenie západného frontu.**

V júni 1944 sa totiž v Normandii (na polostrove v severnom Francúzsku) vylodili anglicko-americko-kanadské vojská, a o mesiac prerazili nemecké obranné línie.

Ďalšie vojenské operácie pripomínali bleskovú vojnu. Spojenci sa za necelý mesiac prehrnuli cez celé Francúzsko. Začiatkom septembra získali Brusel a Antverpy. Pre ťažkosti so zásobovaním však museli zastáť na dosah ruky pred Nemeckom.



Nemecko pred porážkou. Centrum zbombardovaného Kolína



Atentát na Hitlera:

Vidiac vojnovú porážku, časť zboru nemeckých generálov sa pokúsila skončiť s Hitlerom a pripravila atentát. Avšak bomba umiestnená v hlavnom stane generálneho štábu Hitlera len zranila a on potom nariadil čistky v armáde. V dôsledku toho sa nemecké vojenské vedenie oslabilo.

Vylodenie v Normandii. Vylodení vojaci počítali s tvrdým nemeckým odporom

Varšavské povstanie: Sovietske vojská koncom júla 1944 prišli až po Vislu, a dostali sa do bezprostrednej blízkosti Varšavy. Poľská *Krajinská armáda* pod západným (buržoáznym) vedením zorganizovala vtedy vo Varšave povstanie, aby mohla riadenie krajiny zobrať do vlastných rúk. Nato Sovieti okamžite zastavili svoj útok a celé dva mesiace – sotva 20-30 kilometrov od centra Varšavy – sa nečinne prizerali, ako vykrvácali obyvatelia Varšavy a poľská Krajinská armáda. Všetko preto, aby sa k moci dostala nimi podporovaná poľská vláda, spriatelena so Sovietskym zväzom.

Nesúhlasili ani s tým, aby anglicko-americké lietadlá natankovali pohonnú hmotu na ich letiskách pre cestu naspäť potom, ako zhodia balíky pomoci pre Varšavu. Straty Varšavy prevyšovali 200 000 osôb.

■ Aký dopad malo na Maďarsko vystúpenie Rumunska z vojny?

Grécko: Sovietsky útok nedošiel do Grécka. Tu sa totiž medzičasom vylodili anglické jednotky potom, ako tunajšie nemecké vojsko urýchlene opustilo krajinu, kým ešte mohlo.



Udalosti urýchlil fakt, že v auguste došlo k vylodeniu ďalších spojeneckých vojsk v južnom Francúzsku. Pod jeho vplyvom všade ožilo hnutie francúzskeho odboja. Veľký počet miest – tak aj samotný Paríž – Francúzi oslobodili z vlastných síl. Tým posilnili aj postavenie Francúzska, ktoré – teraz už pod vedením vodcu odboja, generála De Gaulle-a [dö goll] – **sa opäť stalo samostatnou veľmocou a bojujúcou stranou.**

OSLOBODENIE A OKUPÁCIA STREDOVÝCHODNEJ EURÓPY A BALKÁNU

Takmer súčasne s vylodením sa na Západe začali sa vojenské operácie aj na Východe. V lete a na jeseň 1944 sovietske vojská už prekročili sovietske hranice z roku 1941. **Začalo sa oslobodzovanie krajín stredovýchodnej Európy spod vlády nemeckých vojsk a zároveň ich okupácia sovietskymi vojskami.** Počas toho najviac trpelo Poľsko.

Rumunsko 23. augusta 1943 – spôsobom dohodnutým so Sovietmi – **úspešne vystúpilo z vojny.** Rumunské vojská uzavreli prímerie so Sovietmi a okamžite zaútočili na Nemcov, ktorí boli nútení z krajiny utiecť.

Následne potom sa sovietske sily útočiace na Rumunsko nezastavili. **Stalin vypovedal vojnu Bulharsku a obsadil vojensky slabú krajinu na Balkáne.**

V oslobodzovacích operáciách sovietskych vojsk sa plne nepoddala iba Juhoslávia. Tu bolo od počiatku veľmi silné partizánske hnutie pod vedením Tita, a malo celý čas v rukách väčšinu horských oblastí. Vojsko komunistických partizánov prijalo síce pomoc sovietskych tankov pri oslobodení svojej vlasti, potom si však Juhoslávia zachovala svoju samostatnosť.

KOLAPS NEMECKA

Posledný útok sa voči oslabenej Nemeckej ríši začal na jar roku 1945.

Na západe Spojenci prekročili Rýn a **vtlačili sa do nemeckého vnútrozemia.** **Na juhu** sa v tretí aprílový týždeň **zrútil nemecký front v severnom Taliansku.** **Od východu zase prichádzali** mohutné sovietske sily smerom na Berlín. Mesto obkľúčili koncom apríla a po tvrdom obliehaní trvajúcom niekoľko dní ho aj obsadili.

Vidiac svoju porážku, **Hitler spáchal** vo svojom bunkri **samovraždu.** Zvyšky nemeckej vojenskej sily potom **8. mája 1945 – bezpodmienečne – položili zbrane.** Týmto sa druhá svetová vojna v Európe skončila úplnou porážkou fašistických mocností.

Spojenci kontrolujú zadržaného nemeckého vojaka ■ *Kolko rokov môže mať tento chlapec?*

ZATLAČENIE JAPONSKA. VOJNA V TICHOMORÍ

Vojna v Tichomorí – i keď v nej boli aj významné bitky na súši – bola predovšetkým námornou a leteckou vojnou.

Americká vojenská flotila a letectvo boli osebe schopné – v rade bitiek – zastaviť napredovanie Japoncov, dokonca **od roku 1943 sa začal americký protiútok**. Počas neho sa vojsko Spojených štátov približovalo k Japonsku z ostrova na ostrov. (Tento spôsob napredovania z jedného ostrova na druhý nazvali Američania operáciou „žabích skokov“.)

Američania neznášali všetky ťarchy vojny sami. V Zadnej Indii viedli významné suchozemské operácie Angličania. (Počas nich napríklad Burmu získali späť anglicko-indicko-austrálske jednotky.) **Na útokoch proti Japonsku sa významne podieľala aj Čína**, ktorá od vypuknutia vojny dostával čoraz väčšie dodávky zbraní: z juhu, zo smeru Indie od Angličanov, kým zo severu od Sovietov. Keďže pre vysoký počet jej obyvateľstva Čína mala bohaté zásoby ľudských síl, zamestnávala čoraz väčšie japonské jednotky.

V dôsledku uvedených **váha Číny vo svetovej politike vzrástla**. Spojenci ju začali uznávať ako bojujúcu veľmoc, a tak Američania, ako aj Sovieti sa snažili dostať pod svoj vplyv tých čínskych generálov, ktorých zásobovali zbraňami.

V Ázii sa mocenské pásma začali vytvárať prakticky už počas vojny.



Stretnutie pri Labe. Priateľenie sa sovietskych a amerických vojakov

Juhočínska armáda stála pod vedením generála Čankajseka, so silným národným cítením. V komunistickej armáde bojujúcej na severe zase získal najväčší vplyv Mao Ce-tung.



■ *Preštuduj si mapu učebnice! Odhadni, aké veľké bolo územie, ktorého sa vojna na Ďalekom Východe týkala a koľkých krajín sa vojna dotkla! Vychádzaj z toho, že akýkoľvek rádius všetkých bombových útokov vyznačených na mape bol väčší ako vzdialenosť Londýn – Moskva!*

Spočiatku víťazné Japonsko postihnuté bombovými útokmi Spojencov

Kde svet rozdelili na dve časti. Traja veľikáni (Churchill, Roosevelt a Stalin) na konferencii v Jalte



KONFERENCIA V JALTE A V POSTUPIME

Začiatky nového svetového zriadenia:

Dohoda z Jalty – o ktorej neskôr ešte budeme podrobnejšie hovoriť – rozhodla takmer na štyridsať rokov dopredu o osude a postavení mnohých národov, tak aj Maďarov i Slovákov. Bola to dohoda veľmocí bez toho, že by sa boli spýtali dotknuté národy.

Noví vedúci: Do Postupimu už zo Západu neprišli tí, ktorí boli prítomní v Jalte. Roosevelt totiž zomrel, jeho miesto prevzal jeho viceprezident Truman. Churchill zase utrpel porážku vo voľbách a jeho kreslo obsadil Attlee [etli] z robotníckej strany.

V Európe ešte trvala vojna, keď sa v **Jalte** (Sovietsky zväz) vo februári 1945 aj druhý raz **zišli hlavní predstavitelia spojeneckých mocností**. Zosúladiť konečne vojenské operácie zamerané proti fašistickým mocnostiam. Na rokovaníach **navzájom uznali mocenské pásma a zóny vplyvu, ktoré vznikli v dôsledku predchádzajúcich vojenských operácií**. Bolo to zároveň aj dohoda na teoretickej úrovni o tom, ako bude po vojne svet rozdelený medzi západnými mocnosťami, ktoré sa bojov zúčastnili spoločne, respektíve medzi Sovietskym zväzom, teda na západné a východné zóny vplyvu.

Tretia konferencia „velikánov“ sa už konala po víťazstve nad Nemeckom, v júli 1945 v Postupime. Tu prerokovali jednak praktické povojnové úlohy spojené s porazenými, predovšetkým s Nemeckom, **a jednak otázky štátnych hraníc**, napríklad otázku nemecko-poľskej hranice. V tomto sa uplatnilo sovietske stanovisko. Viedli sa tvrdé diskusie o krajinách stredovýchodnej Európy, ktoré sa dostali do zóny ruského vplyvu, najmä o Poľsku. V týchto otázkach mal rozhodujúce slovo najmä Stalin, i keď západní politici zastávali svoje stanoviská tvrdšie, než predtým, keď v prvý deň konferencie uskutočnili v Amerike prvý úspešný jadrový pokus. **Postupim** nebol len istým **ukončením druhej svetovej vojny, ale aj začiatkom vyostrovania sa protikladov v záujmoch víťazných mocností**.

AJ JAPONSKO POLOŽILO ZBRANE

Po porážke Nemecka a dosiahnutí americkej leteckej i námornej prevahy šanca Japonska na víťazstvo poklesla na minimum. Krajina mohla veriť jedine vo vojenského ducha japonských vojakov a armády, kde slovo „vzdať sa“ bolo neznáme. Preto by sa pravdepodobne **bola vojna dlho ťahala, keby Američania neboli nasadili najhroznejšiu, ale zároveň najúčinnejšiu zbraň všetkých čias, atómovú bombu**.



Atómová bomba zhodená na Nagasaki. Prezývku mala „Fat Man“ (tučný človek)



Hirošima po atómovom útoku

Atómovú bombu zhodili na dve japonské mestá, **6. augusta 1945 na Hirošimu**, a o tri dni neskôr na **Nagasaki**, čím spôsobili pustošenie dovtedy nepredstaviteľných rozmerov.

Po zhodení prvej atómovej bomby vypovedali Japonsku vojnu aj Sovietsi. 14. augusta **japonský cisár** – uznajúc porážku krajiny – **oznámil kapituláciu Japonska**.

Prímerie sa oficiálne podpísalo 2. septembra. Druhá svetová vojna trvala presne šesť rokov.

Bola to najstrašnejšia vojna ľudstva všetkých čias. Straty na ľudských životoch boli nesmierne vysoké: 55 miliónov mŕtvych, dva milióny stratených a takmer 35 miliónov ťažko zranených. Materiálne škody sa dajú len odhadovať, presne zmapovať nie. Je však isté, že činia bilióny dolárov.

1. Čo bolo totožným dôvodom porážky Nemecka a porážky Japonska, ktorý rozhodol o konečnom výsledku vojny?

2. Sprav si oddelené prehľady vojenských operácií, ktoré predchádzali porážke týchto dvoch krajín! Aké rozdiely vidíš?

3. Aký mali význam konferencie v Jalte a v Postupime?

4. Ako vykreslili tieto dve konferencie nastávajúci povojnový osud sveta a v ňom aj osud našej vlasti?

Porážka hitlerovského Nemecka

vyloadenie sa v Normandii,
druhý front
Francúzsko sa oslobodí

sovietske víťazstvá
v stredovýchodnej
Európe a na Balkáne

koncentrovaný útok
proti Nemecku

pád Berlína, smrť Hitlera,
kapitulácia Nemecka

Porážka Japonska

rastúca americká letecká
a námorná prevaha

zdlhavá
čínska vojna

úspech vojenskej operácie
„žabích skokov“

zásoby Japonska
sa vyčerpávajú

atómová bomba,
japonská kapitulácia

2. september 1945: koniec druhej svetovej vojny

ZHRNUTIE

■ Vymyslíte názvy k obrázkom a kresbám, ktoré sú v zhrnutí! V ktorej lekcii kapitoly ste sa s nimi stretli? Aké udalosti alebo problémy pripomínajú tieto obrázky a kresby? Porozprávajte sa o nich podrobnejšie!



1. Preopakuj si doteraz získané poznatky! Prelisťuj si opäť lekcie! Prezri si osnovy o zhrnutí udalostí! Pripomeň si, aké udalosti a deje sa viažu k jednotlivým usmerňujúcim slovám osnovy! Ak si nespomínaš, alebo nerozumieš niektoré slovo, pozri si aj text lekcie!
2. Prečítaj si pozorne nasledujúci text na zhrnutie, potom pospájaj vymenované udalosti a obrázky v tomto zhrnutí, respektíve historické dátumy uvedené v bode 3! O udalostiach, ktorých dátumy sme vymenovali, skús povedať aj niečo viac, než sa píše v zhrnutí.

Čo predchádzalo druhej svetovej vojne a jej udalosti

V druhej polovici tridsiatych rokov sa náhle zmenili medzinárodné pomery síl. Vznikla os Berlín – Rím, potom spoločenstvo Nemecka, Japonska a Talianska. Pre prvotnú povolenosť Anglicka a Francúzska sa tieto krajiny chopili iniciatívy vo svetovej politike. Obsadili mnohé krajiny a územia bez závažnejších dôsledkov.

Kvôli uvedeným sa Hitler stával čoraz agresívnejším, a po dohode s druhým veľkým diktátorom doby, Stalinom (a po vzájomnom ohraničení si svojich záujmových sfér) spôsobil vypuknutie druhej svetovej vojny.

Vojna spočiatku prinášala úspechy pre fašistické štáty. Po krajinách, ktoré obsadili ešte v období mieru – Rakúsku, Československu, Albánsku – stali sa ich obeťami Poľsko, Dánsko, Nórsko, Holandsko, Luxembursko, Belgicko, Francúzsko, Grécko a Juhoslávia. Nemecký útok dokázal Sovietsky zväz odraziť len za cenu veľkých územných strát. Spočiatku aj Japonsko dosahovalo veľkolepé víťazstvá a obsadzovalo územia, ktoré sa veľkosťou takmer vyrovnali nemeckým územným ziskom.

Po ukončení bleskových vojen sa však začala uplatňovať väčšia hmotná sila Spojencov. V tom istom čase však Taliani, Japonci a Nemci utrpeli veľké straty. Okrem iných pri ostrove Midway (aj inde) utrpeli porážky v námorných bitkách, boli vytlačení zo severnej Afriky a Spojenci sa vylodili aj v Sicílii. Porážky v bitkách na Atlantiku, ale najmä pri Stalingrade a Kursku už predznamovali zvrät.

Následne sa začali rozpadávať spojenecké systémy. Z vojny vystúpilo Taliansko, potom Rumunsko a Fínsko. Ruský útok v roku 1944 a súčasné vylodenie Spojencov v Normandii, získanie leteckej prevahy prinútili na kolená najskôr Nemcov, úspech operácie „žabích skokov“ a najmä zhodenie atómovej bomby zas Japoncov. O osude porazených sa rozhodli víťazi, ktorí si prerozdělili svet na svojich konferenciách v Teheráne, Jalte a Postupime.

Osud našej vlasti v druhej svetovej vojne

Maďarsko sa do vojny zamotalo najmä pre svoju zemepisnú polohu a v dôsledku nespravodlivostí Trianonu.

Aby si mohlo uplatniť svoje požiadavky – mierovou cestou, na rokovaniach – muselo si hľadať podporovateľov medzi veľmocami. Keďže srdcia víťazov neobmäkčili náreky porazených, logicky sa obrátilo na tie mocnosti, ktoré rokovaniami (napr. v Mníchove) vedeli vynútiť zohľadnenie národnostných hraníc. Takto sa zrodila prvá a potom aj druhá viedenská arbitráž.

Maďarsko sa všemožne chcelo vyhnúť zapojeniu sa do vojny. Až do samovraždy predsedu vlády Pála Telekiho sa to aj dарило. Vtedy však tlak, ktorý nútil Maďarsko vstúpiť do vojny, natoľko zosilnel, že medzi rozpormi veľmocí a v danej geografickej polohe si viac nemohlo zachovať neutralitu.

V dôsledku uvedených Maďarsko najskôr utrpelo obrovské straty. Potom krajinu pustošila nemecká okupácia a spojenecké bombardovania. Po zle zorganizovanom pokuse o vystúpenie z vojny sa Maďarsko stalo bojiskom a nakoniec – ako porazená krajina – okupovaným štátom.

3. Aké udalosti patria k jednotlivým dátumom? Zopakuj, čo sme sa učili, z hľadiska chronológie aj zemepisu!

1936	(Berlín, Tokio), potom 1937 (Rím)
1936-1939	(Španielsko)
marec 1938	(Rakúsko)
september 1938	(Mníchov)
november 1938	(Viedeň)
marec 1939	(Čechy a Morava, Podkarpatská Rus)
23. augusta 1939	(Moskva, Berlín)
1. septembra 1939	(!)
november 1939	(Fínsko)
apríl 1940	(Dánsko – Nórsko)
máj – jún 1940	(západná Európa)
10. júna 1940	(Rím, Paríž)
30. augusta 1940	(Viedeň)
apríla 1941	(Belehrad – Atény – Vojvodina)
22. júna 1941	(východná Európa)
december 1941	(Moskva, Pearl Harbor)
jún 1942	(ostrov Midway)
november 1942	(El-Alamein)
november 1942	(Stalingrad)
január – február 1943	(Voronež)
2. februára 1943	(Stalingrad)
júl 1943	(Sicília, Kursk)
september 1943	(Taliansko)
november 1943	(Teherán)
19. marca 1944	(Maďarsko)
6. júna 1944	(Normandia)
23. augusta 1944	(Bukurešť)
15. októbra 1944	(Maďarsko)
december 1944	
– 13. februára 1945	(Budapešť)
február 1945	(Jalta)
30. apríla 1945	(Berlín, veliteľský bunker)
9. mája 1945	(Európa)
júl 1945	(Postupim)
6. augusta 1945	(Hirošima)
2. septembra 1945	(Tokio)





4. Otázky na prehľad a zhrnutie:

a) Čo sa stalo, ako sa stalo? Vytvor systém!

- Vymenuj najdôležitejšie bojiská! Ukáž ich aj na mape!
- Vymenuj veľmoci, ktoré stáli navzájom proti sebe!
- Spomeň aj niekoľko malých krajín, ktoré sa k nim pridali!
- Ako boli napadnuté a obsadené západné krajiny v roku 1940?
- Ako sa zmenil osud maďarského židovstva po nemeckej okupácii našej vlasti? Čo rozumieme pod výrazom holokaust?
- Ako sa vojna rozšírila roku 1941 na svetovú?
- Kedy a ako vstúpilo Maďarsko do vojny?
- Kedy a ako sa skončila vojna v Maďarsku?

b) Prečo sa tak stalo? Dôvody, dôsledky, súvislosti:

- Aké súvislosti boli medzi vypuknutím svetovej vojny a Mnichovom, respektíve medzi vypuknutím svetovej vojny a nemecko-sovietskym paktom o neútočení?
- Čo boli hlavné dôvody počiatočných nemeckých víťazstiev a porážok Spojencov?
- Prečo sa zmenila vojenská situácia v roku 1943? Môžeš vymenovať aj viacero dôvodov!
- Prečo sa darilo spočiatku odkladať vstup do vojny a prečo sa tomu nakoniec nepodarilo vyhnúť?
- Aké mala dôvody nemecká okupácia z roku 1944 a aké mala následky?
- Prečo bolo nevyhnutným záujmom Maďarska, aby dokázalo úspešne vystúpiť z vojny? Vymenuj viaceré dôvody!
- Aká je súvislosť medzi tým, ako sa Maďarsko dostalo do vojny a vrátením územia?

c) Hodnot', dokáž, vyvráť! Vyzdvihni podobnosti a rozdiely!

- Porovnaj prvé tri roky a posledné tri roky vojny! Aké podobnosti a aké rozdiely vidíš?
- Zhodnot', ako obstálo Anglicko, ako aj rolu Sovietskeho zväzu a Spojených štátov vo vojne!
- Dokáž, že v druhej svetovej vojne – ešte viac, než v prvej – zohrávala rozhodujúcu úlohu hospodárska výkonnosť krajín!
- Vyvráť, že vstup do vojny bol záujmom Maďarska!
- Hodnot'! Nakoľko bolo oprávnené alebo neoprávnené, že Maďarsko po nemeckej okupácii Spojenci nepokladali za okupovanú krajinu, ale za krajinu spolupracujúcu s Nemcami?
- Dokáž alebo vyvráť, že „oslobodenie“ našej vlasti bolo zároveň aj začiatkom jej novej okupácie!

IV. GLOBALIZUJÚCI SA SVET

ÚVOD

Po vojne sa mocenské pomery opäť zmenili. Z radov víťazov sa vynímali dve supervelmoci: Spojené štáty a Sovietsky zväz. Zónu svojho vplyvu si rozšírili na porazené krajiny, a na štáty, ktoré stáli síce na strane víťazov, ale potrebovali pomoc, čím svet rozdelili na dve časti: vznikli navzájom proti sebe stojace bloky „západných“, demokratických a „východných“ diktátorských štátov.

Začala sa ďalšia súťaž v zbrojení, ktorá nadobudla obrovské rozmery. Svet sa takmer pätnásť rokov rútil naproti novej vojne, ktorá mohla byť ničivejšia, než všetky predošlé. Nakoniec však zvíťazil zdravý rozum a obe proti sebe stojace strany sa dohodli o obmedzení zbrojenia a usilovali sa o mierové spolužitie.

Vtedy začali silnieť globalizačné procesy. Pestré hospodárske vzťahy, rozvoj informatiky a výpočtovej techniky nemohli zamedziť ani najprísnejšie strážené hranice. Krajiny, ktoré nemali dostatok hospodárskej a duchovnej sily, zaostávali v súťaži. Predstih rozvinutého sveta (bohatého Severu) rástol, chudobné krajiny (zaostalý Juh) sa stali ešte chudobnejšími, boli ešte viac vydané napospas osudu. Aj zle hospodáriaci východný blok zaostával za Západom, ktorý bol lepšie zorganizovaný, lepšie zužitkoval ľudskú tvorivú silu a svojim občanom zabezpečoval väčší blahobyť. V konečnom dôsledku to viedlo k rozpadu východného bloku.

Zanikla rozpoltenosť sveta v smere Východ – Západ. Pritom však protiklad medzi Severom a Juhom pretrváva, dokonca sa zdá, akoby silnel. To je nebezpečné, pretože medzičasom vznikol taký globálny poriadok, v ktorom udalosti na jednom bode zeme gule vplývajú na osud iných oblastí sveta. Vyriešenie globálnych problémov pritom už nie je zodpovednosťou a úlohou jednotlivých štátov, ale celého sveta.

Odporúčaná literatúra:

Kovács Gábor: *XX. század. Történelmi olvasókönyv.* Nemzeti Tankönyvkiadó.

A modern századvég, amiben élünk. Új képes történelem. Larousse – Officina Nova, Bp., 1996.

Mai világunk. Gondok és örömök. Új képes történelem. Larousse – Officina Nova, Bp., 1996.

Fischer Ferenc: *A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941–1991).* Ikva Kiadó, 1993.

Fischer Ferenc: *A megosztott világ politikai atlasza.* Ikva Kiadó, 1996.

A XX. század krónikája. Officina Nova Kiadó, Bp., 1996. (Obdobie 1945–1994, rokov, od strany 670.)

Rubicon 1999/3. (Oroszország, strany 42–46)

Rubicon 2002/9–10. (A jaltai rendszer. Európa a világháborútól az Unióig)

História 1994/1. (A háborús bűnökről, 1945–1993.)

Ezredforduló 2001/3. (Tanulmányok az Európai Unióról)

28. NAŠA ZEM PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE. OSN. DVOJPÓLOVÝ SVET



Logo OSN

Predchodcom **OSN** (po anglicky: United Nations Organization – UNO alebo UN) bola Spoločnosť národov založená v roku 1919. Spojenci sa v roku 1944 rozhodli (na konferencii v Dumbarton Oaks), že Spoločnosť národov vystrieda OSN.

Úloha Bezpečnostnej rady: Päť stálych členov Bezpečnostnej rady, Spojené štáty, Francúzsko, Čína, Veľká Británia a Sovietsky zväz (respektíve Rusko, ktoré nastúpilo na jeho miesto) má osobitné výsady: môže vzniesť veto voči ktorémukoľvek rozhodnutiu. V takomto prípade sa rozhodnutie nemôže vykonať. V prípade jednotného stanoviska však rozhodnutie Bezpečnostnej rady môže mať za následok aj ozbrojený zásah voči porušovateľovi mieru.

Miery uzatvorené neskôr: S Japonskom bola mierová zmluva uzatvorená až v roku 1951, v San Franciscu ju podpísalo 48 krajín (Sovietsky zväz nie). S Nemeckom západné mocnosti ukončili vojnový stav v roku 1951, Sovietsky zväz v roku 1955. Postavenie Rakúska usporiadali v roku 1955 Štátnou zmluvou: medzi svojimi hranicami z roku 1938 sa stalo samostatnou republikou a veľmocí uznali jeho neutralitu.

VZNIK ORGANIZÁCIE SPOJENÝCH NÁRODOV

Vojna sa ešte neskončila. Spojenci však – vo veľkej zhode – začali budovať nový povojnový svet. Na udržanie nastávajúceho mieru vytvorili svetovú organizáciu. Takto vznikla v **júni roku 1945 v San Franciscu Organizácia spojených národov (OSN)**, ktorej zakladajúcu listinu (chartu) podpísalo 52 štátov. V súčasnosti je OSN najviac uznávanou medzinárodnou organizáciou Zeme.

Ako hlavný cieľ OSN jej charta **uvádza udržanie mieru a bezpečnosti** mierovými nástrojmi. **Jej najdôležitejšie orgány: Valné zhromaždenie**, usporiadané raz ročne za účasti všetkých členských štátov, ktoré prerokuje aktuálne otázky, **Sekretariát** zodpovedný za výkon vynešených rozhodnutí (na čele s generálnym tajomníkom OSN), respektíve **Bezpečnostná rada**, ktorá zasadá v prípade porušenia, ohrozenia mieru.

Do súčasnosti sa počet členov OSN strojnásobil. Práce ročne zvolávaného Valného zhromaždenia sa zúčastňujú aj delegáti našej vlasti.

■ *Kedy, v akej forme ste sa naposledy stretli s názvom OSN v televízii alebo v rozhlase?*

■ *Vo svojom pracovnom zošite alebo v inom prameni môžete podrobne skúmať organizačnú štruktúru OSN.*

UZATVORENÉ MIERY

Miery sa po druhej svetovej vojne uzatvorili **vo februári 1947 v Paríži**. Víťazní Spojenci **uzatvorili mier s Talianskom, Rumunskom, Bulharskom, Maďarskom a Fínskom**. (Nevedeli sa dohodnúť o Nemecku, Rakúsku a Japonsku, preto s týmito štátmi zatiaľ neuzavreli mier a ich územia zostali okupované.)

Pri uzatváraných mieroch – rovnako ako po prvej svetovej vojne – boli určujúce záujmy veľmocí. **Krajiny, ktoré mier podpísali, dostali späť svoje skoršie hranice pred vojny**. Versailleské mierové zmluvy – i keď podľa mnohých boli pôvodcami novej svetovej vojny – nepreskúmali.

Najväčším víťazom uzatvárania mieru sa stal Sovietsky zväz, pre ktorého schválili jeho hranice z roku 1940. Stalin si teda nielenže ponechal, čo získal na základe tajného dodatku nemecko-sovietskeho paktu o neútočení, ale svoje územie a vplyv aj rozšíril. V dôsledku tohto mieru totiž pobaltské štáty (Estónsko, Lotyšsko a Litva) boli začlenené do Sovietskeho zväzu.

Poľsku poskytli odškodnenie za Sovietmi zabraté územia na úkor Nemcov: jeho **celé územie sa posunulo**

o 200-300 kilometrov západnejšie. Nemci, ktorí tu predtým žili, utiekli, alebo väčšinu z nich presídlili.



Etnické čistky: Povoynové usporiadanie pomerov – vzhľadom aj na poľských presídlencov, ako aj na Nemcov, ktorých vysídlili z rôznych krajín (predovšetkým z Československa) – znamenalo mimoriadne veľké etnické čistky. Najmä v tých oblastiach, kde nevzali do úvahy etnické hranice, ale vyznačili nové hranice a národnosti, ktoré sa dostali poza tieto hranice, vyhnali z ich rodiska, stáročného bydliska.

Pražskí Nemci vykonávajúci nútené práce. Po vojne mnohé krajiny považovali svojich nemeckých občanov za zradcov a chceli sa ich zbaviť. Do roku 1946 z Česka vysídlili viac než 2 miliónov Nemcov.

MOCENSKÉ PRESKUPENIE

Vojna zmenila predchádzajúce mocenské štruktúry a pomery síl.

Nemecko, Taliansko a Japonsko utrpeli úplnú porážku. Ich územia obsadili Spojenci. Ich vojenský priemysel a vojská demilitarizovali. **Stratili svoje bývalé postavenie svetových mocností.**

Nemohli sa tešiť ako skutoční víťazi ani Anglicko a Francúzsko. Obe krajiny utrpeli také rozsiahle vojnové straty, že riadenie svetovej politiky museli prepustiť dvom veľmociam, ktoré sa stali silnejšími, než boli oni. Paralelne s tým **sa otriasli** a rozpadli **ich** niekdajšie **koloniálne ríše**, i keď vzťahy s kolóniami aj naďalej pretrvávali, najmä v oblasti obchodu.

Sovietsky zväz a Spojené štáty pritom nesmierne zosilneli, **stali sa** takzvanými **superveľmocami**. Na javisku svetovej politiky sa navyše objavila aj Čína, ktorá zvíťazila v zápase s Japonskom.

Uvedené fakty od základov zmenili rovnováhu síl veľmocí našej Zeme, ktorá sa vytvorila počas predchádzajúcich storočí. Riadenie medzinárodnej politiky definitívne prevzali Spojené štáty a Sovietsky zväz, ktoré navzájom súperili a postupne sa dostali do protikladu. **Svet sa stal dvojpólovým.**

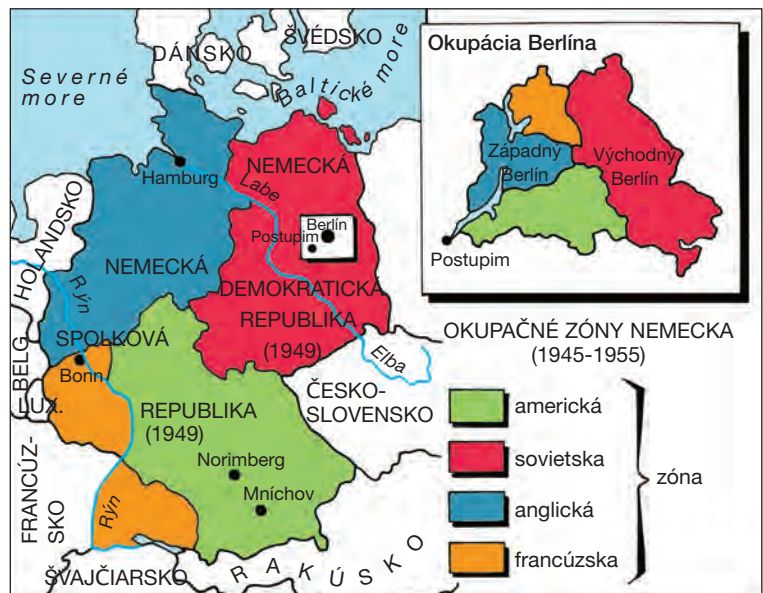
■ *Ktoré boli vedúce veľmoci našej Zeme pred vypuknutím druhej svetovej vojny? Aké mocenské zoskupenia vytvorili? (Pomôže tabuľka v 22. lekcii.)*

Čínu podľa jej územia a počtu obyvateľov mnohí už aj predtým radili medzi veľmoci. Kým však značnú časť jej územia okupovali Japonci, a takmer nemala priemysel, jej slová mali nanajvýš váhu stredne silného štátu.

Význam Európy poklesla: Európa, ktorá v predchádzajúcich storočiach rozhodovala o svetovej politike, nezávisle na tom, ktorá európska krajina patrila medzi víťazov a ktorá medzi porazených, vypadla z radu kormidelníkov sveta.



Keď sa rozdelenie Európy začalo aj formálne. Plagát popularizujúci Marshallov plán. Veľkú americkú pomoc západná Európa prijala, ale krajiny východného bloku ho na Stalinov príkaz odmietli



Okupačné zóny Nemecka (1945-1955)

ZAČIATOK ROZDELENIA SVETA

Ani uzatváranie mieru, ani jemu predchádzajúce medzinárodné konferencie neprebiehali hladko. Až **po zdĺhavých diskusiách** schválili nové hranice Poľska. Ťažké spory viedli aj o tom, či má byť Nemecko rozdelené alebo nie. Aký veľký by mal byť rusko-sovietsky vplyv vo východnej Európe?

Na problémy Spojenci nenachádzali spoločné riešenie, alebo našli len čiastkové riešenia. Preto **západniari vzdali ďalšie hľadanie možností spolupráce**. Na záchranu Európy, ktorá sa vo vojne oslabil a dostala na okraj hospodárskeho zrútenia, pred politickým úpadkom **Spojené štáty schválili Marshallov plán**. V rámci neho Amerika poskytla Európe finančnú pomoc v nevídanom rozsahu. Tým otvorila cestu kontinentu k najtrvalejšiemu a najsilnejšiemu **hospodárskemu rozmachu** všetkých čias. Začalo sa utváranie európskeho hospodárskeho spoločenstva, čo viedlo až ku vzniku Organizácie pre európsku hospodársku spoluprácu.

Stalin sa obával, že ak sa východoeurópske krajiny zapoja do Marshallovho plánu, môžu vyklížiť zo zóny jeho vplyvu. Preto vystúpil proti prijatiu americkej pomoci a **zabránil tomu, aby sa krajiny pod silným sovietskym vplyvom mohli pripojiť k plánu pomoci**. Namiesto toho v roku 1949 vytvoril vlastné hospodárske zoskupenie, **RVHP** (Radu vzájomnej hospodárskej pomoci), ktorá sa – neúspešne – pokúšala o súperenie so západným hospodárstvom. Týmto sa svet hospodársky (a paralelne aj politicky) rozpadol na dve časti.

Obe mocenské zoskupenia čoskoro vytvorili aj vojenské spojenectvá. Takto vzniklo v roku 1949 **NATO**, západný blok, a o niekoľko rokov **neskôr** (v roku 1955) **Varšavská zmluva**, vojenská organizácia východného bloku.

Slabosť RVHP bola v tom, že spojila krajiny zničené vojnou, ktoré aj predtým stáli na slabých nohách. Pritom Sovietsky zväz, i keď si žiadal a aj prijal vedúcu úlohu, okrem dodávok surovín nevedel poskytnúť pomoc k technickej obnove.

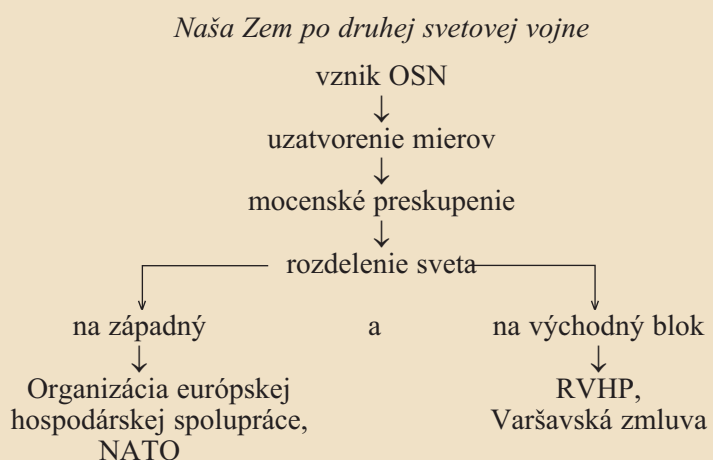
Do týchto zapojili aj dva nemecké štáty, ktoré vznikli koncom štyridsiatych rokov. Nemecko sa totiž rozpadlo na dve časti pozdĺž okupačných zón západných Spojencov a Sovietskeho zväzu: na demokraticky sa rozvíjajúcu Nemeckú spolkovú republiku (NSR, 1948) na západe a na Nemeckú demokratickú republiku na východe (NDR, 1949), ktorá bola nútená prijať sovietsky vzor.

Tak NATO, ako aj Varšavská zmluva vznikli pôvodne ako obranné organizácie, zároveň však zabezpečovali trvalú prítomnosť dvoch superveľmocí v spojeneckých krajinách, čím umožnili napadnutie druhej strany (americké základne na Západe, niekoľko miliónové sovietske vojsko vo východných krajinách).



Plagát NATO s vlajkami členských štátov. ■ Jeho nápis: „Ostražitosť je cenou za slobodu“ ►

1. Akú úlohu zohráva OSN v našej súčasnosti? Povedzte aj praktické príklady!
2. Ako, prečo sa po skončení vojny dostalo riadenie svetovej politiky do nových rúk?
3. Hodnot' uzatvorené miery! Prečo sa zmenili hranice Poľska?
4. Na ktorých územiach sveta zohrávali vedúcu úlohu Spojené štáty a kde Sovietsky zväz?
5. Ako sa začalo rozdelenie Zeme na dve časti? ?



29. „SLOBODNÝ SVET“ A KOMUNISTICKÉ DIKTATÚRY. 15 ROKOV STUDENEJ VOJNY

DVOJPÓLOVÝ SVET

Vznikom dvojpólového sveta sa vytvorili dva, navzájom protikladné svetové systémy. Bola to jednak skupina demokratických štátov pod vedením Spojených štátov amerických, a na druhej strane blok komunistických diktatúr riadených Sovietskym zväzom. Vzťahy dvoch protikladných systémov 15 rokov charakterizovala studená vojna, ktorá krajiny dostala takmer na prah tretej svetovej vojny.



Americké noviny takto znázornili dobové mocenské pomery ►

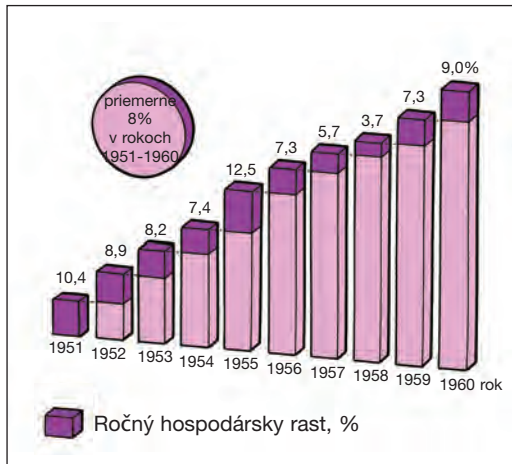
„SLOBODNÝ SVET“: BLAHOBYT A UPLATŇOVANIE
ĽUDSKÝCH PRÁV A OBČIANSKÝCH SLOBÔD

Pre Západ, „slobodný svet“, bolo príznačné **uplatňovanie ľudských práv a občianskych slobôd, teda politicky demokracia**. Vedúcich predstaviteľov štátu a jeho riadiace orgány volili občania. Mohli si uplatňovať svoje práva na združovanie, zhromažďovanie, existovala sloboda slova a tlače, sloboda vyjadrovania, svedomia a vierovyznania.

Moc a prežitie po sebe idúcich vlád záviseli od dobrého vedenia štátu, **od získania dôvery a hlasov ľudí**. Preto vlády dbali o bezpečie životov a majetku. Usilovali sa o zlepšenie školstva, zdravotnej a sociálnej starostlivosti. A keďže aj hospodárstvo fungovalo dobre, veľmi **rýchle rástla životná úroveň**.

Vznikol tzv. **štát blahobytu, spotrebná spoločnosť**. Tu väčšina ľudí už nežila v predtým príznačnej chudobe a nemala len najnevýhnutnejší majetok, ale mala peniaze aj na nákupy a aj ponuka tovarov bola veľmi pestrá.

Na Západe **väčšina ľudí, ktorí mali zamestnanie, žila vo všeobecnom blahobyte**. Vo svojej domácnosti mala spotrebiče a stroje, jazdila na aute, a jej plat nevystačil len na holé živobytie, ale aj na cestovanie, dovolenku, kultúrny život na dobrej úrovni (nákup kníh, návšteva divadiel, koncertov atď.). Toto sa stalo veľmi lákavým pre obyvateľov komunistických diktatúr, ktorí žili v celkom iných podmienkach.



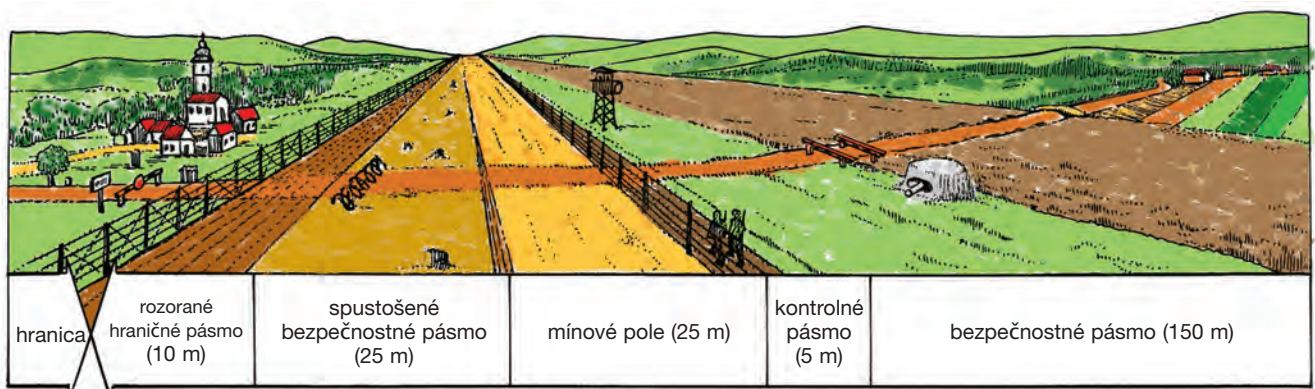
Nemecký hospodársky zázrak. Rast ekonomiky Nemecka v rokoch 1951-1960

VÝCHODNÝ BLOK: KOMUNISTICKÉ DIKTATÚRY

Pre komunistické diktatúry bol príznačný systém štátostrany. **Komunistická strana** potom, ako si ruskou pomocou, násilím alebo podvodom získala **moc, už ju nepustila z rúk**. Zlikvidovala ostatné strany. Zrušila slobodu slova, tlače a združovania. Ak aj boli voľby, **hlasovať sa dalo len na kandidátov strany**. Vedúcich štátu – podľa vôle Moskvy – určovala strana. Oni riadili štát tak, aby slúžili sovietskym záujmom.

Kto sa postavil na odpor systému, dostal sa do väzenia, internačného tábora, mnohých odsúdili na smrť. Vytratila sa bezpečnosť života a majetku. **Panovalo ovzdušie strachu**.

Hraničné pásmo niekde medzi štátmi z východného a západného bloku



Nechceli odstrániť ani všeobecnú chudobu. **Výroba** síce rástla, **neslúžila** však **blahobytu**, **ale zbrojeniu**, ktoré nadobúdalo obrovské rozmery. Preto sa v komunistických krajinách ustálila **nedostatková ekonomika**.

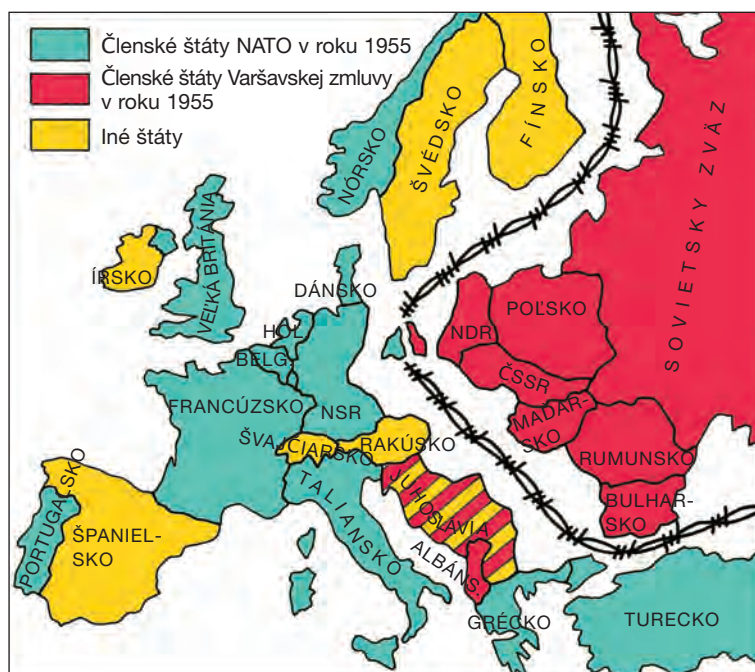
Nikdy z ničoho nemali dostatok tovaru. Nezamestnanosť síce zrušili vďaka obrovským stavbám, zbrojeniu a všeobecnej pracovnej povinnosti, životná úroveň však zostala oveľa nižšia, než bola v slobodnom svete. Aby rozdiely neboli príliš viditeľné, hranice uzavreli „železnou oponou“. Svojim občanom zakázali cestovať na Západ a ich triezve videnie chceli zacloniť propagandou oslavujúcou marxizmus.

SPUSTENIE ŽELEZNEJ OPONY. ZAČIATOK STUDENEJ VOJNY

V rokoch 1946-1947 sa začalo a v prvej polovici 1960-tých rokov sa skončilo to obdobie rozdelenia sveta na dve časti, ktoré je v histórii známe pod názvom **studená vojna**. Jeho hlavným príznakom je značné **napredovanie komunistických strán** usilujúcich sa o diktatúru a **posilnenie sovietskeho vplyvu už aj vo svetovom meradle**. Slobodný svet chcel komunistickú rozpínanosť zastaviť bez väčšej vojny, dokonca podľa možnosti bez ozbrojeného konfliktu.

Prezident Spojených štátov **Truman** už v roku 1947 vyhlásil: **je ochotný poskytnúť vojenskú a hospodársku pomoc** tej slobodnej krajine, ktorú komunisti ohrozujú znútra (ozbrojené prevzatie moci) alebo zvonka (vojenský útok), to bola tzv. **Trumanova doktrína**.

Stalinova odpoveď na Trumanovu doktrínu bola mimoriadne tvrdá a neľútostná. V krajinách pod jeho vplyvom sa snažil – tak prostredníctvom komunistických strán, ktorým pomohol dostať sa k moci, ako aj inými prostried-



Berlínsky múr

„Padol tieň na javisko, ktoré nedávno bolo osvetlené víťazstvom Spojencov. [...] Od Štetína pri Baltiku po Terst pri Jadrane sa spustila krížom cez kontinent železná opona. Za touto čiarou ležia všetky hlavné mestá starobylých štátov strednej a východnej Európy. Varšava, Berlín, Praha, Viedeň, Budapešť, Belehrad, Bukurešť a Sofia. Všetky tieto slávne mestá a národy spadajú do sovietskej sféry, a nielen pod sovietsky vplyv, ale aj pod stále sa zvyšujúcu kontrolu Moskvy. [...] Komunistické strany, ktoré v týchto východoeurópskych štátoch boli pomerne maličké, pozdvihli k moci, [...] a tieto strany sa teraz usilujú o to, aby získali totálnu kontrolu.“
 (Prejav Churchilla vo Fultone v roku 1946)

Vykonštruované procesy: Aby sa juhoslovanský príklad nezačal šíriť, Stalin nariadil čistky v komunistických stranách socialistického bloku. Vo vykonštruovaných procesoch doby popravili mnohých medzinárodne známych komunistických vodcov. Tak napríklad Maďara *Lászlóa Rajka*, Čecha *Rudolfa Slánskeho*, Bulhara *Trajča Kostova*. (Vykonštruovanými sa nazývali procesy, v ktorých vopred naplánovali výpovede aj rozsudky. Obžalovaní po často mesiace trvajúcom týraní a podávaní injekcií sa už ku všetkému priznali.)

kami – **urýchliť likvidáciu protikomunistických politických strán.** Často sa to dialo najkrutejším spôsobom a **porušujú medzinárodné dohody. Moc prevzali vlády hlásajúce diktatúru proletariátu.** (Rýchlu premenu vynútili zatknutím, odvečením a neraz aj odsúdením na smrť politikov zastávajúcich západné hodnoty.)

Následne Sovietsi uzavreli hranicu, ktorá oddeľovala územia rozdeleného Nemecka, kým západný sektor Berlína ohraničili blokádou.

Paralelne s berlínskou blokádou – na sovietsky návrh – aj ostatné socialistické krajiny uzavreli svoje hranice so Západom. **Spustila sa železná opona,** takmer 300 kilometrov dlhá hranica zabezpečená technickými zariadeniami (rozložené míny, prekážky z drôtov atď.), cez ktorú bol prechod takmer nemožný. Súčasne s tým sprísnil aj vydávanie pasov a víz. **Medzi Západom a Východom zaniklo takmer každé spojenie.**

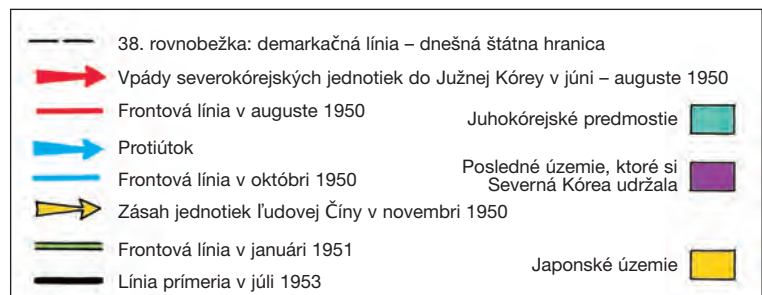
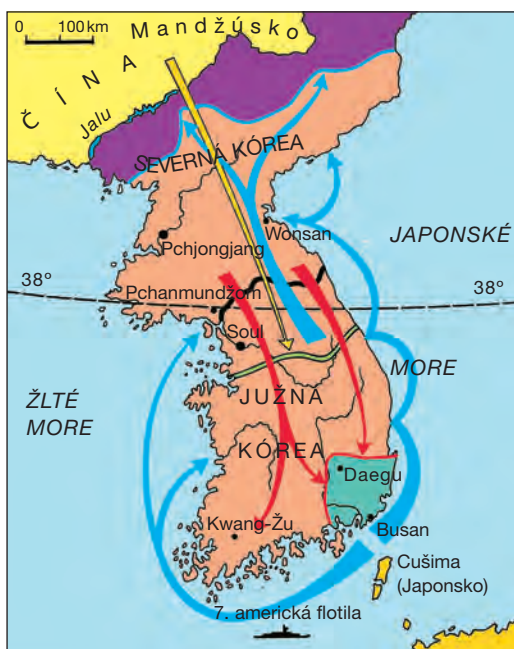
Keďže Tito, hlava juhoslovanskej strany a juhoslovanského štátu, **chcel zachovať svoju samostatnosť voči Stalinovi,** komunistickú Juhosláviu taktiež zaradili medzi nepriateľov.

HORÚCE MOMENTY STUDENEJ VOJNY

V roku 1950 v **Kórei** rozdelenej na dve časti **studená vojna prešla do horúcej vojny.** Komunistami vedená Severná Kórea sa totiž pokúsila obsadiť Južnú Kóreu, ktorá stála pod vplyvom Spojených štátov.

Keď sa začal útok, Bezpečnostná rada rozhodnutím OSN umožnila zákrok vojenských jednotiek tvorených zväčša Američanmi. Tieto potlačili vojakov Severnej Kórey, ktorých však zachránil zákrok čínskych „dobrovoľníkov“. (Čína vtedy už patrila do komunistického bloku.) **Kórejská vojna sa nakoniec v roku 1953, v čase Stalinovej smrti, skončila prímerím, približne pozdĺž východiskových hraníc (38. rovnobežka).**

Najhorúcejším momentom studenej vojny bola **kubánska raketová kríza** v roku 1962. **Sovietsky zväz začal budovať raketové základne** v jedinom štáte na americkom kontinente, ktorý patril do sovietskeho bloku, **na Kube** vedenej Fidelom Castrom, bol však blízko k južným hraniciam Spojených štátov. Američania to odhalili a považovali za veľmi nebezpečnú hrozbu pre ich krajinu.



Kórea, kde nebola len studená vojna, ale až do smrti Stalina prebiehala aj horúca

Americká vojenská flotila sa vyplavila, aby v prípade potreby aj zbraňami zabránila dovozu ďalších rakiet na Kubu, ruské lode sa však na poslednú chvíľu vrátili. O krátky čas **konflikt vyriešili pri rokovacom stole: na Kube nezostali sovietske rakety.**

ZAČIATOK „ODMÄKU“

Kubánska raketová kríza upozornila ľudstvo, ako blízko sa dostalo k tretej svetovej vojne, ktorá by jadrovými zbraňami zničila všetko.

Pod vplyvom týchto poznatkov **vytriezveli aj vedúci predstavitelia supervel'mocí.** Začali hľadať spôsob, ako predísť podobným prípadom a ako ukončiť studenú vojnu.

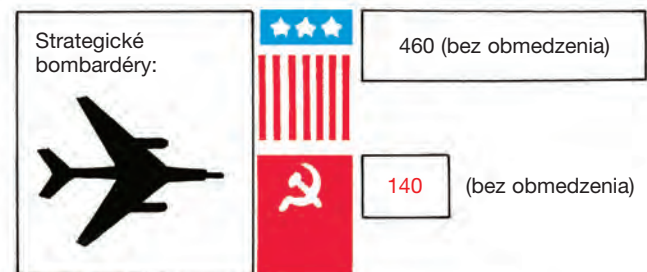
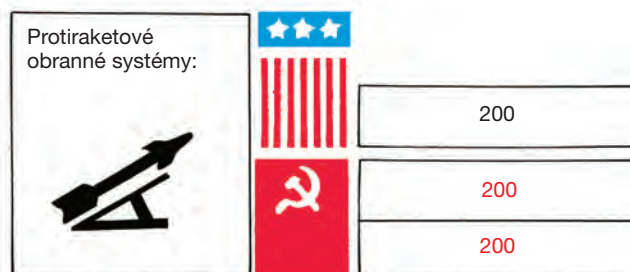
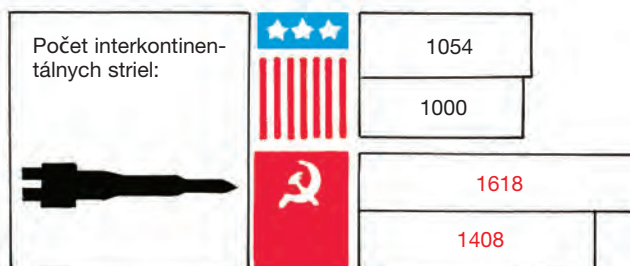
Medzi Washingtonom a Moskvou bola zriadená tzv. „horúca linka“ (priame telefónne spojenie), pomocou ktorej mohli najvyšší predstavitelia krajín komunikovať navzájom priamo.

Spojené štáty, Sovietsky zväz a Anglicko podpísali dohodu o obmedzení skúšok jadrových zbraní, v ktorej sa zriekli jadrových pokusov vo vzduchu a pod vodou. Začali sa vzájomné návštevy vedúcich predstaviteľov dvoch supervel'mocí. V roku 1969 sa začali rokovania o vzájomnom obmedzení strategických zbraní (zmluva SALT). Táto séria rokovaní sa síce predĺžila, ale v konečnom dôsledku bola úspešná. Prvú zmluvu SALT podpísali v roku 1972.



„Atómová bomba skočí do rečí!“ Karikatúra súťaže v zbrojení ■ Pozri si karikatúru! Má atómová bomba pravdu?

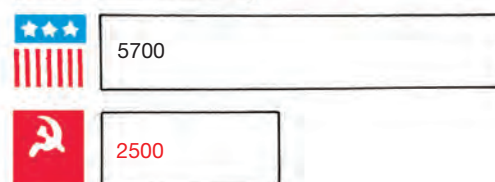
Počas prípravy zmluvy SALT už bolo citeľné, že sa vzťahy Sovietskeho zväzu – kvôli hraničným sporom – výrazne zhoršili aj s Čínou. Zbliženie sa s Amerikou sa takto javilo ako žiaduce na zabránenie prípadnej čínsko-americkej spolupráci.



Americké rakety boli väčšinou vybavené viacerými hlavicami (nanajvýš desiatimi)

Sovietske rakety vybavené trojitými výbušnými hlavicami

USA 5700 atómových hlavic
ZSSR 2500



Zmluva SALT v číslach ■ Pozrite si obrázok! V ktorých oblastiach (pri ktorých armádnych zložkách) sa zastavila súťaž v zbrojení a v ktorých mohla pokračovať?

30. TRETÍ SVET

■ *Prezrite si doterajšie učivo! Ktoré krajiny patrili v období studenej vojny do svetového systému riadeného Spojenými štátmi a nad ktorými mal vplyv Sovietsky zväz?*

■ *Vymenujte také štáty, ktoré nepatrili do žiadneho bloku!!*

■ *Prediskutujte, čo môže znamenať výraz „nezúčastnené krajiny“!*



Ozbrojený africký bojovník za slobodu

NEZÚČASTNENÉ KRAJINY

Kým dve supervelmoci a dva svetové systémy viedli proti sebe svoju studenú vojnu, vo svete prebehol aj ďalší veľmi významný proces. **Od dvoch mocenských blokov sa čoraz výraznejšie vzdaloval „tretí svet“.** Bývalé krajiny uvrhnuté do koloniálneho alebo polokoloniálneho postavenia sa oslobodili spod skoršej nadvlády a získali svoju plnú štátnu suverenitu. Spoločne tvorili novú silu vo svetovej politike: skupinu nezúčastnených štátov.

Do tejto skupiny patrilo veľmi veľa národov a štátov. Krajiny Čiernej Afriky, národy arabského sveta na rôznom stupni vývoja. Také štáty s bohatou historickou minulosťou, ako India, Čína, alebo Zadá India a Indonézia, ktoré sa snažili nájsť si svoje uplatnenie. Ale v podstate sem patrili aj krajiny Latinskej Ameriky.

Tieto krajiny – až na malé výnimky – boli veľmi chudobné a mali málo rozvinutú (vojenskú) techniku. Ale ako silneli, vytvárali si priateľské skupiny a stali sa účastníkmi svetovej politiky.

OSLOBODENIE ČIERNEJ AFRIKY

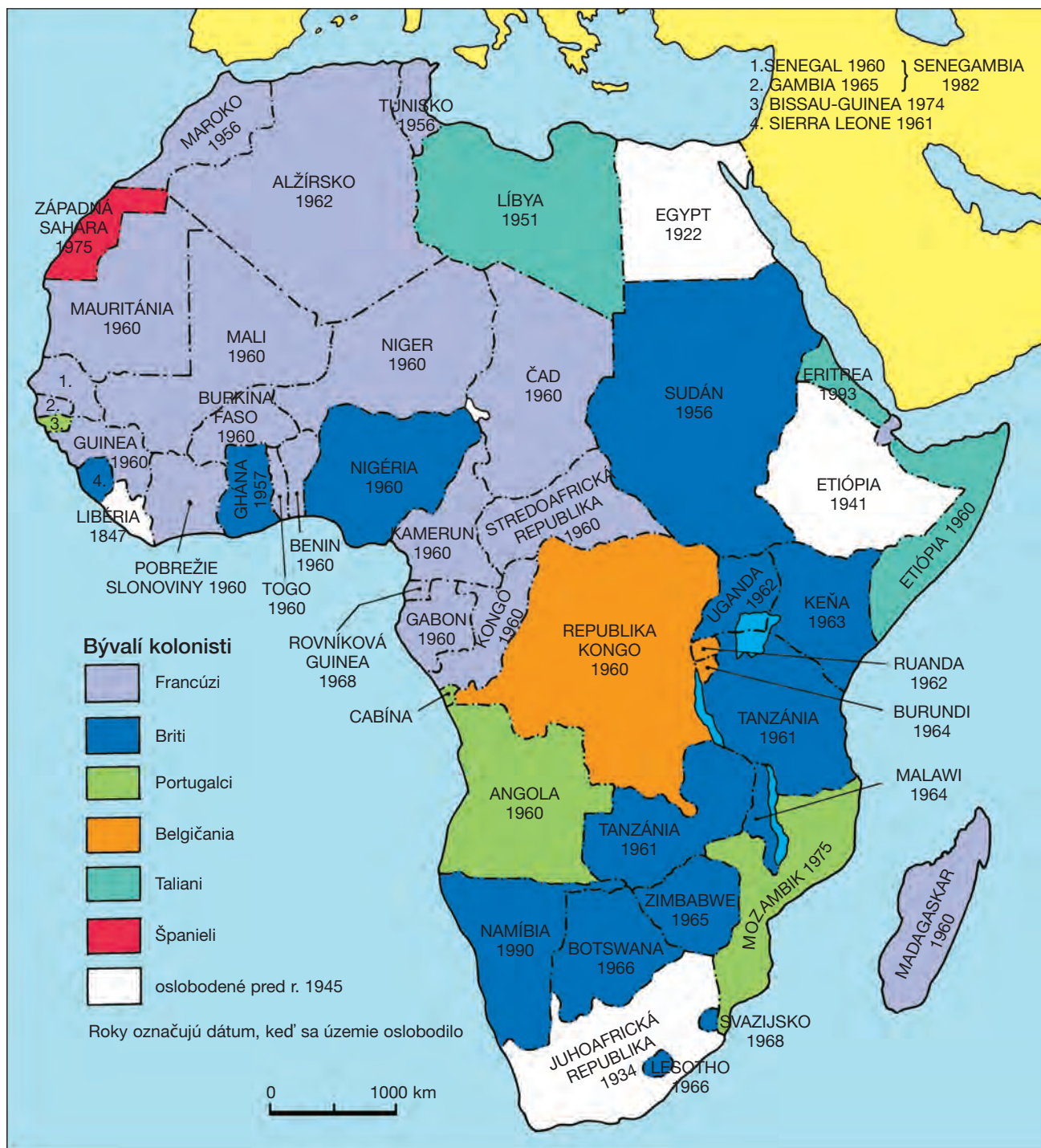
Až do 20. storočia najťažší **koloniálny útlak** dopadol na Čiernu Afriku, teda na africké územie obývané černochochmi južne od Sahary.

Hlavnými pánmi tohto územia boli **Anglicko a Francúzsko**, ale významné územia mali aj viaceré malé európske štáty: Belgicko, Portugalsko, Španielsko a Taliansko.

Po svetovej vojne bolo nútené zriecť sa svojich majetkov porazené Taliansko. Potom v časovom slede



Následok vnútorných (často krvavých) vnútorných vojen: utečenecký tábor na hranici medzi Rwandou a Tanzániou (1994). Zásobovanie utečencov potravinami a liekmi je nákladným a nebezpečným poslaním charitatívnych organizácií.



nasledovali **Anglicko a Francúzsko**, ktoré však – súc klasickými kolonizátormi – našli riešenie, ako ísť, aby predsa pritom mohli zostať. Prepracovali svoje ústavy. **Poskytli úplnú slobodu a suverenitu** krajinám, ktoré to chceli. Pritom však ekonomickými a inými prostriedkami (zóny franku a libry) **dosiahli, aby sa väčšina týchto krajín nevzdialila od nich**, aby boli naďalej previazané tisíckami nití.

Najneskôr sa oslobodili kolónie malých štátov. Tieto sa aj prakticky stali úplne nezávislými štátmi. Kým sa blížili k jednej alebo druhej mocenskej skupine, často viedli aj krvavé vnútorné boje.

Oslobodenie afrického kontinentu ■ **Pozrite si mapu!** O čom svedčia roky v nej uvedené?

■ **Sledujte africké udalosti v správach!** Prebieha na území kontinentu vojna, občianska vojna? Akým problémom musia čeliť tunajšie krajiny a aké výsledky dosiahli?

ARABSKÝ SVET A IZRAEL

K arabskému svetu patrí severná Afrika a Blízky Východ (Irán už nie). Na tomto obrovskom území s rýchlo rastúcim počtom obyvateľstva boli najsilnejšou súdržnou silou islam (mohamedánska viera), arabský jazyk a kultúrne podobnosti. (Počet islamských krajín je pritom oveľa vyšší – stačí spomenúť Irán, Turecko a Indonéziu.)

Arabský svet však nie je vždy jednotný. Sú medzi nimi parlamentné republiky (napr. Egypt, Alžírsko), monarchie (napr. Saudská Arábia) a až do Arabskej jari boli aj mnohé diktatúry (napr. Líbya).

Arabské krajiny niekedy aj medzi sebou viedli ťažké boje. Je dosť silný aj protiklad medzi rôznymi náboženskými prúdmi v rámci islamu (napr. sunnitami a šiitmi, fundamentalistickými skupinami).

Osud arabského sveta bol mimoriadne zaujímavý. Arabský svet nezápasil s takou hlbokou chudobou, ako napr. Čierna Afrika. Totiž väčšina štátov patriacich do tejto skupiny je mimoriadne **bohatá na ropu** (tu sa nachádza takmer polovica zásob ropy sveta). To umožňovalo, aby arabské krajiny **využívali svoju ropu niekedy ako zbraň v záujme dosiahnutia svojich politických cieľov**. Napríklad ropná kríza, ktorú v sedemdesiatych rokoch nechali tieto krajiny vypuknúť, ovplyvnila hospodárstvo celej našej Zeme.

Súčasne s tým v celom arabskom svete spôsobilo značnú krízu, že ani pomocou svojich príležitostných spojenectiev nedokázali prekonať malý židovský štát, **Izrael**, čerstvo vytvorený na palestínskych územiach, ktorý úctyhodnou odvahou a odvážnosťou **ubránil svoju nezávislosť aj v štyroch vojnách**, neskôr sa dokonca stal krajinou s rozkvitajúcou ekonomikou a kultúrou. (K tomu dostal významnú podporu od židovstva žijúceho roztrúsene po svete ako aj od Spojených štátov.)



Egyptský prezident Nasser, ktorý zoštátnil Suezský prielav a demonštranti podporujúci Nasserovu politiku samostatnosti



Kibuc v Izraeli. Pristáhovanci hľadajúci nový domov vytvárali takéto výrobné a spotrebné spoločenstvá. Opätovné osídlenie Palestíny Židmi viedlo k arabsko-izraelským vojnám

INDIA

Druhá najväčšia mocnosť tretieho sveta, India, si vydobyla svoju nezávislosť za cenu zdĺhavých bojov. Moc Anglicka najprv podkopalo **Gándhího** hnutie, potom pokles prestíže, ktorý ríša utrpela počas druhej svetovej vojny, až nakoniec masové hnutia po druhej svetovej vojne znemožnili zotrvanie Angličanov v Indii.

Keď po vojne došlo ku zmene vlády v **Anglicku**, vláda **robotníckej strany poskytla Indii nezávislosť** (15. augusta 1947).

Na náboženskom základe vznikli dva samostatné štáty: **mohamedánsky Pakistan s takmer 200 miliónmi obyvateľov** (od roku 1971 rozdelený na dve časti, na Pakistan a Bangladéš), resp. **India**, kde obyvateľstvo tvoria **Hindovia**, Sikhovia a ďalšie iné národy. India s rozlohou 3,3 milióna km² a viac než 700 miliónmi obyvateľov a významným priemyslom je dnes už **veľmocou**. Zároveň však **zápasí s obrovskými vnútornými problémami**, spomedzi ktorých je najväznejšia prítomnosť rýchleho populačného rastu a zároveň chudoby.

INDONÉZIA A ZADNÁ INDIA

Tieto územia počas druhej svetovej vojny okupovalo Japonsko, proti ktorému významné skupiny miestneho obyvateľstva viedli ozbrojený (partizánsky) boj.

Tieto národné skupiny pokračovali vo svojom boji v **Indonézii** proti holandským kolonistom, ktorí sa tam chceli vrátiť, a po štvorročnom boji vydobyli **nezávislosť** svojej 150-miliónovej krajiny.

Takmer totožne sa odohrali udalosti **vo Vietname**, v najdôležitejšej kolónii Zadnej Indie. Tu **chceli získať späť svoje bývalé pozície Francúzi**, v záujme čoho nasadili veľmi významné vojenské sily, ale nakoniec boli nútení ustúpiť.

Po Francúzoch sa o zastavenie ďalšieho napredovania (komunistických) **jednotiek zo severného Vietnamu pokúsili Američania** a nasadili pritom svoju najmodernejšiu vojenskú techniku – s výnimkou atómovej bomby. **Nakoniec Vietnam** – za cenu obrovských obetí – bol schopný tak dlho odolávať útoku a brániť sa, že americké obyvateľstvo už nebolo ochotné prinášať ďalšie obete a malo dosť vojnových strát, preto na základe rozhodnutia politikov USA **americké útvary opustili Vietnam**.

Vietnam sa stal jedným z vojenských prekvapení súčasnosti. Tu sa dokázalo, že ak existuje vhodné prírodné pozadie (džungľa, hory), ľudská odvaha, trúfalosť a najmä láska k rodisku, je možné obstáť aj v boji proti najmodernejšej vojenskej technike.

Francúzska prehra vo Vietname: Vietnamci viedli spočiatku partizánsky boj. Keďže však dostali pomoc zo Sovietskeho zväzu a Číny, vybudovali si modernú armádu. Zvrat vo vojne nastal v roku 1954 pri francúzskej džungľovej pevnosti *Dien Bien Phu*, ktorú 4 vietnamské divízie vybavené aj moderným strelectvom obsadili po obliehaní trvajúcim 59 dní.



Néhrú, prvý ministerský predseda Indie, ktorá sa v roku 1947 celkom osamostatnila

Indické protirečenia: India dnes už má jadrové zbrane, zúčastňuje sa vesmírneho výskumu, má svetoznámy filmový priemysel, rozvinutý automobilový priemysel. Zároveň však významné náboženské tradície (napr. kastový systém, ktorý bol úradne zrušený, ale dodnes existuje) bránia modernizácii. Priepasť medzi bohatými a chudobnými sa javí ako neprekonateľná. Časté sú ozbrojené konflikty prameniace v náboženstve a atentáty proti politikom. O týchto veciach ste sa učili na hodinách zemepisu a počujete v denných správach.



Reportáž z pekla vietnamskej vojny: deti utekajúce po americkom bombovom útoku (Trang Bang, 1972)



Plagát vydaný pri príležitosti vyhlásenia Čínskej ľudovej republiky s podobizňou Mao Ce-tunga (1. október 1949)

Taiwan: Na ostrove, ktorý leží len 160 km od čínskej súše a rozlohou sa takmer rovná maďarskému Zadunajsku, sa rozprúdil rýchly hospodársky vývoj. Obrovské príjmy poberá najmä z priemyselných výrobkov, ktoré sa dobre predávajú na svetových trhoch a ich výroba je náročná, ako napr. súčiastky počítačov a iné elektronické výrobky, šaty či obuv. Národné príjmy na osobu na Taiwane činia dnes ešte takmer desaťnásobok príjmov na čínskej pevnine.

■ *Odkiaľ pochádza názov Latinská Amerika? Kedy sa toto územie osamostatnilo?*

1. Väčšinou v ktorej časti Zeme sa nachádzajú vymenované krajiny a skupiny štátov? (Odpovedz pomocou mapy!)
2. Aké svojráznosti charakterizujú jednotlivé regióny?
3. Ktoré dve krajiny sa vynímajú (a na základe akých činiteľov) spomedzi nezúčastnených krajín? Hľadaj medzi nimi podobnosti a odlišnosti!
4. Diskutujte! Spomedzi nezúčastnených krajín – na základe ich daností – ktoré môžu byť (okrem Číny a Indie) veľmocami budúcnosti?

ČÍNA

Najväčšou udalosťou v treťom svete bolo úplné oslobodenie Číny a proces, ktorým sa takmer stala supervelmocou.

Keď sa Čína konečne zbavila Japoncov, čoskoro sa začala občianska vojna medzi vojskami národnej strany (Kuomintangu), ktorej vodcom bol Čankajšek a ktorá vládla nad 80% krajiny a komunistickou armádou Mao Ce-tunga, ktorý bol zatlačený do severných oblastí krajiny.

V štvorročnej vojne zvíťazila Sovietskym zväzom podporovaná armáda Mao Ce-tunga. Najprv v obranných bitkách rozdrvila elitné jednotky svojho súpera, potom prešla do ničivého útoku. V októbri 1949 vyhlásili Čínsku ľudovú republiku, ktorá sa stala štátom s komunistickým politickým zriadením. Čankajšek so svojimi jednotkami a ľuďmi utiekol na ostrov Taiwan, kde sa tak – za americkej podpory – zachoval kapitalistický systém.

Následne potom Čína ešte takmer štyri roky pochodovala spolu so Sovietskym zväzom, kým jeho pomocou vybudovala svoj vlastný ťažký a vojenský priemysel. Po smrti Stalina sa vydala vlastnou cestou.

Stala sa samostatnou jadrovou mocnosťou (1964) a od roku 1971 zaujala svoju veľmocenskú pozíciu v Bezpečnostnej rade OSN.

KRAJINY LATINSKEJ AMERIKY

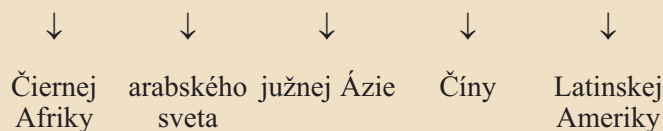
Do tretieho sveta patrili aj štáty Južnej a Strednej Ameriky.

Spomedzi nich mala najzaujímavejší osud Kuba. Tu po zvrhnutí bývalého diktátora získal moc oddaný komunista Fidel Castro, ktorý sa potom pripojil k socialistickému svetovému systému.

Latinská Amerika je vo všeobecnosti tá zóna obývaná belochmi, kde sú najčastejšie mocenské zmeny (gerilové vojny, vojenské puče). Zároveň však štáty tohto regiónu žijú vo väčšej hospodárskej závislosti od Spojených štátov, než iné krajiny sveta.

Tretí svet

osud, oslobodenie



31. MIEROVÉ SPOLUNAŽÍVANIE. ZMENY VO SVETOVEJ EKONOMIKE. ROZPAD VÝCHODNÉHO BLOKU

NAMIESTO STUDENEJ VOJNY MIEROVÉ SPOLUNAŽÍVANIE

Po zmluve SALT nasledovali ďalšie kroky, ktoré posilňovali mierový proces. V roku 1973 **na konferencii v Helsinkách** si za spoločný rokovací stôl zasadli vedúci predstavitelia 35 štátov patriacich do dvoch svetových systémov. Po dvojročnom rokovaní podpísali záverečný akt, ktorý **rozmanito usporiadal podmienky mierového spolunažívania**.

Hoci dvojpolový svet ešte nezanikol, týmto **sa posilnila spolupráca v celosvetovom meradle**, ktorá vzájomne vplývala na všetky krajiny a najsilnejšia bola v oblastiach hospodárstva, vedy a ochrany životného prostredia. V tomto procese sa opäť zmenili mocenské pomery síl.

ZMENY V MOCENSKÝCH POMEROCH SÍL

Od šesťdesiatych rokov sa zužoval mocenský rozdiel medzi Spojenými štátmi a Sovietskym zväzom na jednej strane, resp. medzi ostatnými krajinami na strane druhej.

Posilnená komunistická Čína sa stala vážnym súperom Sovietskeho zväzu. Jej autorita rástla najmä v kruhu komunisticko-nacionalistických strán rozvojových krajín. Zároveň spôsobovala mnohé problémy aj Spojeným štátom.

Paralelne so svojím hospodárskym rozmachom **sa stávalo významným konkurentom Spojených štátov Japonsko**, a to vo viacerých hospodárskych odvetviach. Vedúci predstavitelia Ameriky boli čoraz častejšie nútení ochrániť svoj trh pred japonským tovarom buď rokovaniami, alebo administratívnymi opatreniami.

Západná časť spamätávajúcej sa Európy začínala **utvárať** takú **hospodársko-politickú jednotu**, vďaka ktorej sa pred národmi kontinentu črtali nové perspektívy. Váha a význam Európy ďalej rástli, keď koncom osemdesiatych rokov padli múry, ktoré kontinent delili na dve časti.

Medzi základné princípy schválené v Helsinkách patrili: suverénna rovnosť všetkých štátov, neporušiteľnosť hraníc, nezasahovanie do vnútorných záležitostí iných, úcta k ľudským právam, uplatnenie základných slobôd, autonómia národov.



Účastníci konferencie v Helsinkách



◀ Japonská námorná loď v americkom prístave

Brežnevova doktrína: Podstatou teórie, nesúcej meno generálneho tajomníka sovietskej komunistckej strany, bolo, že socialistický blok (v skutočnosti Sovietsky zväz) má právo hoci aj vojenskou silou zasiahnuť v tých členských krajinách, kde zmeny ohrozujú pretrvávanie socializmu, alebo by mohli viesť k vystúpeniu z Varšavskej zmluvy. Na základe tejto doktríny obsadili vojská Varšavskej zmluvy v roku 1968 Československo vedené reformnými komunistami, ktorí navrhovali zavedenie trhového hospodárstva.

ROZPAD VÝCHODNÉHO (SOVIETSKEHO) BLOKU

Helsinské princípy nezmenili podstatu ruskej politiky. **Sovietsky zväz** požadoval disciplínu od krajín socialistického bloku a z času na čas zasahoval do ich vnútorného života (**Brežnevova doktrína**).

Pokračujúc v rade ozbrojených zákrokov, aké v roku 1953 uskutočnili v Berlíne, v roku 1956 v Maďarsku a v roku 1968 v **Československu**, v roku 1979 podnikli intervenciu **proti Afganistanu**, aby tam vynútili moc vlády spriazenej so Sovietskym zväzom.

Týmto a inými svojimi rozhodnutiami ohrozujúcimi mocenskú rovnováhu (napr. rozmiestnením rakiet stred-

Praha, 1968. Demonstrant malujú hákový kríž na sovietsky tank.



„Hviezdna vojna“: V súťaži v zbrojení znamenal ďalší zvrst vz. plán hviezdnej vojny, ktorý podporoval začiatkom osemdesiatych rokov americký prezident Reagan. Jeho podstatou bolo, že Spojené štáty by boli vybudovali vo vesmíre protiraketovú obranu. (Jedným z otcov plánu bol jadrový fyzik maďarského pôvodu, Ede (Edward) Teller, ktorý sa zúčastnil už aj zostrojenia americkej vodíkovej bomby.) Tá by bola od základov zmenila pomery vojenských síl, veď bola by zastavila a zneškodnila sovietske rakety ďalekého doletu (interkontinentálne rakety) ešte predtým, než by boli dopadli na Zem.

ného doletu a vybavených atómovými hlavicami, ohrozujúcich Európu) Sovietsky zväz **prinútil Ameriku uskutočniť protichodné kroky**. Začala sa **súťaž v zbrojení**, ktorá bola kapitálovo mimoriadne náročná a bola založená na technike, ktorá vyžadovala obrovské vedecké pozadie. V tejto už **Sovietsky zväz nevedel „držať krok“ so Spojenými štátmi**.

Keď v roku 1985 rýchlo po sebe idúcich sovietskych vodcov, ktorí prichádzali po Brežnevovej smrti (1982), vystriedal na čele Sovietskeho zväzu mladý a energický **Gorbačov**, musel zápasit' s problémami, ktoré boli prakticky nad jeho sily.

Musel ukončiť vojnu v Afganistane, nazývanú „Vietnamom Sovietskeho zväzu“. Nasledovali ďalšie ústupky voči Západu, až **sa koncom osemdesiatych rokov začalo stiahnutie sovietskych vojenských jednotiek z krajín stredovýchodnej Európy**.

Konferencia v Ženeve. Sovietska delegácia podpísala dohodu o stiahnutí svojich vojsk z Afganistanu



ÚLOHA SVETOVEJ EKONOMIKY

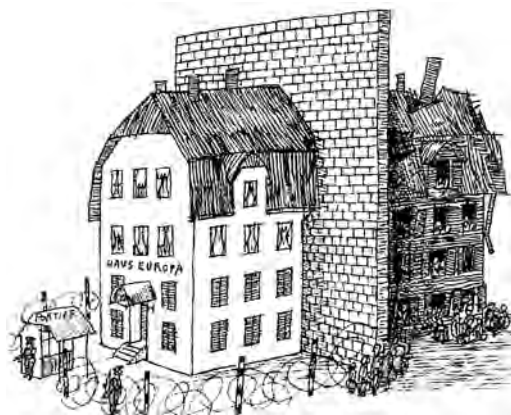
Ustupovanie Sovietskeho zväzu vynútili predovšetkým zmeny, ktoré sa odohrali vo svetovom hospodárstve, v technike a vede.

Najtvrdšia z nich, **ropná kríza**, sa začala v polovici sedemdesiatych rokov, a hospodárstvom otriasla v celosvetovom meradle. V dôsledku arabsko-izraelskej vojny arabské krajiny ťažiacie ropu zvýšili cenu najvýznamnejšej suroviny na svetovom trhu, čiže ropy na niekoľkonásobok.

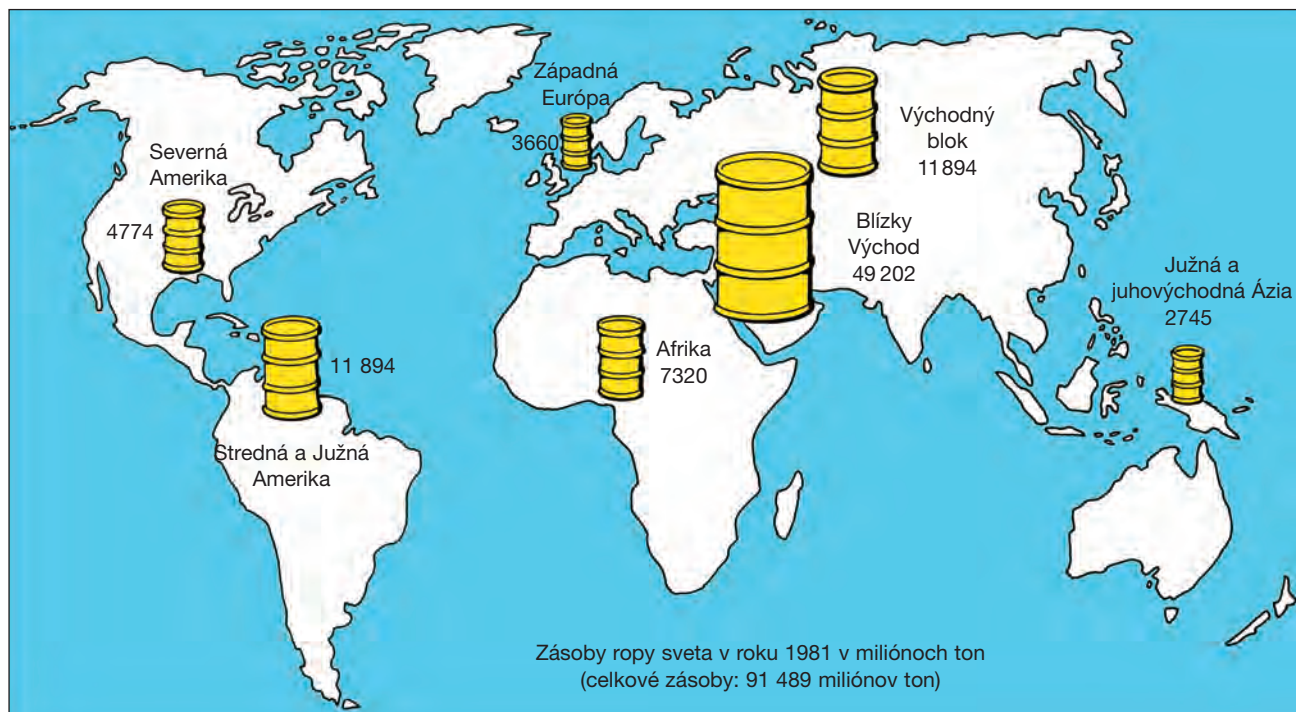
Tejto pohrome **sa pružné západné ekonomiky** – i keď nie ľahko – **ubránili** predovšetkým technickou modernizáciou. (Napríklad západní výrobcovia áut znížili spotrebu benzínu nimi vyrábaných vozidiel aspoň o tretinu.) Avšak **krajiny východného bloku**, ktoré boli chudobné na energetické zdroje, a kde sa ropná kríza takisto prejavila, neboli na ňu pripravené. Preto **si vzali obrovské pôžičky od západných štátov** a dlhodobo sa zadlžili.

Ťažkosti východného bloku zvyšovala **revolúcia vo výpočtovej technike**, ktorá sa začala na Západe, a ktorá za takmer dve desaťročia pretvorila svetovú ekonomiku. Časť sveta, ktorá nedokázala držať krok, začala v hospodárskej súťaži príšerne zaostávať. Prejavovalo sa to aj vo vojenskej technike, aj v súťaži vo vesmírnom výskume.

Ak chcel Gorbačov prekonať hospodársku zaostalosť svojej krajiny, musel začať novú hospodársku politiku. Jej podmienkou bolo zmiernenie súťaže v zbrojení. **Gorbačov navrhol rokovania so Spojenými štátmi. Urobil celý rad ústupkov**, potom oznámil, že sa Sovietsky zväz stiahne zo stredovýchodnej Európy (1989).



Európsky dom (karikatúra)



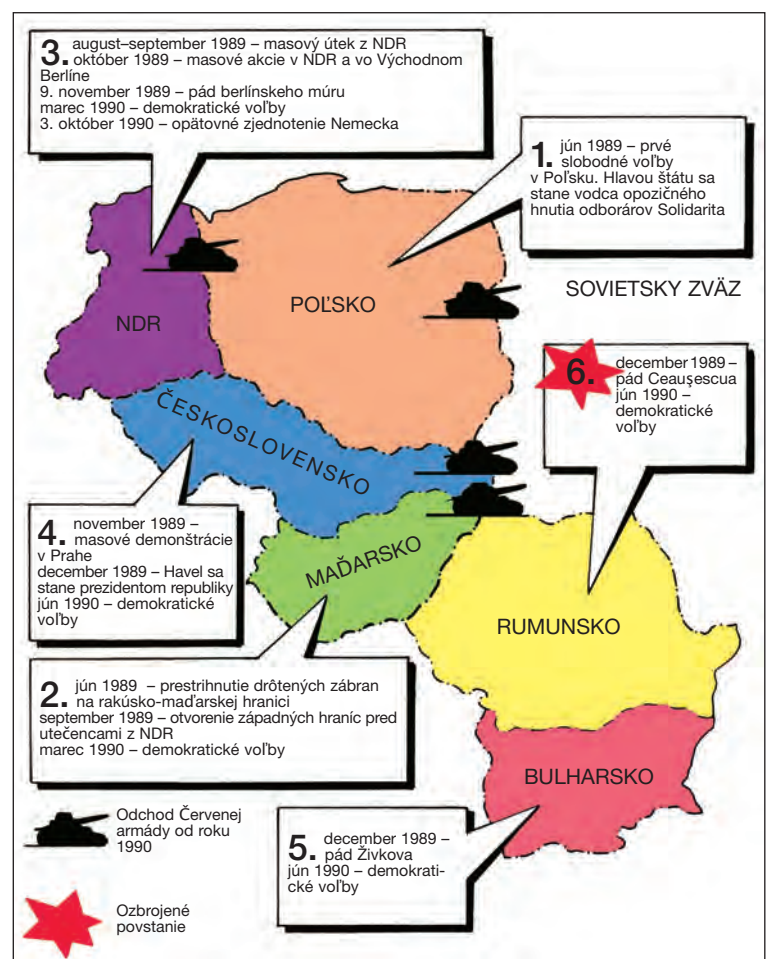
Ropné rezervy sveta. Vysvetlenie ropnej krízy. Arabské krajiny mohli diktovať ceny ropy, i keď ropná kríza nebola výhodná ani pre nich

Historické stretnutie v roku 1985: Michail Gorbačov a Ronald Reagan. Sovietsky zväz, prehrávajúci hospodársko-technickú súťaž, ustupuje



Rozpad východného bloku: Rozklad, ku ktorému dochádzalo v krajinách stredovýchodnej Európy, významne podporila skutočnosť, že Maďarsko otvorilo svoje hranice s Rakúskom pred utečencami z NDR v septembri 1989. V rovnakom období v Poľsku po voľbách vytvorila vládu protikomunistická Solidarita. V novembri v Bulharsku ukončilo diktatúru proletariátu odstúpenie komunistického generálneho tajomníka Todora Živkova. Začiatkom decembra moc komunistickej strany sa rozprchla aj v Československu – po opätovných silných pouličných demonštráciách a zrážkach. Takisto v decembri, na obrovský tlak verejnosti, odstúpilo celé vedenie komunistickej strany NDR, čím sa otvorila cesta pred opätovným zjednotením dvoch nemeckých štátov. K najkrvavejším udalostiam výmeny moci došlo v decembri roku 1989 v Rumunsku. V Temešvári (Timișoara) – kde chceli zabrániť odvečeniu kalvínskeho kňaza Lászlóa Tőkésa – vypuklo povstanie voči Ceaușescuho diktatúre. Rumunské bezpečnostné sily sa ho pokúsili utopiť v krvi. Po tejto správe povstalo aj obyvateľstvo Bukurešti. Obsadili televíziu a keďže sa aj armáda postavila na ich stranu, zvrhli diktátora. (Ceaușescu bol zadržaný na úteku a po rýchlym súdnom procese popravený.)

Týmto sa však spustila lavína! Vysvitlo, že komunistické strany a vlády krajín prislúhujúcich Sovietskemu zväzu sú natoľko neoblíbené, že bez sovietskej podpory nedokážu udržať svoju moc ani vtedy, ak sa pokúšajú o zavedenie reforiem (ako napr. v Maďarsku), alebo ak sa usilujú o posilnenie diktatúry (ako napr. v Rumunsku alebo v NDR). Komunistický systém vybudovaný podľa sovietskeho vzoru,



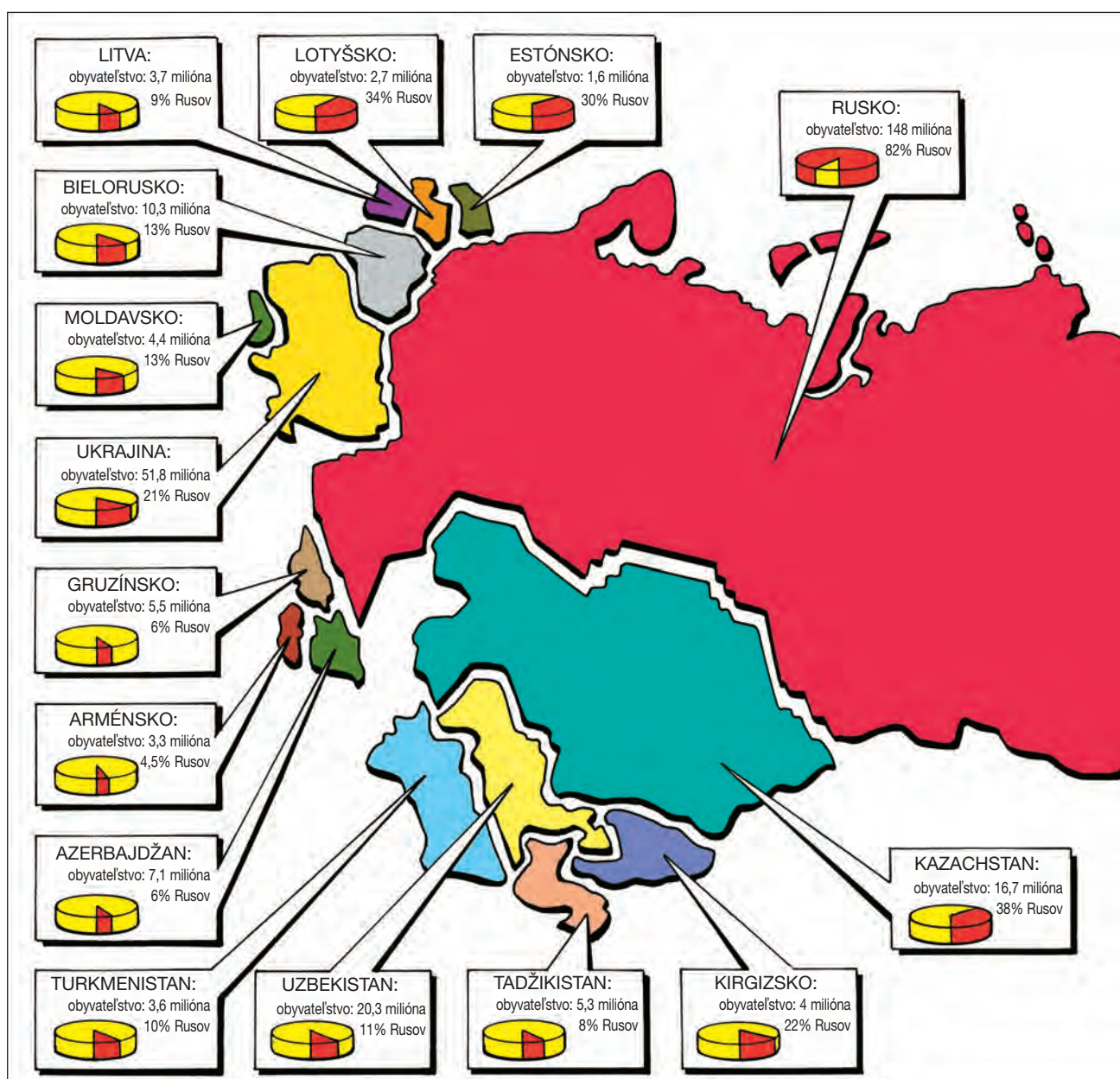
Revolučná vlna v stredovýchodnej Európe v roku 1989

socializmus, za dva roky padol vo všetkých prislukovateľských krajinách.

VZNIK SPOLOČENSTVA NEZÁVISLÝCH ŠTÁTOV

Proces rozpadu zasiahol aj Sovietsky zväz. Po pokuse o puč proti Gorbačovovi moc postupne prešla do rúk ruského prezidenta Jel'cina, a to práve v najmocnejšej krajine sovietskeho štátu, v Rusku. Súčasne sa **začal rozpad Sovietskeho zväzu**, ktorý sa predtým zdal byť jednotným. Pobaltské štáty (Lotyšsko, Estónsko a Litva) vystúpili zo štátneho zväzu a aj ostatné krajiny túžili po samostatnosti. Nakoniec v roku 1991 **vznikol voľný zväz štátov: Spoločenstvo nezávislých štátov (SNS)**. Toto však už nebolo supervelmocou súperiacou so Spojenými štátmi, i keď **veľmocenské postavenie Ruska za zachovalo.**

V Číne ostáva diktatúra: Istý čas sa zdalo, že proces rozpadu zasiahne aj Čínu. V Pekingu mladí od roku 1987 viackrát demonštrovali za práva a slobody. Komunistické vedenie však zakročilo voči nim veľmi krvavými prostriedkami. V júni roku 1989 sa na pekingskom Námestí nebeského pokoja vrhli tanky na univerzitných študentov, ktorí tam demonštrovali už mesiace. Počet usmrtených obetí bol podľa oficiálnych zdrojov 300, kým podľa novinárov aspoň 3000.



Rozpad Sovietskeho zväzu. SNS (Spoločenstvo nezávislých štátov), ktoré ho nahradilo, malo namiesto 15 sovietskych zväzových republík 12 členov (Estónsko, Lotyšsko a Litva sa nepripojili), ale aj tie boli nezávislé

1. Vysvetli a hodnot, ako ovplyvnili proces odmäku zmluva SALT a Helsinky?
2. Prečo išlo ruka v ruke posilnenie Japonska, Číny a západnej Európy s relatívnym slabnutím superveľmocí? ?
3. Vymenovaním najdôležitejších udalostí opíš fázy rozpadu sovietskeho bloku! (Môžeš spomenúť aj udalosti v učebnici neuvedené!)
4. Akú úlohu zohrali v rozpade sovietskeho bloku udalosti v svetovom hospodárstve?
5. Aké sú rozdiely medzi Spoločenstvom nezávislých štátov a Sovietskym zväzom?



32. EURÓPSKA INTEGRÁCIA

POSTAVENIE EURÓPY PO DRUHEJ SVTOVEJ VOJNE

Spomedzi kontinentov najviac škôd utrpela v druhej svetovej vojne Európa. Neboli to len obrovské materiálne škody a straty na ľudských životoch, ale **po vojne sa v politickom, hospodárskom i spoločenskom ohľade rozdelila na dve časti**. Jej časť, ktorá sa dostala do východného bloku, sa izolovala od najdôležitejších krajín tradičnej európskej kresťanskej kultúry. Železná opona oddelila tieto územia od kmeňa Európy lepšie než oceán.

Popri tom sa od základov zmenil aj mocenský poriadok našej Zeme, ktorý sa počas stáročí ustálil a bol výhodný pre Európu. Náš kontinent, ktorý mal v predchádzajúcich storočiach rozhodujúce slovo vo svetovej politike, už nebol medzi kormidelníkmi sveta: **význam Európy roztrhnutej na dve časti poklesol**. A ak by sa nebol vydaril štart integračného procesu, význam Európy by bol naďalej klesal.

POČIATKY OPÄTOVNÉHO VZOSTUPU

Opätovný vzostup naštartovali tie miliardy dolárov, ktoré pre znovuzrodenie Európy odhlasovali Spojené štáty americké (**Marshallov plán**). Podpora síce bola určená celku Európy, ale sovietsky blok ju odmietol prijať, preto všetky tieto prostriedky prúdili do „slobodných krajín“ Európy. **Americký kapitál odštartoval túto časť kontinentu na ceste najvýznamnejšieho hospodárskeho rozmachu všetkých čias**.

V krajinách, ktoré prijali Marshallov plán, na základe modernej techniky neobnovili len priemysel, poľnohospodárstvo a dopravu, ale vznikli aj predpoklady zrodu hospodárskeho spoločenstva. Hospodárska integrácia politicky vyústila do európskej integrácie.



Rušeň popularizujúci hospodársku spoluprácu európskych krajín v roku 1953 ■ Prečo je dobrým symbolom spolupráce rušeň?

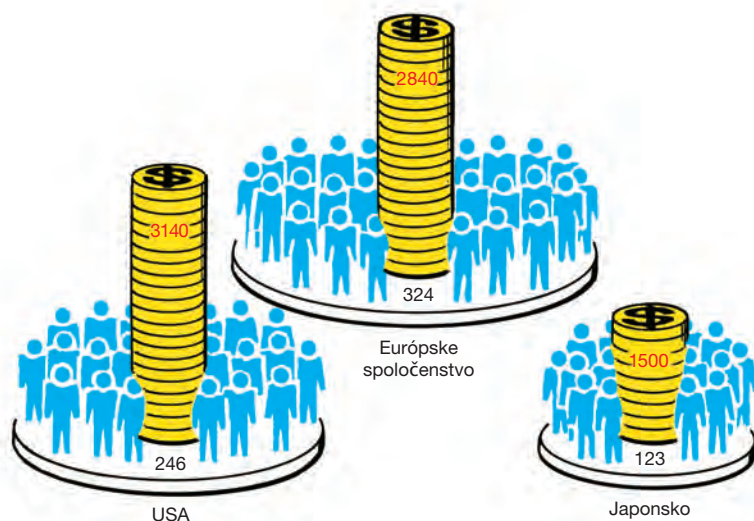
KROKY VEDÚCE KU VZNIKU INTEGRÁCIE

Myšlienka európskej integrácie sa nadhodila už v roku 1949, keď víťazné západoeurópske štáty vytvorili organizáciu európskej spolupráce, **Radu Európy** so sídlom v Štrasburgu.

Avšak integračný proces sa stal životaschopným až vtedy, keď Francúzsko, Nemecká spolková republika, Taliansko a štáty Benelux („šestica krajín“) vytvorili **Európske spoločenstvo uhlia a ocele** (Montánnu úniu, 1951), neskôr podľa jeho vzoru aj ďalšie hospodárske organizácie (napr. Euratom). Spomedzi nich bolo najdôležitejšie **Európske hospodárske spoločenstvo, inak aj „spoločný trh“, založené v roku 1957 v Ríme**, ktorého cieľom bolo zrušenie vnútorných colných hraníc medzi svojimi členmi, zabezpečenie voľného toku kapitálu a pracovnej sily.

Toľko spotrebiteľov...
(miliónov obyvateľov)

...má toľko kúpnej sily (výdavky
súkromných spotrebiteľov
v miliardách dolárov)



12-členné Európske spoločenstvo, najväčší trh západného sveta (1988)

O desať rokov neskôr spojením už úspešných hospodárskych organizácií – a teraz už nielen na hospodárskom, ale aj na politickom základe – vzniklo **Európske spoločenstvo**, ku ktorému sa čoskoro pridali ďalšie západné štáty. Najprv Anglicko, Írsko a Dánsko (1973), v nasledujúcom desaťročí aj chudobnejšie juhoeurópske štáty: Grécko (1981), Španielsko a Portugalsko (1986). V roku 1992 spoločenstvo, ktoré už malo 12 členov, prijalo meno **Európska únia (EÚ)**, ktoré poukázalo aj na väčšiu jednotu. V roku 1995 mala Európska únia už 15 členov: vstúpili Rakúsko, Švédsko a Fínsko.

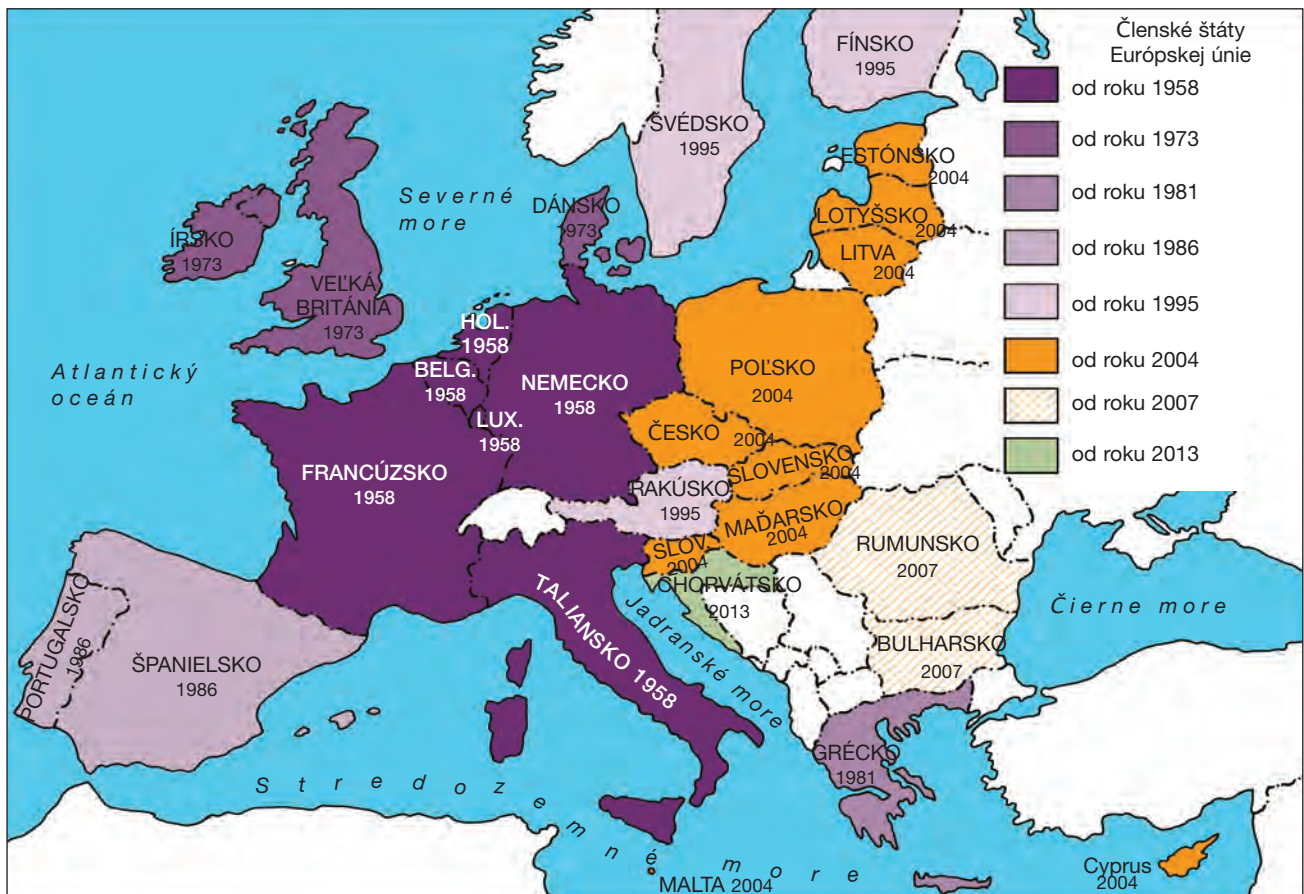
Odvtedy až do roku 2003 neprijali nových členov, i keď krajiny **rozpadávajúceho sa východného bloku**, ktoré viac než pol storočia žili za iných podmienok, už v prvej polovici deväťdesiatych rokov naznačili svoj zámer vstupu do EÚ.

Integračné organizácie, ktoré vznikli v rokoch 1946-1949 – ako napr. Rada Európy - možno len čiastočne pokladať za zárodoky únie. Tieto totiž stavali na spolupráci národných štátov (vlád) a odmietali organizáciu únie „nad hlavami“ národných štátov.

Rada Európy vznikla v roku 1949 v Londýne, dnes má sídlo v Štrasburgu. Jej cieľom je ochrana spoločných európskych hodnôt, zachovávanie svojráznej európskej kultúrnej pestrosti, vyriešenie spoločenských problémov, ktoré ťažko doliehajú na Európu (ochrana menšín, rozvoj tolerancie k inakosti, ochrana životného prostredia). Dnes sú jej členmi takmer všetky európske krajiny (Maďarsko od roku 1990). Pomocou Rady Európy už bolo podpísaných mnoho dôležitých medzinárodných dohôd.

EFTA: Anglicko sa spočiatku nepridalo k spoločnému trhu, ale pokúsilo sa o vytvorenie druhej hospodárskej integrácie, v skratke EFTA (Európske združenie voľného obchodu). Táto však so svojou voľnejšou organizáciou – i keď sa aj k nej pripojili mnohé krajiny – nikdy nedokázala vytvoriť také úspešné spoločenstvo, akým bolo ES.

Krajiny, ktoré nevstúpili: Rozširovanie EÚ občas narazilo na prekážky: nie všetky národy túžili po tejto tesnej integrácii. V januári 1972 napríklad Anglicko, Írsko, Nórsko a Dánsko podpísali zmluvu o vstupe. V septembri 1972 však nórske referendum odmietlo vstup. Nórsko dodnes nie je členom Európskej únie.



Členské štáty Európskej únie:
15 členských štátov s rokmi vstupu, štáty
vstupujúce v rokoch 2004, 2007 a 2013

ORGANIZÁCIA EURÓPSKEJ INTEGRÁCIE

V dobe rozširovania spoločenstva členské štáty vytvorili inštitúcie únie napomáhajúce integráciu. Poslancov **Európskeho parlamentu** zasadajúceho v Štrasburgu občania členských štátov volia rovnako priamo, ako poslancov vlastných národných parlamentov. Do Európskeho parlamentu *posielajú členské štáty svojich poslancov v počte úmernom počtu ich obyvateľov* a tí môžu v parlamente vytvoriť aj *poslanecké skupiny* podľa straníckej príslušnosti.

Druhým vedúcim orgánom únie je **Európska rada** zasadajúca aspoň dvakrát ročne. Tu sa rodia najdôležitejšie právne predpisy a tu vynášajú najdôležitejšie praktické rozhodnutia. Členmi rady sú predsedovia vlád členských štátov.

Tretím vedúcim orgánom je **Európska komisia**, ktorá zabezpečuje výkon rozhodnutí, ktorá sa niekedy nazýva aj „vládou únie“.

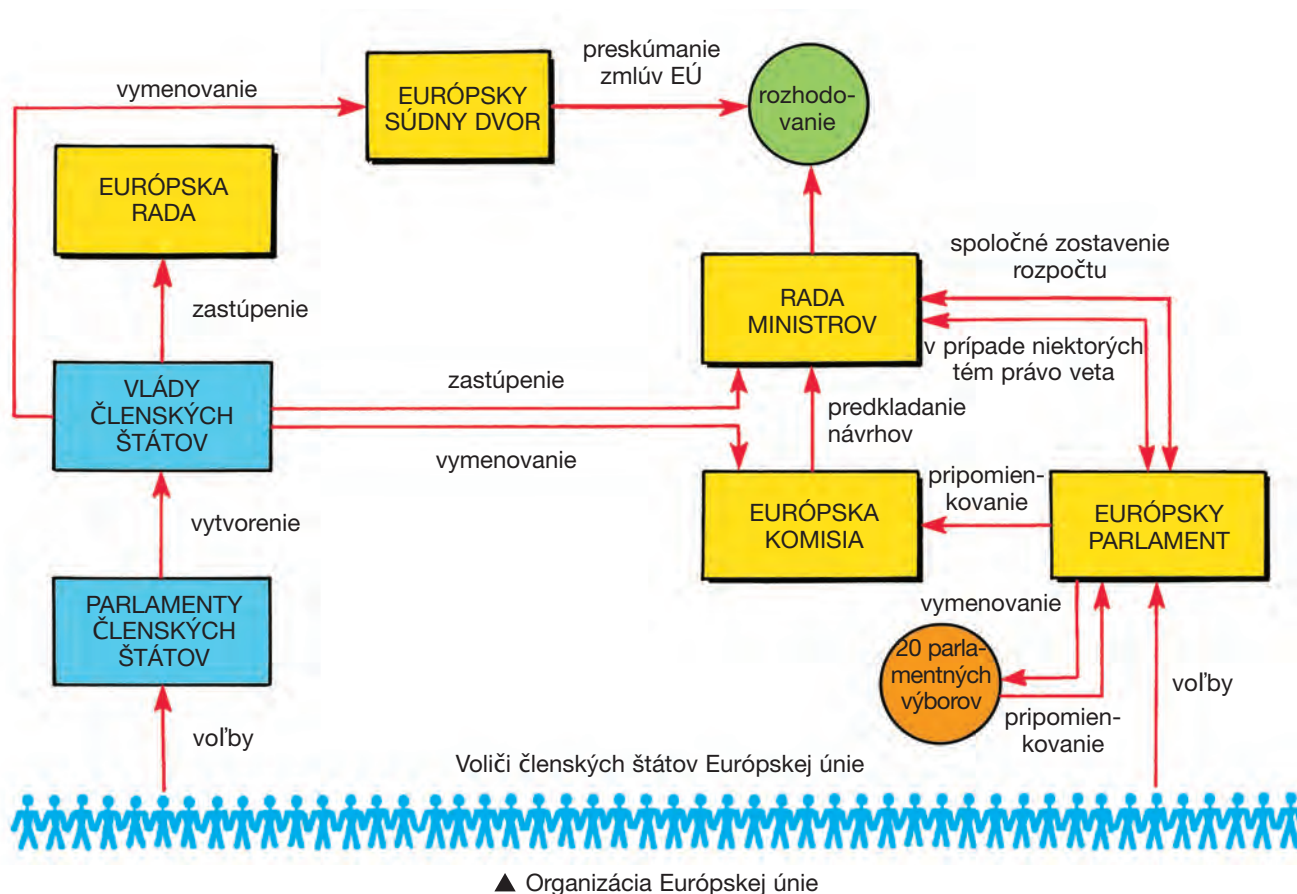
Tieto vedúce inštitúcie vytvorili tie zákony, ktoré zabezpečujú jednak jednotu únie, jednak občianske práva občanov únie.

Ďalšie orgány EÚ: Okrem troch vymenovaných vedúcich orgánov je dôležitou inštitúciou so samostatnými oprávneniami Európsky súdny dvor, ktorý dohliada na uplatňovanie právnych predpisov únie, a Európsky dvor audítorov, dohliadajúci na financie spoločenstva.

OBSAH INEGRÁCIE

Podstatou Európskej únie je, že národné štáty, ktoré vznikli počas historického vývoja, **nevytvorili úzky zväz, ale „Európu ako federatívny štát“**, ktorý má rozlohu viac než 3 milióny kilometrov štvorcových a počet jeho obyvateľov je takmer 400 miliónov. Teoreticky je síce zachovaná su-

■ Hodnot' z hospodárskeho hľadiska údaje o území a obyvateľstve zjednotenej Európy!



verenita (samostatnosť) členských štátov, ale svoje národné zákony musia prispôbiť **spoločne vypracovaným právnym predpisom únie**. Prostredníctvom nich sa rozvíjajú spoločne, postupne sa navzájom približujú, čím sa uvoľňujú napätia oddeľujúce od seba štáty a národy.

V tomto procese boli veľmi dôležité dve uznesenia, ktoré výrazne prispeli k reálnemu zjednoteniu únie: **jedno zbúrало hraničné rampy medzi členskými krajinami (Schengenská dohoda, 1995)**, kým druhé **od roku 2002 zaviedlo spoločný platobný prostriedok, euro**.

Z hľadiska budúcnosti únie je dôležité, že **zákony o integrácii** sú primerané normám najrozvinutejších štátov, ktoré ľudské a občianske práva uplatňujú na najvyššej úrovni. Takto sa zrodili také ustanovenia a spoločné organizácie, ktoré **ešte viac rozšírili práva v spotrebiteľských (konzumných) spoločnostiach a štátoch blahobytu už existujúce**, pričom využili výhody ponúkané úniou s vyšším počtom obyvateľstva a väčšou rozlohou.

Občania únie môžu voľne podnikat', môžu otvárať obchody, priemyselné areály, môžu sa zamestnať v ktoromkoľvek členskom štáte. Môžu študovať vo všetkých členských štátoch, dokonca aj bydlisko môžu mať v ktoromkoľvek z nich. Ako sa únia rozvíjala, *prehlbili sa aj sociálne istoty*. Životná úroveň chudobnejších členských štátov sa priblížila k úrovni v bohatších krajinách. *Zmiernili sa národné, národnostné protiklady*. A zjednotenie síce malo, a príležitostne aj v budúcnosti môže mať aj nevýhody, **autorita Európy a jej politicko-hospodárska váha začali vo svete opäť rásť**.

Eurové bankovky a mince



Nechceli euro: Nie všetky krajiny nahradili svoju národnú menu tou spoločnou, eurom. Ako platobný prostriedok sa vo Švédsku napríklad zachovala švédská koruna, v Dánsku dánska koruna, v Spojenom kráľovstve (Anglicku) anglická libra.

■ *Sledujte správy spojené s ďalším možným rozšírením Európskej únie (politika, právo, hospodárstvo, kultúra)! Porozprávajte sa o nich na hodine!*

ĎALŠIE ROZŠIROVANIE SMEROM NA VÝCHOD

Bývalé socialistické krajiny, ktoré sa oslobodili po rozpade východného bloku, už od deväťdesiatych rokov hľadali cestu k únii, a rad-radom sa hlásili ako kandidáti na členstvo. Lenže rozdiely v miere vyvinutosti, ktoré sa vytvorili v dôsledku rozpoltenosti Európy, boli väčšie, než aké by sa dali za krátky čas preklenúť.

Preto **únia stanovila** pre kandidátske krajiny **podmienky na vstup**. Potom sa rozhodla, že ich žiadostiam vyhovie vo viacerých skupinách, a desať štátov, ktoré najrýchlejšie prekonajú svoje zaostávanie, prijme na základe ich počiatkových výsledkov. Medzi tieto štáty sa dostalo aj Maďarsko.

Po zdlhavých rokovaniach a dôkladnom preskúmaní pripravenosti sa cesta nakoniec otvorila: **v apríli 2003 v Aténach podpísali zmluvu o vstupe vedúci predstavitelia 10 nových členských štátov.**

Krajiny rozpadávajúceho sa východoeurópskeho bloku, usilujúce sa o členstvo v EÚ. Roky označujú rok podania žiadosti o vstup



1. Aké skutočnosti vynútili európsku integráciu po druhej svetovej vojne?
2. Ktoré krajiny sa zapojili do vytvárania európskej integrácie a prečo práve tieto?
3. Ktoré boli najdôležitejšie zastávky integrácie?
4. Predstav organizáciu Európskej únie!
5. Čo rozumieme pod výrazom „Európa ako federatívny štát“?
6. Ako sa menil vzťah krajín „východného bloku“ k európskej integrácii?

Európska integrácia



33. PROBLÉMY GLOBALIZÁCIE

PRÍZNAKY GLOBÁLNYCH PROBLÉMOV

Globalizácia priniesla so sebou rad problémov, ktoré zasiahli celý svet (sú teda globálne). Mnohé z nich súvisia so životným prostredím, iné so životom a rastom ľuďstva.

Globálne problémy sú také prírodné, hospodárske, spoločenské javy, ktoré vplývajú na všetky krajiny a môžu sa vyriešiť len v spolupráci štátov sveta.

Ďalším príznakom týchto problémov je, že sa z času na čas mení ich váha, momentálny vplyv. Niektoré z nich môžu v danom čase prekonať významom ostatné, alebo sa môžu stať menej dôležitými. Je ťažké si vybrať, ktorými z nich by sme sa mali zaoberať. Práve preto problémy globalizácie nemožno predstaviť v celistvosti a v historickom systéme, ako tomu bolo v predošlých lekciách.

V tejto lekcii teda spomenieme len témy a javy s nimi spojené, pričom premýšľať o nich budete musieť vy sami, buď na hodine, alebo doma.

POŠKODZOVANIE ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA

Poškozovanie životného prostredia sa stalo problémom týkajúcim sa celého sveta predovšetkým od polovice 20. storočia: odvtedy sa prejavilo v mnohých formách a nadobudlo čoraz hrozivejšie rozmery.

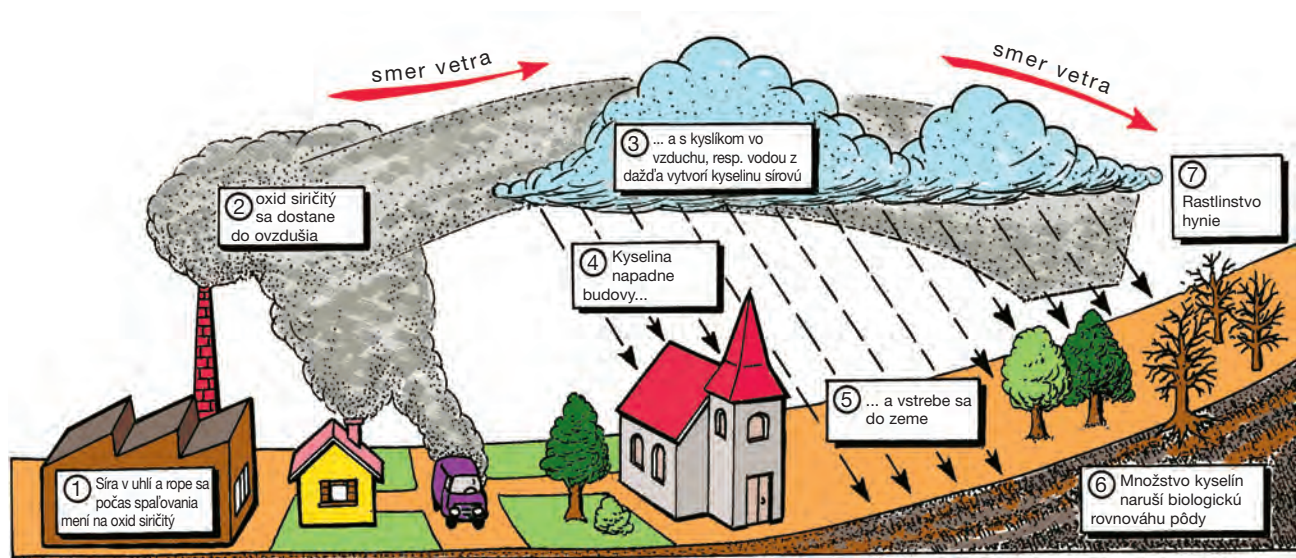
Patrí sem **vyklčovanie lesov** na mimoriadne veľkých územiach, najmä na trópech, v pásme dažďových pralesov, čo je východiskom významných klimatických zmien. Mnohí vedci vysvetľujú rastúce suchá, zväčšovanie sa púští, alebo čoraz častejšie ničivé povodne práve vyklčovaním lesov.

Dôsledky globálneho otepľovania:

Známym následkom celosvetového otepľovania je znižovanie snehovej a ľadovej pokrývky na pólach a s tým súvisiace zvyšovanie hladiny morí. Medzičasom sa dozvedáme, že sa v pozadí mnohých ďalších javov nachádza globálne otepľovanie.



Dôsledky spôsobu obrábania pôdy v Afrike, kde vypália pôvodné rastlinstvo. Ľudská kultúra sa začala vyklčovaním lesov a jedného dňa sa aj skončí vyklčovaním lesov – povedal istý vedec



Vznik a ničenie kyslého dažďa ■ Na základe obrázku porozprávaj, ako by sa dalo zabrániť ničeniu kyslého dažďa!
 ■ Prečo je veľmi nebezpečné znečisťovanie ovzdušia?

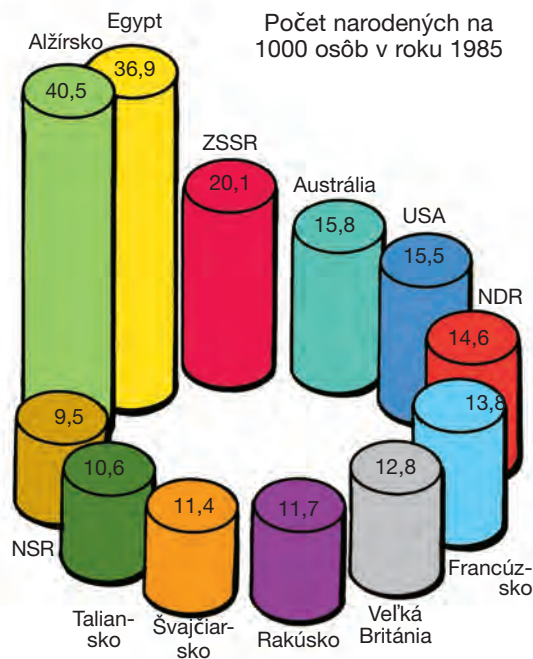
Tendencie rastu populácie: Populačná explózia, ktorá otriasla svetom, nastala predovšetkým v rokoch 1958 – 1988, keď počet obyvateľov sveta vzrástol z 2,5 miliardy za necelých štyridsať rokov na 5 miliárd. V tom zohralo úlohu aj to, že medzinárodné zdravotnícke organizácie už prekonali najväčšie epidémie. V nerozvinutých krajinách sa ešte nezačala regulácia pôrodnosti.

Zdá sa, že tento rýchly nárast populácie ešte dlho nebude možné zastaviť. Vedci sa napriek tomu nazdávajú, že koncom 21. storočia sa počet obyvateľov sveta ustáli okolo 11 miliárd osôb.

Zvyšuje sa emisia (vypúšťanie) látok, ktoré významne znečisťujú ovzdušie, za čo sú zodpovedné predovšetkým spoločnosti s rozvinutým priemyslom (továrne, doprava). **Znečistenie ovzdušia** má za následok skleníkový efekt a všeobecné otepľovanie Zeme. Ale regióny s rozvinutejším priemyslom sú takisto hlavnými pôvodcami emisie škodlivín, ktoré majú za následok stenčovanie ozónovej vrstvy a prípadné ozónové diery. Proti tomuto sa ľudstvo snaží brániť medzinárodnými dohodami o znižovaní emisií.

Súčasťou poškodzovania prostredia je aj **znečisťovanie morí a oceánov**, ktoré je spojené predovšetkým s prepravou ropy vo veľkom objeme. V prípade nehody väčšieho tankera sa ropná škvrna rozprestrie po desiatkach tisícoch kilometroch štvorcových po mori a znečistí sa pobrežie dlhé stovky kilometrov.

POPULAČNÁ EXPLÓZIA A KRÍZA ZÁSOBOVANIA S POTRAVINAMI



Rast populácie v chudobných krajinách, úbytok obyvateľstva v Európe

Počet obyvateľov (populácie) sveta začal rýchlo rásť v 19. storočí a okolo roku 1850 dosiahol jednu miliardu. Rýchly rast počtu obyvateľstva pritom bol príznačný predovšetkým pre hospodársky najvyspelejší kontinent, Európu, kde sa dosiahol rast hospodárstva a jeho územie dokázalo užiť obyvateľstvo, a to v miere prevyšujúcej rast populácie.

O sto rokov neskôr, **okolo roku 1950 sa však rast počtu obyvateľstva** ďalej zrýchlil a presunul na hospodársky nerozvinuté územia, kde zapríčinil takú populačnú explóziu, ktorá prevýšila schopnosť týchto území užiť svoje obyvateľstvo. V období rokov 1950-1960 bolo už vo svete osem takých veľkých krajín, kde ročný rast populácie dosiahol 3% (celkový počet ich obyvateľov bolo asi 2,5 miliardy). V týchto krajinách – Číne, Indii, Bangladéši, Indonézii, Pakistane, Brazílii, Mexiku a Nigérii – výrobu potravín takmer vôbec nebolo možné zvýšiť, alebo sa to darilo len v malej miere. Jedine Čína dokázala zastaviť populačnú explóziu, i keď násilnou reguláciou pôrodnosti. V ostatných krajinách – a v ďalších menších afrických štátoch – **sa populačná explózia spojila s nedostatkom potravín** a často vyúsťovala do potravinovej krízy. Uplynulé desaťročia dokázali, že tento problém nemožno vyriešiť podporami a darmi. K riešeniu by poľnohospodárstva rozvojových krajín potrebovali obrovský objem kapitálu na investovanie, tým však nedisponujú.

PROTIKLAD SEVERU A JUHU. DLHOVÁ KRÍZA

V 1980-tych rokoch vyšiel celý rad štúdií, ktoré poukázali na ďalší problém globalizácie: protiklad Severu a Juhu. Údaje dokazovali, že **medzi príjmovými pomermi a schopnosťou produkovať príjmy v bohatých krajinách na severných územiach našej Zeme a v južných chudobných štátoch boli obrovské rozdiely.**

Hladomory, ktoré si v druhej polovici 20. storočia vyžiadali najviac obetí:

Rok	Miesto	Mŕtvi (odhad)
1968–69	Nigéria	1 000 000
1971–72	Biafra	430 000
1972	India	830 000
1973	Sahelské pásmo	100 000
1972–74	Etiópia	200 000
1974	Bangladéš	330 000
1979	Kambodža	450 000



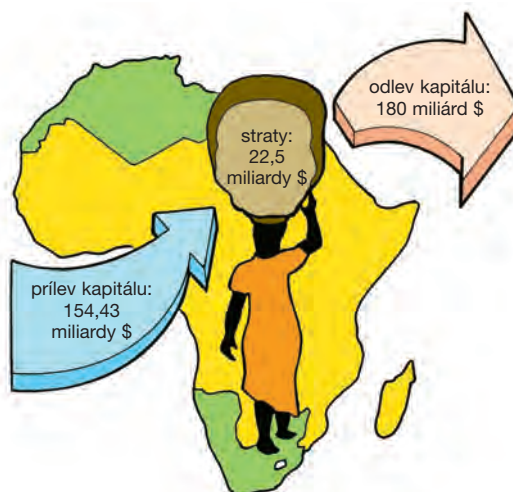
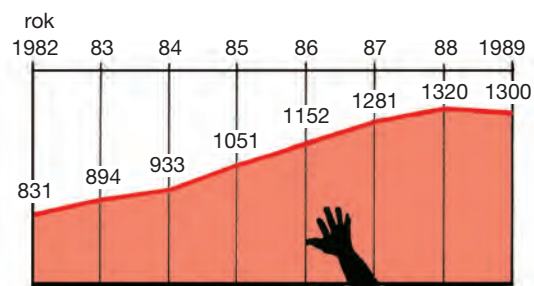
Chudoba v tieni bohatstva, niekde na južnej pologuli

Kým na Severe (a v tomto ohľade sa k Severu počítajú aj tri rozvinuté južné štáty: Austrália, Nový Zéland a Juhoafrická únia) národné príjmy na jednu osobu všade prevyšovali 3000 dolárov, ale v mnohých štátoch aj 10 000 dolárov, kým v 80% južných štátov dosahovali len 1000 dolárov, dokonca v mnohých prípadoch nedosiahli ani 300 dolárov.

Aj iné metódy výpočtov ukazujú obrovský rozdiel medzi „bohatým“ Severom a „chudobným“ Juhom: kým sa rozvinuté krajiny, predstavujúce len 22% obyvateľstva, podieľajú na svetovej výrobe v pomere 82%, Juh, kde žije až 78% obyvateľstva, do svetovej výroby prispieva len 18%-ami.

Tento obrovský rozdiel pociťuje takmer každý obyvateľ Juhu. Ich vlády im nedokážu pomôcť – darmo dajú svoj hlas z času na čas iným politikom, a darmo vyjadrujú svoje stanovisko aj revolučnými prostriedkami. **Chudobný Juh sa totiž veľmi zadlžil** z pôžičiek, ktoré si v minulosti zobral a aj minul. Nielen istinu, teda samotné požičané peniaze, nedokážu splatiť, ale nevedia si rady ani s úrokmi. Zadlžená krajina nedostane ani ďalší úver, aby mohla dať svoje hospodárstvo do poriadku a mohla rozšíriť svoju výrobu. Ak sa na niektorých miestach usadí niekoľko veľkých podnikov, tým sa musia poskytnúť obrovské finančné úľavy (napríklad oslobodenie od daní).

Darmo sa organizujú pravidelne medzinárodné konferencie na hľadanie riešenia, **nenávisť obyvateľstva chudobného Juhu voči bohatým krajinám a ich občanom sa čoraz viac stupňuje.**

Prečo sa stala chudobnou Čierna Afrika?
(údaje z rokov 1978 – 1987)Nárast objemu dlhov chudobných krajín
(v miliárdach dolárov)

Znižovanie dlhov: Bohaté krajiny už mali viacero pokusov na zmiernenie dlhovej záťaže chudobných krajín. Vlády a finančné organizácie sa čoraz viac zhodujú v tom, že celok svojich pohľadávok nikdy nebudú vedieť vymôcť. Návrhy z posledných rokov smerujú skôr k zníženiu dlhov tretieho sveta a menej odporúčajú reštrukturalizáciu dlhov, teda zmenu napr. lehoty ich splatnosti. Francúzsko a niektoré iné priemyselné krajiny už išli príkladom, keď na summite v Dakare v roku 1989 niektorým z najchudobnejších krajín odpustili ich dlhy.

■ Prečo je v záujme severných štátov odpustenie dlhov južanov?

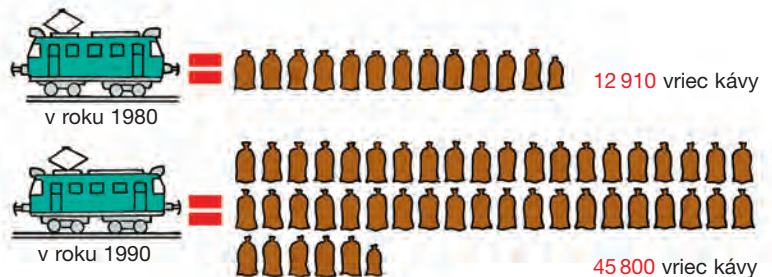


Slumy v Južnej Amerike: Autor tejto učebnice so skupinou ľudí navštívil v roku 1998 Juhoafrickú úniu. Raz náš autobus prešiel popri slume [slam], teda štvrte bedárov postavenej z plechových a iných chatrčí. Osvetlenie bolo v osade len tak, že na stožiare vysoké 20-25 metrov namontovali silné svietidlá. Keď náš autobus jazdil už asi päť minút pozdĺž tejto osady, spýtal som sa sprievodcu, aká je veľká táto slum. – Je takmer 20 km dlhá a 10 km široká – dozvedel som sa. – Podľme dnu a pozrime si ju! – navrhol spolucestujúci. – Nikdy by sme sa nedostali von živí! – znela zarážajúca odpoveď. – No a polícia? – Ani oni sa neodvážia vojsť!

Teroristické útoky: Terčom teroristov sú aj v súčasnosti často politickí vodcovia. V 1980-tych rokoch sa takáto vražda udiala takmer každý rok. V septembri 1980 zavraždili prezidenta Nikaraguy, v roku 1981 egyptského prezidenta Sadata, v roku 1982 hlavu štátu Libanonu, v roku 1983 vedúceho opozície na Filipínach, v roku 1984 predsedníčku indickej vlády Indiru Gándhiovú, v roku 1986 švédského ministerského predsedu Olofa Palmeho, v roku 1987 libanonského štátnika Karamiho. V tomto istom desaťročí došlo k najkrvavejším teroristickým útokom: v roku 1980 vybuchla bomba na železničnej stanici v Bologni (91 mŕtvych, stovky zranených), 23. októbra 1983 bola séria atentátov v Bejrúte (214 amerických a 58 francúzskych obetí), v decembri 1984 bol vyhodенý do vzduchu tunel v Taliansku (15 mŕtvych, 105 zranených), v júni 1987 bol bombový útok v garáži nákupného centra v Barcelone (107 mŕtvych, 40 ťažko zranených), v decembri 1988 došlo vo vzdušnom priestore Škótska k výbuchu lietadla (v lietadle zomrelo 259 cestujúcich, kým na zemi 11 škótskych obyvateľov).

◀ Tlstý a chudý jazdia spolu na bicykli. ■ Čo vyjadruje karikatúra?

Cena jedného rušňa vyrobeného vo Švajčiarsku



Cena rušňa vyrobeného vo Švajčiarsku vyjadrená v káve (1980-1990)
 ■ Prečo sa stali chudobnými rozvojové krajiny?

TERORIZMUS

Terorizmus – **používanie hrozieb a násilia bez rozdielu, v záujme dosiahnutia politických cieľov** – sa objavil už koncom 19. storočia. Vtedy však len vo forme atentátov na panovníkov, štátnikov (napr. atentáty anarchistov).

V druhej polovici 20. storočia **sa terorizmus stal globálnym problémom**. Vtedy už mali teroristi vo veľkom počte k dispozícii také **zbrane** nasadením ktorých uskutočnili atentáty, ktoré zasiahli masy nevinných ľudí a vyvolali pocit ohrozenia – išlo v prvom rade o výbušniny a detonátory, ale aj chemické biologické aj iné zbrane. Vzniklo **čoraz viac extrémistických skupín** – ako nemecké, talianske a japonské Červené brigády, palestínska organizácia Fatah, Írska republikánska armáda, Jasný chodník v Peru – a obrana voči ich útokom sa stala veľmi ťažkou. Boj proti terorizmu sťažuje, že vo svetovom meradle cestuje čoraz viac osôb, mnohí z obyvateľov chudobných krajín sa usadzujú v bohatších krajinách, kde sa aj zamestnávajú. Vlády musia mať v úcte ľudské práva, čo taktiež sťažuje odhalenie teroristov.

V poslednom desaťročí storočia terorizmus obzvlášť zosilnel. Počas rozvláčnych palestínsko-židovských bojov moslimský svet utrpel v otvorených ozbrojených bojoch porážku, preto v boji proti Izraelu a jeho najväčšiemu spojencovi, Spojeným štátom, pokračoval inými prostriedkami. Takto vzniklo hnutie *Al-Káida*, zodpovedné za najkrvavejšie teroristické útoky našej doby a zorganizované na náboženskom základe, ktoré 11. septembra 2001 uskutočnilo sériu teroristických útokov v New Yorku a vo Washingtone, ktorá otriasla celým svetom a vyžiadala si životy tisícov nevinných ľudí.

Odvetným krokom Spojených štátov bola vojna proti politickému vedeniu v Afganistane, keďže táto krajina poskytovala bázu pre Al-Káidu. Začal sa svetový boj **proti terorizmu**, v ktorom **sa výsledky môžu dosiahnuť len prostredníctvom širokej medzinárodnej spolupráce**.

1. Usporiadajte diskusiu! Ktorý globálny problém vymenovaný v tejto lekcii považujete za najzávažnejší? Odôvodnite, prečo práve ten!
2. Hľadajte k diskusii ďalšie písomné alebo fotografické materiály! Vypočujte si aj rozhlasové alebo televízne relácie spojené s globálnymi problémami!
3. Pripravte si na jednu tému referát!



World Trade Center v New Yorku, zbúraný v teroristickom útoku dňa 11. septembra 2001. Pod ruinami zomrelo 3000 ľudí. Udalosť znamenala začiatok globálneho boja proti terorizmu

PREHĽAD

Na záver tejto tematiky výnimočne nenasleduje zhrnutie. Urobíme tak až po lekcii o udalostiach v Maďarsku. Teraz nasleduje len krátky prehľad, bez ktorého by sme ťažšie porozumeli maďarským dejinám.

Druhá svetová vojna sa na európskych bojiskách skončila obrovskou súťažou. Dôvodom toho bolo, že sa Spojenci (Sovietsky zväz, Spojené štáty a Anglicko) v Jalte dohodli: každý si môže vytvoriť takú veľkú zónu vplyvu, aké veľké územie obsadí jeho armáda. (Preto bolo bojisko v Tichomorí dlho „v nemilosti“. Počas „delenia koristi“ po víťazstve Sovietsky zväz dostal viac územia (mnohé krajiny sa dostali pod jeho vplyv), kým Západ cennejšie oblasti (nemeckú priemyselnú oblasť, alebo Taliansko, ktoré tiež nebolo bezvýznamné z priemyselného hľadiska).

Medzitým sa začala súťaž dvoch superveľmocí. Stalin, ktorého víťazstvá rozohnili, sa usiloval o svetové víťazstvo socializmu a začal rozširovať kontrolu Sovietskeho zväzu nad inými krajinami. Oproti nemu Spojené štáty poskytli všemožnú hospodársku a vojenskú pomoc ohrozeným krajinám, aby zabránili sovietskemu napredovaniu (Trumanova doktrína). Výsledok súťaženia: rozdelenie sveta na východný blok (RVHP, Varšavská zmluva) a na západný (NATO, spoločný trh). Maďarsko sa stalo súčasťou východného bloku, ktorú Stalin zvieral železnou rukou. Nasledovalo 15 rokov studenej vojny, ktorá sa niekedy dostala na prah horúcej vojny.

Začiatok zmeny znamenala Stalinova smrť. Vo vnútornom boji o moc, ktorý sa viedol pre jeho dedičstvo, oslabla jednota sovietskeho vedenia a Chruščov, ktorý získal moc, zmenil veľa vecí vo svetovej politike Stalina. Zároveň aj Spojené štáty potrebovali čas, aby mohli výsledky rozbiehajúcej sa technicko-informatickej revolúcie uplatniť aj vo svojom hospodárstve a vojenskom priemysle. Zrodila sa zmluva SALT, začal sa helsinský mierový proces, ktorý svet, ako aj Maďarsko, ktoré po roku 1956 bolo opäť zbavené svojej slobody, umožnil isté uvoľnenie po hroznom strachu z vojny.

Po studenej vojne sa vo svete stali dôležitými nové otázky, problémy: ropná kríza, ku ktorej došlo z politických príčin, zrýchlenie globalizácie, otázky vyvolané revolúciou v informatike a výpočtovej technike. V rámci západného bloku vzrástla úloha Japonska na Ďalekom Východe, resp. Európy. Vo východnom bloku sme mohli byť svedkami (i keď zatiaľ len v malej miere) modernizácie Číny a jej súpereniu so Sovietskym zväzom.

Medzitým sa ozrejnilo aj to, že rozhodujúcim faktorom v mocenskom zápase a súťaži v zbrojení je výkonnosť ekonomík. Súťaž dvoch blokov bola rozhodnutá. Sovietsky zväz a jeho prisluhovači so svojimi nepružnými plánovanými hospodárstvami si nedokázali zachovať svoju konkurencioschopnosť voči bohatšiemu Západu, kde fungovala pružná trhová ekonomika. Na mieste diktátormi vedeného Sovietskeho zväzu vzniklo voľné spojenectvo štátov, Spoločenstvo nezávislých štátov (SNS), ktorého rola vo svetovej politike sa ani nepodobala role jeho predchodcu. Znovu slobodné krajiny východného bloku – a medzi nimi aj naša vlasť – urobili prvé kroky smerom k vytúženému západnému blahobytu...

Je dobré pripomenúť si tieto procesy predtým, než začneme študovať dejiny Maďarska po druhej svetovej vojne.

V. DEJINY MAĎARSKA OD ROKU 1945 PO SÚČASNOSŤ

ÚVOD

Maďarsko po druhej svetovej vojne už nezískalo svoju nezávislosť a samostatnosť, akú malo v medzivojnovom období. V súlade s jaltskou dohodou víťazných mocností sa dostalo do sovietskej záujmovej sféry (do východného bloku). Na jeho území boli takmer 50 rokov sovietske vojenské základne. Po niekoľkoročnom boji o moc tu vznikol komunistický (socialistický) režim podľa sovietskeho vzoru. Život v krajine, jej vnútornú a zahraničnú politiku riadila komunistická strana, ktorá bola jedinou predstaviteľkou moci, resp. vedúci predstavitelia tejto strany, ktorí hľadali priazeň sovietskych diktátorov.

Túto situáciu chcel zmeniť boj o slobodu v roku 1956, ktorý si vydobyl obdiv slobodného sveta. Napriek hrdinstvu bojovníkov o slobodu sa krajina dokázala vyslobodiť spod sovietskeho jarma až oveľa neskôr, po páde východného bloku.

Aký bol komunistický (socialistický) režim trvajúci takmer pol storočia? Čo ľuďom dal a čo im vzal? Aký rozvoj podporoval a o aké rozvojové možnosti prišlo Maďarsku kvôli nemu? Ako sa nakoniec podarilo získať späť samostatnosť a ako došlo k prevratu? O tom sú lekcie tejto kapitoly.

Odporúčaná literatúra:

A rebellis tartomány. Új képes történelem. Magyar Könyvklub – Helikon Kiadó, Bp., 1998.

A magyarok krónikája. Officina Nova Kiadó, Bp., 1996. (strany 632-787.)

Rubicon 1996/5–6. (A győzelmes vereség, 1956)

Rubicon 1997/2. (A párizsi békeszerződésről)

Rubicon 2000/6. és 7–8. (Ki volt Kádár?)

Rubicon 2002/6–7. (Zord idők. ÁVÓ, ÁVH, III/III.)

Rubicon 2002/11–12. (1956)

História 1986/5–6. (Azok a hatvanas évek...)

História 1991/4. (A Kádár-rendszer történetéből)

Helméczy Mátyás: *Sorsregény.* Püski Kiadó, Bp., 2007. (A Sztálinnak ajánlott ország, 160. strana; A legvidámabb barakk országa, 187. strana)

34. MAĎARSKO PO PREHRATEJ VOJNE

VZNIK NOVEJ VLÁDY

Vojna ešte pustošila. Budapešť ešte bola v nemeckých rukách. Avšak v **Debrecíne** – 21. decembra 1944 – už **zasadlo Dočasné národné zhromaždenie, ktoré vytvorilo novú maďarskú vládu: Dočasnú národnú vládu.** Do novej vlády sa dostali protinemecké strany a osobnosti. Predsedom vlády sa stal generálplukovník **Béla Miklós** (veliteľ bývalej I. armády), ktorý počas Horthyho pokusu o vystúpenie z vojny prešiel k sovietskej armáde za účelom ďalších rokovaní.

Vytvorením novej vlády sa naskytila možnosť na odtrhnutie sa Maďarska od Nemcov. **Dočasná vláda požiadala Spojencov o prímerie.**

PRÍMERIE. MAĎARSKO OBSADILA SOVIETSKA ARMÁDA

Prímerie prinútilo **Maďarsko** obnoviť hranice z roku 1937. (Platnosť viedenských arbitráží zanikla!) Porazená krajina sa dostala **pod dohľad Spojeneckej kontrolnej komisie.** Jej predsedom bol sovietsky generál (maršal Vorošilov). Keďže krajinu obsadila sovietska armáda, komisia sa prakticky stala mocenským nástrojom Sovietov. Jej americkí a anglickí členovia boli prítomní skôr len ako pozorovatelia. Chod vecí ovplyvniť príliš nemohli. Takto sa Maďarsko, v súlade so zmluvou z Jalty, **stalo súčasťou sovietskej zóny.** Krajina, ktorá tisíc rokov patrila k Západu, sa dostala do východného bloku.

REORGANIZÁCIA VEREJNEJ SPRÁVY A POLITICKÉHO ŽIVOTA

Aby sa v krajine mohol život opäť naštartovať, bola potrebná reorganizácia politického života.

Miestne demokratické sily zakladali **národné výbory** na pomoc každodennému životu, na zorganizovanie miestnych úloh. Neskôr však – na rozdiel od mnohých iných krajín – tieto výbory nezobrali na seba úlohy verejnej správy. **Predošlá verejná správa,** ktorá dobre fungovala aj s malým počtom ľudí, **bola ponechaná.** Vznikajúce potvrdzujúce výbory vylúčili len nyilašovcov a osoby spriaznené s Nemcami (prepustení tvorili 2-3%). **Sovietska armáda totiž potrebovala účinnú štátnu mašinériu.**

STRANY

V politickom živote získali vedúcu úlohu štyri strany. **Komunistická strana,** ktorá mala spočiatku nízky počet (len niekoľko tisíc) členov, sa tešila plnej podpore Sovietov. Väčšina vedúcich predstaviteľov tejto strany – aj Mátyás Rákosi – sa vrátila do Maďarska z Moskvy. Počet členov strán potom rýchlo rástol.



Zasadá Dočasné národné zhromaždenie v Debrecíne (21. decembra 1944)

Sovietska okupácia: Sovietska armáda sa nesprávala ako oslobodzujúca, ale ako okupujúca. Najmä v prvom období bolo na dennom poriadku znásilňovanie žien, ozbíjanie a vykrádanie civilného obyvateľstva. Neskôr toto zaniklo. Avšak ľudí masovo odvážali na verejné práce za vojenského dozoru, na tzv. „málenkij robot“, ktorý bol osudovou tragédiou pre státisíce ľudí. Civilné osoby, ktoré museli narukovať na tieto práce, vyhlásili za vojnových zajatcov a vyviezli do Ruska. Spomedzi takto odvečených zahynulo takmer päťdesiat tisíc osôb, ostatní sa mohli vrátiť domov až po 2-4 rokoch, často chorí, dokaličení.

Ľudové sudy: Rozpustili však – z politických dôvodov – žandárstvo. Nad osobami, ktorých vyhlásili za páchatel'ov vojnových zločinov a zločinov proti ľudu, vynášali rozsudky novo vytvorené ľudové sudy.

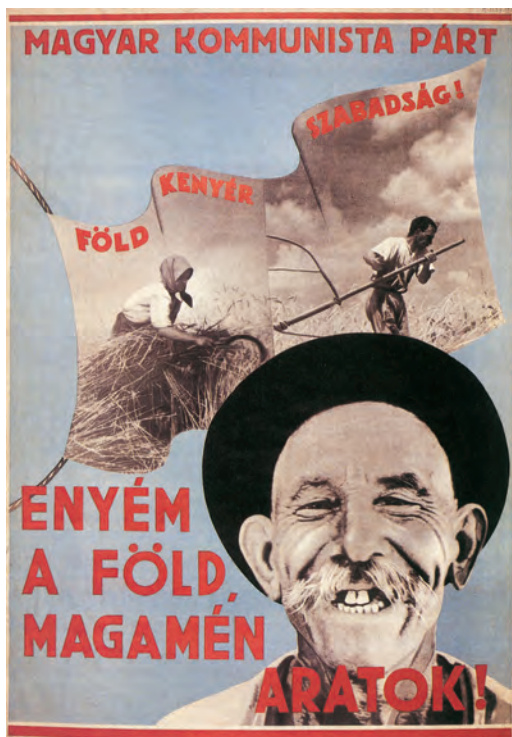
Pred ľudové sudy sa dostalo viac než päťdesiat tisíc osôb a vynieslo sa takmer 27 000 odsudzujúcich rozsudkov, v ktorých uložili 477 trestov smrti. Nakoniec popravili celkom 189 osôb, najmä pre spoluprácu s okupačnými nemeckými úradmi, resp. pre vojnové zločiny.



Volebné plagáty dvoch strán s protikladným svetonázorom: maloroľníci hlásia mier, komunisti triedny boj



V obľúbenosti komunistov zohralo úlohu, že sa strana zdráhala hrať s otvorenými kartami. Vyhlásila sa za vedúcu silu demokratickej premeny. (Diktatúru proletariátu ani nespomenula!) Svojím programom hlásajúcim vyriešenie sociálnych problémov a podporu chudobných si získala mnohých idealistov, najmä z radov mládeže.



Druhá tvár komunistickej strany – na volebnom plagáte. Využili pozemkovú reformu

Sociálnodemokratická strana s takmer polstoročnou minulosťou bola tradičnou politickou stranou maďarského robotníctva. Jej vedenie sa teraz rozdelilo na dve časti podľa toho, či boli ochotní spolupracovať s komunistami (ľavé krídlo vedené *Árpádom Szakasitsom*) alebo boli proti tejto spolupráci (skupina okolo *Anny Kéthlyovej*).

Nezávislá strana maloroľníkov, poľnohospodárskych robotníkov a občanov (Maloroľnícka strana) bola stranou tak sedliactva ako aj meštianstva. Jej najznámejší vodcovia boli *Zoltán Tildy* a *Ferenc Nagy*.

Národná sedliacka strana o sebe hlásala, že je stranou chudobných sedliakov, ale združovala pritom aj predstaviteľov ľudovej inteligencie, spisovateľov, ne jej čele stál spisovateľ *Péter Veres*.

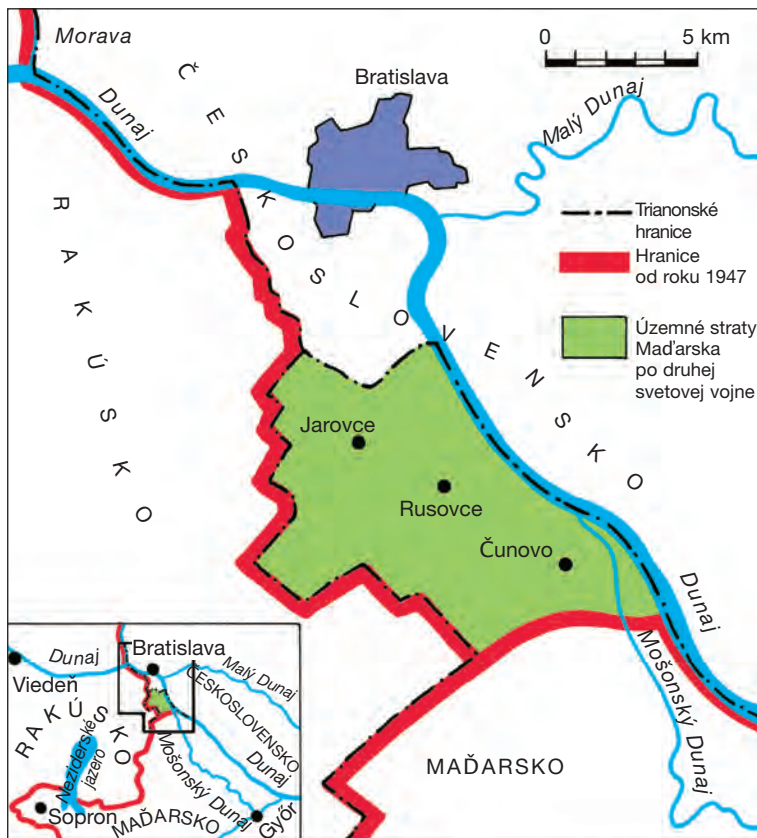
PRVÉ VOLBY.

PODPÍSANIE PARÍŽSKEJ MIEROVEJ ZMLUVY

Prvé voľby, ktoré boli zároveň aj základnou podmienkou budúceho mieru, **usporiadali v novembri 1945** a zúčastnili sa ich štyri vymenované strany (a dve ďalšie, menšie). (O výsledkoch bude reč v nasledujúcej kapitole.)

Uskutočnenie volieb otvorilo cestu pred uzavretím mieru. **Mierová zmluva bola podpísaná vo februári 1947 v Paríži**. Na ustanoveniach Trianonskej mierovej zmluvy nič nemenili. (Dokonca pri Bratislave muselo Maďarsko odovzdať tri ďalšie obce Československu.) Boli však vynechané staršie články, ktoré mali chrániť národnosti.

Najbolestivejším bodom však bolo, že **sovietske vojská** – napriek všetkej nádeji – **mohli aj naďalej zostať v krajine**: a to pod zámienkou „zabezpečenia dodávok“ do sovietskej zóny okupovaného Rakúska.



■ *Prečo protirečí medzinárodnému právu, že aj po podpísaní mierovej zmluvy zostali okupačné vojská v Maďarsku?*

◀ Kde uzatvorenie mieru predsa pozmenilo hranice. Bratislavské predmostie, kde tri obce obývané Maďarmi opäť zobrali Maďarsku

Nariadenie o pozemkovej reforme vydali 1. marca 1945. Počas jeho výkonu vyvlastnili 5,6 milióna katastrálnych jutár pôdy. Z toho takmer 650 000 žiadateľov o pôdu dostalo 3,5 milióna jutár. Ostatné územie, takmer 2 milióny jutár, zostalo v štátnom alebo obecnom vlastníctve.

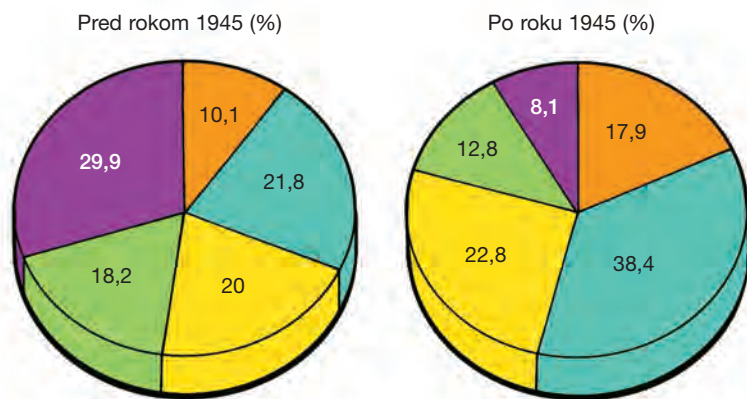
DEMOKRATICKÁ POZEMKOVÁ REFORMA

Prvým opatrením vlády s celoštátnym dopadom bola **pozemková reforma**, ktorá **poskytla pôdu sedliakom**.

V rámci nej – bez odškodnenia – zobrali veľkostatkárom prakticky všetku pôdu a rozdelili ju medzi sedliakmi. Súčasne na rozsiahlom území vytvorili štátne podniky a v správe spoločenstva (obce) ponechali pôdu, pozemky pre domy, verejné pasienky a nechali pôdu aj ako rezervu.

Pozemková reforma neznamenala len pretvorenie majetkových pomerov. Jej spoločenský dopad bol významnejší, než jej vplyv na hospodárstvo. **Zrušili staršiu triedu veľkých a stredných statkárov**. Výrazne zvýšili silu i pomer stredného sedliactva. **Sedliacka spoločnosť sa celkom prevrstvila**.

Pomery vlastníctva pozemkov



Rozloha pozemkov



Pomery vlastníctva pozemkov pred rokom 1945 a po pozemkovej reforme v marci 1945
 ■ *Preštuduj si diagramy! Ako sa zmenili pomery vlastníctva pozemkov? Zo schémy vyvod' závery aj o spoločenských zmenách!*

Inflácia a nový forint: Maďarská inflácia prekonala všetky skoršie inflačné rekordy. Bankovky tlačili neočíslované a ich hodnota klesala z hodiny na hodinu. Obyvateľstvo namiesto oficiálnej meny, pengő, používalo cudzie peniaze, alebo vymieňalo bezprostredne tovar. Na začiatku roka 1946 sa napríklad hodnota jedného metrického centu uhlia rovnala hodnote 30 kg zemiakov alebo 1,5 kg bravčového mäsa alebo 1 litra oleja.

Prvého augusta 1946 zaviedli novú menu s trvácnou hodnotou, forint. (Znehodnotené pengő sa ani nepokúsili vymeniť.) Stalo sa to vďaka tomu, že sa v krajine dovtedy nahromadili postačujúce tovarové zásoby, Spojené štáty zase vrátili Národnej banke Maďarska zlaté rezervy, ktoré na Západ odvliekli nylalašovci.

Bankovka s vysokou nominálnou hodnotou z doteraz najväčšej inflácie dejín ■ *Vypočítaj, kolkými nulami by sa mohla napísať nominálna hodnota bankovky, ktorá mala hodnotu 1 miliardy B-pengő (B = biliónov)! Opýtaj sa starších (alebo pozisťuj), čo sa dalo kúpiť za tieto peniaze!*



1. Prečo malo veľký význam vytvorenie Dočasného národného zhromaždenia a vytvorenie Dočasnej národnej vlády?
2. Hodnota pozemkovú reformu z hospodárskeho, spoločenského a politického hľadiska!
3. Ako sa organizoval nový politický život Maďarska?
4. Prečo bol parížsky mier podobne ťažký, ako trianonský?



Nové 100-forintové bankovky od roku 1947 do roku 1993 ■ *Všimnite si zmenu štátnych znakov! (Pozrite si štátne znaky na 195. strane!)*

35. KOALIČNÉ OBDOBIE. ZRUŠENIE KOALÍCIE A ZAČIATKY STRANÍCKEHO ŠTÁTU

VÝSLEDKY PRVÝCH VOLIEB

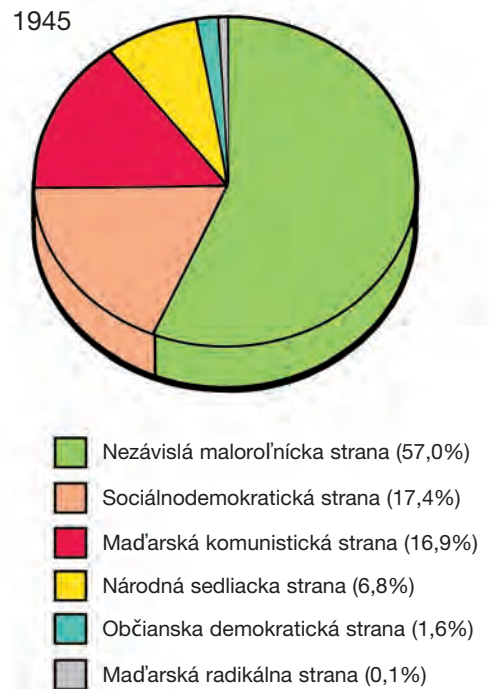
Dohoda uzatvorená v Jalte predpísala, **aby** v porazených a okupovaných krajinách **zorganizovali demokratické voľby**. Komunisti – ktorí očakávali isté víťazstvo – dúfali, že výsledkom volieb môžu aj demokratickou cestou obsadiť tie funkcie, ktoré si dovtedy vyvlastnili násilím, za sovietskej podpory. V ostatných stranách dúfali, že vďaka voľbám ich politická váha vzrastie.

Vo voľbách – s absolútnou prevahou – zvíťazili maloroľníci. Zohrala v tom úlohu skutočnosť, že mnohí videli v tejto strane silu, ktorá je schopná aj odhodlaná vystúpiť proti komunistom. **Na druhom mieste skončila sociálnodemokratická strana**, ktorej robotníci ešte stále dôverovali. **Komunistická strana obsadila tretie miesto.** Napriek tomu komunisti za pomoci svojich sovietskych podporovateľov (predsedom Spojeneckej kontrolnej komisie bol Vorošilov) dokázali dosiahnuť, aby **sa aj naďalej vytvorila koaličná vláda**. Ministerským predsedom sa stal Zoltán Tildy. Vo vláde, ktorej polovicu tvorili maloroľnícki ministri, **skutočne významné ministerstvá** (napr. ministerstvo vnútra) **zostali v rukách komunistov**. Ostatné strany získali pozície v súlade so svojimi volebnými výsledkami.

Jedinou útechou maloroľníckej strany bolo, že keď vo februári 1946 parlament namiesto znovunastolenia starej štátnej formy – kráľovstva – rozhodol, že štátnou formou krajiny bude republika, prvým **prezidentom republiky sa stal Zoltán Tildy**. (Aj post predsedu vlády si ponechal maloroľnícky politik, Ferenc Nagy.)

POLITICKÉ MANÉVRE KOMUNISTICKEJ STRANY

Z prvých parlamentných volieb komunistickí vodcovia pochopili, že môžu taktizovať akokoľvek, obyvateľstvo krajiny si ich neoblúbi. Súčasne s tým pre vyostrovanie sa studenej vojny už aj Stalin požadoval násilnejšie uchopenie moci. Preto **Rákosi a politická polícia pod jeho vedením**



Výsledky volieb v novembri 1945 ■ *Preštuduj si výsledky volieb! Vyvod' závery o tom, po akej ceste chcelo ísť obyvateľstvo krajiny!*

„Salámová taktika“: Politiku Rákosiho a komunistov trefne nazývali „salámovou taktikou“. Jej podstatou bolo, že nikdy nenapadli celok strany protivníkov, vždy len jej niektoré osobnosti alebo skupiny. Keď s napadnutým skončili, nasledovali rad radom ďalšie osoby alebo skupiny. Protivníka teda postupne „nakrájali“.

Politickými trestnými činmi sa spoiatku zaoberalo oddelenie Ministerstva vnútra na ochranu štátu (ÁVO). Z toho vznikol v roku 1948 Úrad na ochranu štátu (ÁVH), ktorý už mal širšie právomoci a bol priamo podriadený vláde.

Vytvorenie Úradu na ochranu štátu (ÁVH). „Úrad na ochranu štátu je päsťou robotníckej triedy“ – hlása nápis. (Mohol kohokoľvek, kedykoľvek za čokoľvek zatknúť)

Sovietsky zákrok: Ak sa niektorého poslanca alebo stranického vodcu žiadnym spôsobom nepodarilo prinútiť podvoliť sa, zakročila *sovietska politická polícia*. Viacerých maloroľníckych politikov, dokonca aj jednu predstaviteľku sociálnodemokratickej strany (Sáru Karigovú) postavili pred sovietsky vojenský súd. Najväčšie zdesenie vyvolalo odvedenie *Bélu Kovácsa*, generálneho tajomníka maloroľníckej strany. Keďže ho ÁVO po viacerých pokusoch nedokázalo vystrašiť a oblomiť, sovietske orgány vnútornej bezpečnosti ho odviekli na Sibír. Dátum jeho odvedenia, 25. február, je dnes pamätným dňom obetí komunistických diktatúr.



Zoštátnená Prvá maďarská cvernovka v roku 1948

Zoštátnenie pripravili mimoriadne dôkladne, v najväčšej tajnosti. Vopred vyhladení robotnícki riaditelia sa dozvedeli až na poslednú chvíľu, ktorý závod budú riadiť od zajtra. Súčasne zablokovali účtovné knihy a bankové účty podnikov určených na zoštátnenie, aby bývalí majitelia nemohli nič zachrániť zo svojho majetku. Zoštátnenie sa v roku 1948 dotklo celkom 594 podnikov.

(ÁVO) začali pracovať na oslabení svojich protivníkov, predovšetkým maloroľníckej strany.

Rad radom sa začínali **súdne spory** pre sprisahanie, vlastizradu atď. proti maloroľníckym politikom a jednotlivým skupinám poslancov, a to na základe „usvedčujúcich“ dôkazov dodávaných ÁVO (neskôr ÁVH, Úradom na ochranu štátu).

Rákosimu sa pomocou tejto taktiky zastrašovania podarilo dosiahnuť, že mnohí poslanci odstúpili z funkcie, utiekli do zahraničia, kým iných vylúčila ich vlastná strana. (Túto metódu neuplatňovali len voči svojim súperom z maloroľníckej strany.)

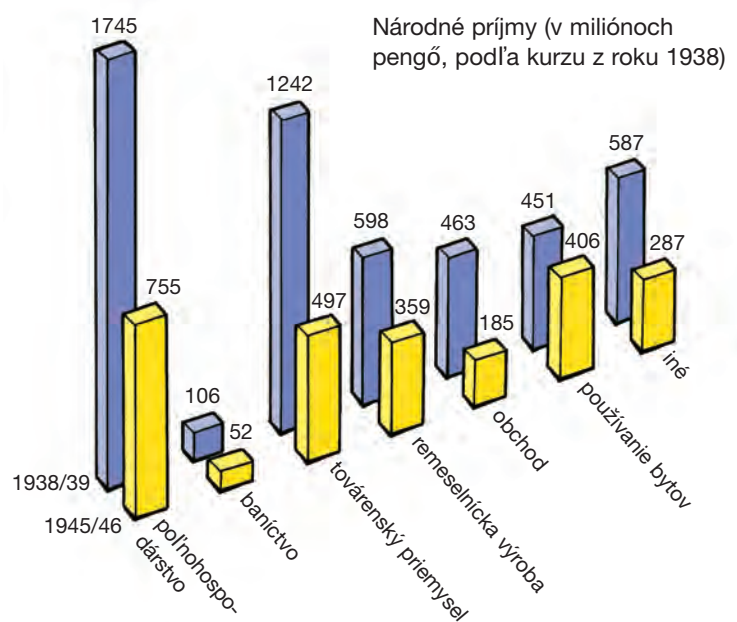
Nakoniec politické strany oslabili do tej miery, že tie už nedokázali účinne vystúpiť proti komunistickej strane.

HOSPODÁRSKE MANÉVRE KOMUNISTICKEJ STRANY

Zavedenie forintu, teda meny so stabilnou hodnotou a spustenie výroby umožnili, aby **komunistická strana**, ktorá **popri ozbrojených silách získala aj moc nad riadením hospodárstva**, mohla začať uskutočňovať svoj hospodársky program.

Počas toho najskôr – v decembri 1946 – zoštátlili šesť najväčších závodov ťažkého priemyslu, o pol roka neskôr si štát zobral do svojich rúk banky a s nimi prepojené podniky (takmer 300). K rozhodujúcemu kroku došlo **na jar roku 1948**, keď na rad prišli **továrne a závody, ktoré zamestnávali (alebo kedykoľvek v minulosti zamestnali) viac než 100 robotníkov**.

Súčasne **so zoštátňovaním** vytvorili Hlavnú hospodársku radu (s komunistickým vedením) a **schválili trojročný plán obnovy**. Tu sa však už uplatnil ruský vzor: prednosť dostali investície do ťažkého priemyslu a jeho rozvoj. Ľahký priemysel sotva niečo dostal.



Národné príjmy pred vojnou a po vojne



VOLBY V ROKU 1947.

ZRUŠENIE DEMOKRATICKEHO VOLEBNÉHO SYSTÉMU

Ďalším politickým manévrom Rákosiho bolo **vynútenie nových volieb**. Tieto voľby už pripravili tak, aby sa ich nezúčastnila jediná opozičná strana (predstavujúca veľkú silu), ale aby do volieb vstupovala opozícia rozpadnutá na viaceré strany. Na druhej strane však **politické strany ovplyvnené komunistami sa spojili do jediného volebného bloku**. Zmyslom toho bolo, že podľa vtedy schváleného volebného zákona ak volebný blok získal 60% odovzdaných hlasov, získal 80% parlamentných kresiel.

Zvítazila síce komunistická strana a ľavicový blok (pravda, podvodmi), Rákosi chcel ešte viac: samovládu komunistov. Preto, s odvolaním sa na formálne chyby, bezprostredne po voľbách zrušili 49 mandátov najradikálnejšej opozičnej strany, ktoré tá získala vďaka 670 000 odovzdaným hlasom. Bolo dôležitým krokom, že **vynútili zjednotenie dvoch robotníckych strán** (sociálnodemokratickej a komunistickej).

Potom zrušili kresťanské strany. Zatiaľ sa ostatné buď samé rozpustili, alebo sa zjednotili v **Maďarskom ľudovom fronte za nezávislosť**, vytvorenom na zastieranie režimu jedinej strany, kde samostatnosť strán zanikla. **Maďarsko sa stalo krajinou s vládou jedinej politickej strany.**

Plagát vyzývajúci na socialistickú súťaž vo výkone práce, v záujme splnenia trojročného plánu

„**Voľby s modrými ceduľkami**“: 60%-nú ľavicovú väčšinu sa podarilo zabezpečiť volebnými podvodmi. Vytlačili desaťtisíce takých tzv. „modrých ceduliek“, ktorými mohol ktokoľvek voliť aj mimo svojho bydliska. Spoľahliví členovia komunistickej strany týmito ceduľkami prešli celý rad volebných miestností. Svoje hlasy odovzdali na viacerých miestach, čím samozrejme zvýšili počet hlasov odovzdaných na komunistov.

1947



Maďarská komunistická strana	(22,3%)
Sociálnodemokratická strana	(14,9%)
Národná sedliacka strana	(8,3%)
Nezávislá maloroľnícka strana	(15,4%)
Demokratická ľudová strana	(16,4%)
Maďarská strana nezávislosti	(13,43%)
Nezávislá demokratická strana	(5,2%)
Maďarská radikálna strana	(0,1%)
Kresťanský tábor žien	(1,4%)
Občianska demokratická strana	(0,7%)

Výsledky volieb v roku 1947 ■ Celkovo akú veľkú silu (koľko percent) predstavovali buržoázne (občianske) strany?

Pomery síl v novej robotníckej strane:

V zjednotenej strane, ktorá vznikla v lete roku 1948, teda v Strane maďarských robotníkov (MDP) mohli „bývalí sociálni demokrati“ obsadiť pozície len do tej miery, v akej sa podriadili vôle Moskvy.

V rámci **zoštátňenia cirkevných škôl** zobrali cirkvám 6500 školských inštitúcií, najmä základné školy, ďalej 200 gymnázií a stredných pedagogických škôl. Dotkli sa to takmer 18 000 pedagógov, ich značná časť prišla o zamestnanie.

Postavenie Maďarska sa principiálne zmenilo v roku 1949. Dovtedy spomedzi troch veľkých európskych zón patrilo do prostrednej. V kultúre, náboženstve, spoločenskej štruktúre, organizácii hospodárstva neboli ostré hranice medzi Západom a Maďarskom, ale medzi Maďarskom a Východom. Teraz sa to obrátilo.

ÚTOK PROTI CIRKVÁM

Paralelne s likvidáciou politických strán sa začal útok proti cirkvám, ktoré predstavovali najväčšiu silu okrem strán. Počas neho **zatkli a** na základe vymyslenej obžaloby **odsúdili na trest doživotného odňatia slobody** najuznávanejšieho cirkevného hodnostára katolíkov, **kardinála Józsefa Mindszentyho. Z funkcie odstránili aj evanjelického biskupa Lajosa Ordassa a biskupa reformovanej cirkvi Lászlóa Ravasza.** Začalo sa konanie aj proti niekdajším členom Židovskej rady. Tieto udalosti boli navyše spojené s množstvom zastrašujúcich súdnych sporov vedených proti radovým kňazom. Veľké pobúrenie vyvolalo **zoštátňenie cirkevných škôl**, po ktorom – ako útok na slobodu myslenia – nasledovalo zoštátňenie vydávania kníh, filmovej tvorby, kín a divadiel. Strana si takmer vo všetkých oblastiach zabezpečila vplyv a samovládu.



Začiatok Rákosiho éry: velebenie Rákosiho na III. kongrese Maďarskej komunistickej strany

CESTOU K STALINIZMU

V máji 1949 v Maďarsku došlo k **d'alším voľbám.**

Teraz sa však **ich už nezúčastnili strany.** Nesúperili medzi sebou kandidáti. Voliči nemohli rozhodovať o tom, koho pošlú do parlamentu. Voľby sa konali úplne podľa sovietskeho vzoru. **V každom volebnom obvode bol iba jeden kandidát,** kandidát Vlasteneckého ľudového frontu, ktorého ako kandidáta na parlamentného poslanca určili v straníckej centrále. Keďže nemal súpera, vo voľbách istotne vyhral.

Maďarsko sa týmto v máji 1949 **stalo stranickým štátom sovietskeho typu.** Vypadlo z radu krajín patriacich k Západu a prerušiac tisícročnú tradíciu, bolo proti svojej vôli zaradené k Východu.

1. Prečo vyhrala prvé voľby maloroľnícka strana? Prečo obsadila komunistická strana až tretie miesto?
2. Akými politickými manévrami pripravili Rákosi a jeho skupina voľby v 1947 a neskôr v 1949?
3. Čo všetko umožňovalo zoštátňenia? Nakoľko tieto poškodzovali vlastníctvo?
4. Prečo útočila komunistická strana aj na cirkev? Môžeš vymenovať viac dôvodov!

Koaličné obdobie a vytvorenie stranického štátu



36. STALINIZMUS V MAĎARSKU. RÁKOSIHO ÉRA

RÁKOSIHO REŽIM

Vytvorením stranického štátu **si moc uzurpovala klika okolo Rákosiho**. Prvé, čo si Rákosi vytýčil za úlohu, bola likvidácia svojich prípadných protivníkov v radoch strany.

Necelý mesiac po formálnych voľbách zorganizovaných v roku 1949 zatkli jedného z najvernejších prívržencov komunistickej strany, **Lászlóa Rajka** a mnohých vedúcich strany. **Odsúdili ich vo vykonštruovanom v procese a následne popravili.**

Po procese s Rajkom nasledovali ďalšie čistky v strane. Zatkli napríklad ministra vnútra, *Jánosa Kádára*, ale aj *Árpáda Szakasitsa* a *Györgya Marosána*, ktorí kedysi vytvorili jednotu robotníkov. (Szakasits až do svojho zadržania zastával funkciu, ktorá sa rovnala postu prezidenta republiky.) Takto **sa moc bezo zvyšku dostala do Rákosiho rúk**, ktorý o sebe tvrdil že je najvernejším Stalinovým žiakom v Maďarsku. (Skutočne ním aj bol.) Pri všetkých skutkoch zvažoval iba jedno: čo na to povie Stalin. Čo na to povie krajina, pritom nebolo dôležité.



„Nech žije Rákosi!“ (Netlieskať je životu nebezpečné!) Oslavujú 60. narodeniny najlepšieho maďarského žiaka Stalina

VYBUDOVANIE STRANICKÉHO ŠTÁTU

V auguste 1949 parlament schválil novú – stalinistickú – ústavu. Tá formálne, zdanlivo zabezpečovala **základné ľudské práva**, v skutočnosti však jej ustanovenia sa **neuplatňovali**. Tie porušovali vtedy, tak a toľkokrát, ako si to komunistická strana želala.

Parlamentným poslancom alebo členom obecnej rady (národného výboru) sa mohol stať len ten, ktorého strana uznala za vhodného. Takto **parlament, aj miestne rady boli riadené stranou**.

Pred vymenovaním ktoréhokolvek dôležitejšieho vedúceho predstaviteľa štátneho, hospodárskeho, spoločenského alebo kultúrneho života bol potrebný súhlas strany.

Proces s Rajkom: László Rajk predtým zastával vysoké štátne pozície. Istý čas riadil likvidáciu nepriateľov komunistov ako minister vnútra, potom bol aj ministrom zahraničných vecí. Pre svoju skromnosť a dobrý vkus bol do istej miery populárny, čo nebolo príznačné pre komunistických politikov a už to vyvolalo Rákosiho žiarlivosť. Nepatril medzi komunistických vodcov, ktorí sa vrátili domov z Moskvy, preto Rákosi a jeho ľudia predpokladali, že kedysi mal styky aj s horthyovskou políciou.

Proces s Rajkom mal dokázať, že nepriateľ prenikne aj do najvyšších kruhov strany. Počas procesu zadržali 141 osôb a spomedzi nich 14 aj popravili. Scenár procesu písal Rákosi. Obžalovaní sa po štvormesačnom týraní a presvedčaní priznali ku všetkému tak, ako im to strana predpísala. Rozsudky vopred napísali.

Medzi Rákosim, ktorý mal všetku moc v rukách, a jeho najbližšími spolupracovníkmi bola určitá praktická del'ba práce: Rákosi mal v rukách všeobecnú politiku, *Ernő Gerő* hospodársku oblasť, kým *Mihály Farkas* veci ozbrojených síl. *József Révai* mal absolútnu moc pri riadení vecí kultúry a vzdelávania.

Monumentálna Stalinova socha v Budapešti. Materiál na 8 metrov vysokú bronzovú sochu získali pretavením sôch Istvána Tiszu, Gyulu Andrásyho, Artúra Görgeiho a iných.





Nový hutnícky kombinát v meste s niekdajším názvom Sztálinváros (dnes: Dunaújváros). Budeme krajinou železa a ocele! Železo dovážame z 2000 kilometrovej, kým uhlie len z 1000-1500 kilometrovej vzdialenosti. Čo to stojí, to je zakázané spýtať sa

Počet malovýrobcov za krátky čas poklesol zo 180 000 na 46 000. Počet ich zamestnancov a učňov poklesol zo 140 000 na 5200. Počet súkromných maloobchodníkov činil len 1% skoršieho počtu.

.....
 ■ Ako ovplyvnila táto zmena život ľudí?



Mýlny výklad rovnoprávnosti žien: ženy pracujúce traktorom v roku 1950

Zanikla nezávislosť súdov. V dôležitejších a najmä v politických veciach mohli rozhodovať len takí sudcovia, považovaní za vhodných, ktorí hľadiská strany uplatnili aj na súdoch.

Novinári, spisovatelia museli presne vedieť, o čom a čo môžu písať. Kto sa v tom pomýlil, mohol byť rád, ak prišiel len o zamestnanie a nedostal sa do väzenia.

Vrcholom všetkého bola činnosť **Úradu na ochranu štátu** (ÁVH, predtým ÁVO – Oddelenie na ochranu štátu). Tento orgán, nezávislý od polície, mohol kedykoľvek a kohokoľvek zadržať na základe požiadania strany, jednoduchého podozrenia alebo udania a bála sa ho celá krajina.

Ak sa niekto chcel uplatniť, pokročiť vyššie, vyniknúť vo svojej profesii (až na výnimku mimoriadnych talentov), svoj životný cieľ mohol dosiahnuť len vtedy, ak **sa prispôbil strane** (stal sa jej členom), alebo na všetko prikývol bez rozmýšľania, napriek tomu, že srdcom cítil inak. Duševná sloboda neexistovala, len stranícka ideológia.

STALINIZÁCIA HOSPODÁRSTVA

Rákosi aj v hospodárskom živote napodobňoval Stalinove metódy. Vytvoril zhora riadené **plánované hospodárstvo**, v rámci ktorého **vytýčené ciele d'aleko presahovali únosnosť krajiny**.

Vyhlásil: „budeme krajinou železa a ocele“, hoci sme k tomu nemali žiadne prírodné danosti. Boli vybudované **mamutie závody ťažkého priemyslu**, kým tradičné maďarské priemyselné odvetvia, ktorých produkty boli žiadané v zahraničí a ktoré pracovali z domácich surovín, resp. s osvedčenými odborníkmi, upadali.

Podobnú škodu spôsobilo aj silenie stalinských („socialistických“) majetkových pomerov. **Štátne vlastníctvo** – ale aj vlastníctvo družstiev – **pokladali za nadradené nad súkromné vlastníctvo**. Preto nariadili zoštátnenie podnikov zamestnávajúcich viac než 10 robotníkov. Na jednotlivých miestach však to uskutočnili tak, že v krajine takmer nezostali malovýrobcovia, súkromní obchodníci. Kto si napriek tomu ponechal svoj obchod či dielňu, bol hneď podozrivý. Správali sa k nemu ako k nepriateľovi režimu a podľa toho musel odvádzať aj dane.

Zavŕšením celého bolo vytváranie roľníckych družstiev (kolektivizácia), presnejšie **prinútenie sedliactva vstúpiť do družstiev** zorganizovaných podľa sovietskeho vzoru. Keďže sa sedliaci pevne držali svojho majetku, do roku 1953 vstúpilo do roľníckych družstiev len asi 20 % gazdov. Mnohí radšej nechali pôdy neobrábané. **Poľnohospodárska výroba poklesla** natoľko, že Maďarsko bolo odkázané aj na dovoz obilia.

INTERNAČNÉ TÁBORY, VYSÍDĽOVANIE, PROCESY S KULAKMI

Budovanie stalinizmu bolo aj v Maďarsku dovŕšené **vytvorením pracovných a internačných táborov**. Najhoršiu povest' spomedzi nich mal **tábor pri obci Recsk**, ktorého fungovanie pripomínalo najkrutejšie tábo-

ry sovietskeho Gulagu (pozri stranu 33). Nezaostávali však príliš za Reckskom ani internačné tábory na Hortobágyi (a v okolí).

Na dôvažok prebiehalo aj množstvo **súdnych procesov**, ktorých cieľom bolo **zастраšiť ľudí**. Nesplnenie pokynov na odovzdávanie plodín a živočíšnych výrobkov, nepovolené zabíjačky (zabíjačky na čierno), „šírenie falošných poplašných správ“ mohli byť rovnako dôvodom na odvedenie. Často bolo vopred stanovené, že v jednotlivých mesiacoch a župách koľko odsudzujúcich rozsudkov a akého charakteru treba vyniesť, aby zastrašovanie bolo dostatočne účinné.



Súčasne s terorom však **robotníkom a sedliakom**, ktorí podporili politiku strany, **umožnili ďalšie štúdium**. Týmto chcel režim posilniť svoju spoločenskú bázu, ktorá nebola práve najširšia.

RÁKOSIHO POSTAVENIE SA OTRIASA

V marci 1953 Stalin zomrel. Jeho nasledovníci chceli so stalinizmom skončiť, a to ovplyvnilo aj politickú situáciu v Maďarsku. Vodcov maďarskej strany si zavolali



Vysídľovanie: „Na poludnie sme dostali rozhodnutie o vysídlení, a nadránom už prišlo pre nás nákladné auto, so 6-8 príslušníkmi ÁVO so samopalmi. Povedali, že rodina si môže zobrať so sebou 500 kg, vrátane nábytku (posteľ, skrine), domácich potrieb, šatstva atď. Byt a čo v ňom zostalo – v hodnote niekoľkých miliónov – dostali členovia strany, ktorí sa tam nastáhovali. Odviezli nás do dediny Egyek pri Hortobágyi. Osem rodín nastáhovali do jediného dvojizbového kulackého domu. Najstaršia bola 87-ročná teta Mária, ktorej pri vystáhovaní odobrali jej vdovský dôchodok. Najmladšie bolo päťmesačné bábätko. Oboch považovali za nebezpečných triednych nepriateľov. Keď sme došli, spýtal som sa strážcu, ktorý vyzeral ako najpriateľskejší: – Dokedy tu musíme zostať? – Kým nezdochnete! – znela nie príliš povzbudivá odpoveď.“

◀ Najdôležitejšia je nelútosťná diktatúra. Plagáty vyzývajúce k „bdelosti“, ktoré sa v týchto rokoch nachádzali všade

Ovzdušie strachu: V najtemnejšom období stalinizmu, v rokoch 1950-1953, za štyri roky podali trestné oznámenie na viac než milión osôb a vyniesli 516 710 odsudzujúcich rozsudkov.



Smútočná známka vydaná po Stalinovej smrti a list o odstúpení „jeho najvernejšieho žiaka“ z júla 1956



Imre Nagy reční v parlamente. Hlásal socializmus viac zameraný na ľudí

Nagyova popularita: Imre Nagy bol politikom s príznačným maďarským výzorom a vystupovaním, vyjadroval sa jednoducho a hovoril írečitou maďarčinou. Jeho popularita rástla aj tým, že v roku 1945 v čase pozemkovej reformy stál na čele ministerstva pôdohospodárstva, bol „ministrom rozdávacím pôdu“.

do Moskvy, a **Rákosi**, „najvernejší Stalinov žiak“, **musel odstúpiť z čela krajiny**.

Za jeho nástupcu si vyhládli Imreho Nagya, ktorý ako komunista tiež vyrastal v Sovietskom zväze. V roku 1945 sa vrátil domov z Moskvy spolu s Rákosiho skupinou, ale od stalinistických metód si udržal odstup. Aby si Rákosi mohol ponechať vedenie strany, musel odovzdať časť svojej moci (funkciu predsedu vlády). **Maďarský parlament, berúc do úvahy rozhodnutia vynesené v Moskve, zvolil za nového ministerského predsedu Imreho Nagya.**

NOVÁ POLITIKA IMREHO NAGYA

Imre Nagy **skoncoval so stalinistickými metódami**. V krajine chcel dosiahnuť pokoj a získať ľudí pre svoju politiku.

Preto zrušil internačné tábory, vysídľovanie a nariadil revíziu vykonštruovaných procesov. Bývalí stranícki funkcionári, ktorých zatkli pre spory s Rákosim, dostali opäť úlohy vo verejnom živote.

Imre Nagy **začal novú hospodársku politiku**. V poľnohospodárstve umožnil vystúpenie z družstiev. Znížil množstvá plodín, ktoré sa museli povinne odovzdať. V priemysle **zmiernil vypäté predpisy plánov**. Umožnil, aby ľudia mohli slobodnejšie vyjadriť svoje názory. Každý, kto sa nazdával, že nový smer prinesie dobré zmeny, postavil sa na stranu Imreho Nagya.

Bolo to aj potrebné, lebo Rákosi a jeho klika sa nevzdávali: chceli získať späť svoje niekdajšie pozície. **Tri roky** prebiehal ustavičný **mocenský boj medzi Nagyom a Rákosim**, a jazyčkom na váhach bola vôľa Moskvy. Tak dospela krajina k roku 1956.

1. Čo rozumieme pod režimom jedinej strany a čo pod straníckym štátom?
2. Prečo potreboval Rákosi (a stalinistický systém) vykonštruované procesy?
3. Aké škody utrpela naša vlasť (aj dlhodobo) kvôli stalinistickej hospodárskej politike?
4. Sprav vymyslenú reportáž s interviewovanou alebo vysídlenou osobou, alebo s obeťou súdneho procesu!
5. Prečo a ako sa otriaslo Rákosiho postavenie?
6. V čom všetkom sa líšila politika Nagya a Rákosiho, a v čom sa líšil ich vodcovský štýl?



37. REVOLÚCIA A BOJ ZA SLOBODU V MAĎARSKU, 1956

NEŽIADANÝ NOVÝ STRANÍCKY VODCA

Viacročný mocenský boj medzi Imrem Nagyom a Rákosim sa skončil s tým, že Moskva prestala dôverovať stalinistickému Rákosimu, ktorý musel opustiť aj krajinu. Zároveň sa z obratu nemohli tešiť ani Imre Nagy a jeho zástancovia, lebo **funkciu Rákosiho zdedil Ernő Gerő**, ktorého krajina nenávidela takmer rovnako ako Rákosiho. Populárny Imre Nagy však nedostal žiadnu funkciu. Takže toto rozhodnutie nevyriešilo politické problémy, bolo len olejom do ohňa.

„VZBURA” MLÁDEŽE

Sovietski vodcovia, ktorí riadili udalosti, dali moc do rúk Ernőa Gerőa, nie Imreho Nagya. To stupňovalo nespokojnosť, a mladých nútilo konať, pričom ich ovplyvnili aj **udalosti v Poľsku**.

Vysokoškooláci si vytvorili svoje vlastné organizácie, nezávislé od strany, a na budapeštianskych a vidieckych univerzitách – podobne ako tomu bolo v roku 1848 – **zostavili požiadavky** zahrnuté do 12 bodov (na niektorých univerzitách do 10, resp. 16 bodov).

Peštianski študenti si navyše zaumienili, že **23. októbra usporiadajú masovú demonštráciu** v záujme uplatnenia svojich požiadaviek.

23. OKTÓBER 1956.

23. október. Dnes je to sviatočný deň v kalendári. V roku 1956 to bola jedna z udalostí, ktoré rozohnili svet.

Čo sa udialo v ten deň?

Mládež plánovala demonštráciu! Minister vnútra – o 12. hodine 53. minúte – zakázal zhromaždenie. O 14. hodine 32. minúte ho opäť povolil. O 15. hodine sa začala demonštrácia najskôr pri soche Petőfiho, potom na námestí Bema. Medzitým nálada začala vriieť, zo stredu maďarských vlajok začali vyrezávať stalinistický štátny znak.

Večer **pred parlamentom už státisícový dav** požadoval ustanovenie Imreho Nagya za vodcu, ten aj prišiel v nesko-



XX. kongres sovietskej komunistickej strany: Hruščov na XX. kongrese Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (vo februári 1956) prvýkrát otvorene kritizoval stalinizmus a kult osobnosti. To malo za následok ďalšie oslabenie Rákosiho pozície.

Udalosti v Poľsku: 28. júna 1956 v poľskom Poznani počas štrajku zorganizovali demonštračný pochod, ktorý sa zmenil na povstanie. Vojsko ho síce porazilo, ale nálada sa neupokojila. Trvácne vrenie v Poľsku posmelilo aj reformné sily našej vlasti.

Požiadavky vzbúrených študentov: Najdôležitejšie požiadavky, ktoré sformulovali na všetkých univerzitách, boli tieto:

- nová vláda pod vedením Imreho Nagya;
- okamžité stiahnutie sovietskych vojsk z našej vlasti v zmysle maďarskej mierovej zmluvy;
- odvolanie vinných vodcov a ich postavenie pred súd;
- preskúmanie všetkých politických a hospodárskych súdnych procesov, amnestia pre politických väzňov;
- opätovné používanie tzv. Kossuthovho štátneho znaku;
- uskutočnenie úplnej slobody prejavu a tlače.

Sovietske tanky v Budapešti. Už 24. októbra nadránom sa objavili v uliciach Budapešti, aby zastrašili ľudí



Hlava zvalenej sochy Stalina, symbol 1956. Sláva diktátorov je dočasná. Čizmy zostali na mieste



Mladý povstalec. Snímka fotografa magazínu Life vychádzajúceho na Západe

Krvavé udalosti: 25. októbra zo striech okolitých domov (pravdepodobne príslušníci ÁVH) strieľali po dave pred parlamentom. (Na mieste zostalo viac než 120 mŕtvych.) Na druhý deň bol podobný masaker v Mosonmagyaróvári, ktorý si takisto vyžiadal viac než sto obetí.

rých večerných hodinách a prihovoril sa demonštrantom.

Krajina chcela národnú samostatnosť. Ľudia začali odstraňovať sovietske symboly, červené vlajky, červené hviezdy. Protisovietske hlasy boli čoraz silnejšie.

Medzitým sa schádzali **davy pred redakciou novín Szabad Nép a Rozhlasom**. Mladí chceli dosiahnuť, aby v rozhlase mohli prečítať svoje požiadavky. To im neumožnili. Tu došlo k prvej prestrelke medzi revolucionármi, ktorí získali zbrane, a obrancami, ktorí dostali rozkaz brániť rozhlas.

Ďalšie dejisko revolúcie: o 21. hodine 17. minúte **zvalili symbol tyranie a utlačania vlasti, sochu Stalina!**

Demonštrácia, ktorá sa začala na popoludnie, večer už bola **revolúciou**, a druhý deň nadránom už bojom za slobodu.

VÍZATSTVO BOJA ZA SLOBODU

Chod udalostí celkom zmiatol **Geróa a vedenie strany**, ktoré zastupoval. Maďarskej armáde vôbec nedôverovali. Silu ÁVH nepovažovali za dostatočnú, preto **sa obrátili o pomoc na Sovietov**.

Prvé **sovietske tanky** sa v **hlavnom meste** objavili už nadránom. V Pešti však tanky nemali taký vplyv ako v Berlíne v roku 1953. Taktika zastrašenia tu zlyhala, dokonca vyvolala ešte prudší odpor.

V uliciach mesta privítali tanky fľaše s benzínom a paľba z protitankových zbraní. Prvé úspechy dodali revolucionárom bojujúcim za slobodu svojho národa nový elán.

Medzitým v ústredí strany prebiehali ostré diskusie. Geró trval na politike pevných rúk. Imre Nagy chcel predísť krviprelievaniu, preto navrhoval vyjednávanie, rokovania. Spor nakoniec rozhodli sovietski vodcovia, ktorí sem narýchlo prileteli. Geróa prinútili odstúpiť. Namiesto neho **sa stal generálnym tajomníkom strany János Kádár, kým 24. októbra sa stal ministerským predsedom Imre Nagy**.

Za pokračujúcich bojov sa už Imre Nagy usiloval nájsť východisko zo situácie ako predseda vlády. Vôbec to nebolo ľahké, lebo vášne vždy nanovo vyburcovali krvavé udalosti.

Nakoniec, po viacerých pokusoch o dohodu, 28. októbra sa **Imre Nagy** postavil na stranu postupne silnejúcej revolúcie. Nariadil prímerie. Rozpustil ÁVH. Oficiálnym štátnym znakom sa opäť stal Kossuthov erb. Požiadal o stiahnutie sovietskych jednotiek z Budapešti, potom z krajiny. **Udalosti označil za „národnú revolúciu“**.

NA NIEKOĽKO DNÍ SME SA STALI
SLOBODNOU KRAJINOU

Revolúcia ani dočasne nespočinula v tomto bode. Strana robotníkov, MDP, sa rozpadla. (Jej nástupcom sa stala Maďarská socialistická robotnícka strana, MSZMP.)

Ožil politický život, **system viacerých politických strán**, ktorý bol predtým násilne potlačený.



Tank s vlajkou v národných farbách, ktorý prešiel na stranu revolucionárov



Obrázky z budapeštianskych ulíc z roku 1956. Zničená električka a zhorený tank



Niekdajšie politické strany sa zreorganizovali. Vášne však utíchali len veľmi ťažko: 30. októbra dav zaútočil na sídlo komunistickej strany **na Námestí republiky** (Köztársaság tér) a po obsadení budovy hnev ľudu prepukol v **lynčovaní**.

Situáciu komplikovalo, že **Imre Nagy**, ako to požadoval ľud, **oznámil: Maďarsko vystupuje z Varšavskej zmluvy** a deklaroval neutralitu našej vlasti.

Týmto sa Maďarsko stalo na niekoľko dní slobodnou krajinou, ale revolúcia sa dostala do mimoriadne ťažkej situácie. Teraz už nebola len vnútornou maďarskou záležitosťou. **Boli ohrozené východoeurópske sovietske záujmy**. Hrozilo, že sa naruší krehká európska rovnováha síl. Medzitým vznikol ďalší **krízový bod** v Egypte, **pri Suezí**. **Západ musel venovať časť svojej pozornosti tamojším udalostiam**. Sovietska politika – ktorá už prejavila ochotu rokovať s Maďarskom o stiahnutí vojsk – sa pod vplyvom nových udalostí zmenila. **Sovietske vedenie sa rozhodlo pre ozbrojený zákrok**.

Námestie republiky: Vášne vyvolala správa, o ktorej sa síce neskôr zistilo, že je falošná, ale bola o tom, že v podzemných pivniciach straníckej ústredne vraj týrajú politických väzňov. Obrancovia boj nakoniec vzdali, avšak asi 20 z nich zastrelili alebo ubili k smrti.

Suezská kríza: V lete roku 1956 egyptská vláda zoštátnila Suezský prieplav. Preto Izrael, Anglicko a Francúzsko koncom októbra napadli Egypt. Nakoniec pod medzinárodným tlakom upustili od útoku a okolie prieplavu istý čas kontrolovali jednotky OSN.

Ktorí za slobodu obetovali svoj život. Hroby revolucionárov z Corvin köz na ulici Práter



Sovietsky zákrok umožnila aj skutočnosť, že Západ dal vedieť sovietskemu vedeniu: maďarské veci pre neho nie sú prvoradé. V tejto súvislosti 29. októbra 1956 vyslanec Spojených štátov, Ch. Bolen – na základe poverenia prezidenta Eisenhowera – oznámil: Spojené štáty nepovažujú ani Poľsko, ani Maďarsko za „potenciálneho spojencu“.

Hrubé porušenie medzinárodného práva: V predvečer útoku zavolali ministra obrany, Pála Malétera a jeho odborníkov na sovietske veliteľstvo v Tököli na rokovanie. Jeho predmetom malo byť stiahnutie sovietskych jednotiek. Na dané znamenie však ich odzbrojili a zadržali.

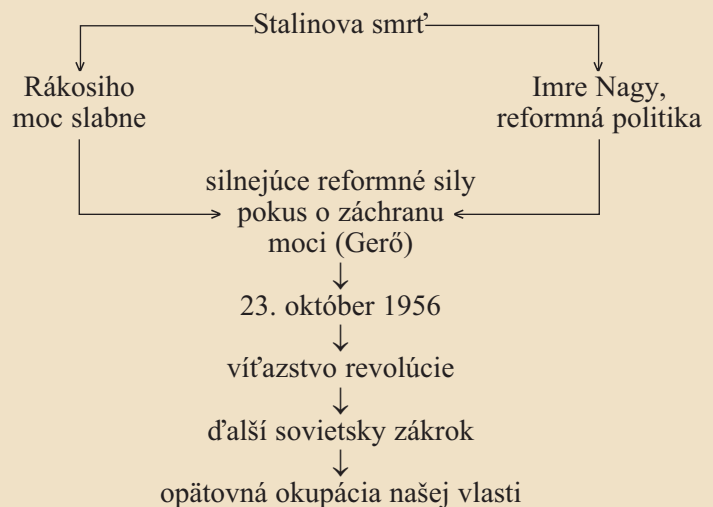
SOVIETSKY ÚTOK 4. NOVEMBERA

Ďalší útok pripravilo hlavné sovietske veliteľstvo veľmi dôkladne. Na všetky maďarské jednotky, do všetkých centier odboja sústredilo viacnásobnú presilu. Zároveň ľst'ou zadržal maďarských vojenských veliteľov. K útoku došlo v nedeľu nadržanom, keď prevažná väčšina vojakov nebola v kasárňach.

To všetko zabezpečilo pre sovietske veliteľstvo rýchly úspech. Maďarská armáda zbavená vrchného veliteľstva nedostala správne rozkazy. **Tisíckam sovietskych tankov čelila mládež ozbrojená väčšinou len ručnými zbraňami.** Darma vyzýval **Imre Nagy** k odboju a darma žiadal cez rozhlas pomoc od OSN. Počas dňa bol nútený so svojimi spolupracovníkmi **utiecť na juhoslovanské veľvyslanectvo** a požiadať tam o azyl. Týmto, i keď boje ešte niekoľko dní pokračovali, organizovaný odboj sa zrušil. **Soviati aj druhýkrát obsadili našu vlasť.**

1. Aké politické zmeny priniesla v Maďarsku Stalinova smrť?
2. Prečo sa Imremu Nagyovi nepodarilo vynútiť rýchle zmeny?
3. Porozprávaj vlastnými slovami, čo sa stalo v Budapešti 23. októbra 1956! Čo považuješ za mimoriadne dôležité?
4. Ako spočiatku zvíťazila maďarská revolúcia a boj za slobodu?
5. Ako ich nakoniec pošliapal sovietsky vojenský zákrok?

Revolúcia a boj za slobodu, 1956



38. MAĎARSKO PO ROKU 1956. KÁDÁROVA ÉRA

PROTIVLÁDA OBSLUHUJÚCA MOSKVU

Sovietske tanky sa ešte len blížili k centru hlavného mesta, keď v rozhlase v Szolnoku prečítali oznam o vzniku **protivlády**. Na vedenie tejto vlády sa podujal **János Kádár**, ktorý bol ministrom vo vláde Imreho Nagya, ale zároveň bol aj generálnym tajomníkom komunistickej strany (MSZMP) a prešiel na stranu Sovietov.

Rozhlasový hlásateľ prečítal aj program novej vlády, v ktorom sa uvádzalo všetko, o čom si Rusi (alebo Kádár) mysleli, že môže upokojiť ľudí a môže zmierniť odboj. Dokonca aj to, že cieľom novej vlády je „zabezpečenie našej národnej samostatnosti a suverenity...“. „Hudobné podfarbenie“ dodali – štýlovo – delá sovietskych tankov, ktoré sa hrnuli s cieľom zbaviť moci zákonnú maďarskú vládu.



János Kádár

PRVÉ MESIACE KÁDÁROVEJ VLÁDY

Obrovská presila ruských jednotiek vojensky síce podlomila odpor krajiny, pokoj však nevedeli nastoliť ani vytvorením Kádárovej vlády.

Obyvateľstvo krajiny sa pokúšalo o **pasívny odpor**. Sovietskym okupantom odporovalo štrajkami, sabotovaním vykonávania nariadení, vytváraním nových, príležitostných centier odboja.

Sila odboja však o 3-4 mesiace postupne klesala. Dopomohla k tomu aj skutočnosť, že koncom roku 1956 a začiatkom roku 1957 **utieklo do zahraničia takmer 200 tisíc občanov**. Doma sa zase vláde podarilo zverbovať takmer 10-12 000 osôb, najmä bývalých príslušníkov ÁVH a straníckych funkcionárov, ktorí utvorili novú **poriadkovú silu**. (Nazývali ich „pufajkáčmi“ podľa ich typického ruského prešívaneho vatovaného kabáta.) A vznikla osobitná stranícka armáda, **robotnícka milícia**.

Jedným z organizátorov **odboja** bola *Robotnícka rada veľkej Budapešti* založená 14. novembra pod vedením Sándora Rácza a Sándora Baliho. Táto organizovaním štrajkového hnutia takmer znemožnila situáciu Kádárovej vlády. Tak napríklad v dôsledku jej dvojdnového štrajku koncom októbra sa práca zastavila takmer vo všetkých závodoch, úradoch (až na poskytovateľov komunálnych služieb) a doprava v hlavnom meste bola celkom ohromená.

Rad ľudí utekajúcich cez hranice do zahraničia. „Čudná vlasť. Človek si vydýchne, keď z nej vykročí.“ Tieto horké slová napísal básnik György Faludy, ktorý na jeseň roku 1956 bol takisto nútený utiecť



Jeden zo symbolov tvrdej diktatúry: pochod členov robotníckej milície



Poprava Imreho Nagya a jeho spolupracovníkov:

Imreho Nagya, ktorý nebol ochotný svojím oficiálnym odstúpením uznať zákonnosť Kádárovej vlády, postavili pred súd v júni roku 1958 a popravili ho 16. júna, spolu s Pálom Maléterom a Miklósom Gimesom. Troch politikov, spolu so skôr popraveným Dr. Józsefom Szilágyim a Gézom Losonczym, ktorý zomrel za nejasných okolností, pochovali do neoznačeného hrobu: do parcely číslo 301.

OSN dlhý čas uznávala za zákonnú vládu Imreho Nagya a vyzývala k stiahnutiu sovietskych vojsk. Sovietsky zväz však v Bezpečnostnej rade vetoval rozhodnutia. Rozhodnutia valného zhromaždenia zase nevykonala ani sovietska, ani maďarská vláda.

Rozvoj poľnohospodárstva: V rokoch 1959–1964 vložili do poľnohospodárstva rovných 44 miliárd forintov, čo bolo pri dobových cenách obrovskou sumou. Z nej sa dalo skutočne modernizovať, mohli sa nakúpiť vhodné stroje pre veľkopodniky. Keďže v nových družstvách už bolo vedenie v rukách odborníkov, tí používali vhodnú technológiu.

ODVETA. „TVRDÁ DIKTATÚRA”

Potom, ako sa v prvých mesiacoch roku 1957 Kádárovej vláde podarilo aj v skutočnosti zobrať si moc do vlastných rúk, od marca **sa mohla začať odvetá.**

Vyšetrovanie začali proti takmer 35 000 osobám. Spomedzi nich takmer 22 tisíc odsúdili súdnym rozsudkom. Takmer 13 tisíc z nich sa dostalo do novo vytvorených internačných táborov (Malá Tarča – Kistarcsa, Tököl). Najsmutnejším následkom však bol **veľký počet uložených trestov smrti** (popravili takmer 350-400 revolucionárov), **spor s Imrem Nagyom a jeho bezprostrednými spolupracovníkmi, a ich následná poprava** (1958).

Sovietsky zákrok a mimoriadne tvrdá a brutálna diktatúra vyvolali celosvetový protest.

OSN zaradila „**maďarskú otázku**“ do svojho aktuálneho programu a roky tam aj zostala. Malo to za následok jednak značnú medzinárodnú izoláciu Kádárovej vlády, a zároveň sťažilo konsolidáciu.

Nakoniec, keď sa – po vyriešení kubánskej krízy – skončilo obdobie studenej vojny, výsledkom kompromisov OSN vyradila zo svojho programu maďarskú otázku, kým Kádár po amnestii (udelení milosti) v roku 1963 dal väčšinu osôb, odsúdených za skutky v roku 1956, prepustiť na slobodu.

VYTVÁRANIE ROĽNÍCKYCH DRUŽSTIEV

Socialistická reorganizácia poľnohospodárstva sa začala ešte v rokoch tvrdej diktatúry, v roku 1959, a Kádárov režim ju vykonal úspešnejšie, než ktorýkoľvek iný socialistický štát. Totiž hoci sedliactvo nanútili do družstiev mimoriadne tvrdými prostriedkami, okamžite poskytlí toľko výhod, aby sa zachovala vôľa vyrábať.

Tak napríklad, oproti iným socialistickým štátom, ponechali značné **rodinné pozemky** vo vlastníctve vstupujúcich gazdov, dokonca aj značná časť chovaných zvierat zostala v domácich hospodárstvách. Výhody rodinnej pracovnej štruktúry využívali pri obrábaní pôdy, kde sa dohodli, ktoré práce vykoná rodina a ktoré družstvo. Vo vedení družstiev už neuplatňovali za každú cenu stranické hľadiská, ale **vedenie dali do rúk vzdelaných stredných sedliakov.**

Poľnohospodárstvo sa stalo najúspešnejším odvetvím Kádárovej éry. Zabezpečovalo bohatú obživu, dokonca zostalo aj na export, tak na Východ, ako aj na Západ. Menej však spĺňalo požiadavky ekonomickosti výroby (teda aby nevyrábalo len veľa, ale aj za lacné ceny), ktoré daný hospodársky systém nepokladal za dôležité.

„MÄKKÁ DIKTATÚRA”

Od začiatku šesťdesiatych rokov **sa Kádárov režim upevnil** tak zo zahraničnopolitického hľadiska, ako aj vnútorne.

Počiatková tvrdosť sa zmiernovala a systém postupne prešiel do tzv. „mäkkej diktatúry“.

Pre mechanizmus jej fungovania bolo príznačné, že vedenie **dokazovalo svoju vernosť Sovietskemu zväzu predovšetkým vo svojej zahraničnej politike.** V tejto oblasti úslužne urobilo všetko, čo sovietski vodcovia želali.

Zároveň sa však Maďarsko svojim vnútorným systémom do určitej miery odlišovalo od všeobecných znakov socialistických štátov. Napriek tomu, že sa stranický štát naďalej plne držal (teda všetka moc bola v rukách strany), nedal svojim občanom na každom kroku pocítiť, že stoja pod štátnym riadením a štátnou mocou. V sedemdesiatych – osemdesiatych rokoch sa nová politika **usilovala o vytvorenie prijateľnej životnej úrovne a o vytvorenie určitého pocitu slobody.**

Občan Maďarska – oproti obyvateľom ostatných socialistických krajín – *mohol cestovať.* (Do socialistických krajín bez obmedzení, na Západ za cenu istých finančných obmedzení, napr. mohol si kúpiť západné valuty postačujúce len na niekoľkodňový pobyt.)

Mohol počúvať západné rozhlasové stanice, Rádio Slobodná Európa atď. Ich vysielania už neboli umelo rušené. *Zmiernila sa cenzúra.* Vo všeobecnosti každý vedel, ktoré sú tie citlivé témy, ktorými sa nepatrí/neslobodno zaoberať. (Takým bol napr. vzťah podriadenosti k Sovietskemu zväzu.) Najdôležitejšie však bolo, že sa človek nemusel ustavične báť, že ho môžu kedykoľvek zatknúť, ak si to vedenie strany zmyslí, ako sa to mohlo stať napríklad v Rumunsku alebo v NDR. Vytvoril sa určitý „liberálny socializmus“.



Toto je už obdobie mäkkej diktatúry: svätá koruna je opäť doma. Maďarskú národnú relikviu vrátila americká vláda v roku 1978



„Gregor, zaspal si? Zase si zabudol, že si v domácom hospodárstve?” Takto zobrazil humoristický časopis Ludas Matyi vzťah medzi družstevným a domácim hospodárením



Práčka a žmýkačka, vyrobené v Maďarsku. V '60-tch rokoch sa začala mechanizácia domácností

Podstatu „**liberálneho socializmu**“ najlepšie vystihuje výrok pripisovaný Kádárovi: „Kto nie je proti nám, je s nami.“ Teda kto nevystúpi proti režimu, toho necháme na pokoji. Bolo to takmer aj odpoveďou na výrok príznačný pre Rákosiho éru: „Kto nie je s nami, je proti nám.“ Teda toho, kto nehovorí a nerobí to, čo očakávame, toho zatkneme.



Inzerát na televízor Orion z 1970-tych rokov
 ■ Porovnaj ho s inzerátom z dvadsiatych rokov (strana 63)!

Neúspešné pokusy o reformu: Zároveň sa im však nepodarilo dosiahnuť, čo pritom mnohí ekonómovia Kádárovho režimu považovali za životne dôležitú podmienku zachovania režimu, teda aby sa od zastaraného plánovaného hospodárstva podľa sovietskeho vzoru Maďarsko priblížilo k trhovej ekonomike, i keď možno s obmedzeniami. Všetky podobné pokusy zlyhali. Keď sa už akási reforma takmer ujala, prišla kritika z Východu a Kádár cúvol od noviniek. To isté sa stalo napríklad aj s pokusom o pretvorenie hospodárstva začatým v roku 1968, ktorý mal názov „nový hospodársky mechanizmus“.

POLITIKA ŽIVOTNEJ ÚROVNE

Socialistický liberalizmus bol doplnený svojráznou maďarskou politikou životnej úrovne.

Maďarskí pracujúci väčšinou nezarábali viac (v hlavnom pracovnom čase), než ostatní obyvatelia východnej Európy, ale **dostali právo na druhé zamestnanie**, na súkromníčenie, na to, aby si privyrobili prácou vykonávanou po pracovnej dobe na zariadeniach závodu (maď. „fusizás“). Takto rástli príjmy a rozrastal aj okruh dostupných výrobkov.

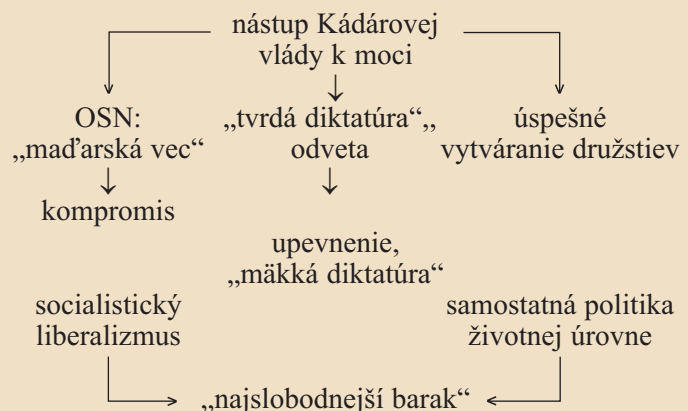
Maďarské obchody boli plné tovaru. (Zákazníkov nečakali prázdne regály alebo len niekoľko základných druhov tovaru, ako to bolo bežné vo východných krajinách.) **Maďarský robotník mohol minúť svoje peniaze: tak na uspokojenie svojich každodenných potrieb, ako aj na výrobky s trvácnejšou hodnotou.** Forint sa stal najlepšou východnou „valutou“. Maďarsko sa stalo istým výkladom Východu. „Najveselším a najslobodnejším barakom“, ako ho nazývali Západniari.



Odovzdanie stotisícneho Trabantu v Budapešti v roku 1975. Autá predával jediný štátny podnik, Merkúr. Kupujúci zaplatil zálohu (30-50 percent kúpnej ceny), potom čakal viac rokov na nové auto (na Trabant aj 4-5 rokov). Za ten čas jeho peniaze používal štát.

1. Aké ťažkosti charakterizovali počiatkové obdobie Kádárovho režimu?
2. Prečo bola diktatúra spočiatku veľmi tvrdá, neskôr však „mäkká“?
3. Prečo sa u nás podarilo vytvoriť poľnohospodárstvo založené na veľkých podnikoch? Aké to malo pritom obmedzenia?
4. Čo všetko bolo príznačné pre Kádárovu „mäkkú“ diktatúru?

Maďarsko po roku 1956. Kádárova éra



ČÍTANIE

OBRÁZKY ZO ŽIVOTA POČAS RÁKOSIHO A KÁDÁROVEJ ÉRY (podľa výskumov autora spojených s dejinami mesta Dunaharaszti a jeho vlastných zážitkov)

RÁKOSIHO ÉRA

Zasadnutie obecnej rady 26. októbra 1950. Prichádza veľmi veľa sťažností od obyvateľov. Masť, olej, ocot často dlhé dni nedostatok v obchodoch, salámu dostať tiež len málokedy. Dôsledkom toho je státie v rade. Odpoveď predsedu rady: „U tých, čo neustále stoja v rade, treba sa pozrieť na mieste [v ich bytoch], aké majú zásoby, a ak zhromažďujú tovar, treba voči nim začať konanie.“

*

28. marca 1951. Predseda obecnej rady oznámil, že dnes ráno v pekárskych dielni kuláka Józsefa R. vypukol požiar. Požiar sa podarilo včas zhasiť. Syna a zamestnanca pekára bolo treba pre ťažké popáleniny odviezť do nemocnice. Vyšetrowanie sa začalo. Pekára Józsefa R., vyhláseného za kuláka (i keď pri požiari prítomný nebol), Úrad na ochranu štátu zadržal. Jeho dielňu s okamžitou platnosťou odovzdali roľníckemu družstvu.

*

24. februára 1952. Predseda obecnej rady informuje VV (Výkonný výbor), že 17. februára v čísle 18 maďarskej Zbierky zákonov vyšlo zákonné nariadenie, ktoré nariadiť zobrať určité domy do vlastníctva štátu. Požiada tajomníka VV, aby podrobne informoval o nariadení. Tajomník VV zároveň predložil jednotlivé oznámenia a zoznam, ktorý vypracovali spracovatelia oznámení. Na základe toho VV 107 domov zoštátni okamžite, 16 domov až neskôr. (Takto jednoducho sa mohol zobrať dom postavený celoživotnou prácou. Odvolať sa alebo obrátiť sa na súd nebolo možné.)

*

KÁDÁROVA „TVRDÁ DIKTATÚRA“

V roku 1956 som spáchal strašný zločin. Deti som učil po rusky – a to úspešne. Vec sa začala s tým, že keď prišli sovietske tanky, jeden môj žiak sa spýtal, ako sa povie po rusky „choďte domov“. Povedal som mu a na druhý deň to už skandoval každý žiak po celej škole.

Odveta prišla vo februári 1957. Večer vtrhli do môjho bytu 4-5 „pufajkáči“. Povedali, že ma zadržia z dôvodu zachovania verejného poriadku. (Bola to istá forma internovania, rozdiel bol v tom, že zadržanie podľa nariadenia mohlo trvať len pol roka.) Zobrali ma do Malej Tarče a asi s 15 mojimi spoločníkmi ma postavili k múru. Začalo sa obmáčkovanie. Jeden silný strážnik, v ruke s Kádárovou klobásou – obuškom – podišiel k prvému v rade. Opýtal sa niečo a ihneď uderil obuškom. Potom nasledoval druhý, tretí internovaný. Jedna otázka, jeden úder, niekedy aj viac. Už sa blížil ku mne, keď sa stalo niečo nečakané. „Čo ste

Vtipy príznačné pre toto obdobie:

- Výrobná porada. Riaditeľ vymenuje výsledky, potom vyzve prítomných, aby povedali svoj názor, a keď vidia chybu, nech ju povedia.

Kovács berie výzvu vážne. Povie aj niekoľko chýb. Riaditeľ sa mu poďakuje a pochváli ho za smelý prihovor.

O tri týždne neskôr rovnaká porada. Opäť treba nabádať prítomných, aby sa prihovorili alebo pýtali. Ticho ako v hrobe. Nakoniec po tretej výzve sa ozve niekto vzadu: „Môžete nám, prosím, povedať, kde je Kovács už tri týždne?“

*

- Úradníkov ÁVO nesmierne hnevá, že sa objavujú čoraz novšie a novšie vtipy o Rákosim a nie sú práve najlichotivejšie. Vydajú rozkaz: treba predviesť tých, ktorí rozprávajú o Rákosim vtipy. Poobede už majú prvý výsledok. Predvedú Szabóa, ktorý v potravinách rozprával vtip o Rákosim. Vyšetrowateľ sa na neho oborí: „Nehanbite sa rozprávať vtipy o človekovi, ktorého celá krajina má rada a si ctí?“ Szabó len rozhodí rukami: „Ale pán vyšetrowateľ! Čestné slovo, že ja som tento vtip nevymyslel!“



Karikatúra z roku 1949: „Ako si vedel dať takýto veľký úder, súdruh?“ „Tak, že som myslel pritom na Rajkovu bandu“

vy chceli v 1956-tom!“ – skríkol na študenta, ktorý stál o dve miesta predou mnou. „Národný komunizmus“ – znela odpoveď. Obušok zastal vo vzduchu, ruka upadla. „Prečo, vám iný druh komunizmu ani nevyhovoval?“ Tým sa chlap s obuškom zvrhol a odišiel. Zdá sa, že ani on nebol presvedčený o tom, že komunizmus prichádzajúci na sovietskych tankoch je ten najlepší.

*

Toto sa už stalo v októbri, taktiež v Malej Tarči. Poplašné zvonenie, výkriky a každého vyženie na dvor. Tu už na nás čaká 40-50 „pufajkáčov“ a príslušníkov ÁVO. Majú pri sebe odistené samopaly a niektorí vodili aj nemeckých ovčiakov. Zo strážnych veží na nás smerujú guľomety. Traja-štyria so slabšími nervami odpadnú. Nechajú ich na dlážke. Každého napadne jedna a tá istá myšlienka: tu a teraz nás postrieliajú na kopu. Nestane sa tak. Vykročí len veliteľ a prečíta nové vládne nariadenie, podľa ktorého zadržanie z dôvodu zachovania verejného poriadku sa môže predĺžiť na dobu ľubovoľnej dĺžky. Kedy sa pre koho skončí, a či sa vôbec skončí, to závisí od vôle policajných dôstojníkov.

*

Opäť Haraszi, koniec päťdesiatych rokov. Vo veľkom prebieha organizovanie roľníckych družstiev (JRD). Nútenie gazdov vstúpiť do družstiev. Nijako to nejde. Miestni sa tvrdo spojili, nikto z nich nechce povoliť. „Pracuje tu 37 agitujúcich párov, ale do mesiaca to zvýšime na 160“ – povie predseda obecnej rady v auguste 1960.

Organizátori zmenia taktiku. Povedia, že existuje viacero druhov družstiev. I. typ tvoria tzv. TSZCS (družstevné skupiny), kde je spoločná len výroba, ale pôda a zvieratá môžu zostať v rukách členov. III. typ tvoria roľnícke družstvá, TSZ, kde bude všetko spoločné. Môžu vstúpiť do ktoréhokoľvek typu. Väčšina gazdov si vyberie TSZCS. Len niekoľkí trvajú na forme TSZ. Tajomník strany aj zvlášť každého upokojí: či to nakoniec bude TSZCS alebo TSZ, o tom rozhodne väčšina hlasov valného zhromaždenia. Potom nasledujú dva pokojné mesiace. Menia sa len dokumenty. V auguste sa ešte všade píše „Družstevná skupina Strieborný klas“, v októbri je už na oficiálnych papieroch „Jednotné roľnícke družstvo Strieborný klas“. Nebolo valné zhromaždenie, župa rozhodla zhora. Proti tomuto sa už nedalo nič urobiť.

A KÁDÁROVA „MÄKKÁ DIKTATÚRA“

Jednotné roľnícke družstvo Strieborný klas sa dva roky len trápilo. Ľudia boli nespokojní. Príjmy členov nedosahovali viac, než na čo sa hovorí: na živobytie je to málo, na smrť hladom však veľa. Potom sa v roku 1965 udial zázrak. Pracovná jednotka (členovia dostávali svoj podiel z príjmov v tejto forme) z predošlého roka sa z 23 forintov zvýšila na 45. Za jediný rok vzrástla na dvojnásobok! Z toho sa už dalo vyžiť. Vrátila sa nádej, aj chuť do práce.

Dôvod rastu som našiel v zápisnici o valnom zhromaždení o štyri strany ďalej: z príjmu vo výške 45 forintov 12

Vtip z tohto obdobia:

Prebieha silná agitácia, a už cítiť, že gazda János je na vážkach.

Agitátor mu ihneď položí otázku? „Zaniesli by ste svojho koňa do JRD?“ „Veru áno“ – znie sebavedomá odpoveď. „No a kravičku?“ „Aj tú.“ „Nuž a ošípané?“ „Tie veru nie“ – znie rozhodná odpoveď. „A prečo nie?“ „Lebo tie mám.“



Karikatúra z roku 1957: „Sandri Kovács nevedel prísť, práve orie...“ „Neslýchané! Ide orať, keď hovoríme o orbe!“

forintov pochádza z pestovania rastlín na oráčinách, 3 forinty pochádzajú z pestovania zeleniny a záhradkárstva. 6 forintov pochádza zo skladovania zemiakov (platená služba pre nečlenov) a 24 forintov z prevádzky štrkoviska (ťažby štrku)! Nerástla poľnohospodárska výroba, ale výroba vo vedľajších prevádzkach, ktorých vytvorenie umožnila nová vládna politika. Okrem toho sa na čelo JRD dostal nový vedúci: stredný sedliak, ktorého kedysi vyhlásili za kuláka a ktorý všemožne podporoval aj domáce hospodárstvo. Z príjmov modernizovali, nakúpili stroje. Vytvorili rad ďalších vedľajších prevádzok. Ich počet v roku 1977 už dosiahol 13. Toto všetko poskytlo prácu aj mzdy, ale najmä tovar. Obchody už nezávali prázdnotou.

*

Niečo podobné sa stalo aj v priemyselných závodoch. V tých vznikali tzv. GMK, hospodárske spoločnosti práce, ktoré tvorili zamestnanci daného závodu. Oni po oficiálnom pracovnom čase, na strojoch závodu vykonávali prácu, z ktorej príjmy putovali čiastočne do ich vreciek, a aj pracovné podmienky boli voľnejšie. Výroba aj príjmy rástli a rozšíril sa okruh dostupného tovaru. Nech je tu o tom krátky príbeh, ktorý mi porozprával môj syn.

Ako ekonóm začal pracovať v obchodnom družstve ÁFÉSZ a raz ho poverili, aby prijal a sprevádzal host'a z Rumunska, riaditeľa tamojšej družstevnej siete. Zobral ho do prednádavného otvorenej veľkej predajne potravín (ABC), a keď vkročili, videl, že host' takmer skamenel. Regály boli plné tovaru a každý nakupoval. „Neuveriteľné – šomral si host' pre seba. – Tu nikdy nemáte nedostatok, nedôjde vám tovar?“ Nebolo treba dokazovať, obchod hovoril sám za seba.

Potom, keď večerali vo dvojici, host' nevydržal: „Fíha, čo vy tu máte za socializmus! Tu sa dá všetko kúpiť!“

*

Zato všetko (a vždy) nebolo dostať ani u nás. Jeden môj kolega učiteľ mi rozprával, že jeho syn práve zmaturoval a dostal Trabanta. „Ako – spozornel som -, veď na ten sa čaká roky!“ „Och, ja som si to zariadil – povedal s úsmevom. – Keď chodil do šiestej triedy a mal veľmi dobré vysvedčenie, predplatil som mu na jedno auto. Kým zmaturoval, aj auto prišlo.“

Vďaka okolnostiam sa obyvatelia Maďarska stali čoraz pre-fíkanejšími. Forint sa stal najlepšou východnou valutou, bola lákavá aj hojnosť tovaru. Istý priateľ môjho syna porozprával, že keď ešte ako študent na univerzite išiel na mesiac do Moskvy, zobral si so sebou iba 1 rubel', niekoľko tuctov žuvačiek a dvoje riflí. Tie hneď vo vlaku od neho kúpili za desaťnásobnú cenu, lebo v Sovietskom zväze vtedy takéto veci sa kúpiť nedali. Celý mesiac žil skvelo. Ja som mal podobný zážitok v Poľsku, kde za forint zaplatili aj 6-8-násobok oficiálnej ceny, a takto človek mohol ísť na dovolenku za pár halierov. Toto zažili aj iní. Štát pritom privrel oči. Dovolil, nech sa každému darí, pokiaľ to dokáže.



Titulná strana časopisu Ludas Matyi z roku 1979. Vtedy už začali ceny rásť

Vtipy:

Stretne sa Kádár s Kennedym. Kádár sa zdvorilo opýta: „Pán prezident, ako žijú u vás ľudia, koľko zarábajú, na čo to míňajú?“

„Nuž, u nás priemerný pracujúci zarobí tisíc dolárov mesačne. Z toho 150 dolárov strhneme ako daň. Za 100 dolárov si kúpi potraviny a rovnakú sumu si minie na šaty“ – a tu sa Kennedy zastaví s vymenúvaním.

„Dobre, dobre – vraví Kádár –, „ale na čo minie zvyšok?“ Kennedy rozhodí rukami: „Neviem. Nás to nezaujima. Neskúmame to.“

Teraz sa pýta Kennedy: „U vás ako žijú ľudia?“

„U nás priemerný pracujúci zarobí päťtisíc forintov mesačne. Z toho štyritisíc minie na potravu. Tritisíc na ošate- nie a ďalších tritisíc si odloží na auto.“ – a tu Kádár prestane.

„Dobre, dobre – vraví Kennedy – ale odkiaľ má tie ostatné peniaze?“

Teraz rozhodí rukami Kádár: „Neviem. Nás to nezaujima. Neskúmame to.“

39. CESTA K ZMENE POLITICKÉHO REŽIMU: HOSPODÁRSKE, SPOLOČENSKÉ A POLITICKÉ ZMENY



János Kádár vášnivo reční. Vedel, že zlý hospodársky výkon ohrozuje stabilitu systému

MAĎARSKÁ EKONOMIKA KONCOM 80-TYCH ROKOV

Hospodárska politika, ktorá sa o vytvorenie štátu blahobytu na západnej úrovni usilovala v rámci východného plánovaného hospodárstva, v osemdesiatych rokoch vonkoncom upadla.

Predzvesť úpadku sa začala už v čase **ropnej krízy** v '70-tych rokoch. Ceny ropy vtedy náhle vzrástli na takmer štvornásobok, čo účastníkov svetovej ekonomiky takpovediac šokovalo. Znamenalo to obrovskú výzvu pre všetky krajiny. Západ však, kde sa v tomto čase chýlila ku koncu ďalšia vedecko-technická revolúcia, dokázal prekonať ropnú krízu vďaka svojmu pružnému hospodárstvu.

To isté už Maďarsko nedokázalo urobiť, keďže malo zastarávajúce priemyselné a poľnohospodárske technológie a nepružné hospodárstvo.

Vtedy **Kádárova vláda**, ktorej stabilita bola založená na pomernom blahobyte maďarského obyvateľstva, priniesla chybné hospodárske rozhodnutie, ktoré sa stalo osudovým. **Požiadala o pôžičky zo Západu.** (Pôžičky dostala, pravda za nie veľmi výhodných podmienok.) Takto získaný kapitál však nevenovala na rýchlu a účinnú reorganizáciu priemyslu, na pretvorenie nevýhodnej štruktúry hospodárstva krajiny, ale na zachovanie životnej úrovne obyvateľstva.

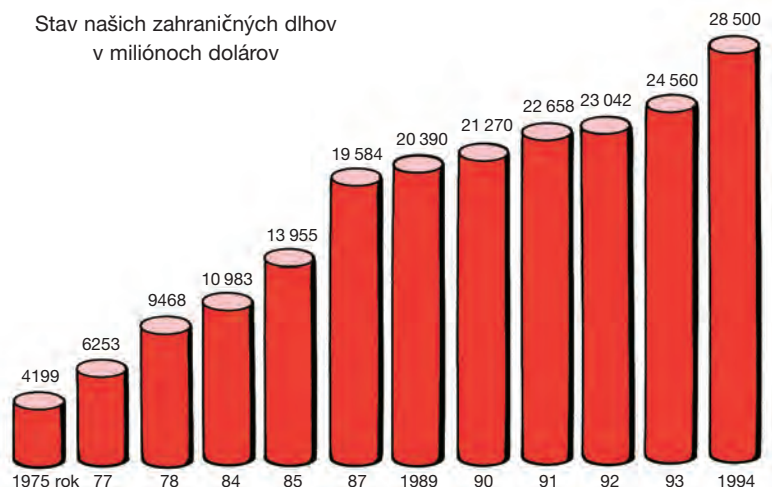
Vtedy Maďarsko požiadalo západný peňažný svet o ďalšie úvery. A keď sa aj tie minuli (veď k obnove hospodárskej štruktúry nedošlo), zobralo vždy novšie a novšie úvery.

Kým sa **krajina** spamätala, už sa **dostala do dlhovej pasce.** Slabé maďarské hospodárstvo nebolo schopné splatiť takýto vysoký dlh.

Z beznádejnej situácie sa javilo **jediné východisko:** čím skôr sa odvrátiť od východných metód socialistického plánovaného hospodárstva a **prejsť na trhovú ekonomiku** úspešnú aj na Západe. Toto pochopilo aj vedenie strany.

Suma dlhov našej vlasti sa koncom 1980-tych rokov blížila k 20 miliardám dolárov. Táto suma bola vo výraznej miere vyššia, než čo krajina zaplatila po druhej svetovej vojne ako reparácie Sovietskemu zväzu, i keď toho času aj tú sumu splácala veľmi ťažko.

Stav našich zahraničných dlhov
v miliónoch dolárov



Zadlženie krajiny

K úspechu však bolo nutné prekonať konzervatívne sily v strane, a bolo treba zmierniť závislosť od Východu. Zahraničnopolitické okolnosti boli pre zmenu našťastie priaznivé: Gorbačov sa vo svojej vlasti tiež pokúšal o zavedenie hospodárskych a spoločenských reforiem (31. lekcia).

SPOLOČENSKÉ PROBLÉMY SA MNOŽIA

V 80-tych rokoch sa nepriaznivé javy nemnožili len v hospodárstve, ale aj v spoločnosti.

Rast životnej úrovne sa spomalil, až zastal, čo negatívne ovplyvnilo náladu verejnosti. Prispelo k tomu aj to, že dovtedy sa maďarská spoločnosť už čiastočne pretvorila, a **výrazne sa členila podľa príjmov**. Majitelia malých súkromných podnikov („maszekovia“), členovia úspešných družstiev, ktorí mali aj domáce hospodárstvo, už žili lepšie, než továrenskí robotníci, ktorí pracovali takmer za najnižšie mzdy v Európe. (Pritom v oficiálnej propagande vedúcou silou spoločnosti bola ešte stále robotnícka trieda.) Keď zaniklo nedostatkové hospodárstvo, boli jasne badateľné čoraz väčšie rozdiely v životnej úrovni.

Materiálne zabezpečenie a výhody sa stali veľmi dôležitými takmer pre všetky vrstvy spoločnosti, sledovali život na Západe a nazdávali sa, že tam žije každý dobre, zarába dobre. Pri tomto porovnávaní mala väčšina ľudí dojem, že čo sa týka životnej úrovne, už sa nepribližujeme k Západu, ale opäť sa vzdiaľujeme od vytúženého blahobytu. Kvôli tomu sa mienka o Kádárovom režime zhoršovala.

Spoločnosť sa zmenila aj z iného hľadiska. **Poklesol počet pôrodov**, a napriek tomu, že priemerná očakávaná dĺžka života pri narodení bola o desať rokov kratšia, než v západnej Európe, **obyvateľstvo začalo starnúť**. Podľa štatistických údajov Maďarsko navyše obsadilo prvé miesto v zozname krajín s najvyšším počtom samovrážd a patrilo medzi prvé v pití alkoholu.

VÍŤAZSTVO REFORMNÝCH KOMUNISTOV NAD KONZERVATÍVCAMI

Sily vo vnútri strany, ktoré chceli zmenu, tzv. „**reformní komunisti**“ (ich vodcami boli Imre Pozsgay a Rezső Nyers) sa na kongrese strany v máji 1988 spojili s inými straníckymi vodcami, uchádzajúcimi sa o pozíciu Kádára, ktorého zdravie sa výrazne zhoršilo, a spoločnými silami **odsunuli Kádára bokom**.

Vo vnútri MSZMP však boj prebiehal aj naďalej. **Imre Pozsgay** vo svojom prejave v januári 1989 označil **udalosti v roku 1956 za ľudové povstanie**, pričom ich oficiálnym názvom počas Kádárovej éry bola kontrarevolúcia. Jeho oznámenie rozdelilo stranu na tábor reformistov, ktorí chceli zmenu, a tých členov strany, ktorí trvali na minulosti.

Ďalší zápas v rámci strany – keď sa aj úradujúci ministerský predseda Miklós Németh postavil na stranu reformistov – priniesol plnohodnotný prevrat. **Umiernené krídlo**

Michaila Gorbačova, ktorý bol podporovateľom reforiem tak v Sovietskom zväze ako aj vo východnom bloku, zvolili za generálneho tajomníka KSSZ 11. marca 1985. Táto udalosť mala priaznivý vplyv aj na zmenu politického režimu, ktorá v Maďarsku mala pokojný priebeh.



Kádár a Gorbačov. Kádár sa obával reforiem uskutočnených v Sovietskom zväze



Vodcovia reformných komunistov na jednom rokovaní: v popredí Miklós Németh a Imre Pozsgay

Oznámenie Imreho Pozsgayho malo historický význam. Ideologický základ Kádárovho režimu totiž tvorilo práve to, že v roku 1956 bola kontrarevolúcia ohrozujúca výsledky dovtedajšej budovateľskej práce, dokonca aj samostatnosť krajiny. Kádár teda právom žiadal o sovietsky zákrok, bolo oprávnené aj odsúdenie Imre Nagya a „kontrarevolucionárov“. Teraz sa tento ideologický základ rozplynul.



Demokracia – Právny štát – Socializmus! Nové heslá na XIV. kongrese MSZMP a zároveň I. kongrese MSZP. Rečníkom je Imre Pozsgay

Nanovo vznikajúca MSZMP: Nový stranícky program bol v takom protiklade s predchádzajúcim, že ho konzervatívni členovia strany, ktorí utrpeli porážku, ani neschválili. Protirečiac straníckym tradíciám požadujúcim bezpodmienečnú disciplínu, vystúpili z MSZP. Opäť vytvorili MSZMP („Robotnícku stranu“), ktorá však v pluralitných voľbách v máji 1990 nedokázala získať ani jedno poslanecké kreslo.

Slávnostný pohreb Imreho Nagya sa uskutočnil v pamätný deň popravy predsedu vlády – martýra, 16. júna. Smútočného obradu sa zúčastnilo takmer 250 tisíc ľudí, ktorí vzdali hold hrdinom roku 1956. (Anonymných martýrov symbolizovala prázdna rakva.) Po takmer päťhodinovom smútočnom obrade dav prešiel z Námestia hrdinov (Hősök tere) na Nový verejný cintorín v obvode Rákoskeresztúr. V parcele číslo 301 tohto cintorína, medzi pochovanými v neoznačených hrobách, našli telesné pozostatky popravených. Miestom posledného odpočinku Imreho Nagya a jeho druhov zdieľajúcich jeho osud sa stala parcela číslo 301, nanovo usporiadaná a vyhlásená za národné pamätné miesto.

Zasadá Opozičný okrúhly stôl. MSZMP chcela vyvolať rozkol medzi opozičnými silami, tie však počas rokovaní vytvorili spoločné stanovisko v najdôležitejších otázkach spojených so zmenou politického režimu. ■ Na fotografii vidno Józsefa Antallu, Györgya Szabada a Viktora Orbána. Pozistujte, ktorý z nich akú úlohu zohrával v politike po zmene politického režimu!

MSZMP sa na znak rozchodu s minulosťou premenovalo na Maďarskú socialistickú stranu (MSZP). Nová strana namiesto diktatúry stranického štátu hlásala skutočný „demokratický socializmus“ a pluralitný (parlamentný) systém.

ORGANIZOVANIE SA OPOZÍCIE MIMO STRANY

Ďalšou významnou silou, ktorá zohrala úlohu vo vývoji udalostí, bola **protikomunistická opozícia** hlásajúca nemožnosť zreformovania socializmu. Aj táto sa organizovala čoraz **priebojnejšie** a čoraz častejšie vystupovala pred verejnosť.

Spočiatku na seba upozorňovala literárnou tvorbou (napr. vydaním Bibóovho pamätníka v roku 1980, vydávanie ilegálneho časopisu Beszélő od roku 1981), potom sa nechala počuť na politických diskusiách organizovaných na opozičných podujatiach (napr. na stretnutí v Monori v roku 1985). Spomedzi nich bolo najdôležitejšie stretnutie v Lakiteleku v septembri 1987. Tu založili **Maďarské demokratické fórum (MDF)**, prvú otvorenú a od MSZMP nezávislú politickú organizáciu, ktorá sa neskôr stala jedným z hnacích motorov opozičných síl.

Okrem Maďarského demokratického fóra **vznikli aj nové organizácie na vynútenie zmien.** V marci 1988 vznikol **FIDESZ** (Zväz mladých demokratov), ktorý spočiatku združoval najmä mladých z univerzít. V novembri 1988 vystúpil pred verejnosť **SZDSZ** (Zväz slobodných demokratov), ktorého predchodca bol činný už aj v ilegalite. Nanovo sa zorganizovali aj tradičné („historické“) politické strany: **Nezávislá malorolnícka strana, Sociálnodemokratická strana a Kresťanskodemokratická ľudová strana** (jej právnym predchodcom bola Demokratická ľudová strana, druhá najsilnejšia strana vo voľbách v roku 1947).

Kým „reformní komunisti“ búrali Kádárov režim zvnútra, novo sa hlásiace sily ho búrali zvonka. Ústup komunistov naznačil v júni 1989 **slávnostný pohreb Imreho Nagya a**





jeho druhov, najznámejších martýrov Kádárovej éry. Pohreb – spojením organizácií usilujúcich sa o zmenu politického režimu – zorganizoval Výbor pre historickú spravodlivosť. Dôstojný smútočný obrad – ktorý televízia vysielala v celodennom priamom prenose – v **mnohých ľuďoch utvrdil dojmy, že sa jedna éra skončila.**

V novembri 1989 sa usporiadalo **prvé celoštátne referendum.** Jeho podstatou bolo, či bude komunistická strana potlačená do úzadia, a výsledok ozrejmil, že krajina chce rozhodujúcu zmenu, teda zmenu politického režimu.

Slávnostný pohreb Imreho Nagya, 1989

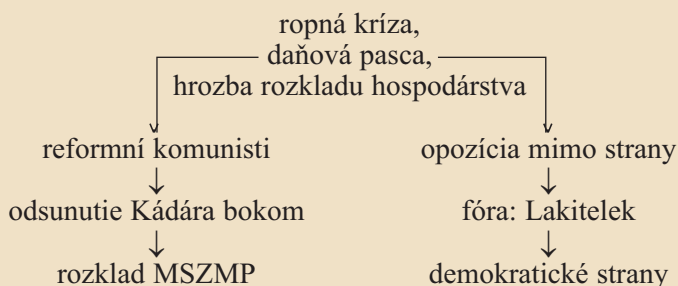
Referendum rozhodlo, že na pracoviskách nemôžu fungovať strany (predtým sa komunisti organizovali predovšetkým na pracoviskách), MSZMP (resp. jej právny nástupca, MSZP) musí podať vyúčtovanie o svojom majetku a robotnícku milíciu treba rozpustiť. Hlasovanie zabránilo aj tomu, aby sa najznámejší politik komunistov, Imre Pozsgay stal prezidentom republiky.



23. október 1989. Maďarsko je opäť republikou!
Dav oslavujúci vyhlásenie republiky pred parlamentom

1. Prečo a ako sa otriaslo socialistické hospodárstvo?
2. Aké politické procesy spustila hrozba rozkladu hospodárstva
 - a) vo vnútri strany a
 - b) mimo strany?
3. Ktoré boli počiatočné kroky návratu k demokracii?

Cesta k zmene politického režimu



40. ZMENA POLITICKÉHO REŽIMU



Miklós Németh, ministerský predseda počiatočného obdobia zmeny politického režimu. Svoj úrad zaujal ako človek komunistickej strany, ale usiloval sa viesť vládu ako odborník

POČIATKY ZEMNY POLITICKÉHO REŽIMU.
NÉMETHOVA VLÁDA

Počiatočné kroky zmeny politického režimu (prevratu) mala vykonať **vláda vedená Miklósom Némethom**, ktorá nastúpila do úradu koncom roku 1988. Vláda – i keď hospodárske problémy nedokázala vyriešiť a ich väčšinu prenechala svojmu nástupcovi – sa snažila splniť svoju úlohu s dobrým úmyslom.

V záujme mierového prevratu **odzbrojila** nebezpečnú stranícku armádu, **robotnícku milíciu**. **Otvorila štátne hranice** pred občanmi NDR, ktorí chceli utiecť na Západ, čím prestala plniť skoršie medzištátne dohody. Týmto výrazne prispela k zjednoteniu dvoch častí Nemecka. **Uzatvorila dohodu o stiahnutí sovietskych vojsk z Maďarska**. Od jesene 1989 už ako vláda nestraníckych odborníkov náležite **pripravila pluralitné voľby**.

Vo vypracovaní **zákonov prevratu** opozícia zohrala obrovskú úlohu. Štátostrana totiž, ktorá bola pri moci, v lete 1989 zasadla za rokovací stôl so zástupcami najdôležitejších opozičných síl (Národný okrúhly stôl). V rámci tvrdých diskusií stanovili základné princípy zákonov potrebných k mierovej zmene politického režimu. Némethova vláda potom vypracovala tieto zákony a predložila parlamentu na schválenie.



Maďarskí vojaci otvárajú západnú hranicu. Zmena politického režimu sa začne aj v praxi ■ *Aký medzinárodný účinok mala táto udalosť?*

Podľa skoršej (socialistickej) ústavy:

„Maďarsko je ľudovou republikou.“

„Maďarská ľudová republika je socialistickým štátom. [...] všetku moc má pracujúci ľud.“

„Marxisticko – leninistická strana robotníckej strany je vedúcou silou spoločnosti.“

„Základom hospodárskeho poriadku je spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov.“

„Hospodársky život Maďarskej ľudovej republiky určuje štátny plán národného hospodárstva.“

Skorší základný zákon poveril výkonom úloh hlavy štátu zbor, Prezidentskú radu.

.....
■ *V čom priniesla podstatnú zmenu modifikácia ústavy schválená v roku 1990?*

Za ten čas parlament, ktorého rozhodujúcou silou sa stali reformní komunisti, prijala nové zákony zabezpečujúce demokratický prechod (napr. nový volebný zákon) a modifikoval ústavu. Podľa neho **je Maďarsko republikou s parlamentným systémom, na čele štátu s prezidentom republiky**. Zakotvili aj to, že naše hospodárstvo „je trhovou ekonomikou, v ktorej verejné vlastníctvo a súkromné vlastníctvo je rovnoprávne a dostáva sa im rovnakej ochrany“.

Stala sa takmer neuveriteľná vec! Strana, ktorá vyrastala v diktatúre, mala obrovskú ozbrojenú a hospodársku moc a v minulosti mala členstvo, ktoré sa rovnalo takmer šestine všetkých voličov, teraz na základe vlastného rozhodnutia, mierovou cestou sa zriekla moci. Je pritom pravda, že procesy, ktoré v tomto období prebiehali v strednej a východnej Európe, mali tiež takéto smerovanie.

DOSTALI SME SA MEDZI DEMOKRATICKÉ ŠTÁTY

Ako záverečný akt zániku stranického štátu a počiatočný akt parlamentného systému sa v **marci – apríli 1990 uskutočnili demokratické voľby.**

Volieb sa zúčastnilo veľmi veľa – medzi nimi mnoho drobných – strán, ale do parlamentu sa dostalo len šesť strán (MDF, SZDSZ, FKgP, MSZP, FIDESZ a KDNP) a niekoľko nezávislých poslancov.

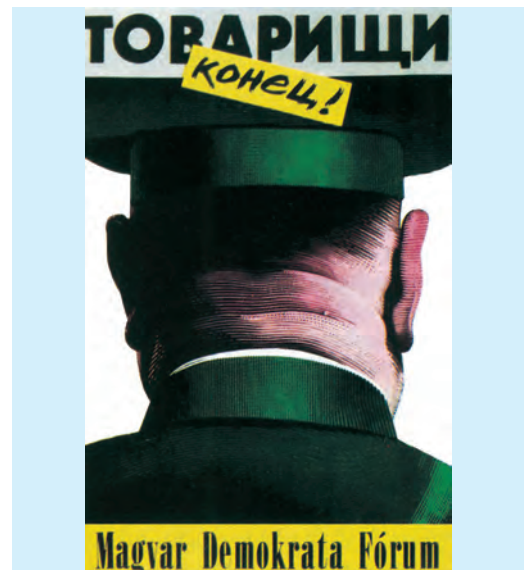
Víťazom volieb sa stalo **Maďarské demokratické fórum.** Preto mohol vytvoriť vládu jeho predseda, **József Antall.** V záujme pevného vládnutia pozval do vlády aj niekoľkých maloroľníckych a kresťanskodemokratických ministrov. Takto vznikla vládna koalícia z MDF, FKgP a KDNP (na čele ktorej stálo spočiatku silné MDF) a ktorej opozíciu tvorili jednak občianske strany SZDSZ a FIDESZ a jednak MSZP zastupujúca ľavicu. József Antall však uzatvoril dohodu aj s najsilnejšou opozičnou stranou, so SZDSZ, v dôsledku ktorej parlament zvolil za prezidenta republiky slobodného demokrata Árpáda Göncza.

Naša vlasť sa stala **krajinou s demokratickým zriadením.** V **politickom** živote sa vytvoril systém **striedania sa strán pri moci,** ktorý už bol v západnej Európe ustálený. Výsledkom štvorročne usporadúvaných parlamentných volieb sa pri moci striedajú rôzne politické smery, politické strany ľavice a pravice.

■ *Jednou z ohromujúcich udalostí prevratu bol štrajk taxikárov koncom októbra 1990. Pozistujte, čo sa vtedy stalo! Opýtajte sa svojich rodičov a známych, ako spomínajú na tieto udalosti, potom sa porozprávajte o tom, čo ste počuli!*



Dva dôvtipné plagáty – dva odkazy ■ Čo pokladal za dôležité plagát FIDESZ-u a čo plagát MSZP?



Súdruhovia, koniec! – hlása snáď najslávnejší plagát z obdobia zmeny politického režimu



Plagát o stiahnutí sovietskych vojsk („Zbohom, Maďari!“) ■ Aký odkaz mal tento plagát po takmer päťdesiatročnej sovietskej okupácii?

Vlády: Kým v roku 1990 sa na čelo krajiny dostala jednoznačne stredopravicová vláda, zastupujúca kresťanské a národné hodnoty, v roku 1994 utvorili stredoľavicovú a liberálnu vládu MSZP a SZDSZ. V roku 1998 opäť nasledovala stredopravicová vláda (FIDESZ-MDF-FKgP), kým v roku 2002 opäť stredoľavicová a liberálna vláda (MSZP-SZDSZ).

ZMENA POLITICKÉHO REŽIMU VO VEREJNEJ SPRÁVE. NAMIESTO RÁD SAMOSPRÁVY

Úlohy **rád** sformuloval ústredný referent vo vtedajšej tzv. veľkej obci Dunaharaszti na zakladajúcom zasadnutí obecnej rady 26. októbra 1950 takto: „Obecné rady budú pomocnými rukami okresnej rady, cez okresnú radu župnej rady, cez župnú radu zase pomocnými rukami rady ministrov!“

■ *Hodnoťte uvedené informácie!*

K plnohodnotnému prevratu nedošlo len vo vrchnom vedení krajiny, ale aj na nižšom stupni verejnej správy, vo vedení obcí.

Kým riadiace orgány vytvorené v 1950-tych rokoch, takzvané rady v systéme stranického štátu predstavovali štátnu (respektíve stranickú) vôľu a nanútili ju na obce, teraz sa všetko zmenilo. **Vznikli demokraticky zvolené samosprávy, zastupiteľské zbory, na čele s primátorom (v obciach so starostom).** Ich už nevyberajú a neposadia do funkcie zhora, ale **stávajú sa vedúcimi predstaviteľmi z vôle miestneho obyvateľstva**, sú volení zdola tajným hlasovaním. Z toho vyplýva, že pre nich už nie je rozhodujúce nariadenie zhora, ale **ochrana miestnych záujmov**. Týmto sa zmenil aj vývoj miest a obcí. Samosprávy môžu využiť danosti a hospodárske možnosti svojej obce a zužitkovať duchovné výkony a lásku svojich obyvateľov k rodisku. A toto neovplyvňuje len miestny rozvoj, ale aj rozvoj celej krajiny.

Samosprávy sa stali skutočnými hospodármi svojich obcí. Môžu schváliť miestne nariadenia, môžu narábať majetkom a vybranými daňami mesta či dediny a nebol nad nimi zriadený iný orgán (napr. okresný alebo župný).

Samostatnosť samospráv môže napomáhať aj to, že sa miestnych volieb nezúčastňujú len kandidáti rôznych strán, ale aj kandidáti nezávislí od politických strán. Dokonca potom, ako sa v roku 1989 zrodil zákon o združovaní sa, vznikol aj celý rad miestnych občianskych organizácií. Oni tiež môžu mať svojich kandidátov do miestnych zastupiteľstiev a na post primátora či starostu. Patriotizmus, vzťah k rodisku či obci nadobudol tak čoraz väčší význam.

ZABEZPEČENIE ĽUDSKÝCH OBČIANSKÝCH PRÁV

K podstate prevratu patrilo, že **zákony a predovšetkým ústavu modifikovali tak, aby neslúžili mocenským záujmom (stranického) štátu, ale – podobne ako na Západe – chránili predovšetkým ľudské a občianske práva.**

Na dohľad nad ústavnosťou bol zriadený **Ústavný súd**, ktorý už počas prípravy zákonov, ale aj neskôr môže zrušiť každý paragraf, ktorý protirečí ústave alebo jej ustanoveniam na ochranu ľudských práv. (V niektorých prípadoch Ústavný súd toto svoje právo uplatnil aj voči parlamentu.) Úrady **verejných ochrancov práv (ombudsmanov)** ochraňujú práva jednotlivcov, resp. menšín v rôznych čiastkových oblastiach. V záujme vyriešenia svojráznych problémov menšín a na ochranu proti ich znevýhodňovaniu (diskriminácii) vznikli rôzne **menšinové a etnické samosprávy** (napr. celoštátna slovenská alebo cigánska samospráva).



Rómska rodina sa sťahuje do nového bytu. Pozdvihnutie Rómov závisí aj od spolupráce obecných a menšinových samospráv

PRECHOD NA TRHOVÉ HOSPODÁRSTVO

Jednu z najdôležitejších častí, dokonca podmienok zmeny politického režimu tvoril hospodársky prevrat: prechod z východného typu hospodárstva na západnú, liberalizovanú, otvorenú trhovú ekonomiku.

Vhodnými zákonnými zmenami **bolo treba odstrániť zvyšky systému založeného na plánoch a príkazoch, bola potrebná privatizácia väčšiny štátnych podnikov.** Bolo nutné zbaviť sa celého radu takých veľkopodnikov, ktoré kedysi boli zdrojom národnej hrdosti, ale vyrábali s obrovskými stratami. To sa v niektorých prípadoch udialo veľmi bolestne, prepustením tisícov robotníkov. **Bolo treba dosiahnuť, aby zahraniční podnikatelia radi investovali svoj kapitál v Maďarsku.** Aby vznikli moderné podniky s hospodárnou výrobou a nové pracoviská, a aby aj investori našli svoj zisk. Bolo treba vyriešiť takmer neriešiteľné **problémy prevratu v poľnohospodárstve:** prestavenie poľnohospodárskej výroby na západné podmienky, reformu roľníckych družstiev a vrátenie pôdy do súkromných rúk.

To všetko si vyžadovalo nesmiernu zodpovednosť a odbornosť, a to, aby hospodárske opatrenia po sebe idúcich vlád nadväzovali na seba.

Takmer štyri roky boli potrebné na to, aby sa výroba v krajine po dočasnom úpadku začala opäť rásť. Výroba a najdôležitejšie hospodárske ukazovatele síce pomaly, ale začali sa približovať k ukazovateľom vo vyspelých krajinách.

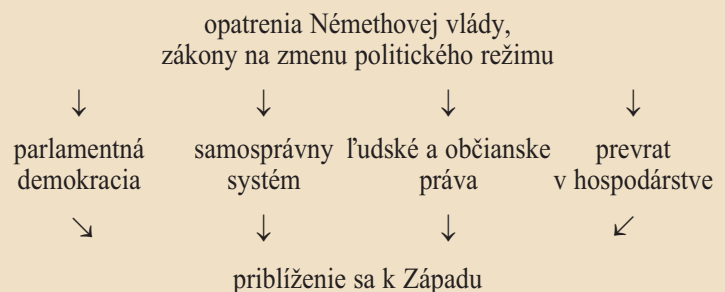
Vďaka výsledkom zmeny politického režimu dospela naša vlasť v apríli **1994** k tomu, aby mohla svoju **žiadosť o prijatie do Európskej únie** podať v nádeji na úspech.



Budúcnosť: smer Európa! Vlajka EÚ v Päťkostolí (Pécs)

1. Aké dôležitejšie kroky vykonala Némethova vláda v záujme zmeny politického režimu?
2. Akú úlohu zohrala opozícia počas zmeny politického režimu?
3. Čo je podstatou modifikácií ústavy súvisiacich s prevratom?
4. Aké boli rozdiely medzi parlamentmi v dobe zmeny politického režimu a predtým v dobe stranického štátu?
5. Prečo nespĺnili obecné rady požiadavky meniacich sa spoločensko-politických podmienok?
6. Akú úlohu zohrávajú samosprávy vo vývoji krajiny?
7. Ktoré boli tie ľudské a občianske práva, ktoré sa po prevrate uplatnili už aj v praxi?
8. Čo bolo podstatou hospodárskeho prevratu v priemysle a čo v poľnohospodárstve?

Zmena politického režimu v našej vlasti



41. MAĎARI ZA HRANICAMI KRAJINY

ZAHRANIČNÍ MAĎARI

Menšinové práva v Trianonskej mierovej zmluve: Takýmito právami boli napríklad neobmedzené používanie materinského jazyka, možnosť zastávania úradov, rovnosť v zamestnávaní, rovnosť pred zákonom a právo na školstvo v materinskom jazyku.

„Dnes teda odtrhli od nás žiarivé maďarské mestá: Kluž s klenotmi, Košice Rákoczióvcov, korunovačnú Bratislavu, usilujúci sa Temešvár, mesto martýrov, Arad a všetky ostatné [...]. Dnes obrali o vlasť milióny verných a statočných ľudí, našich pokrvných bratov...“ – napísal istý denník v roku 1920.

Maďari nežijú len v našej vlasti, ale aj v iných krajinách, ako štátni príslušníci daných krajín. Väčšina z nich žije v susedných štátoch, ale mnohí sa dostali (najmä po roku 1956) aj ďalej, za oceán. Tu si v niektorých mestách, obciach vytvorili menšie maďarské kolónie a zachovali si svoju maďarškosť (Maďari v rozptýlení – diaspóre).

Príslušníkov maďarskej menšiny žijúcich v susedných krajinách je asi dva a pol milióna. A naše obavy o osud **zahraničných Maďarov** sa zameriavajú najmä na nich.

Oni nikdy neopustili svoje pôvodné bydlisko. **V dôsledku Trianonskej mierovej zmluvy sa dostali do československého, rumunského alebo juhoslovanského štátu,** stali sa zahraničnými Maďarmi. Odvtedy žili – často veľmi horký – život národností, boli často prenasledovaní a vydaní napospas slovenským, rumunským, srbským nacionalistickým vášňam, ktoré z času na čas vzplanuli. Ich menšinový osud do určitej miery zmiernilo to, že **miery na ukončenie prvej svetovej vojny a uznesenia Spoločnosti národov obsahovali aj opatrenia na ochranu menšín.** Vlády Horthyho éry – s odvolaním sa na uvedené ustanovenia – dokázali im poskytnúť určitú ochranu.



Príznačné pohľady na tri kedysi maďarské mestá, ktoré sa dostali za hranice nášho štátu: Tргу Mureş, Košice, Subotica ■ *Vyhľadaj tieto mestá na mape! V ktorých krajinách sú dnes?*

VPLYV UDALOSTÍ ROKOV 1938–1945 NA ZAHRANIČNÝH MAĎAROV

Po viedenských arbitrážach, a neskôr po udalostiach druhej svetovej vojny sa osud Maďarov žijúcich v zahraničí opäť zmenil.

Väčšina Maďarov žijúcich v niekdajšom Hornom Uhorsku, Podkarpatskej Rusi, v Sedmohradsku a na Dolnej zemi – takmer 2 milióny Maďarov – sa na istý čas dostali späť ku svojej pôvodnej vlasti. Mnohí, ktorí v minulosti utiekli, sa mohli vrátiť do svojho rodiska a niektorí z nich dostali späť aj svoj majetok.

Potom opäť nastal zvrät. Parížskymi mierovými zmluvami, ktoré uzavreli druhú svetovú vojnu, boli opäť nastolené trianonské hranice a vtedy nasledovala krutá pomsta: Maďari, ktorí boli odtrhnutí od svojho národného štátu, zažili ešte horší osud, než mali v medzivojnovom období.

Na bývalom Hornom Uhorsku sa začalo prenasledovanie Maďarov. V dôsledku Benešových dekrétov muselo 75 000 menšinových Maďarov opustiť svoj dovtedajší domov, a kto mohol zostať, na toho zvalili rad znevýhodňujúcich opatrení.

V Podkarpatskej Rusi odvliekli takmer 100 000 Maďarov na „málenkij robot“ a mnohí z nich zahynuli v zlovestnom internačnom tábore v Svalovej.

V Sedmohradsku – najmä v Sikulsku – rumunské nepravidelné vojenské jednotky začali viac mesiacov trvajúce kynoženie Maďarov. Maďarských obyvateľov severného Sedmohradska zachránilo od nacionalistickej pomsty to, že sovietska vláda pojala toto územie na určitý čas pod svoje vojenské veliteľstvo.

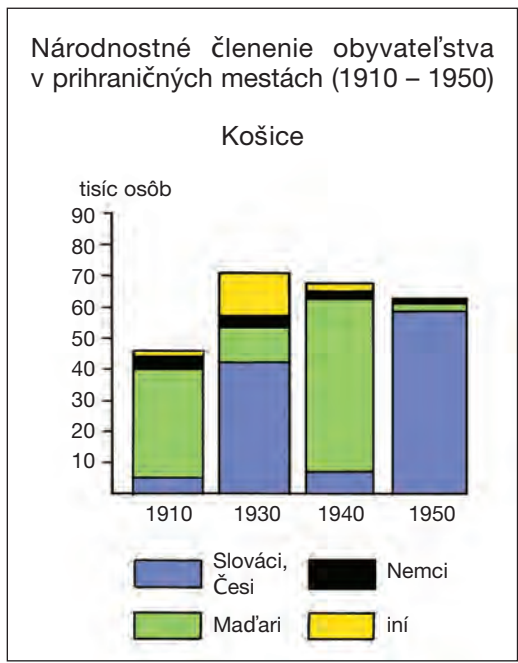
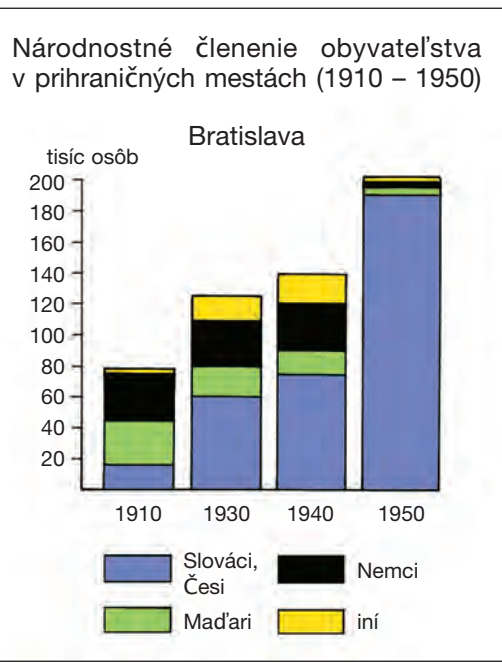
Vo Vojvodine – v okolí Nového Sadu – počet zavraždených príslušníkov maďarskej národnosti dosiahol 40-50 tisíc.

Maďari žijúci v zahraničí v tomto období utrpeli najväčšie straty na ľudských životoch a nebolo nikoho, kto by sa za nich prihovril. Opäť sa naplnil výrok „Vae vic-tis!“ („Beda porazeným!“).



Maďari žijúci v mestečku Guta (dnes Kolárovo) na Slovensku sa pred ich presídlením do Maďarska lúčia so svojimi mŕtvymi na cintoríne okolo kostola

Osud Maďarov žijúcich v niekdajšom Hornom Uhorsku, na území dnešného Slovenska: Ich organizácie rozpustili, väčšinu ich škôl zavreli, obmedzili pohyb tu žijúcich Maďarov, masovo ich odvliekli na nútené práce, zhabali ich majetok a miestne orgány s nimi mohli zaobchádzať, ako sa im zachcelo.



Zmeny v národnostnom zložení obyvateľstva Bratislavy a Košíc ■ Čo všetko sa dozvedáme z týchto diagramov?

Národnostná „rovnoprávnosť“ v socializme: Autor týchto riadkov sa v polovici sedemdesiatych rokov v Postupime zúčastnil medzinárodnej súťaže z dejepisu pre pionierov, teda žiakov základných škôl ako vedúci maďarského družstva súťažiacich. Tu sme zistili, že takmer tretinu rumunského družstva tvorili Maďari, preto sme za sprostredkovania Nemcov zorganizovali priateľské stretnutie pre dve družstvá. Na tomto stretnutí z každého družstva vystúpil jeden žiak, ktorý – za pomoci tlmočníkov – predstavil ich život. Napríklad ak povedal niečo hovorca rumunského družstva, to rumunsko-nemecký tlmočník preložil najprv do nemčiny, potom nemecko-maďarský tlmočník do maďarčiny. Aj keď to bolo ťažkopádne, išlo to viac-menej v poriadku až dovtedy, kým jeden z tlmočníkov nespravil chybu a nepovedal, že náplečník hovorca rumunského družstva naznačuje, že má hodnosť vedúceho oddielu. Na to disciplinované dievčatko z Rumunska čistou maďarčinou vyhrklo: „Nie som vedúca oddielu, ale vedúca družiny!“ Potom, keď zistilo, že napriek zákazu prehovorilo po maďarsky, zostalo celkom sklúčené a ani slovo už neprerieklo.

Takáto bola socialistická národnostná rovnoprávnosť! Aj deti maďarskej národnosti mohli ísť do zahraničných táborov, ale tam už nesmeli hovoriť po maďarsky.

Počet zahraničných Maďarov: Podľa údajov Telekiho nadácie v roku 1991 žilo v Rumunsku 1 620 199, v Československu 586 884, v Juhoslávii 349 397, na Ukrajine 155 711, v spoljkovej krajine Burgenland v Rakúsku 6801 Maďarov, teda celkový počet Maďarov žijúcich v týchto susedných štátoch bol 2 750 000 osôb. V nástupníckych štátoch Juhoslávie, ktorá sa rozpadla o rok neskôr, bol ich počet nasledovný: v Chorvátsku takmer 22 000, v Srbsku asi 572 000, v Slovinsku 7600 osôb.

Spomedzi **základných zmlúv** maďarsko-ukrajinská bola podpísaná v roku 1991, maďarsko-slovinská a maďarsko-chorvátska v roku 1992, potom po ostrých diskusiách podpísali maďarsko-slovenskú základnú zmluvu v roku 1995, až nakoniec v septembri roku 1996 podpísali aj maďarsko-rumunskú základnú zmluvu.

POSTAVENIE MAĎAROV VO VÝCHODNOM BLOKU

Po vzniku východného bloku – a patrili sem všetky krajiny Karpatskej kotliny – sa postavenie zahraničných Maďarov do určitej miery zlepšilo. Menšinová politika sa riadila tým princípom pochádzajúcim zo Sovietskeho zväzu, že v krajinách so socialistickým zriadením nemôže existovať národnostná otázka. Národnosti sa tešia slobode a podľa socialistických princípov žijú vo vzájomnom mieri a priateľstve.

To znamenalo, že **vo východnom bloku sa nepatrilo hovoriť o národnostných problémoch**. Preto maďarské vlády socialistickej éry prenechali osud zahraničných Maďarov dobrej vôli internacionalizmu. Nechali, aby susedné socialistické krajiny konali ako uznali za vhodné. Všetko záviselo od diktátorov susedných krajín. V Rumunsku napríklad v dobe Petrua Grozu, ktorý študoval na maďarskej univerzite, pomerne statočne uplatňovali socialistické princípy, kým v časoch Ceaușescua prebiehalo otvorené prenasledovanie Maďarov. Medzitým v susedných „priateľských“ štátoch **v tichosti prebiehalo poslovenčenie, porumunčenie Maďarov a počet tam žijúcich Maďarov jednoznačne klesal**.

ZODPOVEDNOSŤ ZA OSUD ZAHRAIČNÝCH MAĎAROV PO ZMENE POLITICKÉHO REŽIMU

Po zmene politického režimu v našej vlasti vznikla národne cítiaca vláda. Vtedy prvý raz zaznelo od maďarského predsedu vlády (od Józsefa Antalla) vyhlásenie, že „v duši chce byť ministerským predsedom pätnástich miliónov Maďarov“. To jednoznačne vyjadrovalo, že prevratová vláda chce pomôcť Maďarom žijúcim za hranicami krajiny. To isté vyjadroval aj článok zahrnutý do ústavy: „Maďarská republika cíti zodpovednosť za osud zahraničných Maďarov a napomáha pestovanie ich vzťahov s Maďarskom“.

Avšak uskutočnenie tohto zámeru spôsobilo viac problémov, než sa čakalo. **V susedných štátoch** totiž v dôsledku tamojších prevratov **vzplanuli dovtedy potlačené nacionalistické protimaďarské postoje**, ktoré často podporovali aj vnútorné stranícke boje.

Susedia však, ktorí boli navzájom odkázaní na seba, nakoniec začali hľadať riešenie na vládnej úrovni. S maďarskými vládami uzatvorili také **základné zmluvy**, schválené oboma stranami, ktorými sa mohli zmierniť protiklady.

V týchto zmluvách dostali obe strany to, po čom najviac túžili. Susedné štáty záruky na to, že nespochybníme hranice vytvorené v Trianone. (Aj napriek tomu, že ich naďalej budeme považovať za nespravodlivé.) Teda nebudeme presadzovať takú revizionistickú politiku ako vlády Horthyho éry. Za to susedné štáty zabezpečia politické, hospodárske a kultúrne práva potrebné na prežitie Maďarov žijúcich v ich krajinách.

Podpísaním základných zmlúv sa rozšírili možnosti zahraničných Maďarov. Aj **Maďarsko môže poskytovať rozsiahlejšiu pomoc svojim krajanom**. Týmto – pre nich výhodne a súčasne nevýhodne – sa uzavrelo bolestivé obdobie a až budúcnosť ukáže, kto ako dokáže využiť tieto nové možnosti.

POSTAVENIE ZAHRANIČNÝCH MAĎAROV V SÚČASNOSTI

Keďže aj v susedných krajinách došlo k podobným prevratom ako v našej vlasti, rozšírili sa aj možnosti Maďarov žijúcich v zahraničí. (Dopomohli k tomu aj vyššie spomínané základné zmluvy.) **Mohli vytvoriť** – a aj vytvorili – **také maďarské organizácie, ktoré sa úspešne zapojili do politického života danej krajiny**. Mohli zabrániť tomu, aby sa k moci dostali protimaďarské strany a neraz boli jazýčkom na váhach v nových parlamentoch. U niektorých našich susedov sa do koalíčných vlád dostali aj maďarskí ministri. Výsledok samozrejme závisel aj od spolupráce a jednotného vystupovania zahraničných Maďarov.

Nesilneli len maďarské organizácie v susedných štátoch. Aj v Maďarsku vytvorili viaceré vládne alebo spoločenské organizácie na pomoc zahraničným Maďarom (napríklad Úrad pre Maďarov žijúcich v zahraničí v roku 1992), v roku 1999 zriadili vrcholový orgán maďarských parlamentných strán z Maďarska a zo zahraničia, **Maďarskú stálu konferenciu**, za tým účelom, aby sa o Maďaroch žijúcich v zahraničí nerozhodovalo bez nich.

Maďarsko sa snažilo pomôcť finančne aj odborníkmi. Často sa to nedialo priamo cez vládne úrady, ale cestou tzv. **verejných nadácií**, ktoré dostávali aj väčšie štátne podpory. Na činnosť významnejších nadácií – napríklad na činnosť Nadácie Illyésa alebo Nadácie za maďarskú kultúru – prispievali aj súkromné osoby.

Za významný míľnik v zlepšovaní osudu zahraničných Maďarov by sa mohol považovať zákon **o statuse zahraničných Maďarov** (zákon o výhodách) schválený v roku 2001. Ten – na základe dobrovoľnej žiadosti – vystavením preukazu zahraničného Maďara zabezpečoval pre zahraničných Maďarov také mimoriadne výhody (napr. študijné alebo pracovné povolenie), aké predtým nemali.

Avšak v niektorých susedných krajinách zákon o zahraničných Maďaroch vyvolal protest vlád a niektorých politických strán, ktoré namietali, že ich štátni príslušníci maďarskej národnosti získajú také práva a výhody, ktoré ich ostatní občania (napr. príslušníci väčšinového národa) nemôžu využívať. Preto zákon považujú za znevýhodňujúci (diskriminačný).

■ Na stranách 187-188 uverejňujeme fotografie o sviatkoch Maďarov, ktorí sa ocitli za hranicami krajiny. Čo ukazujú tieto obrázky, čo je na nich spoločné?



Mladé dievčatá v čase hodov
(bývalé Horné Uhorsko)



Sikulská rodina (Sedmohradsko)



◀ Pochod svadobčanov
(Vojvodina)

▼ Posviacka koláča
(Podkarpatská Rus)



Hlavné úlohy Úradu pre Maďarov žijúcich v zahraničí:

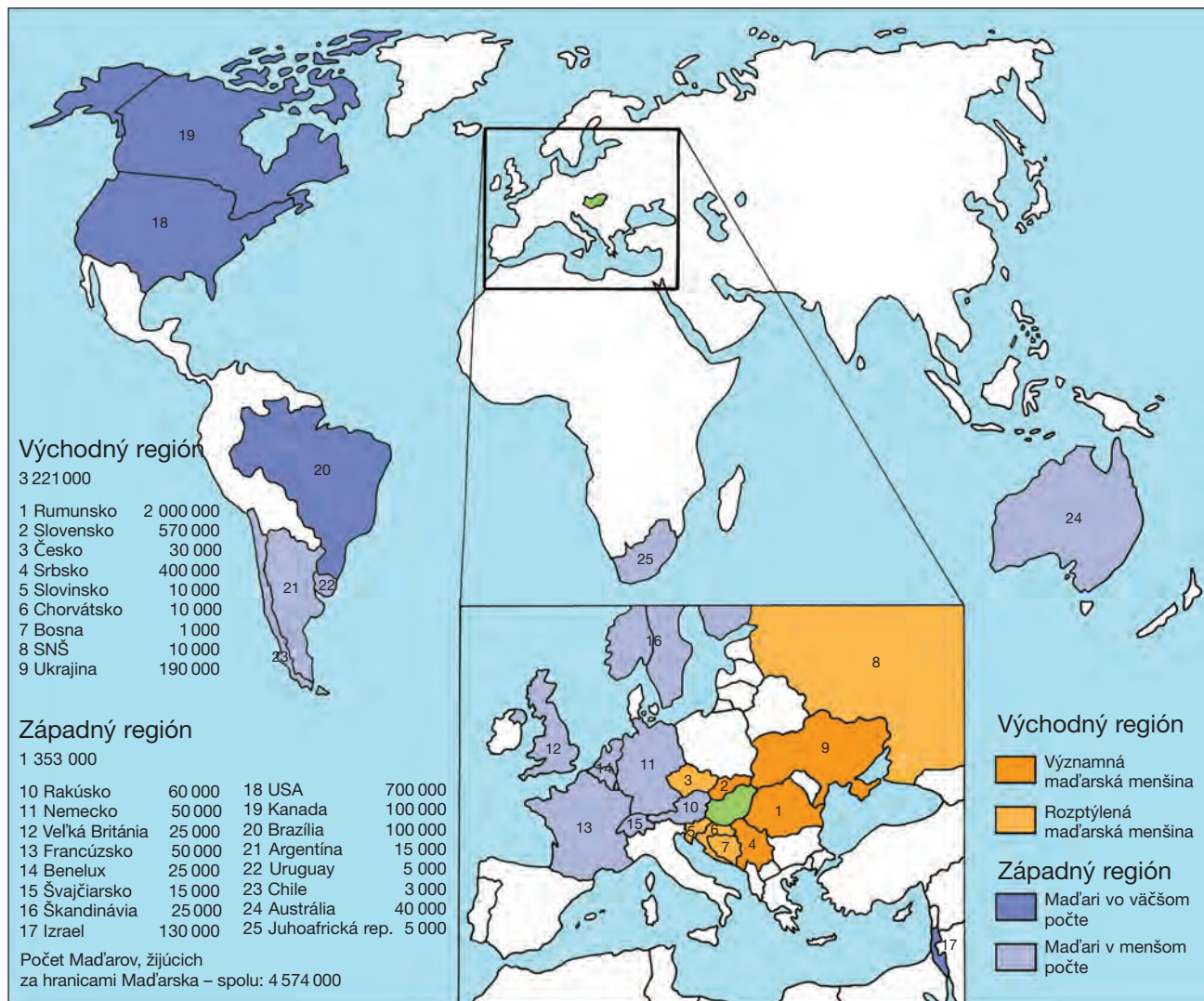
- udržiavanie kontaktov s organizáciami zahraničných Maďarov,
- spolupráca s maďarskými vládnymi a občianskymi organizáciami, s vedeckým životom a koordinácia,
- udržiavanie kontaktov a spolupráca s kompetentnými zahraničnými vládnymi orgánmi a medzinárodnými organizáciami.

ČO VIEME UROBIŤ ZA ZAHRA NIČNÝCH MAĎAROV MY, ŽIACI?

1. Kto patrí k zahraničným Maďarom?
2. Čo a ako zmiernilo osud odtrhnutých Maďarov v medzivojnovom období?
3. Prečo sa zmenil ich osud v rokoch 1938–1945?
4. Prečo nebola pre Maďarov prijateľná národnostná politika prevzatá od Sovietov?
5. Ako sa zmenila národnostná politika Maďarska po zmene politického režimu? Ako prijali túto zmenu politické sily susedných štátov?
6. Sledujte v správach, aké udalosti sa dejú v súčasnosti v súvislosti so zahraničnými Maďarmi!

Aby sa zahraniční Maďari zachovali, aby ich počet neklesol, aby sa nesplynuli s inými národmi, je záujmom celého maďarského národa. V rámci svojich možností preto musí každý pomáhať, kde a ako len vie.

Čo môžeme urobiť? Ak pomôžu z nás len niektorí, tak môžeme urobiť veľmi málo, ak pomôžeme všetci, tak môžeme urobiť veľmi veľa. Nie sú k tomu potrebné len peniaze, ale aj to, aby sme prejavili svoj súcit. Ak sa stretne s Maďarmi, ktorí prídu zo zahraničia, alebo my prídeme do susedných krajín a stretne sa s tam žijúcimi Maďarmi, *dajme im pocítiť, že sa zaujímate o ich osud, nie sú opustení, nie sú sami.* Ak sa doma začnú akcie v ich záujme, zapojme sa do nich! Ešte jedna vec, ktorá ani zďaleka nie je zanedbateľná, ak hovoríme s nimi alebo o nich: oni nie sú Slováci, nie sú Ukrajinci, nie sú Rumuni, nie sú Srbi alebo Chorváti, ale sú *Maďari z bývalého Horného Uhorska, z Podkarpatskej Rusi, Sedmohradska, Vojvodiny a Dolnej zeme.*



Maďari vo svete (1992). (Podľa údajov Svetového zväzu Maďarov)

ZHRNUTIE

1. Preopakuj si doteraz získané poznatky! Prelistuj si opäť lekcie! Prezri si osnovy o zhrnutí udalostí! Pripomeň si, aké udalosti a deje sa viažu k jednotlivým usmerňujúcim slovám osnovy! Ak si nespomínaš, alebo nerozumieš niektoré slovo, pozri si aj text lekcie!
2. Prečítaj si pozorne nasledujúci text na zhrnutie, potom pospájaj dôležitejšie udalosti s chronologickou tabuľkou v zhrnutí.

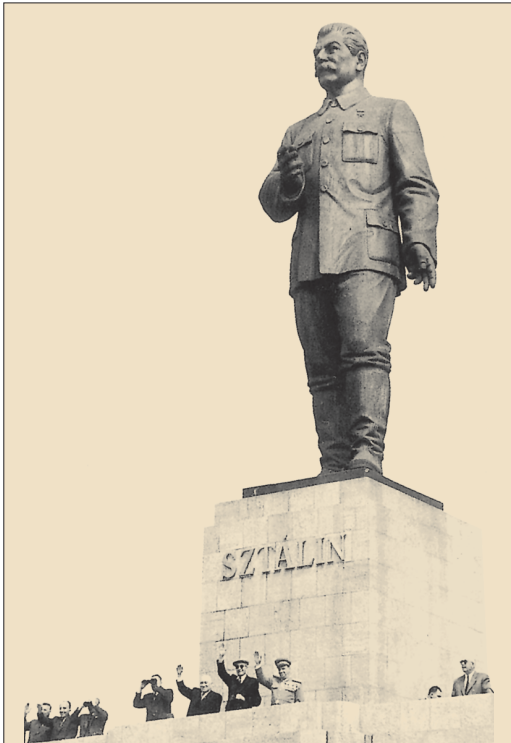
Čo sa udialo vo svete?

Spojenci rozdrvili skupinu fašistických štátov. Vojnové straty, odtrhnutie sa kolónií ochromili aj európske veľmoci, ktoré predtým zohrávali vedúcu úlohu. Svetovú politiku riadili dve supervelmoci: Spojené štáty a Sovietsky zväz. Víťazné veľmoci si v Jalte ohraničili svoje záujmové sféry.

Supervelmoci sa však rýchlo dostali do vzájomného protikladu. Ako vedúci nimi riadených svetových systémov, kapitalistického, respektíve socialistického svetového systému, sa dostali do „studenej vojny“. Vytvorili svoje vlastné vojenské a

■ Vymyslite názvy k obrázkom, ktoré sú v zhrnutí! V ktorej lekcii kapitoly ste sa s nimi stretli? Aké udalosti alebo problémy pripomínajú tieto obrázky? Porozprávajte sa o nich podrobnejšie!





hospodárske spojenectvá. Mimoriadne zvyšovali svoju vojenskú silu, pričom na niektorých územiach (Kórea, Vietnam) vypukli aj „horúce vojny“. V roku 1962, počas kubánskej krízy, takmer vypukla tretia svetová vojna, zvíťazil však zdravý rozum. Začal sa odmäk. Ten viedol k dohodám SALT, respektíve k helsinskému procesu.

Neskôr sa znížila prevaha síl dvoch superveľmocí. Vznikli nové samostatné mocnosti a mocenské skupiny: Čína, Japonsko, západná Európa, a rástla aj úloha tretieho sveta.

Vznikajúcu mierovú spoluprácu prerušil zákrok Sovietskeho zväzu v Afganistane. V ďalšej súťaži v zbrojení, ktorá sa už zakladala na vedecko-technickej revolúcii, ruské hospodárstvo utrpelo porážku. Nový sovietsky vodca, Gorbačov, aby získal čas na modernizáciu hospodárstva a vojenskej sily svojej krajiny, musel stiahnuť vojská z Afganistanu, ale aj z východnej Európy. Bez prítomnosti sovietskych jednotiek sa tunajšie komunistické režimy zrútili a tento osud v roku 1991 zastihol aj Sovietsky zväz. Obrovská ríša sa rozpadla na povolnejší zväzok Spoločenstva nezávislých štátov.

Súčasne s tým v západnej Európe prebehol protichodný proces. Európska únia zosilnela tak organizačne, ako aj vstupom nových členských štátov. Odbúrala hraničné rampy, zaviedli jednotnú menu, začali prípravy na prijatie krajín z východného bloku do únie.

Čo sa stalo v našej vlasti?

Naša vlasť sa po vojne, v dôsledku jaltských dohovorov dostala do sovietskej záujmovej zóny. Sovietsky zväz vynútil aj svoju vojenskú prítomnosť na dobu neurčitú. Napriek tomu sa Maďarsko voľbami v roku 1945 pokúsilo o rozšírenie svojho priestoru pre voľnejší pohyb smerom na Západ.

V atmosfére studenej vojny sa však dostal na čelo krajiny Rákosi, Stalinov verný služobník, ktorý podľa stalinského vzoru zrušil demokraciu a parlamentarizmus. Vytvoril marxistický stranický štát. Vôbec nezohľadnil základné práva a slobody. Majetkové pomery, verejnú správu, školstvo a kultúru pretvoril podľa sovietskeho vzoru. Záujmy Maďarska podriadil veľmocenským záujmom Sovietskeho zväzu.

Po Stalinovej smrti sa v Sovietskom zväze dostalo k moci vedenie, ktoré bolo pružnejšie než jeho predchodca. To ovplyvnilo aj život v našej krajine. Na istý čas sa moc dostala do rúk Imreho Nagya a politikov okolo neho, ktorí chceli odbúrať stalinizmus. Rákosi a jeho klika však ešte mali dostatok síl na zabránenie skutočného prevratu.

Toto všetko malo za následok vypuknutie maďarskej revolúcie a boja za slobodu v roku 1956. Krajina sa pokúsila vyslobodiť sa zo sovietskej záujmovej sféry. To pri nečinnosti Západu – ktorý nechcel narušiť jaltský systém – viedlo k opätovnej sovietskej okupácii krajiny. Na čelo krajiny Moskva dosadila Jánosa Kádára, ktorý prijal jemu zverenú úlohu.

Kádár svoje nestabilné postavenie upevnil tvrdou diktatúrou. Neskôr však prešiel na miernejšiu, tzv. „mäkkú“ diktatúru. Tá pre obyvateľov krajiny znamenala voľnejší pohyb (napr. cestovanie) a skromný blahobyť. Tento blahobyť bol založený zväčša na úspechoch maďarského poľnohospodárstva.

Predchádzajúce priaznivé hospodárske procesy v prvej polovici sedemdesiatych rokov prerušila ropná kríza. Maďarské hospodárstvo, ktoré obmedzovali pravidlá východného bloku, nezvládlo novú situáciu. Čoraz viac sa zadlžilo, blížilo sa k hospodárskemu krachu.

Hospodárska kríza vyústila do politickej krízy, a reformní komunisti na základe dohody s demokratickou opozíciou odstránili systém stranického štátu. Najdôležitejšie zastávky návratu k demokracii: odstránenie režimu jedinej strany, modifikácia ústavy, vyhlásenie republiky ako štátnej formy, odchod sovietskych vojsk a tým opätovné získanie suverenity krajiny. Po demokratických voľbách nasledovalo vybudovanie parlamentného a samosprávneho systému, zabezpečenie ľudských a občianskych práv. Uskutočnil sa hospodársky prevrat a začal sa návrat k západnej Európe.

3. Prezri si udalosti aj v časovom slede! Čo všetko súvisí s týmito dátumami? Hovor podrobne o udalostiach!

21.-22. decembra 1944	(Debrecín)
13. februára 1945	(Budapešť)
marca 1945	(Maďarsko, pozemková reforma)
november, 1945	(Maďarsko, voľby)
1. februára 1946	(Maďarsko, republika)
1. augusta 1946	(menová reforma)
10. februára 1947	(Paríž)
apríl 1948	(zoštátnenia)
jún 1948	(MKP + SZDP = MDP)
december 1948	(zatknutie Józsefa Mindszentyho)
máj 1949	(nové voľby)
júl 1949	(zatknutie Rajka)
august 1949	(stalinistická ústava)
1949-1953	(Rákosiho diktatúra)
1949	(Moskva, RVHP)
máj 1949	(nové voľby)
1. októbra 1949	(Peking, Čína)
1951	(uzatvorenie mieru so Západným Nemeckom – Japonskom)
5. marca 1953	(Moskva, smrť Stalina)
1953	(Maďarsko, Imre Nagy)
1953-1956	(Maďarsko, politický boj)
máj 1955	(Varšava)
máj 1955	(rakúska štátna zmluva)
február 1956	(XX. kongres strany v Sovietskom zväze)
6. októbra 1956	(pohreb Lászlóa Rajka)
23. októbra 1956	(revolúcia a boj za slobodu)
31. októbra 1956	(suezská kríza)
4. novembra 1956	(druhá sovietska okupácia)
1956 – 60-te roky	(Afrika)
1958	(Kuba, Fidel Castro)
1957-1962	(Kádár – „tvrdá diktatúra“)
1962	(raketová kríza na Kube)
1963-1988	(Kádárov režim – „mäkká diktatúra“)
1972	(rokovania o SALT)
1973	(koniec vietnamskej vojny)
1975	(helsinská konferencia)
od 1973	(šírenie sa ropnej krízy)
1979	(Afganistan)
1980	(sedemročná vojna medzi Irakom a Iránom)
1985	(Sovietsky zväz: Gorbačov)
september 1987	(Maďarsko: stretnutie v Lakiteleku)
máj 1988	(postavenie Jánoša Kádára bokom)
január 1989	(Imre Pozsgay nanovo hodnotí udalosti roku 1956)
16. júna 1989	(slávnostný pohreb Imreho Nagya)
september 1989	(otvorenie rakúskej hranice)



október 1989 (MSZMP sa rozpadne – MSZP)
 októbra 1989 (Maďarsko republikou)
 decembra 1989 (Temešvár – Bukurešť)
 marca – apríla 1990 (Maďarsko – pluralitné voľby)
 1991 (rozpad Sovietskeho zväzu – SNS)
 19. júna 1991 (aj posledný sovietsky vojak opustí Maďarsko)

4. Otázky na prehľad a zhrnutie

a) Čo sa stalo, ako sa stalo? Vytvor systém!

- Aké mocenské preskupenie sa odohralo vo svete a prečo sa tak stalo po druhej svetovej vojne?
- Ako vznikol kapitalistický a ako socialistický svetový systém? Ktoré krajiny patrili do jednotlivých systémov?
- Ktoré štáty tvorili Tretí svet?
- Kde vzniklo Európske spoločenstvo?
- Ako sa začal nový život Maďarska v rokoch 1944-1946?
- Ktoré boli hlavné príznaky Rákosiho stalinistickej diktatúry?
- Ako prebehla revolúcia a boj za slobodu v roku 1956?
- Ako prebehol rozklad stranického štátu v našej krajine?

b) Prečo sa tak stalo? Dôvody, dôsledky, súvislosti:

- Aké príčiny a aké následky mala dohoda z Jalty?
- Aké následky mal parížsky mier uzatvorený s Maďarskom?
- Aký vplyv mala Stalinova smrť na svetovú politiku?
- Ako navzájom súviseli maďarské a suezské udalosti v roku 1956?
- Prečo prehral Sovietsky zväz súťaž v zbrojení v 80-tych rokoch?
- Aké hospodárske následky mal náhly a mimoriadny nárast cien ropy? Aké politické následky s tým súviseli?
- Popíš príčiny a následky zmeny politického režimu!
- Čo je dôvodom toho, že v socialistickom období sa nehovorilo o postavení zahraničných Maďarov? Po prevrate sa však vlády tým začali zaoberať. Prečo?

c) Hodnot', dokáž, vyvráť! Vyzdvihni podobnosti a rozdiely!

- V čom sa navzájom podobali a čím sa líšili RVHP a Spoločný trh?
- Dokáž, že po kubánskej raketovej kríze nebolo iného riešenia, než že si dve superveľmoci sadnú za spoločný rokovací stôl.
- Dokáž alebo vyvráť, že rozpad Sovietskeho zväzu bol následkom reformnej politiky Gorbačova!
- Ktoré boli najdôležitejšie rozdiely v politike roľníckych družstiev Rákosiho a Kádára?
- Hodnot' „tvrdú“ a „mäkkú“ Kádárovu diktatúru! Dokáž alebo vyvráť, že v konečnom dôsledku obe slúžili moci a cieľom Sovietskov!
- Hodnot' rolu Maďarska pri rozpade socialistického bloku!
- Dokáž, že Maďarsko zohralo významnú úlohu pri vzniku demokratickejšieho nového sveta!
- Dokáž, že v rokoch 1989 až 2000 v Maďarsku zmena politického režimu neprebehla len na úrovni slov, ale aj v skutočnosti!



VI. OBČIANSKA NÁUKA

ÚVOD

Bude reč o našom súčasnom štáte, o živých a meniacich sa zákonoch dneška. O tom, čo znamenala zmena politického režimu v zákonoch a životných podmienkach. Ako môžeme uplatniť práva a využiť možnosti, ktoré nám zabezpečujú nové právne predpisy a nová štruktúra štátu, ktoré vznikli v čase prevratu?

Týmto sme sa dostali až k súčasnosti, ku každodennej politike. Nové zákony, spôsob ich prípravy a schválenia, ako aj politické sily podieľajúce sa na tvorbe zákonov posudzuje každý odlišne – možno to tak je aj medzi vašimi najbližšími. Pritom očakávajú, aby aj ostatní zmýšľali rovnako ako oni. Dnes ešte mnohí nie sú dostatočne tolerantní na to, aby zobrali na vedomie názory a mienky iných a aby k nim pristupovali s úctou.

V tejto učebnici nemôžeme uviesť mnoho navzájom odlišných, často aj navzájom protirečiacich názorov. Napíšeme fakty: zákony a nariadenia, ktorými sa náš život riadi, ako aj základné princípy a pravidlá fungovania orgánov štátu a miestnych samospráv.

Nazdávame sa, že ak ich spoznáte, aj vy budete pracovať v záujme toho, aby sa demokratické princípy a zákony uplatnili aj v praxi každodenného života.

Odporúčaná literatúra:

Gönczöl Enikő: *Én és a többiek*. Társadalomismeret 13–15 éveseknek. Nemzeti Tankönyvkiadó.

Gönczöl Enikő: *Én és a politika? Állampolgári ismeretek 13–15 éveseknek*. Nemzeti Tankönyvkiadó.

Demokrácia. Mi micsoda sorozat 48. Tessloff–Babilon Kiadó, Bp., 2002.

42. ŠTÁT A JEHO OBCĀNIA

ŠTÁT KEDYSI A DNES

Podľa marxistického zmysľania z obdobia stranického štátu: úlohou štátu bolo zabezpečenie vlády otrokárov nad otrokmi v staroveku, zemepánov nad poddanými v stredoveku a kapitalistov nad robotníkmi v novoveku. Útlak sa usku-točňoval zákonmi a násilnými prostriedkami (napr. vojskom).

■ *Ktoré historické fakty považovala marxistická ideológia za výlučné, keď sformulovala tento princíp? Vedeli by ste uviesť opačné príklady, keď sa neprejavila utláčateľská funkcia štátu?*

■ *Porozprávajte sa o tom, aký mali názor na úlohy štátu a jeho vodcov veľikáni osvietenstva a osvietení panovníci!*

■ *Aké názory uvádza Americká deklarácia nezávislosti o úlohách štátu a aké Deklarácia ľudských a občianskych práv, ktorá sa zrodila počas francúzskej revolúcie?*

Štát – aby spojil, zorganizoval a chránil tých, ktorí žili na jeho území – existoval už od počiatkov staroveku. V tomto novom tematickom okruhu, v občianskej náuke sa už nezaobráame dejinami jednotlivých štátov, ale rolou, úlohami a organizáciou štátu.

V súčasnosti je to obzvlášť aktuálne, lebo zmena politického režimu – i keď sa dotkla každej oblasti života – týkala sa predovšetkým štátu. Zmenila sa verejná mienka o štáte (o jeho účele, úlohách).

V čase stranického štátu vtedajšie vedenie hlásalo, že hlavnými úlohami štátu vo všetkých predchádzajúcich obdobiach boli ochrana a udržanie moci vládnucich tried a utláčanie ľudu. Týmto chceli podložiť oprávnenosť vlastnej diktatúry.

Podľa súčasných štátnikov a verejnej mienky **úlohou štátu je zabezpečiť lepší život, zlepšujúce sa životné podmienky, plnohodnotné občianske a ľudské práva všetkým občanom štátu**, aj tým, ktorí nepatria do skupiny jeho vedúcich predstaviteľov. Hlavnou úlohou demokratického štátu súčasnosti je vytvorenie spoločnosti blahobytu, starajúcej sa o svojich občanov.

OBČANIA ŠTÁTU

Diktatúry a štátni príslušníci: V minulosti diktatúry nezabezpečovali rovnoprávnosť. Vždy boli aj takí občania, ktorí boli zbavení svojich práv, alebo boli dokonca prenasledovaní. Vo fašistickej (nacistickej-nyilašovskej) diktatúre napríklad Židia, v komunistickej diktatúre osoby, ktorých vyhlásili za triednych nepriateľov.

■ *Ako a prečo sa v období fašistických, resp. komunistických diktatúr stali niektorí občania alebo spoločenské vrstvy obeťou nerovnoprávnosti? Uvedte príklady zo svetových a maďarských (uhorských) dejín!*

Práva a výhody, zabezpečené starostlivým štátom, užívajú po celom svete **predovšetkým** vlastní občania daného štátu, teda **jeho štátni príslušníci**. Hlavne na nich sa vzťahujú aj štátom stanovené zákony a povinnosti, napr. odvádzanie daní.

Narodením sa stávame štátnymi príslušníkmi (získavame štátne občianstvo), veď naši rodičia sú už štátnymi príslušníkmi niektorého štátu. Ale ľudia môžu aj požiadať o štátne občianstvo niektorého štátu a – za splnenia určitých podmienok – občianstvo aj dostanú. Odvtedy budú mať totožné práva a povinnosti, ako ostatní štátni príslušníci.

V našej vlasti dnes štátna príslušnosť znamená aj rovnoprávnosť ľudí rôzneho pohlavia, pôvodu, náboženstva. Myslitelia osvietenstva sformulovali ideu rovnoprávnosti nasledovne: „všetci ľudia sa rodia ako slobodní a rovnoprávni...“. Zákony nášho štátu to jednoznačne garantujú: medzi maďarskými štátnymi príslušníkmi neslobodno rozlišovať na základe ich pohlavia, pôvodu, národnosti alebo náboženstva.



Svätá koruna a korunovačné klenoty. (Aj tieto sú národné symboly)

ÚSTAVA

Základné práva a povinnosti občanov štátu, najdôležitejšie charakteristiky štátu, spôsob výkonu moci upravuje ústava. Inak povedané, **ústava je základným zákonom, ktorý zakotvuje najdôležitejšie pravidlá života v štáte. Všetky ostatné zákony a nariadenia musia byť prispôbené ústave.** Ústavy sa menia predovšetkým v časoch veľkých historických zmien.

V Maďarsku v dobe zmeny politického režimu (v roku 1989) bolo treba zabezpečiť prechod zo stranického do právneho štátu, bolo treba nanovo upraviť organizáciu štátu, práva štátnych príslušníkov, ich účasť na veciach verejných. Nezrodila sa celkom nová ústava, ale paragrafy starej ústavy bývalého stranického štátu prepísali a doplnili o nové.

V úvode sa píše: „V záujme napomáhania pokojného politického prechodu do právneho štátu zabezpečujúceho pluralitný systém politických strán, parlamentnú demokraciu a sociálne trhové hospodárstvo parlament [až do schválenia novej ústavy našej vlasti] stanovuje text Ústavy Maďarska podľa nasledovných“ (pozrieme si obsah najdôležitejších paragrafov): Maďarsko je republikou. – Maďarská republika je nezávislým, demokratickým právnym štátom. – Nikoho činnosť nesmie smerovať k násilnému získaniu alebo výlučnému výkonu moci. – V Maďarskej republike môžu strany slobodne vznikáť a vykonávať svoju činnosť, ak dodržiavajú ústavu a ústavné právne predpisy.

Tieto princípy jednoznačne dokladajú, že v Maďarsku zanikla diktatúra a stranický štát.

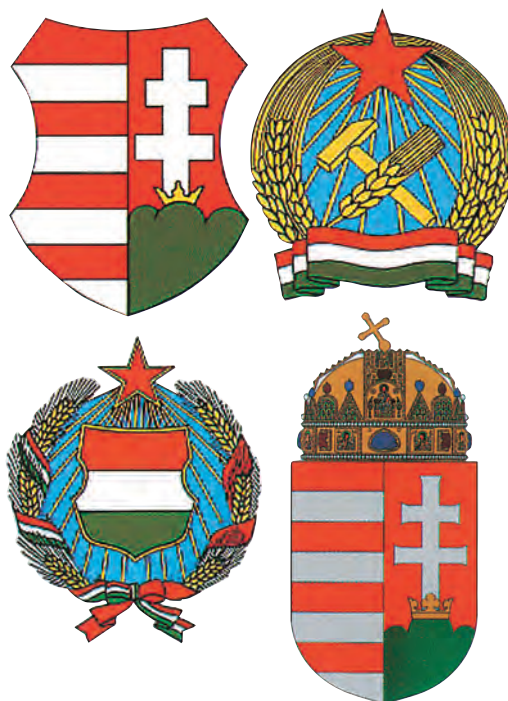
SUVERENITA A NÁRODNÁ IDENTITA

Maďarská republika je **suverénnym štátom**. To znamená, že na svojom území **vykonáva hlavnú štátnu moc samostatne, nezávisle od iných štátov**. Cestou svojich inštitúcií vydáva zákony pokrývajúce každú oblasť života a zabezpečí ich vykonávanie.

Naša suverenita sa prejavuje aj v tom, že máme vlastný štátny znak, vlajku, hymnu a hlavné mesto. Tieto však nie sú len symbolmi našej národnej samostatnosti. **Keď spievame našu národnú hymnu, používame náš štátny znak alebo národnú vlajku, vyjadrujeme aj svoju príslušnosť k národu.** Tieto a ďalšie **národné symboly** – napríklad svätá uhorská koruna a korunovačné klenoty, vlastenecká báseň „Szózat“, naše národné (štátne) sviatky, alebo aj typické obrazy nášho hlavného mesta – **posilňujú v nás pocit národnej príslušnosti**, cudzím slovom národnej identity. Vedomie, že sme príslušníkmi talentovaného národa s úctyhodnými dejinami. Preto musíme o tom vedieť, lebo vstupom do Európskej únie sme sa museli zriecť časti svojej suverenity. Budeme napríklad používať spoločné peniaze a naše právne predpisy sa musia prispôbiť právnym predpisom únie. To však našu národnú identitu, naše národnostné povedomie nezmení.

Ústava stranického štátu obsahovala nasledujúce ustanovenia: Maďarsko je ľudovou republikou. – Maďarská ľudová republika je socialistickým štátom. – V Maďarskej ľudovej republike je vedúcou triedou spoločnosti robotnícka trieda – vedúcou silou spoločnosti je marxisticko-leninistická strana robotníckej triedy.

■ *Vysvetlite rozdiel medzi dvomi ústavami!*



Štátne znaky Maďarska po roku 1945: prvý je štátnym znakom republiky vyhlásenej v roku 1946, druhý sa používal v Rákosiho ére, tretí v Kádárovej ére a štvrtý v súčasnosti.

■ *Prediskutujte v krátkosti teraz, alebo dlhšie na samostatnej hodine po ukončení tematického okruhu občianskej náuky, aké ústavné zmeny priniesol náš vstup do Európskej únie!*

1. Vymenuj, akými témami sa budeme zaoberať v tomto tematickom okruhu!
2. Aké úlohy vykonáva štát v našom každodennom živote?
3. Prečo niekedy určité osoby požiadajú o štátne občianstvo istého štátu?
4. Aký je rozdiel medzi zákonom a ústavou? Prečo je dobré, že existujú symboly vyjadrujúce suverenitu?

43. INŠTITÚCIE NAŠEJ DEMOKRACIE

CHARAKTERISTIKA POLITICKÝCH INŠTITÚCIÍ

■ *Doplňte vymenované právomoci parlamentu o niekoľko ďalších!*

■ *Spomedzi vymenovaných úloh parlamentu s ktorou sa stretávame najčastejšie (ktorá sa opakuje každoročne) a s ktorou najzriedkavejšie?*

■ *Usporiadajte diskusiu! Prečo sú potrebné dvojtretinové zákony? Prečo nie je dobré, ak sa o všetkom rozhoduje jednoduchou väčšinou hlasov?*

Voľba prezidenta republiky: Prezident republiky má byť zvolený najmenej 30 dní pred vypršaním mandátu predchádzajúceho prezidenta republiky. Prezidenta republiky volí parlament. Voľba môže prebehnúť aj vo viacerých kolách. V prvom a druhom kole je na rozhodnutie potrebná dvojtretinová väčšina hlasov. V prípade neúspechu prvého hlasovania v druhom kole môžu poslanci navrhnúť aj nového kandidáta. Od tretieho kola už prezident republiky môže byť zvolený aj jednoduchou väčšinou hlasov.

■ *Nakresli, ako sú rozdelené kreslá v parlamente (umiestnené v rokovacej sieni v tvare podkovy) po posledných parlamentných voľbách! (Nezabudni na vysvetlivky!)*

Maďarská republika, podobne politickému zriadeniu štátov západnej Európy, je **parlamentnou demokraciou**. Jej systém politických inštitúcií zodpovedá tomuto zriadeniu: **inštitúcie zákonodarstva, inštitúcie zabezpečujúce výkon zákonov a inštitúcie bdejúce nad dodržiavaním zákonov** sú od seba navzájom oddelené a nezávislé. **Tvorია osobitné moci** a spoločne, navzájom sa doplňujú zabezpečujú tak demokratickosť štátu, ako aj plnohodnotné uplatnenie občianskych a ľudských práv.

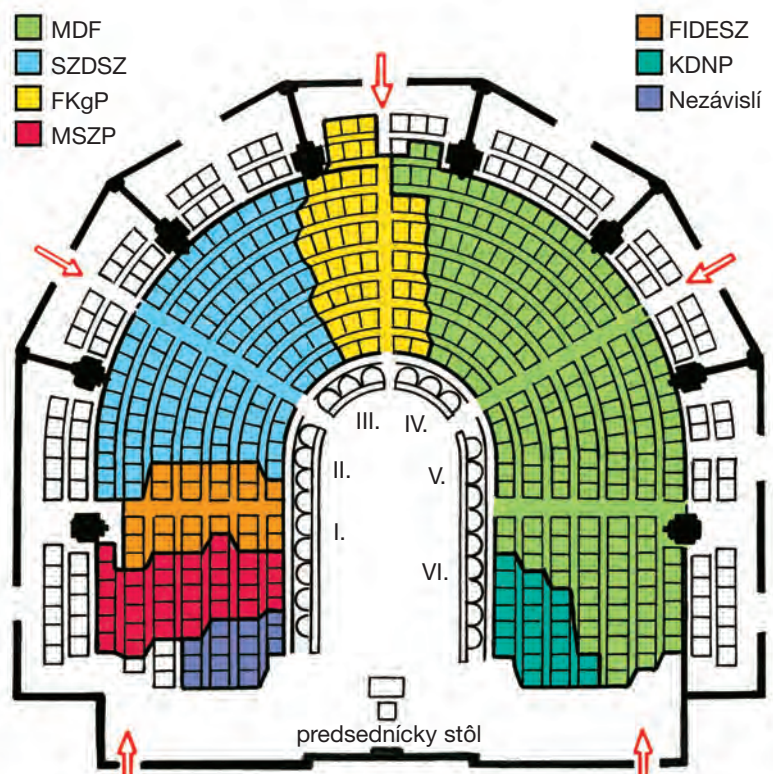
Hlavné časti nášho systému politických inštitúcií:

- parlament a prezident republiky
- vláda a
- súdy a organizácia prokuratúry.

NÁRODNÉ ZHROMAŽDENIE

Národné zhromaždenie (parlament) je **najvyšším orgánom štátnej moci a najvyšším zastupiteľským orgánom Maďarskej republiky**. Jeho členov, parlamentných poslancov, volí obyvateľstvo krajiny každé štyri roky v priamych voľbách.

Do právomoci parlamentu patrí okrem iného tvorba ústavy a rôznych zákonov upravujúcich jednotlivé oblasti života. Národné zhromaždenie schvaľuje štátny rozpočet. Rozhoduje o programe vlády. Môže udeliť milosť. Rozhoduje o vyhlásení vojnového stavu a o otázkach uzavretia mieru.



Tzv. parlamentná podkova (Rozmiestnenie strán v prvom slobodne zvolenom parlamente)

Národné zhromaždenie je uznášaniaschopné, ak je na jeho zasadnutí prítomná nadpolovičná väčšina poslancov. Svoje rozhodnutia schvaľuje súhlasným („za“, „áno“) hlasom viac ako polovice prítomných poslancov. Sú rozhodnutia, ktoré sú platné len vtedy, ak ich schvália aspoň dve tretiny poslancov. To sú takzvané dvojtretinové (ústavné) zákony.

PREZIDENT REPUBLIKY

Hlavou štátu Maďarska je prezident republiky. Jeho osobu volí národné zhromaždenie volebným postupom zakotveným v ústave.

Prezident sa volí na päťročné funkčné obdobie a raz môže byť znovuzvolený. Prezidentom republiky nemôže byť osoba mladšia ako 35 rokov.

Prezident republiky **reprezentuje maďarský štát**. Stráži demokratické fungovanie štátnej organizácie. Je hlavným veliteľom ozbrojených síl.

Medzi jeho ďalšie úlohy patrí okrem iného predkladanie návrhov ohľadne osoby predsedu vlády a iných vysokých štátnych funkcionárov; stanovenie termínu parlamentných volieb alebo prípadného referenda; poverovanie a prijímanie veľvyslancov a vyslancov; udeľovanie vyznamenaní; vymenúvanie a odvolávanie štátnych tajomníkov podľa osobitných procesných pravidiel.

Medzi očakávania kladené na prezidenta republiky patrí, aby **svoju funkciu zastával nestranné** (nezávisle od strán). Autoritu mu dodáva aj skutočnosť, že jeho osobnosť je nadstranícka.

VLÁDA

Praktické riadenie života krajiny, **výkon zákonov je úlohou vlády**. Vládu – po voľbách – poveruje parlament hlasmi väčšiny.

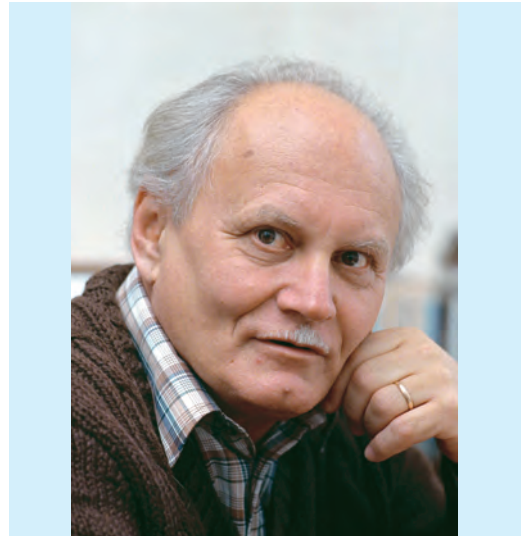
Jej členmi sú **predseda vlády a ministri, štátni tajomníci**. Prvého z nich – predsedu vlády, premiéra – volí na základe odporúčania prezidenta republiky parlament, kým ministrov a štátnych tajomníkov poveruje alebo zbavuje funkcie prezident republiky na základe odporúčania predsedu vlády. Hlavnou úlohou väčšiny ministrov je riadenie ministerstiev, teda vybavovanie záležitostí jednotlivých odborných oblastí (napr. financií, zahraničných vecí, vnútra, školstva) na najvyššej úrovni. Ministerstvá Maďarskej republiky sú pomenované v osobitnom zákone.

V rámci vlády **má rozhodujúcu úlohu predseda vlády**. V očiach verejnosti on je v prvom rade zodpovedný za dobré vládnutie.

SAMOSPRÁVY A PRIMÁTORI, STAROSTOVIA

V našom systéme politických inštitúcií zaujímajú osobitné postavenie tí, ktorí riadia miestne záležitosti: samosprávy a primátori či starostovia.

Úloha samospráv je dvojaká. Jednak riadia obec alebo



Árpád Göncz a Ferenc Mádl, prví dvaja prezidenti Maďarskej republiky

Mimoriadna úloha predsedu vlády: Ak z akéhokoľvek dôvodu zanikne poverenie predsedu vlády, musí odstúpiť celá jeho vláda. Bez jeho súhlasu, alebo vyžiadania jeho názoru nemôžu ministri rozhodovať v dôležitých otázkach.

■ *Vymenujte doterajších predsedov vlád Maďarskej republiky! Môže sa niekto viac-krát zvoliť za predsedu vlády?*

Voľba starostov: Starostovia na čele samospráv a poslanci obecných zastupiteľstiev sa volia takisto demokratickým spôsobom, tajným hlasovaním, a takisto na obdobie štyroch rokov ako členovia národného zhromaždenia.

Odovzdanie milénárnej vlaky starostovi malej obce. Na počesť tisícročnej existencie nášho štátu sa mnohé obce obnovili po celej krajine, na mnohých miestach došlo k významnému rozvoju.



Najvyšší súd: Spomedzi súdov vykonáva osobitnú úlohu Najvyšší súd. Neposudzuje len odvolania, ale jeho rozhodnutia sú aj smerodajné pre nižšie súdy. Preto tento zbor utvára aj vývoj a uplatňovanie právnych predpisov.

Od čias osvietenstva je dôležitým princípom demokracií nezávislosť súdov. Avšak prokuratúry, ktoré zohrávajú dôležitú úlohu v prenasledovaní trestnej činnosti, v niektorých demokraciách sú podriadené kontrole vlády. Odôvodňujú to tým, že prenasledovanie trestnej činnosti je úlohou a zodpovednosťou vlády.

1. Ktoré sú najdôležitejšie inštitúcie parlamentnej demokracie?
2. Aký je vzťah medzi parlamentom, vládou a súdmi?
3. Prečo je dnes potrebný ústavný súd, úrad ombudsmanov, a prečo neboli potrebné v minulosti?
4. Prediskutujte, prečo sú v demokratickom štáte veľmi potrebné samostatné samosprávy?

mesto na základe zákonov s celoštátnou platnosťou – vynešených parlamentom – a na druhej strane **môžu samostatne rozhodovať** vo všetkých otázkach, ktoré osobitne neupravuje celoštátny právny predpis. Hospodária s majetkom obce a jej finančnými prostriedkami. Tvoria a vydávajú miestne nariadenia, môžu vyrubiť miestne dane. Môžu zriaďovať inštitúcie a vymenúvajú ich vedúcich. Samosprávy vykonávajú celý rad niekdajších štátnych úloh, pričom **majú na zreteli miestne záujmy**.

Samostatnosť každej obce je skutočná a zhoduje sa so samostatnosťou podobných európskych obcí. Žiaden vyšší orgán – napr. župa alebo regionálne centrum – im nemôže dávať príkazy k vybavovaniu miestnych záležitostí. (V časoch stranického štátu tomu tak nebolo.)

STRÁŽCOVIA ZÁKONNOSTI

Parlamentné demokracie sú právnymi štátmi. Nad dodržiavaním právnych predpisov, zákonov bdie celý rad inštitúcií.

Najvyššiu hodnosť z nich má **Ústavný súd**, pričom v stranických štátoch neexistovala jemu podobná inštitúcia. Do jeho pôsobnosti patrí kontrola ústavnosti právnych predpisov, zákonov. Ak ústavný súd určí protiústavnosť, zruší právne predpisy alebo rozhodnutia, ktoré protirečia ústave.

Medzi strážcov zákonosti patria aj **verejní ochranovia (ombudsmani) občianskych práv a práv národných a etnických menšín**, s ktorými sme sa v diktatúrach taktiež nestretli. Ich úlohou je vyšetriť nekalé prípady, protiprávne konania a navrhnúť opatrenia na ich nápravu.

Súdy a prokuratúry – ako strážcovia zákonosti – boli už aj v minulosti súčasťou inštitucionálneho systému štátu. Prakticky však fungovali vydané napospas svojvôli vodcov stranického štátu. Po prevrate v súlade s princípmi právneho štátu získali späť svoju nezávislosť a rozšírila sa aj ich úloha. Vykonávajú oveľa viac právnych úloh, než predtým.

44. ÚČASŤ NA VECIACH VEREJNÝCH

VEREJNOSŤ

Nevyhnutnou podmienkou demokracie je **otvorenosť ži-vota štátu a vybavovania vecí verejných**: uplatnenie požiadavky **verejnosti**.

Je dôležité, aby vedúci predstavitelia náležite a pravdivo informovali obyvateľstvo krajiny o rozhodnutiach vyne-sených vo veciach verejných, a aby voliči vedeli, ako konajú tí, za ktorých hlasovali. Ako dodržiavajú svoje sľuby? Ako uplatňujú svoju moc, nakoľko sú čestní? Ako riadia štát, koho záujmy pri tom zohľadňujú?

Ústava preto ustanovuje: *zasadnutia národného zhro-maždenia sú verejné*. Toto využíva rozhlas a televízia, keď vysielala rokovania parlamentu. Takto môže tlač poskytnúť vierohodný obraz o chode vecí verejných.

Taktiež sa vybavujú *verejne* aj miestne záležitosti: verejné sú aj *zasadnutia poslaneckých zborov samospráv*. Obyvatelia sa ich môžu kedykoľvek zúčastniť ako poslucháči. O najdôležitejšej miestnej záležitosti, teda o ročnom rozpočte obce, treba pred jeho schválením usporiadať informačné fórum pre obyvateľov. (Zákon o samosprávach to osobitne ustanovuje.)

Cieľom je, aby sa do vecí verejných (do politiky) zapá-jali občania v čoraz väčšej miere. Aby sa nerozhodovalo bez nich, v tajnosti!

NAŠ VOLEBNÝ SYSTÉM

Pestrosť nášho politického systému umožňuje, aby sa nás veci verejné nielen pasívne týkali, ale aby sme ich mohli aj aktívne utvárať. Najpriamejšou a pre každého dostupnou cestou k tomu je účasť vo voľbách.

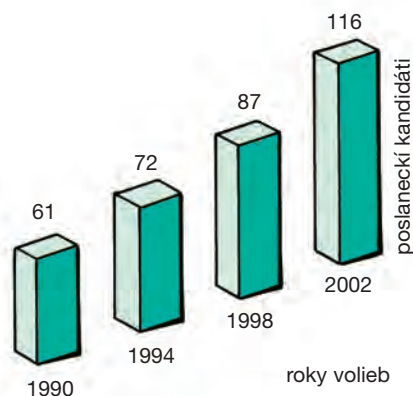
V **Maďarsku** sa po pravidelných časových úsekoch – **každé štyri roky** – **usporiadajú parlamentné voľby**, ako



Prázdna volebná miestnosť v čase referenda o vstupe do EÚ ■
Čo môže byť dôvodom nezáujmu?

To, aby sa do vecí verejných zapájalo čo najviac ľudí, je dnes národným záuj-mom. Občania Maďarska – potom, ako dlhé desaťročia nemohli ovplyvniť poli-tiku tak, ako by boli chceli, mohli povedať len to, čo sa požadovalo alebo povoľovalo zhora – sa prestali zaujímať o veci verejné. V našej vlasti je účasť vo voľbách alebo v referende často nižšia, než v iných krajinách.

■ *Počuli ste už niekedy vo svojom okolí názor, že sa neoplatí ísť napríklad hlaso-vat', bude beztak to, čo chcú „hore“? Prečo sú mnohí tejto mienky? Prediskutujte, či má pravdu, kto zastáva takýto názor! Pre koho je dobrý a pre koho zlý nezáujem o veci verejné?*



Nárast počtu kandidátov do miestnej samo-správy v Dunaharaszti v rokoch 1990-2002. Sú miesta, kde sa správy vecí verejných chce zúčastniť čoraz viac občanov. Počet poslancov obecnej samosprávy sa nezmenil, počet kandidátov rýchlo rástol.

Jedným z príkladov nezáujmu o veci verejné bolo referendum, ktoré malo rozhodnúť o vstupe Maďarska do Európskej únie. Viac ako polovica obyvateľstva krajiny sa referenda nezúčastnila. Táto pasivita – a na to mnohí ani nepomysleli – škodilo dobrému menu, ktoré si naša vlasť vydobyla v iných oblastiach.

Kto nemôže voliť? Svoje volebné právo nemôže vykonávať ten, kto bol pozbavený spôsobilosti na právne úkony alebo jeho spôsobilosť na právne úkony bola obmedzená, komu právoplatný súdny rozsudok uložil zákaz vykonávania občianskych práv (až po dobu jeho účinnosti), kto vykonáva svoj trest v ústave výkonu trestu, resp. kto je vo výkone nútej liečby právoplatne nariadenej v trestnom konaní.

aj voľby do miestnych a menšinových samospráv (komunálne voľby). V niektorých podstatnejších otázkach s celoštátnym alebo miestnym významom sa môže obyvateľstvo krajiny, alebo danej obce či oblasti vyjadriť v referende.

Všetky hlasovania sú demokratické. To znamená, že volič s volebným právom sa môže hlasovania zúčastniť za podmienok totožných s ostatnými voličmi a svoj hlas môže odovzdať **tajne**. V Maďarsku je navyše volebné právo veľmi liberálne.

Ústava (§ 70) o tom hovorí nasledovne:

„Každý plnoletý maďarský štátny príslušník žijúci na území Maďarskej republiky má právo voliť a byť volený v parlamentných voľbách, ako aj vo voľbách do miestnych a menšinových samospráv.“

To, či toto svoje právo niekto využije, závisí len od jeho vôle. Je v našom vlastnom záujme, aby sme využili svoje právo, ktoré sme predtým prakticky nemohli uplatniť.

ĎALŠIE MOŽNOSTI NA ZAPOJENIE SA DO VEREJNÉHO ŽIVOTA

Volieb sa možno zúčastniť dvomi spôsobmi: ako volič – to je bežný spôsob výkonu volebného práva – alebo ako kandidát vo voľbách. Oba spôsoby majú totožný právny základ: obojsmerný charakter volebného práva. Základným princípom nášho volebného systému totiž je, že **kto má volebné právo, ten je voliteľný do všetkých funkcií, ktoré sa obsadzujú cestou volieb**.

To, že sa občania od 18. roku svojho života môžu zúčastniť verejného života ako aktívni účastníci, prispieva k tomu, aby medzi mladými nepanoval politický nezaujem, alebo nevôľa k verejnému životu, účasti na veciach verejných.

Politické strany očakávajú do svojich radov príslušníkov dospievajúcej novej generácie s čerstvými myšlienkami, predstavami. V našej vlasti môžu mladí v súčasnosti vyberať najmä spomedzi národne, kresťanskej, liberálne alebo socialisticky orientovaných strán.

Okrem strán existuje **veľmi veľa spolkov a organizácií**, ktoré sa zaoberajú jednotlivými veľmi dôležitými oblasťami verejného života, napr. ochranou životného prostredia, riešením miestnych problémov, rozvojom obce.

Dnes sa už po krajine organizujú viaceré verejné prednášky a zhromaždenia o veciach verejných. Ak niekto chodí na takéto podujatia a nezúčastňuje sa ich len ako poslucháč, ale povie aj svoj názor, ak ho spoznajú ako človeka s rozumnými nápadmi, mnohí si ho všimnú a ihneď sa môže dostať do pulzujúceho verejného života.



Pamätná listina 18-ročným o prvom hlasovaní

VOLITEĽNOSŤ

Je nespočetne veľa možností na to, aby sa talentovaní ľudia s pevnou vôľou mohli dostať medzi vedúcich predstaviteľov krajiny.

Kto sa chce veciam verejným venovať v rámci svojho povolania, teda sa chce stať politikom, najčastejšie sa zapojí do politiky **ako kandidát na post poslanca alebo primátora či starostu**. K tomu musia uchádzači **pozbierať podporné podpisy voličov**. Aby niekto mohol kandidovať za parlamentného poslanca, musí pozbierať 500 podporných podpisov (podľa staršieho volebného zákona to bolo 750), kým počet podporných podpisov potrebných uchádzačovi o post primátora či starostu stanovuje zákon podľa veľkosti obce či mesta. V prípade volieb do obecných (alebo miestnych menšinových) samospráv niekedy postačuje aj niekoľko desiatok podporných podpisov na to, aby sa niekto mohol stať kandidátom. Platné volebné zákony určujú, či voliči môžu svojím podpisom podporiť kandidatúru jedného alebo aj viacerých uchádzačov. Aj od toho potom závisí, koľkým **stranám sa podarí** pozbierať počet podpisov potrebných na **zostavenie listiny kandidátov v parlamentných voľbách**. V záujme získania podpory pre kandidátov pracujú mnohí členovia jednotlivých politických strán, ako aj s nimi sympatizujúci dobrovoľníci.

Medzi kandidátmi na posty v obecných zastupiteľstvách, resp. do funkcie primátora či starostu sa pritom stretávame častejšie s nezávislými kandidátmi, ktorí idú do volieb jednotlivo, alebo aj s kandidátmi za občianske organizácie, miestne spolky či zväzy.

Vít'azný kandidát volieb, teda ten, ktorý získal najviac hlasov, sa podujíma na poctivú úlohu. Jeho prácu a statočnosť už nebudú posudzovať na základe jeho volebných sľubov, ale podľa jeho činov, a ak je nadaný a šikovný, môže urobiť veľmi veľa za svoju obec alebo za napredovanie svojej krajiny.

Montesquieu o zákonoch: Poslanci, politici nikdy nesmú zabudnúť, čo povedal Montesquieu: V mnohých krajinách schvaľujú dobré zákony. Je však ešte dôležitejšie, či ich vykonajú a ako.

1. *Prečo je potrebná verejnosť? Môžeme veriť v to, že vďaka verejnosti budeme mať vierohodnejší obraz o veciach verejných?*
2. *Považuješ za výhodné alebo nevýhodné, že napríklad na miestnej úrovni je pomerne ľahké stať sa kandidátom na post poslanca?*
3. *Ak by si bol(-a) poslancom, čo by si v prvom zrade zmenil(-a), vylepšil(-a) vo svojej obci, vo svojom meste, obvode?*
4. *Čo si myslíte o nezáujme o politiku?*

45. ĽUDSKÉ PRÁVA – SPOLOČENSKÉ ZÁVÄZKY V NAŠEJ VLASTI

Naša posledná lekcija sa do určitej miery líši od tradičných učebníc o ľudských právach. Neponúkame ucelený systém práv s vysvetlením, ale pokúsime sa cez pramene ukázať, aké ľudské práva sa uplatňovali alebo práve neuplatňovali kedysi a aké sa uplatňujú v súčasnosti. Nazdávame sa, že analýza a porovnanie prameňov vám najlepšie ukáže, aký je rozdiel medzi podmienkami života v čase stranického štátu a tým, ako žijeme dnes.

ĽUDSKÉ PRÁVA KEDYSI A DNES

(Úryvky zo socialistickej ústavy a z ústavy modifikovanej v roku 1989)

A) Všeobecné ľudské práva

MINULOSŤ: Znenie paragrafu socialistickej ústavy o ľudských právach (§ 54): „V Maďarskej ľudovej republike sa majú občianske práva vykonávať v súlade so záujmami socialistickej spoločnosti.“

.....
Porovnajte ustanovenia ústav o ľudských právach z dvoch období!

■ Aké obmedzenia vidíte v starej (socialistickej) ústave ohľadne ľudských práv? Prečo a v akom rozsahu obmedzovala práva občanov? Do akej miery existovali v tomto období ľudské práva aj v skutočnosti?

■ V čom bola úplnejšia v tejto oblasti ústava schválená v roku 1989? Prečo chránila ľudské práva lepšie?

■ Prečo zaradil parlament do ústavy bod (2) § 54 hneď na počiatku zmeny politického režimu? (Táto časť textu bola pojatá do ústavy s účinnosťou od 23. októbra 1989.)
.....



Červený pas z Kádárovej éry. Bolo veľkou úľavou, že občania Maďarska ním mohli cestovať do krajín socialistického tábora (až na Juhosláviu) bez osobitného povolenia

.....
Preskúmajte a vysvetlite rozdiely!

■ Do akej miery ovplyvnila slobodu slova, tlače a právo združovania skutočnosť, že v minulosti ich zabezpečovali len „v súlade so záujmami socializmu“?

■ Do akej miery bolo toho času reálne právo združovania podľa uvedeného úryvku o ňom? Aké organizácie sa mohli zakladať?

■ Považujete za reálnu slobodu slova a tlače podľa ústavy schválenej v roku 1989 a uskutočňujú sa podľa vás aj v praxi?

■ Obmedzuje akýmkoľvek spôsobom právo združovania ústava z roku 1989? V akom prípade je právo združovania zakázané? Ustanovenia o zákaze zvyšujú alebo znižujú účinnosť (efektívnosť) zákona?

.....
■ Prediskutujte, či je správne alebo nesprávne, oprávnené alebo neoprávnené spojiť práva s povinnosťami, ako sme to videli v ére stranického štátu!

■ Čo si myslíte o rozdelení práv a povinností, čo niektorí považujú za príliš liberálne?

PO ROKU 1989: Paragraf s rovnakým číslom mal nasledujúce znenie:

„(1) V Maďarskej republike má každý človek vrodené právo na život a ľudskú dôstojnosť, ktorých nikto nemôže byť svojvoľne zbavený.“

(2) Nikoho nemožno podrobiť týraniam, krutému, neľudskému zaobchádzaniu alebo trestu.“

B) Ľudské slobody

MINULOSŤ: „§ 64 Maďarská ľudová republika zabezpečuje slobodu slova, slobodu tlače a právo zhromažďovať sa v súlade záujmami socializmu a ľudu.“

„§ 65 (2) Na ochranu výdobytkov socializmu, na zvýšenú účasť v socialistickej budovateľskej práci a vo verejnom živote, na výkon práv a povinností ľudu, na pestovanie medzinárodnej solidarity môžu pracovníci vytvárať masové organizácie a masové hnutia.“

PO ROKU 1989: „§ 61 (1) V Maďarskej republike má každý právo slobodne vyjadriť svoj názor, ďalej aby spoznal a širil údaje, ktoré sú predmetom verejného záujmu.“

§ 61 (2) Maďarská republika uznáva a chráni slobodu tlače.

§ 62 (1) Maďarská republika uznáva právo pokojne sa zhromažďovať a zabezpečí jeho slobodu.

§ 63 (1) V Maďarskej republike na základe práva na združovanie má každý právo vytvárať organizácie na účely, ktoré zákon nezakazuje, respektíve vstupovať do takýchto organizácií.

§ 63 (2) Ozbromená organizácia slúžiaca politickým účelom sa nemôže vytvoriť na základe združovacieho práva.“

C) Vzťah práv a povinností kedysi a dnes

MINULOSŤ: „V Maďarskej ľudovej republike [...] výkon práv je neodlučiteľný od plnenia občianskych povinností“ – uvádzal text vtedajšej ústavy. A medzi tieto povinnosti patrili:

„§ 69 Základnou povinnosťou občana Maďarskej ľudovej republiky je ochrana majetku ľudu, upevnenie spoločenského vlastníctva, zvyšovanie hospodárskej sily ľudovej republiky, zveladenie ich vzdelania, ochrana prírodných a kultúrnych hodnôt krajiny, upevňovanie poriadku v spoločnosti.“

PO ROKU 1989: Nebolo takého paragrafu, ktorý by výkon práv spájal s plnením povinností. Voči štátu ústava vydvihovala jedinou povinnosť: „Obrana vlasti je povinnosťou každého občana Maďarskej republiky.“ (§ 70 H) V texte sa neskôr uvádzajú len očakávania spoločnosti. (Reč o nich bude neskôr.)

Uvedené citáty odzrkadľujú dva základné rozdiely medzi štátnym zriadením v demokracii a v diktatúre. **V straníckom štáte sa dôraz kládol na splnenie povinností voči štátu.** Čo museli občania urobiť pre štát, pre vodcov štátu. **V súčasnej demokracii má prvotný význam zabezpečenie práv.** To musí urobiť štát pre svojich občanov.



◀ V lete 2002 občania požadujúci opätovné prepočítanie výsledkov volieb uzavreli Alžbetin most. Polícia rozpustila demonstráciu násilím, lebo nepožiadali o povolenie k akcii.

■ *Prediskutujte udalosti na obrázkoch! Sú tu porušené ľudské a občianske práva? Nájdite v knihách, novinách obrázky, ktoré podobne nabádajú k diskusii!*

Druhý významný rozdiel je v tom, že **nieť súvislosti medzi právami, ktoré sa dajú očakávať, a plnením povinností**. Občianske práva sú zabezpečené aj vtedy, ak niekto napríklad neodvedie svoju daň alebo nesplní niektorú z ďalších svojich povinností.

Po roku 1989 teda ústava vyzdvihovala predovšetkým *povinnosti štátu spojené s ochranou ľudských a občianskych práv občanov*.

OCHRANA LUDESKÝCH A OBČIANSKYCH PRÁV

Časť o ochrane ľudských a občianskych práv bola najdlhšou – najpodrobnejšou – časťou ústavy z roku 1989. (Mala takmer štyrikrát väčší rozsah, než totožná časť predchádzajúcej ústavy.)

V stredobode prvej časti stála ochrana ľudskej slobody a bezpečnosti:

„nikoho nemožno pozbaviť slobody inak, než z dôvodov a spôsobom, ako to stanovuje zákon, [...] akúkoľvek vznesenú obžalobu [...] posúdi nezávislý súd.“

„Každý, kto sa na území Maďarska zdržiava zákonne [...] má právo na slobodný pohyb, slobodný výber bydliska, vrátane aj práva opustenia bydliska alebo krajiny.“

„Každý má právo na dobré meno, na neporušiteľnosť súkromného obydlia, na ochranu súkromného tajomstva a osobných údajov.“

„Každý má právo na slobodu myslenia, svedomia a vierovyznania.“

Ústava schválená v roku 1989 chránila aj vlastníctvo a v rámci neho najmä súkromné vlastníctvo:

„... verejné vlastníctvo a súkromné vlastníctvo sú rovnoprávne a dostáva sa im rovnakej ochrany.“

„Vlastníctvo je možné vyvlastniť len výnimočne a z verejného záujmu, v prípadoch a spôsobom, ako tu upravuje zákon, za úplnej, bezpodmienečnej a okamžitej náhrady škody.“



Rodiny čakajúce na vysídlenie. Nedokázali platiť nájomné samospráve

■ *Vysvetlite vlastnými slovami a prediskutujte, čo je cieľom citovaných paragrafov ústavy a prípadný osobitný dôvod ich schválenia!*

V prípade takmer všetkých skupín práv zaviedla ústava z roku 1989 doplnok, podľa ktorého o uplatnení daného práva má byť schválený osobitný zákon, ktorý podrobne opíše aj spôsoby jeho výkonu, a na schválenie zákona je potrebný súhlas dvoch tretín prítomných poslancov.

■ *Čo ukazuje tento doplnok? Prečo sú tieto zákony dvojtretinové?*

■ *Doplňte vymenovanie spoločenských očakávaní! Kto ich vie sformulovať viac?*

Viacere zákony sa zaoberajú postavením detí, napríklad zákon o rodine, ktorého predmetom je manželstvo, rodina. Právami a umiestnením detí, ktoré sa ocitli mimo rodiny, sa zaoberajú poručnícke úrady.

V roku 1997 bol schválený zákon (číslo XXXI. z roku 1997) o ochrane detí. Zákon pozostávajúci zo 189 paragrafov okrem iného ponúka aj možnosť, aby sa dieťa – hľadajúce ochranu – obrátilo so svojimi problémami priamo na poručnícky úrad a jeho úradníkov.



Šťastná rodina

1. Aké sú príznaky právneho štátu? Z čoho možno zistiť, že niektorý štát nie je právnym štátom?
2. Povedz príklady, keď naša vlasť nebola právnym štátom!
3. Prečo nemôžeme v súčasnosti prijať názor, že práva prislúchajú len tomu, kto splnil svoje povinnosti? Prečo to bolo predsa základným princípom v minulosti?
4. Prečo je potrebné chrániť práva detí v osobitnom zákone?

Ústava z roku 1989 zaručovala rovnosť občanov a ich rovnaké posudzovanie vo všetkých ohľadoch:

„Národné a jazykové menšiny žijúce v Maďarskej republike [...] sú štátotvorní činitelia.“

„Maďarská republika zabezpečuje rovnoprávnosť mužov a žien ohľadne všetkých občianskych a politických, ako aj hospodárskych, sociálnych a kultúrnych práv.“

„Maďarská republika poskytuje ochranu národným a etnickým menšinám. Zabezpečuje ich kolektívnu účasť vo verejnom živote, pestovanie ich kultúry a používanie materinského jazyka.“

Ústava oproti právam nepredpisuje povinnosti – až na obranu vlasti. Ale sformulujú sa tieto očakávania spoločnosti:

- mať v úcte práva ostatných,
- mať v úcte a dodržiavať zákony,
- prispievanie k spoločným štátnym výdavkom podľa príslušných pravidiel,
- ochrana našich stavaných a prírodných hodnôt.

Uvedené princípy sú nevyhnutné k úspešnému fungovaniu demokratického štátu.

PRÁVA DETÍ

Situácia – právne postavenie – detí je iná, než situácia dospelých. **Do dosiahnutia plnoletosti** – čo je v našej vlasti v súčasnosti 18 rokov – **zákon ich nepovažuje za spôsobilých na vybavovanie vlastných záležitostí.** Preto sú zverené do rodičovskej starostlivosti, alebo ak to nie je možné, majú ustanoveného poručníka.

Obzvlášť sa to vzťahuje **na deti, ktoré nedovršili 14. rok svojho života, na maloleté.** Oni sa ešte nevedia postarať o svoje živobytie, preto sú odkázané na dospelých.

Podľa maďarských zákonov: *„každé dieťa má právo na tú ochranu a starostlivosť zo strany svojej rodiny a štátnych a spoločenských orgánov, ktorá je potrebná k jeho náležitému telesnému, duševnému a morálnemu vývinu.“*

Formulácia detských práv v sebe zahŕňa právo detí vychovávaných v rodine (alebo v prípade potreby v ústave) na plnú starostlivosť, povinnosť (rodičov a poručníkov) zabezpečiť ich školské vzdelanie a výchovu. Toto druhé zákon dopĺňa o to, že rodičia (poručníci) majú právo na slobodnú voľbu výchovy, ktorú chcú svojim deťom poskytnúť a voľbu školy, do ktorej ich chcú zapísať. To však, aby dieťa navštevovalo školu, je osobitnou povinnosťou jeho rodičov. Školské poriadky jednotlivých škôl potom určujú, že za zabezpečenia akých záväzkov, prípadne aj osobitne vymenovaných práv sa má uskutočniť výchova.

Právne postavenie **detí vo veku 14-18 rokov** je do určitej miery odlišné. Ich už zákon považuje za mladistvých, ktorí **sú v obmedzenej miere spôsobilí právnych úkonov.** Do dovŕšenia 18. roka života aj naďalej pretrvávajú právo rodičov na dozor a ich zodpovednosť za skutky svojich detí, kedy sa stanú plnoprávnymi občanmi (plnoletými).

ZHRNUTIE

1. Preopakuj si doteraz získané poznatky! Prelistuj si opäť lekcie! Prezri si osnovy o zhrnutí udalostí! Pripomeň si, aké udalosti a deje sa viažu k jednotlivým usmerňujúcim slovám osnovy! Ak si nespomínaš, alebo nerozumieš niektoré slovo, pozri si aj text lekcie!
2. Prečítaj si pozorne nasledujúci text na zhrnutie, ktorý pomôže vyriešiť ostatné časti!

V úvode občianskej náuky sme sa zaoberali štátom, jeho najdôležitejšími znakmi.

Zistili sme, že štáty vznikli preto, aby zosúlادili, zorganizovali život svojich obyvateľov (občanov štátu). Každý štát má vlastné územie, obyvateľstvo a takú štátnu organizáciu, ktorá vynáša zákony a nariadenia a vykonáva moc nad svojimi občanmi.

Vyzdvihli sme, že výkon moci môže byť autoritatívny (diktatúra) a demokratický. V diktatúre zákony slúžia predovšetkým plnému a často aj násilnému uplatňovaniu moci vodcov, kým v demokratickom štáte ochrane a zabezpečeniu ľudských a občianskych práv.

Učebnica ukázala, že v rôznych štátoch zakotvuje práva a povinnosti občanov štátu a vodcov osobitný základný zákon, ústava. Z citovaných zákonov sme sa mohli presvedčiť o tom, že naša vlasť pred zmenou politického režimu bola krajinou pod autoritatívnou vládou. Po oboznámení sa so súčasnou organizáciou štátu sme mohli zistiť, že dnes je výkon moci demokratický. Zákony a celý rad inštitúcií dbajú na to, aby sa uplatňovali ústavné občianske práva.

Najdôležitejším občianskym právam – obzvlášť slobodám a právam detí – sme venovali osobitnú lekciiu.

3. Otázky na prehľad a zhrnutie:

a) *Čo sa stalo, ako sa stalo? Vytvor systém!*

- Vymenuj najdôležitejšie príznaky štátov!
- Ktoré sú najdôležitejšie symboly našej vlasti?
- Koho považujeme za maďarského štátneho príslušníka?
- Vymenuj najdôležitejšie orgány štátnej moci s celoštátnou pôsobnosťou!
- Uveď právne predpisy, s ktorými sa často stretávame v každodennom živote!

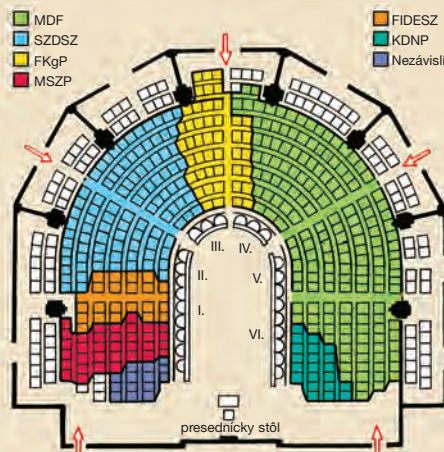
b) *Dôvody, dôsledky, súvislosti:*

- Prečo nevyhovoval systém stranického štátu väčšine občanov štátu?
- Prečo je potrebná ústava?
- Ako súvisela diktatúra s tým, že neboli skutočné voľby?
- Aké následky môže mať, ak sa mnohí nezapoja do verejného života a nevyužívajú svoje demokratické politické práva?

c) *Hodnot, dokáž, vyvráť! Vyzdvihni podobnosti a rozdiely!*

- Čo je najočividnejší rozdiel medzi demokratickým štátom a diktatúrou?
- Vyvráť skoršie tvrdenie, podľa ktorého v stranickom štáte vodcovia stáli na čele štátu vďaka dôvery ľudu!
- Dokáž, že náš súčasný štát je skutočne demokratický!
- Vyzdvihni také práva, ktoré slúžia rovnosti a bezpečnému rastu detí!

■ *Vymyslite názvy k obrázkom, ktoré sú v zhrnutí! V ktorej lekcii kapitoly ste sa s nimi stretli? Aké udalosti alebo problémy pripomínajú tieto obrázky? Porozprávajte sa o nich podrobnejšie!*



MALÝ LEXIKÓN

POJMY

- akčný rádius* – hranica (vzdialenosť) pôsobenia sily, stroja, zbrane a podobne
- akt* – spis, dokument
- amnestia* – úplná alebo čiastočná milosť pre osoby odsúdené súdom (alebo inak väznených, internovaných, vysídlených)
- analfabet, negramotný* – kto nevie čítať, písať
- anglosaské mocnosti* – spoločný názov pre Spojené štáty a Veľkú Britániu, najmä počas druhej svetovej vojny
- anti-* – predpona s významom proti
- antikomunistické* – osoby, organizácie alebo strany, ktorých postoj je ostro zameraný proti komunistom, komunizmu
- antisemitizmus* – hnutie proti židovstvu, rasová nenávisť k Židom (jeho najkrajnejšia forma bola fašistická rasová teória)
- autonómia* – samospráva, právo územia, časti krajiny rozhodovať samostatne vo svojich vnútorných veciach
- autoritatívny* – založený na samovláde, diktátorský
- azyl* – politické útočisko; povolenie pobytu cudzincovi (obvyčajne politickému utečencovi) v štáte
- bábková vláda* – vláda, ktorá je menovite (formálne) samostatná, prakticky je však riadená silnejším štátom alebo silnejšou mocnosťou
- blok* – spojenectvo strán, politických skupín, resp. štátov. Napr. východný blok: Sovietsky zväz a jeho spojenci; západný blok: Spojené štáty a jeho spojenci
- blokáda* – izolácia, obklúčenie niektorého štátu, aby ho takto hospodárskymi prostriedkami donútili k prijatiu určitých požiadaviek
- bolševik* – osoby, členovia robotníckej strany Ruska, ktorí boli prívržencami Lenina a radikálneho krídla
- burza* – inštitúcia vytvorená na kúpu a predaj cenných papierov (akcií, dlhopisov) a tovarov (podľa vzorov, noriem)
- buržoázia* – meštianstvo; súhrnný názov pre viaceré spoločenské vrstvy (maloburžoázia, napr. remeselníci; stredná buržoázia, napr. zámožná vrstva obchodníkov, majiteľov menších podnikov; veľkoburžoázia, napr. kapitalisti, podnikatelia)
- demilitarizácia* – odstránenie vojenského charakteru, vojenskej sily (oblasti, útvaru a pod.)
- demokracia* – politický systém, v ktorom sa zabezpečujú politické práva a občianske slobody, občania môžu zasahovať do vecí verejných, do výberu vedúcich činiteľov
- deportovať* – násilne vysťahovať, vyviezť na nútené miesto pobytu, prípadne do koncentračného tábora
- diktatúra* – protiklad demokracie. Vládnutie príkazmi, opierajúc sa o násilie, nepovoľujúce politické práva a občianske slobody.
- diplomacia* – činnosť štátu spojená s medzinárodným politickým životom
- dynastia* – panovnícky rod
- emigrant* – osoba, ktorá sa z politických dôvodov dobrovoľne vysťahovala do zahraničia, trvalo tam žije (emigrácia)
- expanzia* – dobyvačnosť, rozširovanie územia, vplyvu, obvyčajne násilne
- extrémistický* – krajne, výhradne (napr. pravicovo) zameraný
- fašizmus* – krajne pravicová diktatúra uplatňujúca otvorený teror. Je zameraný proti komunizmu a demokracii, vedený silným vodcom a v niektorých prípadoch sa zakladá na rasovej teórii.
- generálny štáb* – zbor hlavných veliteľov armády
- Gestapo* – zlovestná tajná štátna polícia hitlerovského Nemecka
- geto* – v stredoveku a potom v nacistickom Nemecku a Nemcami okupovaných krajinách uzavretá mestská štvrť pre Židov
- GULAG* – známy názov pre tábory nútenej práce vytvorené v Sovietskom zväze
- ideológia* – súhrn ideí a názorov. Súvislý systém názorov niektorej spoločenskej skupiny.
- ilegálny* – protirečiaci platným zákonom, tajný
- inflácia* – výrazné znehodnotenie sa meny spojené s nárastom cien
- integrácia* – spojenie sa samostatných štátov do väčšieho politického a/alebo hospodárskeho celku
- internovaný* – osoba, ktorá bola z politických dôvodov, bez súdneho procesu vysťahovaná na nútené miesto pobytu
- intervencia* – násilné zasahovanie do vnútorných záležitostí iného štátu
- kapitulácia* – vzdať sa nepriateľovi, položiť zbrane
- klika* – (malá a väčšinou uzavretá) skupina ľudí, ktorá vzniká v záujme uplatňovania vlastných cieľov, úzkeho okruhu svojich záujmov
- koalícia* – spojenie sa strán alebo štátov v záujme dosiahnutia svojich politických, hospodárskych alebo vojenských cieľov
- kolónia* – územie alebo krajiny, ktoré iné štáty násilím zbavili svojej samostatnosti, pripojili k vlastnému štátu a sú im podriadené
- koncentračný tábor* – tábory vytvorené predovšetkým pre politických väzňov alebo osoby prenasledované pre svoj pôvod, kde osoby sem prevlečené strážili, resp. zavraždili
- konkurz, krach* – stav, keď podnik, firma už nedokáže plniť svoje platobné povinnosti a padne. (V prípade štátov hovoríme o štátnom bankrote.)
- konsolidácia* – upokojenie, upevnenie, normalizácia. V dejinách Maďarska to bolo príznačné pre 1920-te a potom pre 1960-te roky.
- kontingent* – pevný, pravidelný počet osôb (napr. vo vojsku)
- korupcia* – úplatkárstvo, systém, kde sa pracovníci štátnej a verejnej správy, predstavitelia politickej a štátnej moci dajú podplatiť (peniazmi alebo inými výhodami)
- konzervatívny* – strana: trvajúca na zvykoch, tradíciách, resp. v politike na neprerušenej, starej praxi
- Malá dohoda* – Spojenectvo Československa, Rumunska a Juhoslávie, ktoré vzniklo v rokoch 1920-1921. Jeho cieľom bolo zabrániť maďarským revizionistickým snahám (zameraným na zmenu štátnych hraníc).
- menšina* – skupina obyvateľov v rámci krajiny, ktorá sa odlišuje alebo je rozlišovaná na základe národnosti (jazyka) alebo náboženstva, a ktorej príslušníci tam žijú v menšom počte, než obyvatelia, ktorí určujú charakter danej krajiny
- misia Dohody* – po prvej svetovej vojne zbor vyslaný mocnosťami Dohody (Anglickom, Francúzskom) do Budapešti, zastupujúci tieto mocnosti
- lavica* – skupina parlamentných poslancov obvyčajne socialistických (a podobných) strán, ktorí tradične sedia na „ľavej strane“

- legálny* – zákonná, zákonom uznaná, povolená strana alebo organizácia
- liberalizmus* – liberálny, politická strana alebo osoba bojujúca o uskutočnenie a dodržanie základných práv a slobôd
- marxista* – strana alebo osoba nasledujúca idey, názory Marxa a Engelsa
- menová reforma* – vystriedanie starej, často znehodnotenej meny (peňazi) menou, ktorej hodnota je stabilná, a obyčajne má aj nový názov
- mierový diktát* – mierová zmluva alebo prímerie, kde víťazi nanúti svoju vôľu na porazených
- milícia* – ozbrojená organizácia pôsobiaca v podnikoch pod vedením komunistickej strany
- nacionalizmus* – ideologický, politický smer, ktorý stavia národné ctenie, národné hodnoty do stredobodu a hlásajúci odlišnosť od iných národov
- nacista* – prívrženec národného socializmu, Hitlerov stúpenec, fašista. Skratku tvoria prvé dve slabiky nemeckého názvu (nationalsozialistische).
- národ* – historicky utvorené spoločenstvo, ktoré spája predovšetkým spoločný jazyk, spoločná kultúra, hospodárstvo, spoločné duševné svojbytnosti
- nóta* – vyhlásenie alebo oznámenie napísané diplomatom
- nútené práce* – neozbrojená, doplnková vojenská služba osôb, ktoré sa pokladali za nespôľahlivé (Židov, komunistov)
- občianska vojna* – vzájomná vojna proti sebe stojacich spoločensko-politických skupín v rámci jednej krajiny
- občianske slobody* – základné občianske práva zabezpečené v ústave a základných zákonoch, napr. sloboda slova, svedomia, vierovyznania, tlače
- odmäk* – v medzinárodnom politickom živote pokles vojnového napätia, zlepšenie sa politických vzťahov
- okupácia* – obsadenie územia, krajiny cudzím vojskom
- opozícia* – osoby, skupiny a strany, ktoré presadzujú v politickom živote politiku odlišnú od vládnucej, alebo sú zástancami odlišnej hospodárskej politiky
- „*ozbrojená neutralita*“ – politika založená na vyčkávaní, zachovaní a rozvoji vojenskej sily, viažuca sa k menu Pála Telekiho. Jej cieľom bolo zachovať maďarské sily až do konca vojny a získať tak rozhodujúcu úlohu v regióne.
- parlament* – zbor volených poslancov (zákonodarcov, v Maďarsku národné zhromaždenie)
- parlamentná demokracia* – demokratická štátna forma, kde právo na tvorbu zákonov prislúcha jedine volenému parlamentu
- partizán* – osoba bojujúca proti okupácii mimo armády, nezávisle od nej
- plánové hospodárstvo* – metóda riadenia hospodárskeho života uplatňovaná v socialistických krajinách. V záujme vopred stanovených štátnych cieľov vytvárajú výrobné prostriedky, vydávajú úlohy pre výrobu.
- pluralita, pluralitný* – mnohorakosť, rozmanitosť; pluralitná spoločnosť: v ktorej jestvuje viacero politických strán a názorov
- politika nezakročenia* – princíp medzinárodnej politiky, podľa ktorého cudzie štáty nemajú zasahovať navzájom do svojich vnútorných záležitostí
- politický väzeň* – osoba zatknutá pre svoje politické názory alebo skutky
- pravica* – názov pre osoby, poslancov, strany, ktoré alebo ktorí stoja proti ľavicovým (socialistickým atď.) stranám. Pôvod slova: týchto poslancov v parlamente posadili na pravú stranu.
- právny štát* – štát fungujúci na základe demokraticky schválených zákonov, kde fungujú účinné organizácie na ochranu občanov a ich práv
- prevrat* – vid' zmena politického režimu
- prímerie* – dohoda bojujúcich strán o zastavení, prerušení bojov. Prímerie, oproti mierovej zmluve, má prechodný charakter. Nerozhoduje napríklad o otázkach hraníc.
- privatizácia* – prevedenie majetku v spoločnom (štátnom) vlastníctve do vlastníctva súkromných osôb, obchodných spoločností
- puč* – rýchle, násilné prevzatie riadenia štátu menšou skupinou, protiústavným spôsobom, respektíve pokus o takéto prevzatie moci
- raketomet* – zbraň na odpaľovanie menších rakiet
- rasová teória* – teória, ktorá rôzne národy, národnosti, rasy rozlišuje podľa toho, či sú plnohodnotné alebo menejcenné, nad- alebo podradené
- referendum* – priame hlasovanie občanov o zákonných, alebo iných dôležitých veciach
- reforma* – zmena vykonaná v hospodárskom, spoločenskom, politickom živote, zabezpečujúca ďalší vývoj systému
- regent* – osoba dočasne vykonávajúca právomoci hlavy štátu
- rehabilitácia* – dodatočné oslobodenie neprávom alebo na základe nepravdivých trestných činov odsúdenej osoby spod skoršej obžaloby a rozsudku, a navrátenie jej skorších práv
- reparácie* – náhrada za vojnové škody, ktorú boli nútené splácať porazené krajiny, obyčajne po dlhšiu dobu
- revízia* – preskúmanie, modifikácia; v Maďarsku konkrétne revizionistická politika zameraná na pozmenenie Trianonskej mierovej zmluvy
- režim* – vládny systém alebo spoločenské zriadenie
- rovnováha síl* – rovnováha, približne rovnaká miera vojenskej sily viacerých štátov
- sabotáž* – organizované narušenie plynulosti výroby, verejných akcií a pod.
- samospráva* – právo poskytnuté rôznym územným celkom v rámci krajiny, na základe ktorého svoje miestne záležitosti vybavujú samostatne, prostredníctvom svojich volených zástupcov
- socialista, socialistický* – strana alebo osoba, ktorá chce uskutočniť socializmus alebo niektorý z jeho variantov, hlásajúca takéto idey
- socializmus* – hospodársko-spooločenský systém založený na štátnom (spoločenskom) vlastníctve výrobných prostriedkov
- sociálny* – súvisiaci s finančnou situáciou, životnými podmienkami ľudí
- sociografia* – súčasť sociológie, ktorej cieľom je opis spoločenských javov na základe štatistických metód
- spojenecké mocnosti, Spojenci* – koalícia vytvorená v druhej svetovej vojne proti fašistickým štátom, spoločenstvo Anglicka, Sovietskeho zväzu a Spojených štátov (a krajín, ktoré sa k nim pripojili)
- strana* – organizácia občanov bojujúcich za spoločné politické ciele, vyznávajúcich spoločné politické idey, majúcich spoločné záujmy
- stranícky štát* – antidemokratická forma vedenia štátu, kde parlament a najvyššie orgány štátu fungujú podľa príkazov straníckej centrály
- studená vojna* – trvalé medzinárodné napätie, nepriateľský vzťah štátov alebo ich skupín na pokraji vojny, spreádzané súťažou v zbrojení. Príznačné pre obdobie rokov 1947-1963.
- summit* – stretnutie, rokovanie najvyšších predstaviteľov štátov, organizácií a pod.
- supervelmoc* – označenie pre Spojené štáty a Sovietsky zväz po druhej svetovej vojne – na ich odlišenie od veľmoci, ktoré mali oveľa menšiu hospodársku a vojenskú silu, než tieto dva štáty
- suverenita* – nezávislosť, zvrchovanosť štátu
- šovinizmus* – extrémistické zmýšľanie, ktoré hlása nadriadenosť určitého národa a voči iným národom vyvoláva nenávisť
- štát blahobytu* – štát uplatňujúci silnú sociálnu politiku, pod-

- porujúci bezpečné životné podmienky svojich občanov. (V štátoch blahobytu – akými sú napr. bohaté krajiny na Západe – venujú vysoké sumy na školstvo, zdravotníctvo, podpory v starobe a nezamestnanosti atď.)
- štátárium* – súd, ktorý rozsudky (často rozsudky smrti) vynáša okamžite, kde sa nemožno odvolať voči rozsudku
- štátna forma* – spôsob, charakter výkonu štátnej moci (napr. kráľovstvo, republika atď.)
- štátostrana* – strana, ktorá má moc a vládne ako jediná politická strana, je prepojená so štátnou organizáciou, až ju ovláda
- štáty Benelux* – spoločný názov pre Belgicko, Holandsko a Luxembursko
- teror* – hrôzovláda, uplatňovanie extrémistických, zastrahujúcich, nefúdskych metód v politike, štátnej moci
- terorizmus* – využívanie zastrahujúcich skutkov, napr. bombových útokov, únosov ľudí, vražd v záujme politických cieľov
- tretí svet* – po druhej svetovej vojne názov pre skupinu štátov, ktoré nepatrili ani k rozvinutým západným krajinám, ani do bloku socialistických štátov
- ústava* – základný zákon štátu, alebo súhrn takýchto zákonov. Určuje právny poriadok v štáte, činnosť rôznych štátnych orgánov, volebný systém. Stanoví základné práva a povinnosti občanov.
- veto* – vyjadrenie nesúhlasu, ktorým možno prekaziť uskutočnenie nejakého rozhodnutia
- vládna strana* – strana, ktorá zostavila vládu, alebo člen vládnej koalície
- vojenský priemysel* – priemyselné odvetvie, ktoré sa rozvíjalo vyslovene v záujme zbrojenia
- vykonštruovaný súdny spor, konanie* – také protiprávne a nezákonné konanie, kde vopred pripravený rozsudok vyniesli na základe vopred vymyslených falošných obvinení, dôkazov a vynútených výpovedí
- vysídlenec* – osoba, ktorá z politických alebo iných dôvodov bola vysťahovaná do núteného bydliska (vysídľovanie)
- záujmová sféra* – územie, krajiny, ktoré sa dostali pod hospodársky a politický vplyv cudzieho štátu v dôsledku jeho mocenskej váhy
- zmena politického režimu* – prevrat, zmena politického (hospodárskeho, spoločenského) zriadenia od základov, jeho vystriedanie systémom, ktorý sa od starého líši aj svojou ideológiou
- zoštatnenie* – prevzatie súkromného majetku (podnikov, pôdy atď.) do štátneho vlastníctva na základe zákonov, nariadení

MALÝ LEXIKÓN OSOBNOSTÍ

- Antall, József (1932 – 1993):** Prvý predseda vlády Maďarskej republiky po zmene politického systému. Jeho otec bol počas druhej svetovej vojny vládnym zmocnencom pre utečencov a zachránil mnohé životy. József Antall získal univerzitné diplomy učiteľa dejepisu, muzeológa a archivára. Po roku 1956 bol prepustený zo zamestnania a dostal zákaz výkonu učiteľskej profesie. V rokoch 1963 – 1990 pracoval v oblasti vedy. (Bol aj riaditeľom múzea dejín medicíny.) Zapojil sa do opozičných hnutí a v roku 1989 ho zvolili za predsedu MDF. Po víťazstve svojej strany vo voľbách v roku 1990 sa stal prvým predsedom vlády demokratického Maďarska.
- Apponyi, Albert, gróf (1846 – 1933):** pochádzal z konzervatívnej rodiny so silným národným cítením. V čase monarchie bol vodcom zjednotenej opozície. Mal mimoriadne rečnícke schopnosti a bol neobyčajne vzdelaný. Bol vedúcim maďarskej delegácie na rokovaníach o mierovej zmluve v Trianone, potom neskôr viackrát aj v Spoločnosti národov.
- Bárdossy, László (1890 – 1946):** počas druhej svetovej vojny bol ako nástupca Pála Telekiho poldruha roka predsedom vlády Maďarska. Po prehratej vojne jeho vzali na zodpovednosť za to, že Maďarsko vstúpilo do vojny. Preto ho ľudový súd vyhlásil za vojnového zločinca a odsúdil na smrť, rozsudok bol vykonaný.
- Bethlen, István, gróf (1874 – 1947):** maďarský predseda vlády v rokoch 1921 – 1931. Pochádzal zo sedmohradskej veľkostatkárskej rodiny. V čase republiky rád vo Viedni zorganizoval centrum kontrarevolúcie /Antibolsevista Comité/. V roku 1920 bol členom maďarskej mierovej delegácie v Paríži. S ním ako s predsedom vlády je spojená stabilizácia v 1920-tych rokoch. Dal schváliť detronizáciu Habsburgovcov (v novembri 1921), uzatvoril tajnú dohodu so sociálnodemokratickou stranou, potom so svojimi straníckymi prívržencami vstúpil do maloroľníckej strany vedenej Istvánom Nagyatádi Szabóm a vytvoril z nej jednotnú vládnú stranu. Pomocou zahraničnej pôžičky vytvoril menu, ktorá bola stabilná až do konca druhej svetovej vojny, pengő. V roku 1931 bol nútený odstúpiť, ale aj potom zostal
- priateľom a hlavným poradcom Horthyho. Pred Nemcami, ktorí obsadili krajinu, sa musel ukrývať. V roku 1945 – ako jedného z hlásateľov anglosaskej orientácie – odviekli do Sovietskeho zväzu. Tu zomrel, za neznámych okolností.
- Castro, Fidel (1927 –):** kubánsky revolucionár a štátnik. Najznámejší vodca komunistického hnutia v Latinskej Amerike. Po úspešnej revolúcii proti vtedajšiemu kubánskeму diktátorovi v roku 1959 vytvoril jediný komunistický štát v Latinskej Amerike.
- Churchill, Winston (1874 – 1965):** anglický konzervatívny politik, viackrát predseda vlády. Pochádzal z veľmožskej rodiny. Svoju kariéru začínal ako vojenský dôstojník (v Indii, Južnej Afrike). Od 1910-tych rokov bol ministrom vo viacerých vláдах. Predsedom vlády sa stal po porážke, ktorú Angličania utrpeli od Nemcov. Vo svojej prvej reči vyhlásil: „víťazstvo za akúkoľvek cenu“, a trval na tom, kým bol predsedom vlády. Počas vojny spolupracoval s Rooseveltom a Stalinom, po vojne však neúprosne bojoval proti sovietskej (komunistickej) expanzii. Od neho pochádza výraz „železná opona“. Po smrti ho známy anglický historik A.J.P. Taylor nazval záchrancom svojej vlasti, ktorý v najkrízovjšom období Anglicka vytvoril jednotu a neprekonateľnou energiou doviedol svoju vlasť k víťazstvu.
- Clemenceau, Georges (1841 – 1929):** francúzsky predseda vlády na konci prvej svetovej vojny. Jeho meno preslávila úloha, ktorú zohral vo vytvorení versailleského mierového systému. Mal významný podiel na tom, že Maďarsko muselo prijať mimoriadne ťažké mierové podmienky.
- Čankajšek, aj Ťiang Ťie-š' (1873 – 1975):** čínsky štátnik. Ako vojenský dôstojník sa pridal k Čínskej národnej strane (Kuomintangu) a v roku 1935 už bol hlavným veliteľom vojska, ktorý úspešne zjednotil rozháranú Čínu. Pustil sa do boja aj proti Japoncom. Po druhej svetovej vojne bol vodcom Číny, spriazneným s Amerikou. Avšak v boji o moc, ktorý vypukol v roku 1946, ho porazilo komunistické vojsko podporené Sovietskym zväzom a vytlačili ho na Taiwan.

- Franco, Francisco** (1892 – 1975): španielsky diktátor, hlava štátu. Keď sa v jeho vlasti dostala k moci vláda ľudového frontu, vyvolal vojenské povstanie (1936) a v takmer štyri roky trvajúcej občianskej vojne zvíťazil. Vytvoril pravicový autoritatívny režim, ale vo svetovej vojne úspešne zachoval neutralitu.
- Gándhí, Mahátma** (1869 – 1975): indický štátnik, ktorý prívlastok „mahátma“ (veľká duša) dostal od svojho ľudu. Gándhí sa v 1920-tych rokoch stal vodcom zápasu proti britským kolonistom, a mierovými prostriedkami, napr. bojkotom anglických výrobkov, zorganizoval taký odpor, že po druhej svetovej vojne Anglicko nemalo inú možnosť, než vyrovnanie a poskytnutie nezávislosti Indii.
- Gaulle, Charles de** (1890 – 1970): francúzsky prezident republiky. Po vojenskej porážke Francúzska v roku 1940 odišiel do Anglicka, a zorganizoval ďalší francúzsky odboj. Vytvoril novú francúzsku armádu, ktorá sa zúčastnila oslobodenia Francúzska. Po pestrej politickej kariére bol zvolený za prezidenta republiky v roku 1958. Ako prezident právomoci hlavy štátu rozšíril tak, aby politiku mohol riadiť priamo, a Francúzsko pozdvihol do radu krajín uskutočňujúcich samostatnú veľmocenskú politiku.
- Geró, Ernő** (1898 – 1980): politik, ekonóm, viackrát minister v Rákosiho ére, keď bol aj jedným z najdôležitejších vodcov strany. V roku 1956 po zosadení Rákosiho Moskva chcela postaviť na čelo našej vlasti najprv jeho, avšak krajina ho neprijala a revolúcia v r. 1956 ho odstránila.
- Gorbačov, Michail** (1931 –): ruský štátnik. Najvyšším predstaviteľom Sovietskeho zväzu sa stal v roku 1985. Zmenou dovtedajšieho systému sa pokúsil o modernizáciu Sovietskeho zväzu, ktorý zaostával v hospodársko-technickej súťaži a aj v zbrojení. Nevedel zabrániť procesu zániku východného bloku a nakoniec, po rozpade Sovietskeho zväzu v roku 1991, bol nútený vzdať sa svojich funkcií.
- Gömbös, Gyula** (1886 – 1936): bol jedným z organizátorov Národnej armády, ktorá vznikla v Segedíne. Aj neskôr zohrával dôležitú úlohu pri organizovaní vojenskej sily oklieštenej krajiny. Post predsedu vlády prevzal v roku 1932, v čase hospodársko-politickej krízy. Podieľal sa na odstránení najzávažnejších následkov krízy. K jeho menu sa viaže nové smerovanie zahraničnej politiky, ktoré dúfalo, že Trianonská mierová zmluva bude modifikovaná vďaka fašistickému Taliansku a nacistickému Nemecku. Preto bol aktívnym zástancom zblížovania sa Berlína s Rímom.
- Hindenburg, Paul von** (1847 – 1934): hlavný veliteľ nemeckej armády v dôsledku svojich úspechov, ktoré dosiahol v prvej svetovej vojne na ruskom bojisku. Jeho popularita sa zachovala aj po prehratej vojne a bol opäťovne zvolený za prezidenta republiky. V roku 1933 od neho dostal Hitler poverenie na post predsedu vlády.
- Hitler, Adolf** (1889 – 1945): Narodil sa v Rakúsku, ale v mladosti sa odsťahoval do Mníchova a prvej svetovej vojny sa zúčastnil ako dobrovoľný nemecký vojak. V roku 1920 vstúpil do vznikajúcej Nemeckej národnosocialistickej robotníckej strany, neskôr sa stal jej vodcom. V roku 1923 po neúspešnom puče (tzv. pívny puč) bol odsúdený na päť rokov väzenia. Jeho strana sa počas hospodárskej krízy stala najsilnejšou nemeckou stranou a on sa stal vodcom krajiny. Zlikvidoval demokraciu, zaviedol teroristickú samovládu. Napravil nemecké hospodárstvo a rozvíjal nemeckú armádu. Hlásajúc nadriadenosť nemeckej rasy, už ako „Führer“, priviedol krajinu do spočiatku víťaznej vojny, ktorá sa však skončila porážkou. Vidiac porážku, spáchal samovraždu.
- Horthy, Miklós** (1868 – 1957): regent Maďarska v medzivojnovom období. Člen rodiny kalvínskeho stredného statkára. Študoval za námorníckeho dôstojníka. Hovoril po anglicky, nemecky, francúzsky, taliansky a po chorvátsky. V rokoch 1909 – 1914 bol jedným z pobočníkov Františka Jozefa. V prvej svetovej vojne ako kapitán krížnika Novara viedol viaceré úspešné vojenské operácie. V roku 1918 bol posledným hlavným veliteľom rakúsko-uhorského vojenského námorníctva. V segedínskej kontrarevolučnej vláde bol ministrom obrany, potom sa stal hlavným veliteľom vznikajúcej Národnej armády. Po odchode rumunských vojsk mal ako držiteľ vojenskej moci rozhodujúce slovo vo vnútornej politike. V marci 1920 ho parlament zvolil za regenta. Počas 24 rokov zastávania tejto funkcie bol silne antikomunistický, ale stránil sa aj fašistických diktátorov. Za svoj hlavný cieľ považoval revíziu Trianonskej mierovej zmluvy a to ho v druhej svetovej vojne postavilo na stranu Mocností osi. Pod vplyvom nemeckých porážok sa chcel priblížiť k anglosaským mocnostiam. O prímerí však mohol požiadať len Sovietov, a k tomu sa odhodlával veľmi ťažko. Po neúspešnom pokuse o vystúpenie z vojny v októbri 1944 bol aj s rodinou odvečnený do Nemecka. Tu sa dostal do amerického zajatia. Nakoniec sa usadil v Portugalsku. Jeho popol bol prevezený domov 35 rokov po jeho smrti v roku 1992 a bol pochovaný v jeho rodnej obci Kenderes. Jeho pamäte sú dôležitým historickým prameňom.
- Chruščov, Nikita Sergejevič** (1884 – 1971): po Stalinovej smrti bol takmer desať rokov, do jesene 1964 vodcom Sovietskeho zväzu. K jeho menu sa viaže začiatok odstraňovania stalinizmu v rámci Sovietskeho zväzu aj vo svetovej politike, zmiernenie sovietsko-amerických protikladov, usporiadanie studenej vojny rokovaniami. Nezvládol však svoju vnútornú opozíciu a v roku 1964 bol nútený odstúpiť z funkcie. Do svojej smrti bol v domácej väzbe.
- Kádár, János** (1912 – 1989): komunistický politik. Vyučil sa za mechanika a do robotníckeho hnutia sa zapojil už ako 17-ročný. Pre ilegálnu činnosť bol v roku 1933 odsúdený na dva roky väzenia. V rokoch 1940-1941 sa zapojil do reorganizácie komunistickej strany. Po roku 1945 bol členom vedenia strany. Od augusta 1948 do júla 1950 (aj v čase procesu s Rajkom) bol ministrom vnútra. Na jar 1951 sa na základe vykonštruovanej žaloby dostal aj on do väzenia, na slobodu sa dostal v roku 1954. V októbri 1956 vo vláde Imreho Nagya zastával post štátneho ministra. 1. novembra sa obrátil proti Imre Nagyovi, v Szolnoku vytvoril novú vládu, ktorej k moci pomohol sovietsky ozbrojený zákrok 4. novembra. V rokoch 1956-1988 bol generálnym tajomníkom Maďarskej socialistickej robotníckej strany, najvyšším vodcom straníckeho štátu. Po počiatočnom terore uskutočňoval politiku opatrných reforiem. V záujme nespochybnenia zaradenia krajiny do sovietskeho bloku a samovlády strany sa usiloval o zabezpečenie lepších životných podmienok a slobodnejšej atmosféry, najmä v kultúre a súkromnom živote. K tomu od konca '70-tych rokov musel brať čoraz väčšie zahraničné pôžičky. Zadlženosť a stále sa zhoršujúca hospodárska situácia v '80-tych rokoch otriasli jeho pozíciou. Na straníckom zjazde v roku 1988 musel odstúpiť z funkcie generálneho tajomníka, potom v máji 1989 aj z ostatných svojich straníckych funkcií.
- Kállay, Miklós** (1887 – 1967): predseda maďarskej vlády počas druhej svetovej vojny. Na čelo krajiny sa dostal v období, keď už bolo zrejmé, že porážka Nemcov je istá. Preto sa pokúsil prejsť zo strany Nemecka na stranu Spojencov. Jeho pokus ukončila nemecká okupácia našej

vlasti v roku 1944. Neskôr sa dostal do nemeckého koncentračného tábora, odkiaľ sa na konci vojny vyslobodil. Potom zostal v zahraničnej emigrácii.

Karol IV. (1887 – 1922): Posledný panovník Maďarska z dynastie Habsburgovcov. Na trón sa dostal v roku 1916. Pokúsil sa vyviesť monarchiu z vojny. Jeho pokusy ukončili revolúcie v roku 1918 – medzi nimi maďarská revolúcia astier – ktoré ho zosadili z trónu. V roku 1921, keď bol Horthy regentom, sa dvakrát pokúsil o návrat na trón. Druhýkrát ho zastavili v ozbrojenom boji. Zomrel vo vyhnanstve na ostrove Madeira.

Károlyi, Mihály (1875 – 1955): ľavicový politik, príslušník aristokratickej rodiny s bohatými tradíciami. Poslancom sa stal v roku 1910 a čoskoro sa dostal do rozporu s grófom Istvánom Tiszom (raz sa stretli aj vo vzájomnom súboji). Nesúhlasil so zapojením sa Uhorska do prvej svetovej vojny. Počas revolúcie astier masy očakávali od neho, aby krajinu vyviedol z vojnovnej katastrofy. Tak sa stal prvým prezidentom republiky nezávislého Maďarska. Bojoval za uplatnenie demokracie, postavenie sedliactva chcel zlepšiť rozdelením pôdy. (Aby išiel príkladom, začal deliť svoj vlastný majetok.) Dohoda nedocenila jeho demokratickú politiku, a aj naďalej sa usilovala o oklieštenie Maďarska, preto chcel moc odovzdať sociálnym demokratom, ale v skutočnosti ju získali komunisti. Bol odporcom diktatúry proletariátu a odišiel do Francúzska. Tu žil 25 rokov. V Horthyho ére – za jeho činnosť v rokoch 1918-19 – začali voči nemu súdny spor a zhabali jeho majetky. V roku 1946 sa vrátil domov, aby pomáhal pri demokratickom rozvoji krajiny. Keď si uvedomil, že komunistický režim nevytvorí demokraciu, opäť odišiel do zahraničia a zomrel v emigrácii.

Kéthly, Anna (1889 – 1976): sociálnodemokratická politička, ktorá sa po druhej svetovej vojne pokúsila zachovať samostatnosť svojej strany voči komunistickej strane. Preto ju počas Rákosiho diktatúry zatkli. V roku 1956 sa stala členkou vlády Imreho Nagya. V rokoch 1956-1964 bola redaktorkou novín Népszava vychádzajúceho v Londýne.

Klébelsberg, Kunó, gróf (1875 – 1932): minister školstva a vzdelávania, rozhodujúca osobnosť maďarského intelektuálneho života v medzivojnovom období. V rámci jeho programu sa vybudovali tisícky malých škôl. Jeho reforma stredného školstva mala za následok, že sa maďarské stredné školstvo dostalo do svetovej špičky. K jeho menu sa viaže vytvorenie univerzít v Páťkostolí a Segedíne. „Teraz máme brániť našu vlasť predovšetkým nástrojmi ducha a vzdelanosti“ – hlásal vo svojom programe.

Kun, Béla (1886 – 1939): komunistický politik, hlavný vodca maďarskej republiky rád. V prvej svetovej vojne padol do ruského zajatia, potom sa pridá k boľševikom a dostal sa do Leninovej bezprostrednej blízkosti. Odtiaľ sa vrátil domov v novembri 1918. Zorganizoval Maďarskú komunistickú stranu (KMP) a začal vydávať jej noviny Vörös Újság. Po páde republiky rád emigroval do Viedne, potom do Moskvy a stal sa jednou z vedúcich osobností medzinárodného robotníckeho hnutia – III. internacionály. Neskôr sa postupne dostal do protikladu so Stalinom, preto ho v roku 1939 popravili.

Lakatos, Géza (1890 – 1967): generálplukovník, veliteľ I. maďarskej armády. V lete 1944 jeho vymenoval Horthy za predsedu vlády namiesto Sztójayho, ktorý bol dôverníkom Nemcov. Zapojil ho aj do pokusu o vystúpenie z vojny. Po jeho neúspechu ho nyilašovci zatkli. Počas Rákosiho éry ho vysídlili.

Lenin (1870 – 1924): marxistický filozof, vodca revolúcie v roku 1917, keď boľševici prevzali moc. Pochádzal

z rodiny pedagógov, jeho pôvodné meno bolo Vladimír Iljič Ulianov. Jeho brata popravili pre účasť na atentáte proti cárovi. Pridal sa k robotníckemu hnutiu a čoskoro sa stal najznámejším vodcom najradikálnejšieho krídla, boľševikov. Pred cárskou políciou utiekol do zahraničia. Po správe o februárovej revolúcii 1917 sa v apríli potom, ako uzavrel dohodu s nemeckou vládou, vrátil do Petrohradu cez Nemecko a Fínsko a stal sa vodcom strany boľševikov. Šikovne využil politické chyby dočasnej vlády a túžbu mas po mieri, aby posilnil svoju stranu. Po prevzatí moci boľševikmi bol vodcom vlády (Rady ľudových komisárov). Sedliakom dal pôdu a dosiahol, aby Rusko vystúpilo z prvej svetovej vojny, i keď za cenu veľkých územných strát. Boľševici svoju moc vykonávali od začiatku formou diktatúry, ako vravel Lenin, v záujme vytvorenia spoločnosti bez vykorisťovania. V občianskej vojne sa však ozrejnilo, že cieľom diktatúry je udržanie moci úzkej skupiny. V roku 1918 jedna žena zranila Lenina, ktorý odvtedy chorľavel a postupne bol vylúčený z politického života. Mauzóleum s jeho zabalzamaným telom na moskovskom Červenom námestí bolo celé desaťročia „pútnickým miestom“.

Maléter, Pál (1917 – 1958): vojenský dôstojník, jeden z hrdinov revolúcie roku 1956, ktorý sa so svojimi vojenskými jednotkami postavil na stranu povstalcov. Imre Nagy ho vymenoval za ministra obrany a poveril s vedením rokovania o stiahnutí sovietskych vojsk. Počas nich ho 4. novembra, pred začatím sovietskeho útoku, ľst'ou zatkli, potom v roku 1958 odsúdili na smrť a popravili.

Mao Ce-tung (1893 – 1976): čínsky štátnik. V roku 1922 bol jedným z organizátorov čínskej komunistickej strany, najväčší protivník Kuomintangu. Mao v druhej svetovej vojne bojoval spolu s Kuomintangom proti Japoncom. Po víťazstve sa však obnovili mocenské boje, v ktorých zvíťazil Mao. V roku 1949 sa potom stal prezidentom novo vyhlásenej Čínskej ľudovej republiky. Úspešne viedol Čínu na ceste k industrializácii. Zároveň však vytvoril kult osobnosti a diktatúru, podobne ako Stalin. Sú dôležité aj jeho práce z oblasti marxistickej teórie. „Maoizmus“ sa rozšíril aj v Treťom svete.

Mindszethy, József (1892 – 1975): kardinál, ostrihomský arcibiskup v rokoch 1945 – 1973. Už v čase vlády nyilašovcov vynikol svojou nepoddajnosťou a tým, že sa postavil proti krutostiam nyilašovcov. Preto ho Szálasiho vláda uväznila. Podobne tvrdo vystúpil aj proti začínajúcej sa komunistickej diktatúre a prenasledovaniu náboženstva. Preto ho na Vianoce 1948 zatkli a vo vykonštruovanom procese odsúdili na doživotné väzenie. V roku 1956 ho revolúcia vyslobodila. Pri ďalšom sovietskom útoku utiekol na americké veľvyslanectvo, kým sa zrodila dohoda ohľadne jeho osoby: v roku 1971 odišiel do zahraničia. Zomrel vo Viedni a jeho popol bol v súlade s jeho posledným želaním prevezený domov až potom, ako aj posledný sovietsky vojak opustil krajinu. Po opätovnom pohrebe našiel večný odpočinok v ostrihomskej bazilike.

Molotov, Michailovič (1890 – 1986): sovietsky štátnik, Stalinov verný prívrženec. Ako minister zahraničných vecí dosiahol nemecko-sovietsky pakt o neútočení a aj ďalšie dôležité dohody s Angličanmi a Američanmi.

Montgomery, Bernard (1887 – 1976): mal prezývku „Monty“. Najúspešnejší anglický generál druhej svetovej vojny. K jeho menu sa viaže víťazstvo pri El-Alamiene, ktoré znamenalo zvrat na africkom bojisku, vo veľkej miere aj úspešné vylodenie na Sicílii, potom vedenie invázie v južnom Francúzsku, ako aj ďalšie dôležité víťazstvá.

- Mussolini, Benito** (1883 – 1945): verejnosť ho nazývala „il duce“ [dúče]. Vodca diktátor medzivojnového Talianska. Na začiatku svojej kariéry vytvoril fašistický Zväz účastníkov vojny, ktorý viedol úspešný zápas s komunistickou stranou. V roku 1922 vpochodoval do Ríma a dosiahol, aby ho kráľ vymenoval za predsedu vlády. Následne začal budovať diktatúru a uskutočňoval expanzívnu politiku. Obsadil Etiópiu, potom Albánsko a keď Nemecko obsadilo Francúzsko, vstúpil do druhej svetovej vojny. Jeho vládu zmiotol vojenský puč v roku 1943 a zatkli ho. Hitlerova špeciálna jednotka ho však vyslobodila z väzenia v horách. Na konci vojny ho zatkli na úteku a na základe rozsudku ľudového súdu popravili.
- Nagy, Ferenc** (1903 – 1979): politik maloroľníckej strany, v rokoch 1946-1947 predseda koalície vlády. Bol zanieteným protivníkom komunistickej strany. Keď v roku 1947 odcestoval do Švajčiarska na medzinárodnú konferenciu, Rákosi ho obvinil zo sprisahania proti republike a začal voči nemu vykonštruovaný proces. Preto sa nevrátil domov, odboj národa organizoval ďalej ako vedúca osobnosť emigrácie.
- Nagy, Imre** (1896 – 1958): komunistický politik, martýrsky predseda vlády Maďarska. Narodil sa v Kaposvári v rodine chudobného sedliaka a tu sa stal zámočníckym pomocníkom. V prvej svetovej vojne padol do ruského zajatia, potom sa stal príslušníkom Červenej armády a vstúpil do komunistickej strany. V roku 1921 sa vrátil domov, ale pre jeho komunistickú činnosť ho prenasledovali, preto v roku 1929 odišiel do Sovietskeho zväzu. V roku 1944 sa vrátil domov a dostal významnú stranícku funkciu. V dočasnej vláde bol ministrom poľnohospodárstva, bol jedným z vedúcich organizátorov pozemkovej reformy. Vo vláдах Tildyho a Ferenc Nagyho bol ministrom vnútra. V júli 1953 sa stal predsedom vlády so súhlasom Moskvy. Postavil sa proti Rákosiho dogmatickej politike, zrušil vysídľovanie, povinné odovzdávanie časti úrody a umožnil vystúpiť z roľníckych družstiev. V roku 1955 ho uvoľnili z funkcie a vylúčili aj zo strany. 24. októbra 1956 (so súhlasom Moskvy) sa opäť stal predsedom vlády. Postupne si osvojil požiadavky ľudového povstania: povolil pluralitu politických strán, deklaroval neutralitu Maďarska a vystúpil z Varšavskej zmluvy. V deň sovietskeho útoku (4. novembra) utiekol na juhoslovanské veľvyslanectvo. Odtiaľ ho vylákali Sovieti a najprv ho väznili v Rumunsku, potom v Maďarsku. V roku 1958 ho odsúdili na smrť vo vykonštruovanom procese a popravili ho.
- Rajk, László** (1909 – 1949): komunistický politik. V Horthyho ére bol jedným z vodcov domácej komunistickej strany pracujúcej v ilegale. Po roku 1945 bol jedným z vedúcich predstaviteľov rýchlo silnejúcej komunistickej strany, najprv minister vnútra, potom zahraničných vecí. Rákosi, aby si zabezpečil svoju samovládu v strane, dal ho odsúdiť vo vykonštruovanom procese a popraviť. Jeho zopakovaný slávnostný pohreb 6. októbra 1956 naznačil aj definitívnu porážku Rákosiho.
- Rákosi, Mátyás** (1892 – 1971): komunisticko-stalinistický diktátor Maďarska po druhej svetovej vojne. V prvej svetovej vojne padol do ruského zajatia, potom sa pridal k boľševikom. V čase republiky rád bol námestníkom ľudového komisára a celoštátnym veliteľom Červenej stráže. Po páde moci rád sa uchýlil do zahraničia. Neskôr sa ilegálne vrátil domov, ale zajali ho a vo viacerých sporoch ho odsúdili na doživotie. V roku 1940 ho sovietska vláda pri vrátení vlajok domobrancov z roku 1848 vyslobodila dohodou. V roku 1945 sa vrátil domov už ako vodca Maďarskej komunistickej strany určený Moskvou. Odvdedy vo všetkom obslúžil Sovietov. Jeho pozícia sa otriasla po Stalinovej smrti. V roku 1956 definitívne opustil krajinu, odišiel do Sovietskeho zväzu a tam aj zomrel.
- Révai, József** (1898 – 1959): počas Rákosiho éry bol ministrom ľudového vzdelávania a vedúci predstaviteľ politiky vzdelávania komunistickej strany. Neobmedzený pán intelektuálneho života, stalinista. Jeho vplyv sa po Stalinovej smrti otriasol. Imre Nagy si ho neželal za spolupracovníka. Na začiatku Kádárovej éry dostal síce dôležitú funkciu, ale neskôr sa proti nemu ohradil aj Kádár.
- Ribbentrop, Joachim von** (1893 – 1946): minister zahraničných vecí hitlerovského Nemecka. K jeho menu sa viažu viaceré dôležité dohody s Angličanmi, ako aj podpísanie Paktu proti Kominterne uzatvoreného s Japonskom a nemecko-sovietskej dohody o neútočení, ktorá otvorila cestu Hitlerovi k útoku proti Poľsku.
- Rommel, Ervin** (1891 – 1944): jeden z najznámejších vojvodcov hitlerovského Nemecka. Jeho meno preslávili najmä úspechy dosiahnuté v Afrike. (Vtedy dostal prezývku „Púštna liška“.) V roku 1944 sa zúčastnil sprisahania generálov proti Hitlerovi. Bol síce nositeľom najvyšších vojenských vyznamenaní, ani to nezachránilo jeho život: Hitler ho prinútil spáchať samovraždu.
- Roosevelt, Franklin Delano** (1882 – 1945): politik Demokratickej strany, 32. prezident Spojených štátov. Svoju kariéru začínal ako advokát, ale čoskoro sa zapojil do politického života. V roku 1920 ochorel na detskú obrnu, a čiastočne ochrnil. Svedčí o jeho neuveriteľne pevnej vôli, že aj naďalej zostal vrcholovým politikom. V rokoch 1929-1933 bol guvernérom Kalifornie. V prezidentských voľbách v roku 1933 – v čase svetovej hospodárskej krízy – zvíťazil. Svojím reformným programom – tzv. New Deal – vyviedol Ameriku z krízy a začal jej premenu na štát blahobytu. To ho urobilo natoľko populárnym, že potom ho ešte trikrát zvolili za prezidenta. V roku 1933 sa skontaktoval so sovietskym zväzom, ale do európskych záležitostí nezasahoval. Na začiatku druhej svetovej vojny zostal neutrálny, od konca roku 1941 však bol jedným z hlavných organizátorov koalície proti Hitlerovi. Spoluprácu so Sovietskym zväzom pokladal za zálohu úspechu, preto niekedy urobil aj politické ústupky voči Stalinovi. Zúčastnil sa konferencií v Teheráne a Jalte. Podieľal sa na položení základov OSN. Víťazstva – na ktorom mal veľmi výrazný podiel – sa nedožil, zomrel v apríli 1945.
- Stromfeld, Aurél** (1878 – 1927): nadaný vojenský dôstojník, veliteľ divízie. Od roku 1918 bol veliteľom Akadémie Ludovika. V čase vojenského úpadku po prvej svetovej vojne sa podujal na vedenie armády republiky rád. Zohral významnú úlohu v zastavení útokov českých a rumunských jednotiek. Po prijatí nóty od Clemenceaua odstúpil z funkcie.
- Szakasits, Árpád** (1888 – 1965): vodca Sociálnodemokratickej strany po roku 1945. Mal významný podiel na zrušení samostatnosti strany a na jej zjednotení s komunistickou stranou v podriadenosti. Za odmenu dostal významné funkcie na počiatku Rákosiho diktatúry: istý čas bol predsedom Prezidentskej rady. Neskôr však aj jeho zatkli vo vykonštruovanom procese. Po roku 1956 sa pridal ku Kádárovi a stal sa členom najvyššieho vedenia reorganizovanej robotníckej strany.
- Szabó, István, Nagyatádi** (1863 – 1924): maloroľnícky politik pochádzajúci z roľníckej rodiny, ktorý sa snažil zlepšiť postavenie malých statkárov. Vytvoril Nezávislú maloroľnícku stranu, po páde republiky rád sa pridal k Bethlenovej vláde. K jeho menu sa viaže pozemková reforma z roku 1920.

- Szálasi, Ferenc** (1897 – 1946): dôstojník z povolania, vodca krajne pravicovej Strany šípových krížov. Začiatkom '30-tych rokov svoju úspešnú vojenskú kariéru vystriedal kariérou politika. Vytvoril rôzne extrémistické pravicové strany. Preto ho počas Horthyho éry viackrát zatkli. Osud politického martýra však dobre zužitkoval. Po neúspešnom Horthyho pokuse o vystúpenie z vojny sa stal „vodcom národa“ z dôvery Nemcov, a až do konca zotrval na strane nacistického Nemecka. V roku 1946 ho odsúdili na smrť ako vojnového zločinca.
- Stalin, Josif Vissarionovič** (1879 – 1953): narodil sa v Gruzínsku a keď sa zoznámil s Marxovým učením, v mladosti sa zapojil do ruského robotníckeho hnutia. Viackrát ho uväznili, ale vždy ušiel. V roku 1917 už patril medzi vodcov revolúcie. Po Leninovej smrti v boji o moc zvíťazil nad svojim najväčším rivalom, Trockým a potom rad radom zlikvidoval svojich niekdajších spolubojovníkov. Vybudoval si nesmiernu moc. Za cenu obrovských obetí, ale úspešne modernizoval Sovietsky zväz a pozdvihol ho medzi veľmoci. Po vojne svoju diktátorskú moc rozšíril na dovtedy nezávislé štáty stredovýchodnej Európy. Bol presvedčený o tom, že vojnová zrážka kapitalistického a socialistického svetového zriadenia je nevyhnutná a to značne ovplyvnilo jeho zahraničnú i vnútornú politiku (studená vojna).
- Teleki, Pál** (1879 – 1941): zemepisec a politik. Pochádzal zo sedmohradskej aristokratickej rodiny. Lákala ho vedecká činnosť: písal odborné práce z oblasti zemepisu, bol univerzitným profesorom. Zúčastnil sa segedínskych udalostí proti republike rád. V roku 1920 maďarskej mierovej delegácii pomohol tak, že dokázal prírodnú a hospodársku jednotu Karpatskej kotliny a poskytol presný obraz o národnostnom členení obyvateľstva. Od leta 1920 bol takmer rok predsedom vlády. Vystúpil proti drancovaniu špeciálnych jednotiek, dal schváliť Nagyatádiho pozemkovú reformu. Po odstúpení z funkcie svoju činnosť na verejnosti a vedecké aktivity postavil do služieb revízie trianonského mieru. Bol jedným z organizátorov a prvých vodcov maďarského skautského hnutia. Od februára 1939 do apríla 1941 bol opäť predsedom vlády. Vystúpil proti ľavicovým a pravicovým extrémistom. V čase vypuknutia druhej svetovej vojny sa usiloval o neutralitu: zabránil tomu, aby nemecké vojská útočiace na Poľsko prešli cez územie našej vlasti a poskytol útočisko poľským utečencom. V decembri 1940 – aby rozšíril manévrovací priestor krajiny – uzatvoril zmluvu o priateľstve s Juhosláviou, ktorú nechcel porušiť ani vtedy, keď sa Nemecko rozhodlo pre útok proti nášmu južnému susedovi po protinemeckom zvrate v Belehrade. Jeho samovražda bola zúfalým pokusom zastaviť našu vlasť na ceste vedúcej do vojny.
- Tildy, Zoltán** (1889 – 1961): kalvínsky kňaz a politik. Po druhej svetovej vojne bol vodcom Nezávislej malo-rolníckej strany. V rokoch 1945-56 bol predsedom vlády, potom do roku 1948 prezidentom republiky. Zmieril sa s pomerom síl a nevystúpil proti vznikajúcej stalinistickej diktatúre, dokonca ju svojou osobou legalizoval. Napriek tomu bol v rokoch 1948-1956 v domácom väzení. V roku 1956 bol členom vlády Imreho Nagya. Preto mu ako jednému z obžalovaných v spore s Imre Nagyom uložili ako trest šesťročné väzenie.
- Tito, Josip Broz** (1892 – 1980): juhoslovanský politik, ktorý na čele komunistickej partizánskej armády úspešne zabránil tomu, aby Nemci úplne obsadili jeho vlasť. Po vojne sa spočiatku pripojil k východnému bloku, ale potom sa za samostatnosť svojej krajiny postavil na odpor aj Stalinovi. Medzi dvoma blokmi uskutočňoval politiku nezúčastnenia. Súčasne s tým mnohonárodnostnú Juhosláviu držal spolu pevnými rukami, krajina sa však po jeho smrti rozpadla.
- Truman, Harry Spencer** (1884 – 1972): prezident Spojených štátov po Rooseveltovej smrti (1945-1953). Úspešne odporoval násilnej komunistickej expanzii po vojne. Hlásal novú politiku, politiku „zadržovania“: krajinám ohrozeným komunistickou expanziou poskytol hospodársku a vojenskú pomoc. Realizáciou ním hlásaného politického princípu (Trumanovej doktríny) bol Marshallov plán a založenie NATO.
- Veres, Péter** (1897 – 1970): spisovateľ a politik, významná osobnosť koalície po roku 1945. Na čelo Národnej sedliackej strany sa dostal ako ľudový spisovateľ, kde uskutočňoval politiku priateľskú voči komunistom, ale usilujúcu sa o zachovanie samostatnosti strany. Bol ministrom obrany aj obnovy. Vydal mnoho kníh, ktoré opisovali najmä osud sedliactva. Po prevzatí moci komunistami sa stiahol z politického života.
- Wallenberg, Raoul** (1912 – 1947): švédsky diplomat v Budapešti počas druhej svetovej vojny. V záujme prenasledovaného židovstva vystúpil s mimoriadnou odvahou a zachránil životy tisícov obyvateľov švédskymi dokladmi, ktoré sám vystavoval. S jeho osobou sa spájajú legendy. Po roku 1945 je jeho osud málo známy. Zmizol. Podľa neskorších výskumov ho Sovieti zatkli a odviezli do Moskvy, kde zomrel za nevyjasnených okolností v jednom väzení.
- Wilson, Woodrow** (1856 – 1924): 28. prezident Spojených štátov amerických (1913 – 1921). Jeho meno sa stalo všeobecne známym najmä vďaka americkej účasti v prvej svetovej vojne a jeho návrhom k princípom povojnových mierov (jeho 14 bodov, respektíve 4 doplnkové body). Tieto princípy síce predbežne prijala verejná mienka a aj vlády všetkých štátov, na mierových rokovaníach sa predseda dostali do pozadia. Druhá iniciatíva, ktorú podporoval predovšetkým on, teda založenie Spoločnosti národov, sa uskutočnila.

CHRONOLOGICKÁ TABUĽKA

Dejiny Maďarska (Uhorska)

1914 Prvá svetová vojna: ruský a srbský front
1915 Taliansky front
1916 Rumunský útok – smrť Františka Jozefa: jeho nasledovník Karol IV.
1918 Revolúcia astier
1919 Republika rád

1920 Zvolenie Horthyho za regenta

4. júna 1920 Trianon

1920 Telekího vláda – pozemková reforma

1921 Bethlenova vláda

1926 Nová mena: pengó

1927 Maďarsko-talianska zmluva o priateľstve

1930 Hospodárska kríza

1931 Odstúpenie Bethlena – atentát v Biatorbágyi – štátárium

1932-1936 Gömbösova vláda

1935 Gömbös u Hitlera

1938 Gyórsky program – prvá viedenská arbitráž – niekdajšie Horné Uhorsko

1939 Telekího vláda – návrat Podkarpatskej Rusi

1940 Druhá viedenská arbitráž: severné Sedmohradsko

1941 Smrť Pála Telekího – opätovné obsadenie Vojvodiny a okolia – vypovedanie vojny Sovietskemu zväzu. Vstup Maďarska do vojny.

1942-1944 Kállayho vláda

1943 Katastrofa pri Voroneži

1944 Nemecká okupácia – pokus o vystúpenie z vojny – vláda Szálasiho a nyilászovcov

Stredná a východná Európa

1914 Účasť cárskeho Ruska vo svetovej vojne
1916 Vstup Rumunska – počiatkový úspech
1917 Revolúcia v Rusku – prevzatie moci boľševikmi
1918-1919 Oživenie Fínska, pobaltských štátov a Poľska
1918 Rozpad monarchie – nástupnícke štáty

1920 Poľsko-sovietska vojna. Turecká mierová zmluva

1920 Vznik Malej dohody

1921 Poľsko-sovietsky mier

1922 Vznik Sovietskeho zväzu

1923 Turecká republika

1924 Leninova smrť – jeho nástupca: Stalin

1928-1933 Prvý päťročný plán v Sovietskom zväze

1934 Vstup Sovietskeho zväzu do Spoločnosti národov

1938 Nemecká okupácia Rakúska

1939 Okupácia Česka – nemecko-sovietska dohoda

sept. 1939 Začiatok druhej svetovej vojny. Nemecko-sovietska okupácia Poľska

1940 Sovietsko-fínska vojna – sovietska okupácia pobaltských štátov

1941 Obsadenie Juhooslávie a Grécka – začiatok nemecko-sovietskej vojny

1943 Zvrat pri Stalingrade

1944 Varšavské povstanie – vystúpenie Rumunska z vojny

1945 Stredovýchodná Európa sa stane zónou sovietskeho vplyvu

1948 Komunistickej diktatúry, železná opona

Stredná a západná Európa

1914 Nemecké napredovanie až po Paríž
1915-1917 Stojatá vojna
1918 Vojenské úspechy Dohody – revolúcia v Nemecku
1919 Versailleský mier
1919 Založenie Spoločnosti národov

1922 Príchod Mussoliniho vojsk do Ríma

1923 Obsadenie Porúria Francúzmi – Pokus nacistov o puč v Mníchove

1924 Vláda robotníckej strany v Anglicku

1926 Nemecko členom Spoločnosti národov

1933 Nástup Hitlera k moci

1935 Referendum v Sárskej oblasti

1936 Os Berlín – Rim

1936-1939 Španielska občianska vojna

1938 Mníchovská dohoda

1939 Anglicko a Francúzsko vypovedia vojnu Nemecku

1940 Rad nemeckých víťazstiev v západnej Európe (porazenie Francúzska)

1941-1943 Bitka na Atlantiku – ponorková vojna

1943 Vystúpenie Talianska z vojny

1944 Vylodenie v Normandii

máj 1945 Koniec druhej svetovej vojny v Európe

1947 Parížske miery

1947 Vznik NATO

Svet mimo Európy

1916 Neobmedzená nemecká ponorková vojna
1917 Vstup Spojených štátov do vojny
1919 Krvavé násilie Angličanov v Indii proti Gándhiho hnutiu

1920 Rozdelenie niekdajšej Tureckej ríše

1922 Zánik britského protektorátu v Egypte

1927 Začiatok občianskej vojny v Číne

1929 Začiatok svetovej hospodárskej krízy v New Yorku

1931 Mandžusko obsadené Japonskom – Vznik Britského spoločenstva národov

1933 Roosevelt prezidentom USA – vyhlási New Deal

1935 Útok Talianska na Etiópiu

1937 Začiatok japonskej vojny proti Číne

1941 Japonský útok na Pearl Harbor

1942 Bitka pri ostrove Midway

1943 Nemecké porážky v Afrike

1945 Atómová bomba.

sept. 45 Koniec druhej svetovej vojny – vznik OSN v San Franciscu – opäť občianska vojna v Číne

1947 India sa stáva nezávislým štátom

1948 Vznik Izraela

1949 Čínska ľudová republika

1950-1953 Kórejská vojna

Dejiny Maďarska (Uhorska)

- 1945–1948** Koaličné obdobie
1948–1956 Rákosiho éra: diktatúra, zoštatňovanie (1948)
1953 Slabnutie Rákosiho, nová politika Imreho Nagya
1956 Revolúcia a boj za slobodu – sovietsky vojnenský zákrok
1957–1962 Kádárova tvrdá diktatúra
1958 Poprava Imreho Nagya a jeho spoločníkov
1960 Čiastočná amnestia (milosť)
1961 Koniec kolektivizácie
1962 Maďarská otázka stiahnutá z programu OSN
1963 Všobecná amnestia – koniec medzinárodnej izolácie Kádárovho režimu
1966–1968 Reforma riadenia hospodárstva („nový mechanizmus“)
1968 Účasť na okupácii Československa
1971 Dohoda s Vatikánom
1972 Uznesenie o brzdení hospodárskej reformy
1975 Kádár v Helsinkách podpíše záverečný akt
1978 Spojené štáty vrátia uhorské korunovačné odznaky – dohoda s Rakúskom o zrušení vízovej povinnosti
1981 Vyjde prvé číslo samizdatových opozičných novin *Beszélő*
1984 Zrušenie okresov
1985 Dvaja kandidáti vo volebných obvodoch v parlamentných a samosprávnych voľbách
1987 Lakitelek: vznik Maďarského demokratického fóra
1988 Odvolanie Kádára z čela MSZMP – vznik SZDSZ – Miklós Németh predsedom vlády
1989 Opozičný okrúhly stôl – slávnostný pohreb Imreho Nagya – smrť Kádára – vyhlásenie Maďarskej republiky (23. októbra)

Stredná a východná Európa

- 1953** Stalínova smrť – jeho nástupca: Chruščov – povstanie v Berlíne
1955 Rakúska štátna zmluva – Rakúsko je nezávislým štátom – vznik Varšavskej zmluvy
1956 Povstanie v Poľsku – sovietsky zákrok v Maďarsku
1957 Vystretlenie sovietskej umelej družice
1961 Neúspešné stretnutie Chruščova a Kennedyho vo Viedni – berlínsky múr
1963 Dohoda o zákaze jadrových skúšok podpísaná v Moskve
1964 Namiesto Chruščova sa stáva Brežnev novým generálnym tajomníkom strany
1968 Obsadenie osamostatňujúceho sa Československa vojskami Varšavskej zmluvy
1970 Séria protivládnych demonštrácií v Poľsku
1972 Podpis zmluvy SALT I. v Moskve
1974 Grécko-turecký ozbrojený konflikt pre Cyprus
1975 Podpísanie záverečného aktu helsinskej konferencie
1980 V Poľsku vznikne opozičná odborová organizácia
1981 V Poľsku sa zavedie núdzový stav na zlomenie opozície
1985 V Sovietskom zväze sa dostane k moci Gorbačov
1986 Katastrofa jadrovej elektrárne v Černobíle
1989 Volebné víťazstvo protikomunistických síl v Poľsku – v pobaltských štátoch vznikajú organizácie s národným cítením – zbúranie berlínskeho múru – revolúcia v Bukurešti zvrhne Ceaușescu

Stredná a západná Európa

- 1949** Rozpad Nemecka na dve časti (NSR – NDR)
1952 Vznik Európskeho spoločenstva uhlia a ocele
1954 Vznik Západoeurópskej únie
1955 Západné Nemecko členom NATO
1957 Vznik Európskeho hospodárskeho spoločenstva (Spoločného trhu)
1960 Európske združenie voľného obchodu (EFTA)
1962 Referendum vo Francúzsku udeliť nezávislosť Alžírsku
1964 Churchillova smrť
1966 Vystúpenie Francúzska z vojenskej organizácie NATO
1967 Vznik Európskeho spoločenstva (ES)
1973 Vstup Anglicka, Dánska a Írska do ES
1974 Dohoda hláv štátov ES o vytvorení nového Európskeho parlamentu
1974 Zvrátenie autoritatívnej vlády v Portugalsku vojskom
1975 Dohoda o zavedení európskeho cestovného pasu
1979 Zvolenie prvého Európskeho parlamentu
1981 Vstupom Grécka vzrastie počet členov ES na desať
1983 Podpis slávnostného vyhlásenia o Európskej únii v Štrasburgu
1986 Vstup Španielska a Portugalska do EÚ
1989 Stretnutie Busha a Gorbačova na vojnovej lodi v blízkosti Malty. Dohodnú sa o odchode sovietskych vojsk zo stredovýchodnej Európy

Svet mimo Európy

- 1956** Suezská kríza – egyptsko-izraelská vojna s anglickým a francúzskym zákrokom
1958 Povstanie v Iraku proti kráľovstvu priateľskému k Západu
1959 Kubánska revolúcia – povstanie v Tibete proti čínskej nadvláde
1960 Počas roka získa nezávislosť 16 afrických krajín
1962 Kubánska kríza pre tam umiestnené sovietske rakety – vojna medzi Čínou a Indiou, ktorí sa podarí zastaviť
1964 Začiatok vietnamskej vojny trvajúcej do roku 1975
1967 Ďalšia arabsko-izraelská vojna
1969 Vážne hraničné incidenty, zhoršujúci sa vzťah medzi Sovietskym zväzom a Čínou
1971 Vznik samostatného Východného Pakistanu, neskorším menom Bangladéša
1971 Čínu zastupuje v OSN Čínska ľudová republika
1975 Príčiním arabských štátov vypukne ropná kríza – Angola získa nezávislosť
1976 Smrť Mao Ce-tunga, začiatok boja o nástupníctvo
1978 Zmluva o priateľstve medzi Japonskom a Čínou
1979 Začiatok sovietskeho vojenského zároku v Afganistane
1980 Medzi Irakom a Iránom vypukne sedem rokov trvajúca vojna. Irak podporujú USA
1981 Egyptský prezident Sadat zavraždený v atentáte
1982 Anglicko-americká vojna o Falklandské ostrovy
1984 Zavraždenie predsedníčky indickej vlády Indiry Gándhiovej
1988 Začiatok stiahnutia sovietskych vojsk z Afganistanu

Dejiny Maďarska (Uhorska)

- 1990** Vláda viacerých strán pod vedením Józsefa Antalla – vznik samospráv
- 1991** Sovietske vojská opustia krajinu
- 1992** Zákony o odsúdení
- 1994** Lavicovo-stredová vláda – žiadosť o vstup do Európskej únie
- 1995** Program na stabilizáciu financií (tzv. Bokrosov balík)
- 1997** Referendum o vstupe do NATO
- 1998** Pravicovo-stredová vláda
- 1999** Plinoprávne členstvo Maďarska v NATO

Stredná a východná Európa

- 1990** Zjednotenie Nemecka – stiahnutie sovietskych vojsk zo štátov východného bloku – osamostatnenie sa pobaltských štátov
- 1991** Zánik RVHP, Varšavskej zmluvy – Chorvátsko a Slovinsko vyhlásia svoju nezávislosť
- 1991–1992** Rozpad Sovietskeho zväzu, nahradí ho SNŠ s menším počtom členských štátov vo voľnejšom spojení
- 1991–1995** Juhoslovanská vojna. Boje po rozpade Juhoslávie na území Slovinska, Chorvátska, Bosny a Hercegoviny
- 1993** Rozpad Československa: vznik samostatnej Českej republiky a Slovenskej republiky
- 1999** Pre etnické napätie v Kosove NATO bombarduje Srbsko

2001 Prezidentom Ruska sa stane Putin

2000 Séria osláv milénia

2002 Lavicovo-stredová vláda

1. mája 2004 Maďarsko plinoprávnym členom Európskej únie

Stredná a západná Európa

- 1990** Vytvorenie Európskej banky pre obnovu a rozvoj
- 1990** Schengenská dohoda o zrušení hraničnej kontroly
- 1994** Rozhodnutie o partnerskom vzťahu medzi EÚ a Ruskom
- 1995** Vstup Rakúska, Fínska a Švédska do EÚ po referende
- 1995** Dohoda o zavedení spoločnej európskej meny

1. januára 2002 Dvanásť krajín zavedie euro a stiahne svoju národnú menu

2004 Vstup desiatich krajín (medzi nimi našej vlasti) do Európskej únie. Integrované územie 25 členských štátov má 460 miliónov obyvateľov

Svet mimo Európy

- 1989** Posledná africká kolónia, Namíbia, získa nezávislosť
- 1990** Vodača Iraku, Saddám Husajn obsadí Kuvait
- 1991** Vo vojne v Perzskom zálive pod vedením USA donútila Irak opustiť Kuvait
- 1993** V Južnej Afrike na základe hlasov bieleho voličov zanikne systém apartheid
- 1998** Hongkong sa po 156-ročnej britskej vláde vracia k materskej krajine, Číne

2001 Krvavý atentát na Svetové obchodné centrum v New Yorku a budovu Pentagonu vo Washingtone

2003 Spojené štáty americké a ich spojenci (Veľká Británia) napadnú Irak, zvrhnú diktátorský režim Saddáma Husajna

OBSAH

Úvodné myšlienky	3	22. Voľna a hospodárstvo	95
I. SVET V DVADSIATYCH A TRIDSIATYCH ROKOCH		23. Zapojenie sa Maďarska do druhej svetovej vojny	99
20. STOROČIA		24. Maďarsko vo víre vojny. Nemecká okupácia	103
Úvod	4	25. Prevzatie moci nyilashvcami. Vojenské operácie	
1. Mocenské preskupenie v Európe po prvej svetovej		na území Maďarska	107
vojne. Spoločnosť národov	5	26. Tragédia európskeho a maďarského židovstva:	
2. Nepokojné roky strednej Európy. Politické a		holokaust	111
spoločenské zápasy v parlamentoch a mimo		27. Koniec druhej svetovej vojny	115
parlamentov	9	Zhrnutie	120
3. Zrod nových a znovuzrodenie starých štátov		IV. GLOBALIZUJÚCI SA SVET	
v stredovýchodnej Európe	13	Úvod	123
4. Západná Európa: „Šťastné dvadsiate roky“		28. Naša Zem po druhej svetovej vojne. OSN.	
vo víťazných krajinách	16	Dvojpolový svet	124
Svet mimo Európy (Čítanie)	20	29. „Slobodný svet“ a komunistické diktatúry.	
5. Veľká svetová hospodárska kríza (1929-1933) ..	22	15 rokov studenej vojny	127
6. Nacizmus v Nemecku	25	30. Tretí svet	132
7. Stalinový Sovietsky zväz	30	31. Mierové spolunažívanie. Zmeny vo svetovej	
8. Cestou k novej svetovej vojne. Zmeny vo svetovej		ekonomike. Rozpad východného bloku	137
politike v druhej polovici tridsiatych rokov	33	32. Európska integrácia	142
Zhrnutie	37	33. Problémy globalizácie	147
II. MAĎARSKO MEDZI DVOMI SVETOVÝMI VOJNAMI		Prehľad	151
Úvod	39	V. DEJINY MAĎARSKA OD ROKU 1945 PO SÚČASNOSŤ	
9. Revolúcia astier	40	Úvod	152
10. Krátky život buržoáznej republiky. Vznik		34. Maďarsko po prehratej vojne	153
republiky rád	43	35. Koaličné obdobie. Zrušenie koalície a začiatky	
11. Boje a pád vlády rád	48	straníckeho štátu	157
12. Začiatok Horthyho éry	51	36. Stalinizmus v Maďarsku. Rákosiho éra	161
13. Trianonská mierová zmluva (4. júna 1920)	54	37. Revolúcia a boj za slobodu v Maďarsku, 1956 ..	165
Ukážky z textu mierovej zmluvy (Analýza		38. Maďarsko po roku 1956. Kádárova éra	169
prameňov)	58	Obrázky zo života počas Rákosiho a Kádárovej éry	
14. Bethlenovská konsolidácia. Upevnenie Horthyho		(Čítanie)	173
režimu	59	39. Cesta k zmene politického režimu: hospodárske,	
15. Maďarské hospodárstvo v dvadsiatych rokoch. Svetová		spoločenské a politické zmeny	176
hospodárska kríza a Maďarsko	62	40. Zmena politického režimu	180
16. Hľadanie východiska z krízy. Gömbösova vláda ..	66	41. Maďari za hranicami krajiny	184
17. Zahraničná politika Maďarska v Horthyho ére ..	68	Zhrnutie	189
18. Zmena životného štýlu a kultúrny rozvoj		VI. OBČIANSKA NÁUKA	
v Horthyho ére	71	Úvod	193
Veda a umenie v medzivojnovom období		42. Štát a jeho občania	194
vo svete a v Maďarsku (Čítanie)	76	43. Inštitúcie našej demokracie	196
Zhrnutie	78	44. Účasť na veciach verejných	199
III. DRUHÁ SVETOVÁ VOJNA. MAĎARSKO V DRUHEJ		45. Eudské práva – spoločenské záväzky v našej vlasti	201
SVETOVEJ VOJNE		Zhrnutie	205
Úvod	81	MALÝ LEXIKÓN	
19. Začiatok druhej svetovej vojny	82	Pojmy	206
Tajná doložka: Rozdelenie Poľska a Pobaltia		Malý lexikón osobností	208
medzi dvomi mocnosťami (Analýza prameňov) ..	84	CHRONOLOGICKÁ TABUĽKA	213
Sovietsko-fínska „osobitná vojna“ (Čítanie)	85		
20. Z európskej vojny svetová vojna	86		
21. Ďalší priebeh vojny: totálna vojna	90		